DOI: 10.36240/etf-249

ARANKA GYÖRGY GYŰJTEMÉNYE
I.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

249

ARANKA GYÖRGY GYÜJTEMÉNYE
I.

AZ EMBERARCÚ INTÉZMÉNY

Tanulmányok Aranka György köréről

Szerkesztette:
Dr. Egyed Emese

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 2004

Megjelent

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával

Felelős kiadó
Sipos Gábor

ISBN 973-8231-39-6

Készült a GEWALT Promotion Kft nyomdában
Felelős vezető: Szakács Levente
Műszaki szerkesztő: Békési Róbert

Aranka-műhely, kutatóiskola

Korában komoly tudományos és publikációs reményeket keltő, erdélyi központú, többnevű társaság volt az, amely Aranka titoknok körül létrejött 1790-ben és amely a Diéta döntése szerint a nyelv korszerűsítésére szerveződött. Eredetileg a magyarságnak az adminisztráció honi nyelvéhez való jogát ismerték el Erdélyben – ennek fejlesztése céljából kerülhetett sor a Társaság engedélyezésére. Az akadémiai célok aztán a tagok kezdeményezésére helyettesítették lassan a pusztán nyelvieket. Maga a társaság pénz és erkölcsi támogatás miatt a XIX. század elején megszűnt, de a magyar nyelv, irodalom és általában a felvilágosodás műveltségének kutatója mindegyre a Társaság (ügyei, szöveges öröksége, szervezője) közelébe kerül.

E társaság szöveges gyűjteményeit, amelyek jórészt az Erdéyli Múzeum-Egyesület gyűjteményeibe kerültek, a filológus mesterség elsajátítására kívántuk felhasználni. A kutatócsoport tagjai egy a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem magyar irodalomtudományi szakkörében filológus diákként kezdték a munkát, mára doktorandusok, mesterképzős kutatók – néhányuk már tanári diplomával rendelkezik. A filológiai feltáró munka a Múzeum-Egyesület nyújtotta keretek között irodalom- és művelődéstörténeti célokat követve, nemzedékeket is összekapcsolva folytatódik.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő társaság és titkára, Aranka György szöveges hagyatéka jelenleg szétszórva, több gyűjtőhelyen található. A helyreállítás, kiegészítés, rendezés munkája az értelmezéssel párhuzamosan folyik, és közben a szövegek története a kutató számára az emberi tudás alakulástörténeteként is megjelenik. A nyelv használata, a nyelv megbecsülése érdekében végzett mindenkori tudományos és művészi alkotó munka a mai (globalizációs) irányzatok közepette új aktualitást nyer.

A nyelv jelenbeli alkamassága, jövője és története konkrét összefüggésekben vizsgálható annak a munkának során, amelyre vállalkoztunk.

Ezek mellett a bécsi újságírók, Baróti Szabó Dávid virti köre, a pesti, pozsonyi, komáromi magyar szerzőknek az erdélyi kezdeményezésekhez való viszonyulása, Arankának a cenzúrához, az induló magyar folyóiratokhoz való kapcsolódása és mindegyre: a kéziratok olvasása-értelmezése jelenik meg a könyvben, amely közel engedi a megfejtőt a szerzőtől-összefuggéstől messzire kallódott kézíráshoz, a probléma lehetséges megfejtésében a tanulás jó módszereit remélve.

Értékes tanulmányok születtek az Aranka-anyagról a XIX. század második felétől kezdve. Előbb Jakab Elek, Mikó Imre, a XX. században többek között Jancsó Elemér, Rohonyi Zoltán, Enyedi Sándor, Éder Zoltán, F. Csanak Dóra foglalkozott az akadémiai mozgalom részeként értékelhető Nyelvművelő Társaság tevékenységével, az eredeti szándék szerint megjelentetésre szánt, általa összegyűjtött tudományos és szépirodalmi kéziratokkal. Valójában elválaszthatatlan a kettő: a valamikor titkár, Aranka György személye és az intézmény, amelynek ő többek meggyőződése szerint nem is titkára-hivatalnoka, hanem ügybuzgó felelőse, lelke volt. Ez egyrészt kitágítja a kutatás gyűjtőkörét, szélesíti a tanulmányok tematikai mezejét, másrészt újabb problémákat vet fel, amelyek megoldása szöveg és civilizáció, könyves kultúra és intézménytörténet kapcsolatainak rekonstrukciós modelljeiben ragadható majd meg. Jelen kötetünk is bizonyítja, hogy a név szimbólummá alakulhat, egy kézirategyüttes a régi néven az eredeti posszesszor halála után nemcsak szétszóródhat, hanem fennmaradhat, sőt gyarapodhatik is. A közügyek és a tudománypolitika szöveges tanúságai hasznos perspektívát adnak a művelődés- és mentalitástörténész, a történetkutató, a filológus számára.

A csoport most forrásközlő és értelmező tanulmányok formájában mutatja be eddigi eredményeit. Érezhető a hagyományos anyaggyűjtő-rendszerező filológia és a mai szövegtudomány elvi egybehangolásának igénye, erre a fiatal kutatók több lehetőséget is látnak. Szerencsésen kerülnek felhasználásra a közelmúltban megjelent elméleti vagy szövegkritikai kiadványok, a polémiatörténet részközleményei. Nem érdektelen a publikált források egybevetése a kéziratvariánsokkal és a közleményekben felbukkanó kapcsolathálózat sem, amelynek kataszterszerű feltárását éppúgy, mint a szövegekben utalásszerűen fellelhető korabeli publikálatlan kéziratokat vagy a ma már virtuális Aranka-könyvgyűjteményt a továbbiakban (további kötetekben) jegyzékbe rendezi a kutatócsoport.

A tanulmányok a szerzők idegennyelv-ismeretéből következően német, angol és latin forrásokat is érdemben hasznosítanak. A kezdő és szinte kezdő kutatók számára nagy lehetőség a közös kutatási téma és a publikációs perspektíva. Fontos a kutatók és tanulmányaik folyamatos párbeszéde: a kutatási eredmények egybevetése azonban nem jelentheti az egyéni kutatási módszerekről, a saját felismerések jogáról való lemondást.

A kötet a szöveg- és szerzőazonosítás, az átírás, a rendszerezés és típusleírás specifikus problémáit egy-egy konkrét szöveg (vagy szövegcsoport) bemutatása és elemzése révén mutatja be, a történészek körében nagy vitákat kavart és ismert *Csíki Székely Krónikán* és a többek által vizsgált leveleken kívül itt a felfedezés öröme is átélhető az eddig csak kéziratban hozzáférhető önismereti értekezés vagy a Schlözer-vita előzményeinek tanulmányozása közben.

A kötet első darabja egy több kötetesre tervezett sorozatnak, amely a levelek katalógusával, a levelek rendszerezett közlésével, a versgyűjtemény közreadásával és prózai értekezésekkel folytatódik az itt bemutatkozott kutatócsoport munkája várható eredményeként.

Mint a csoport vezetője, köszönetet mondok mindazoknak a fiatal kutatóknak is, akik hozzájárultak e csoport munkájához, ha tanulmányuk e kötetben még nem jelenhetett is meg. Külön köszönöm Király Emőke és Biró Annamária segítségét a kötet filológiai adatainak ellenőrzésében.

A munka elvégzését az Arany János Közalapítvány támogatása tette lehetővé.

Kolozsvár, 2004 szeptember

Egyed Emese

Király Emőke

Eleven és holt (emlék)képek Aranka Györgyről

Az Aranka György (1737 – 1817) életművével való foglalatosságom kezdetén, amikor lassanként körvonalazódott leendő kutatásom tárgya, megkíséreltem a magam számára megalkotni Aranka György képét. Vagyis többet szerettem volna tudni róla, mint amit általában középiskolai tankönyveimből ismer(het)tem, t. i., hogy Aranka György az erdélyi felvilágosodás mozgalmának kiemelkedő alakja, a marosvásárhelyi Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság[1] létrehozója. Ekkor kezdtem el összegyűjteni azokat a cikkeket, tanulmányokat, a kiadott leveleihez fűzött előszókat, amelyek Aranka életével illetőleg munkásságával foglalkoztak. Legnagyobb meglepetésemre azonban, ahelyett, hogy a róla alkotott képem ezen írások számának növekedésével arányosan árnyalódott volna, közhelyek sokaságával találtam szembe magam, melyek ismétlődése fokozatosan egy mozdulatlanná vált Aranka-képet rajzolt bennem. Az Aranka György életművéről ily módon alkotott kép statikussága azonban semmiképp sem volt számomra összeegyeztethető azzal a dinamikus képpel, amely Aranka kiadott és kéziratban maradt írásainak illetve széleskörű levelezésének tanulmányozása nyomán kialakult. Ekkor fogalmazódott meg bennem annak igénye, hogy az elolvasott szakirodalom közhelyeit közelebbről is megvizsgáljam és, hogy kiderítsem, hogyan alakulhatott ki az a merev és sematikus kép a XVIII. század végi erdélyi tudományos élet szervezőjéről, írójáról/költőjéről és tudósáról. Vizsgálódásaim eredményeképpen pedig olyan megállapításokhoz jutottam, amelyek segítségével rekonstruálhattam Aranka György életművének befogadás-történetét.

Olyan szerzőről lévén szó, akinek műveit nehéz lenne a hagyományosan értelmezett irodalom fogalmával leírni, úgy gondolom, hogy már a kezdet kezdetén szükségessé válik az *életmű* fogalmának tisztázása. Mert mit is tekinthetünk Aranka György életművének?

Legtágabban értelmezve: beletartozik minden, amit életében létrehozott, aminek maradandó nyoma maradt halála után is. Innen nézve vizsgálódásom tárgyát képezi nyomtatásban megjelent vagy kéziratos formában terjesztett írásainak, verseinek, fordításainak befogadás-története mellett az is, hogy milyen kép élt Arankáról kortársaiban, levelezőtársaiban tudományszervező tevékenységét illetően, illetve, hogy mindez milyen megítélésben részesült az utókor részéről. De kérdezhetjük így is: vajon beszélhetünk-e – az Aranka György életművének recepcióját meghatározó jelenségek összességét tekintve – egy a személyisége köré konstruálódó kultuszról, esetenként e kultusz hiányáról? Fellelhetők-e az életmű befogadás-történetében olyan elemek, amelyek egy Aranka-kultusz meglétét sejtetik?

A válaszok azonban különböző szövegekbe rejtőztek, amelyek a XVIII. század végétől a XX. század végéig folyamatosan rajzolták Aranka György képét; s mivel több, mint 200 év távlatából tekintünk vissza először az 1780-as / 90-es évekbe, majd fokozatosan közelítünk napjainkhoz, és ezáltal holt Aranka-képeket is feltárunk, hívjuk segítségül mindig a korabeli szövegeket, hogy a most rajzolandó képsor megőrizhesse dinamikusságát.

Ígéretünkhöz híven, először tegyünk egy időutazást az 1780-as évek végére, amikor Aranka a monarchia hasznos állampolgáraként a marosvásárhelyi királyi táblán számfeletti ülnöki tisztséget tölt be. Azt mondhatnók, hogy az új nevelési eszmény megtestesítője:

[1] A továbbiakban EMNyT.

hivatalnok a birodalom szolgálatában. Valami azonban Aranka Györgyöt különlegessé teszi a hivatalnokok sorában: minden szabad idejét az olvasásra és az írásra fordítja, s igen élénk érdeklődést tanúsít a megjelenő kiadványok, folyóiratok iránt. Nem kerüli el figyelmét az 1788 júliusában meginduló *Magyar Museum* című folyóirat sem. Megjelenésének híre Zilai Sámuel professzor révén jut el Marosvásárhelyre. Ekkor már jelzi Aranka Zilainak, hogy fel szeretné venni a kapcsolatot a folyóirat kiadóival. A professzor továbbítja id. Ráday Gedeonhoz, hogy

„egy érdemes tudós embernek (azaz Arankának)[2]*volnának...valamelly reflexiói...”*

a kiadványról, aki beszámol erről Kazinczynak is.[3] A dedikált mutatványpéldány kiváló lehetőséget nyújt Arankának, hogy levélben forduljon a kiadókhoz. Méltán mondhatjuk, hogy ez az a levél,[4] amelynek révén Aranka kapcsolatba lép Magyarország irodalmi életének több vezető egyéniségével, köztük Ráday Gedeonnal, Kazinczy Ferenccel és Batsányi Jánossal. Ugyanebben a levélben tájékoztatja őket irodalmi munkásságának addigi eredményeiről, kész és félkész munkáiról, fordítási terveiről, illetve arról, hogy miképpen lett *„előbbször Poetává”*.

Kulcsfontosságúnak tartom ezt a levelet az Aranka művek korabeli recepciója szempontjából, hiszen a felsorolt munkákhoz fűzött kommentárjai, valamint a mellékelt költemények révén figyelnek fel az erdélyi poétára, fordítóra azok, akik későbbi véleménynyilvánítása Aranka műveiről döntő jelentőségű lesz. (E tanulmány is sok esetben fogja majd idézni leveleik azon passzusait, amelyekben Aranka írásairól nyilatkoznak.)

Batsányi például e levél kapcsán ezt írja Ráday Gedeonnak:

„Aranyka Assesor Uramnak Levele valójában nagy betsületére válik Társaságunknak, kivált egy ollyan ember létére, a' kinek nagy tudományárol és szerentsés poezissárol szép vélekedéssel vagyon a' Haza”[5].

Az sem mellékes, hogy Aranka itt megjelenő megjegyzései némiképp irányt szabnak a levelezőtársak, azaz a potenciális olvasók e művekkel szembeni elvárásainak, és ilyen értelemben meghatározzák későbbi befogadásukat is.[6]

De először nézzük meg, milyen munkáit ajánlja fel Aranka a *Magyar Museum*nak:

a) Versek

(99 darab versről ír, amelyek „időtöltésecskéi” közül valók, „aprosag vers”-nek is nevezi ezeket. A levélből kis terjedelmű, alkalmi költeményekre lehet következtetni.)

b) *„Prosák. Ezeket mindeniket irtam probául, vagy inkább forditottam. Elsőben egyet a' tiszta folyo közönséges beszéd példájára. Ez az* ***Ujjmodi Gonosztévő****, egy Érzékeny Játék Francziából forditatott, mellyet még eddig senki sem nem olvasott magyarul sem olvastatni nem hallott...Mást egyet a' Magoss és felséges beszéd példájára. Ez a'* ***Napnak négy részei a' Városba*** *egy Olasz Abbé Parini munkája, nem a' Duseké. Németből forditatott, a' Német büz nem érzik rajta. Harmadikat az elmés irás és Leveledzés példájára. Kötöt beszéddel (periodusokba) közönséges nem magos*

[2] Megj. K.E.
[3] l. *KazLev.* I. 294.
[4] h.n. és d.n., l. a teljes levelet a *Mellékletben*
[5] L. Itk, 1907, 82 – 83.

beszéddel, de igen elmével vagy elmességgel teli. Ez a ***Julia Ovidiushoz irott levelei****. A' materia kényes lévén, tettem az homlokára egy ollyan elöljáró Beszédet, és a' végire toldottam még egy ollyan Levelet, mellyek az olvasót reménlem a' botránkozástol megőrzik. Vagyon még egy magam irásotskája,* ***a' Magyar Német és Déák nyelvekről****, és a' mellett egy érzékeny* ***gondolatotska az Horja Támadásáról****."*

Ezen kívül jelzi Aranka, hogy egy újabb fordítást tervez, amelyet a gubernátor feleségének szeretne ajánlani és, amely

„illendöis lenne Személlyéhez, és az Olvasástis meg érdemlené."

Sejtésem szerint, ez a fordítás lesz az, amely később *A' Budai Basa* cím alatt jelenik meg 1791-ben, de nem a gubernátor feleségének ajánlva, hanem Bethlen László gróf özvegyének, Bánffy Klárának. Viszont az *Ujj módi gonosztévő*-t Palm Jóséfának ajánlva jelenteti meg.

Csupán találgathatjuk, milyen képet alkothattak maguknak Rádayék Arankáról. Abban viszont biztosak lehetünk, hogy ekkor már felfigyeltek Aranka többirányú munkásságára: verseket ír, *érzékeny játék*ot és prózai írásokat fordít, a nyelvészeti és történeti témák iránt is érdeklődést tanúsít. Ráday Gedeon 1789. június 9-én Pesten kelt válaszlevelében elismeréssel nyilatkozik a mellékelt versekről, és kéri Arankától fordításainak megküldését is.[7] Aranka eleget tesz a kérésnek, és Ráday július 22-i levelében véleményt is mond a küldeményekről, amelyből az is kiderül, hogy egy közismert darabról van szó: a versek

„el olvasása győnyőrködtetettis"... "az Uj modi Gonosztevőnek forditása énnékem annyira tettszet, hogy nem is tartottam szükségesnek az nevezett Grófnéjéval öszve vetnem, noha annakis betsületét megadom. Én ugyan ezen Tragédiát repraesentaltatni Teatrumon eleget láttam, de német forditásbol soha sem olvastam, hanem az Frantzia originalis elöttemis eléggé esméretes."[8]

A jónak ítélt Aranka-fordítások híre levélben terjed: Ráday 1789. augusztus 3-i levelében írja Kazinczynak:

„Ezt a' fordítást valójában a' jobb fordításaink közzé számlálhatjuk, ollyan könnyen folyó 's minden erőszak nélkül való, 's az Nyomtatást valósággal megérdemlő".

Ezt a pozitív visszajelzést Kazinczy 1789. augusztus 13-i levelében tolmácsolja Arankának, s ismételten kifejezi azon kérését, hogy Aranka más írásait is elolvashassa:

„nyughatatlan vagyok látni darabjaidat"... „óhajtom, hogy Munkáidat megkaphassam".[9] Kazinczy két hét múlva újabb levelet intéz Arankához, amelyben közli: *„...Kezemnél vannak Munkáid...'s a' Júlia Leveleit gyönyörködve olvastam-el...'s*

---

[7] l. Enyedi, 1981, 701–703.

[8] Aranka kezdetben nem tudott róla, hogy Wesselényi Zsuzsanna fordításában ez az érzékeny játék már megjelent 1785-ben Kolozsvárott *Gallya Rabb a' vagy Jutalma az fiui vagy magzati szeretetnek* cím alatt. Amikor erről tudomást szerez, közli Rádayval is. Erről a németből készült fordításról tesz említést Ráday Gedeon.

[9] l. KazLev. I. 424.

óhajtanám, hogy hagyjad nállam, hogy Kassán ki-botsátasson. Azok igen szépek, de nem tudom miként fogja el a' Magyar Olvasó". [10]

Az elismerő szavak mellett a levél azonban Kazinczy bíráló megjegyzéseit is tartalmazza, amelyeket a fordítás *„gyönyörködő kétszeri el-olvasása alatt egész bizodalommal"* tesz, mivel *„az Orthographia benne igen rossz".*[11] Kazinczy és Aranka 1789-es levelezése további adatokat tartalmaz, amelyek révén rekonstruálható a kézirat könyvvé válásának a folyamata:

„A **Julia levelei** *úgy jőnek ki, a mint parancsoltad, magam rajzolok hozzá egy képet a homloklevére. Amor jajgatva mégyen, s lábait béklyó szorítja, íveit pedig mérgesen elhintve lehet látni. Közűlök egy kígyó furakodik ki. Ezt én Bécsben metszetem.*

– írja Kazinczy Arankának, aki egy másik kortárs reakcióját is közvetíti:

„B. Orczy László abauji főispán s a banderiumnak fővezére csaknem kiugrott a bőréből, midőn mondtam, hogy az ő kedves ***Lettres de Julie a' Ovide*** *általad lefordíttattak s általam igen csinosan adatnak ki."*

A *Julia* megjelenését is azonban részvétlenség és balszerencse kísérte. Kazinczy belőle „egy nyalábot" a debreceni vásárkor kolozsvári kereskedőkre akart bízni, de azok nem jelentek meg ott a rossz útviszonyok miatt. Remélte, hogy a 165 forintnyi nyomdaköltség egy része legalább megtérül az erdélyi eladásokból, „írója einheimisch lévén ott", de csak a tiszteletpéldányok fogytak el, amelyeket ismerősei körében szétosztogatott. Az olvasástörténeti és -szociológiai kutatások eredményei alapján[12] ma már köztudott, hogy a XVIII. század végén a szélesebb olvasóközönség körében mennyire kedveltek voltak a kalandban gazdag szerelmi történetek, mint például a Rózsa Szín Gyűjtemény (1798 – 1803) darabjai. Az érzékeny románok pallérozottabb darabjai (*Bácsmegyei, Júlia levelei* stb.) kevesebb sikert arattak.[13]

Aranka fordításának népszerűségét viszont más mércével kell mérnünk, mint a ponyvákét. Aranka *Júliája* teljességgel megfelel a korabeli fordításokkal szemben felállított elvárásnak: színvonalas, külföldön közismert és nagysikerű könyv, jól lefordítva szép magyar nyelvre! (El is nyeri jutalmát: a mű és fordítója ismertté válik Kazinczy baráti körében.)

Az utókor megítélésében teljességgel feledésbe merül a mű, a fordítás és fordítója, helyette a nyomtatásban megjelent írás kivitelezésére, a könyv szépségére helyeződik a hangsúly, ezeket már teljességgel Kazinczy érdemeként könyvelik el: György Lajos *A magyar regény előzményeit* vizsgálva megjegyzi, hogy a XVIII. század végén csak kivételesen akad kezünkbe egy-két jobban gondozott román, mint például Aranka György *Juliája*. Ez is Kazinczy ízlésének, gondosságának és sok fáradozásának köszönhető.[14] Ennek oka talán abban keresendő, hogy maga Kazinczy is eldicsekedett vele, hogy

„szebben még magyar munka nem jött ki... Magyarországon",

s idővel az ő érdemei teljességgel elfedték Aranka személyét.

---

[10] L. Kazinczy 1798. augusztus 26-i levelét.
[11] l. uo.
[12] vö. Trócsányi, 1941/1, 22 – 37., Kulcsár, 1943., Fülöp, 1978.
[13] Vö. Kulcsár, 1943.
[14] l. György, ltk, 1939, 108.

De hogyan látták a kortársak Arankát, a fordítót? Milyen visszajelzéseket találunk a XVIII. század 90-es éveinek szövegeiben Aranka más fordításait illetően? Hogyan változott ezek megítélése a XIX. és XX. század folyamán?

A XVIII. század utolsó két évtizedében, amikor olasz művek fordításai jelzik az olasz kulturális hatások meglétét,[15] Aranka lefordítja Giuseppe Parini híres elbeszélő költeményét *A napnak négy részei jeles példája a városban* címmel – igaz, a német fordítás alapján. Bevallása szerint annak bizonyítására fordította,

> *„hogy a' Magyar nyelven magossan eröltetés nélül lehet írni,"*[16]

s ez sikerült is neki, ha hihetünk Ráday Gedeon szavainak:

> *„ez valósággal igen jó fordittás, úgy hogy alig lehet meg esmerni, hogy más nyelvből fordittatott."*[17]

Kazinczy is ismerte ezt, hiszen kéziratos formában Rádayn keresztül hozzá is eljutott. A *Julia* kapcsán írja Arankának, hogy

> *„mind a kettő mesteri kézzel van fordítva, csak az originalis teszi előttem egyiket kedvesebbé a másiknál."*

Hogy ez a fordítás is elnyerte tetszésüket, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy *A napnak négy részei jeles példája a városban* 1790-ben, akárcsak a *Julia,* nyomtatásban is megjelenik Kassán. Az Arankáról szóló szakirodalomban csupán Jakab Elek tesz említést róla. Feltehetőleg kis példányszámban jelent meg, s ezért Erdélyben sem vált igazán ismertté. Székely Márton marosvásárhelyi református lelkész, Aranka egyik legjobb barátja, munkatársa és első életrajzírója sem ismerte ezt a művét.[18]

Sokkal ismertebb volt azonban Aranka másik két fordítása: az *Ujj módi gonosztévő. A' fiui szeretetnek jeles példája*[19] című érzékeny játéka, valamint *A' Budai Basa* című prózai műve, amelynek műfaji besorolása igen problematikus.

Ráday, aki gyűjtötte a magyar nyelvű színpadi játékokat és kiadásra több *„Játék darabotskát"*[20] is előkészített 1791. ápr. 20-i levelében felkínálja Arankának az *Ujj módi gonosztévő* kinyomtatásának lehetőségét.[21] Pár hónap múlva Aranka tájékoztatja a grófot fordításainak megjelenéséről:

---

[15] L. erről bővebben Sárközy, 1996, 184.

[16] L. az *Ujj módi gonosztévő* ajánlását.

[17] L. Enyedi, i.m., 704.

[18] L. Székely Márton, 1818, 68-91.

[19] *Ujj módi gonosztevő A fiui szeretetnek jeles példája* Öt felvonásokra szabott dráma vagy érzékeny játék. Irta frantzia nyelvenn de Falbaire Fenouillot frantziából forditotta az Amszterdami 1768. kiadás szerint Aranka György. Bétsben. 1791.

[20] „Vagyon nékem is mostan egy feltett czélotskám, melly által kőnnyíteni szeretném annak módgyát, hogy nálunkis egy magyar Theatrum állítódhatna fel, de mivel itten leg elsőbenis az a' leg szükségessebb, hogy a leg adandó(!) Játék darabjaink legyenek: ezen okból szándékozom a' már eddig ki jött, mind eredeti, mind fordittásbeli jobb munkátskákat őszve szedni..."- írja Ráday Gedeon Arankának l. Enyedi 1994b.

[21] „...ha pedig azt ki akarja az Úr nyomtattatni az ide valo Könyv nyomtatók az Urnak költsége nélkül ki nyomtattyák." L. uo.

„En az Ujjmodi Gonosztévőt és a Budai Basát nyomtattatom igen szépen az Alberti Betüivel Hollandus Papirusra Bétsbe, meg hagytam a ' Leveledzömnek, hogy Nacsádat részeltesse belőlek."[22]

És nemsokára meg is jelenik mindkét mű, amelyeket Aranka elküld ismerőseinek.[23] Az elismerő szavak nem maradnak el: Seelmann Károly, gyulafehérvári városi tanácsos, aki a budai és a kolozsvári színtársulat számára több darabot is lefordított és kiadott, 1792. január 30-i levelében írja:

„ Az Ujj módi Gonosztévőt valójában érzékenységgel olvastam, a' Tárgynak válosztását, és a' réája tett Betses munkát nagyobbra Betsűlöm, hogy sem azt ki-magyarázhassom".[24]

Teleki Sámuel kancellár is részesül Aranka Bécsben kiadott fordításaiból, és egyik levele arról tanúskodik, hogy elnyerték tetszését:

„A Budai Basát, és a fiui szeretenek jeles példáját győnyőrkődve olvastam, a betűk is igen szépek".[25]

A darab és a fordítás sikerét mutatja az is, hogy az *Ujj módi Gonosztévőt* 1793-ban Kolozsváron is előadták.[26]

Joggal feltételezhetjük: Aranka fordításai közkedveltek voltak levelezőtársai körében. Benke Mihálynak, a nagyenyedi kollégium bölcselettanárának a *Budai Basa* átvételekor megfogalmazott megjegyzése is ezt sugallja:

„...mind a kiadás tsinossága, mind főképpen a fordito nevének látása ugyanannyira ajánlott, hogy alig várom a Könyv kötötöl való viszsza érkezését".[27]

Aranka népszerűsége kapcsán fontosnak tartok még néhány megjegyzést tenni. Nem ismerjük ugyan pontosan a fent említett kiadványok példányszámát, olvasottságukat illetően sincsenek adataink. Csupán az Arankához intézett levelek alapján következtethetünk a fordítások sikerültségére és sikerére. Természetesen csupán egy kisebb olvasótábor elvárásait és visszajelzéseit követhettük nyomon, de ők nemcsak olvasóként, hanem ízlésformáló kritikusként is megvizsgálták ezeket a fordításokat.

További kételyekre adhat okot, hogy az Arankához intézett levelek esetében nem számoltunk a feladók levélbeli szerepjátékával, esetleges hízelgésével, azon szándékával, hogy a címzett kedvébe járjanak. Mégis azt mondanám: noha a XVIII. század végének levelezésében meghatározó a levélírók viszonyát illetően az önreprezentáció,[28] ennek következtében hajlamosak túlzásokba esni, főleg az elismerések osztogatásakor, mégis hihetünk Aranka fordításainak sikerültségében és a korabeli – mind erdélyi, mind magyarországi – szűk értelmiségi réteg körében való pozitív megítélésükben. Ezt

---

[22] Valóban Görög Demeter bécsi leveleiből is értesülünk, hogy Bécsben Albertinél már folynak a nyomtatás munkálatai l. Enyedi, 1991, 132 – 133.

[23] Például Bodola Sámuel, székelyudvarhelyi tanár levelében háláját fejezi ki, mivel Aranka *„a fiui szeretetnek jeles példáját, érzékeny játékoknek elő ado Munkájával"*a Gymnasium Könyvei Számát gyarapította.

[25] l. a kancellár 1791. szeptember 14-i levelét. OSzK Kt. Quart. Hung. 1994/164.

[26] L. Kerényi (szerk), Buapest., 1990, 97.

[27] l. Enyedi, 1994c, 37 – 38.

[28] A levelezőtársak viszonyáról lásd korábban Király 2001b.

bizonyíthatja egy 1792-es, nyomtatásban megjelent szövegrész is, (amely nem levél!): Horányi Elek *Nova Memoria Hungarorum* című kiadványának első részében a két Bécsben kiadott Aranka-fordításra reflektálva írja:

> „ *E két műben (* azaz A' Budai Basában és az Ujj módi gonosztévőben*)*[29] *az író most a magyar nyelvnek vele született szépségét s egyszerűségét mutatja meg, a mi nem csuszik a porban, majd a szók bőségét és méltóságát, mely nem áradoz túlságban, annyira feltünteti, hogy ez a jeles szerzőnek a hazai nyelv művelői között kitünő helyet biztosít."*[30]

A fent említett fordítások mellett van Arankának egy az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* címet viselő írása, amely 1790-ben jelent meg Kolozsvárott. Mivel a címlapon Aranka nem tüntette fel nevét, és, mivel német változatát többen ismerték, érdekes nyomon követni e mű recepcióját.

A megjelenés előtt Aranka már kéziratban elküldi ezt az írást ismerőseinek: Kendeffi János Göttingából írt leveléből[31] tudjuk, hogy az értekezést Kazinczy is elolvasta, sőt még a Csehországban kapitányoskodó testvéréhez, Lászlóhoz is eljuttatta. Kazinczy Aranka ezen írását megbecsülhetetlen kincsnek tartotta, bevallja, hogy alig csillapuló mohósággal olvasta, hogy be akarja iktatni *Orpheus*ba vagy pedig *„lopva"* kinyomtattatni.[32] Az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* azonban, Kazinczy meglepetésére, aki a cenzúra miatt ezt már-már lehetetlennek képzelte, még az év folyamán megjelenik nyomtatásban Kolozsvárott.

Bécsben is ismerték ezt az alkotmánytani értekezést, hiszen az 1790 őszén, amikor Batsányi János a koronázásra Pozsonyba utazik és Bécsbe is ellátogat, Görög Demeter átnyújtotta neki Aranka írását olvasás végett. Tetszését e munka annyira megnyerte, hogy Görögtől végleg elkérte egyik példányát.[33] Ennek a műnek köszönhetően Batsányi 1791. január 6-án levélben fordul Arankához, és felkéri az értekezés rövidített változatának elkészítésére, hogy az a *Magyar Museum*ban megjelenhessen.[34]

Akik nyomtatásban olvasták először, nem tudhatták, hogy a "forrófejű magyarok" apológiája kinek a munkája. Fábián Dániel még 1791 karácsonyán is kételkedve teszi fel kérdését Arankának:

> *"...vallyon azon Munkát de familitudine Constitutionis Regni Hungaricae cum Anglicanum, mellynek Schlözer refutatiojára irt, Te dolgoztad?".*[35]

Ebből a szerzőséggel kapcsolatos bizonytalanságból származhat ennek a műnek a későbbi besorolása is. Gondolok itt Jakab Elek 1884-es írásának azon részére, ahol az értekezést Aranka fordításai közt említi. A német nyelvű változat megléte csak növelte a bizonytalanságot, pedig annak címlapja egyértelműen közli az olvasóval, hogy az 1791-es *„Vergleichung zwischen Engellands und Ungarns Regierungsform. Oder ein Wort an diejenigen, von welchen die Ungarn für unruhige Köpfe gehalten werden. Aus dem*

---

[29] Megjegyzés – K. E.
[30] I., 181–184.
[31] Válaszlevél 1790. október 30-án egy július 28.-i levélre, amelyben volt egy elmélkedés is.
[32] Kazinczy 1790. november 2.-án Tokajban kelt levelében a méltatások mellett felhívja az erdélyi tudós figyelmét az értekezésében felfedezett helyesírási hibákra.
[33] vö. Kókay, 1970, 362.
[34] Batsányi 1791–92-es leveleiben is gyakran esik szó Aranka értekezéséről (1791. jan. 6., ápr. 13., júl. 4., 1792. ápr.13.).
[35] l. Enyedi ,1991. 136.

Ungarischen übersetzt und vermehrt von Samuel Szrógh" a magyar szöveg fordítása. Szrógh Sámuel 1791. július 14-i leveléből pedig ugyancsak kiderül, hogy a Pesten tanuló prókátor a névtelen könyvecske első olvasása közben indíttatást érzett a fordításra, és, hogy *„csekély tehetségéhez képest német remeket"* hozott létre Aranka *„helyes Munkája"* alapján.[36]

Fontosnak tartanám itt megjegyezni, hogy az eddig idézett levelek még Aranka *Rajzolat*ainak megjelenése, azaz a két tudós társaság megszervezése előtt keletkeztek, és így némiképp mentesek attól a pátosszal telített hangvételtől, amelyet később az EMNyT körülrajongott titoknokához intézett levelekben érzékelhetünk. Az addigi higgadt, mély tiszteletet sugárzó levelek helyett nyugtalan, érzelmekkel és indulatokkal tele szövegekkel találkozhatunk. Az Arankához való viszonyulás ilyenfajta változására konkrétan is reflektálnak:

> *„...Régen tiszteltem én már mint ismeretlen, kedves uram barátomnak nemes lelkét, szép tehetségét s jó ízlését, de kivált egy darab időtől fogva, úgymint amiótától fogván a tudvalevő statistica disszertátiócskát (azaz az* ***Anglust****),*[37] *és főképpen ezen napokban az erdélyi ns. Rendekhez egy tudós társaságnak felállítása végett nyújtott levelét olvasnom szerencsém volt: azóta többet érzek magamban csupa tiszteletnél..."*[38]

– írja Batsányi 1791. március 17-én.

De azelőtt, hogy a XVIII. és XIX. század fordulóján az erdélyi tudományos élet intézményesítésén fáradozó Aranka György korabeli és az utókor alkotta képével megismerkednénk, vizsgáljuk meg: milyennek ítélték kortársai Aranka Györgynek, a költőnek az írásait, és hogyan éltek tovább a XVIII. század végétől kezdődően ezek az értékítéletek?

Térjünk vissza a tanulmány elején kulcsfontosságúnak nevezett Ráday Gedeonhoz, a *Magyar Museum* mecénásához intézett Aranka-levélhez. Ebben a levélben ugyanis Aranka elküldi mintaképpen egy versfordítását is, amelynek egy részletét a hozzá fűzött megjegyzések miatt szeretném idézni:

Szerelem Változó Tüzei Szivemben
Gyuladtak hajdonis, lángoltak vérembenn
Valahány Szépséget a' szemem meg látott,
Allhatatlan szivem mind annyit imádott.
Mint könnyü Méh egyről másra, szebbről szebbre
Repdestem, csináltam ujj sebet ó sebre.
Meg csalt egy tekintés, jó izü viselet,
Egy pár szem, 's ifiu tavaszi ki kelet.
Egy piross orczának lettem mindgyárt rabja
De ollyan változó mint hig tenger habja,
Allandos tüzeket soha nem tartottam,
Szerelem lánczait egymásra szaggattam..."[39]

Aranka megjegyzése így szól:

---

[36] l. Enyedi Sándor, 1983, 531.
[37] Megjegyzés K.E.
[38] l. Toldy, 1865, 237 – 259.
[39] Ladányi, 1973, 163.

„Ezek a probáim, és ezekk a' nyomokonn gyülögettenek a' többi, a' mint ujjabbak, ugy erkölcsösebbekis."

Fontosnak tartom, hogy Aranka pontosan egy a jó erkölcsöket némiképp kifigurázó versfordítását küldi el Rádaynak mutatóba. Különbséget tesz kezdeti, fiatalkori, a laza erkölcsöket megéneklő, megverselő és későbbi, több esetben filozófiai mélységet érintő versei között.

Aranka poétaságának és verseinek recepciójában a XVIII. század végétől egészen a XX. század végéig ugyanis mondhatni teljességgel hiányzik ez a fajta különbségtétel: befogadás-történetüket az a sztereotípia határozta meg, amely szerint a marosvásárhelyi ülnök az erkölcstelen versek költője. Aranka verseinek ez a fajta megbélyegzése elsősorban gróf Teleki József híres költeményének köszönhető, amelyet legelőször pontosan a *Magyar Museum* II. kötetében közöltek.

Ha arra gondolok, hogy ez a tanulmány a közhelyek és a kategorikus értékítéletek felszámolásának szándékával indult, mellőzni szeretném ezt a gúnyverset, amely az Aranka költészetéről szóló különböző írások nélkülözhetetlen kelléke. (De a loci communes-ek legyőzhetetlenek!) Az *Egy jó magyar poétának verseiről kérésére tett itéletem* cím alatt közzétett költemény sorai:

Te kértél, 's kedvedet tőlteni fő gondom
Azért, verseidről mit tartok, meg-mondom.
Látok elmét, tüzet, 's ékes magyarságot
De szeretnék látni több ártatlanságot.
Meg-botsáss, Barátom! az a' természetem,
Hogy a' rosszat, azért, hogy szép, nem szeretem.
A' leg-szebb gyümőltsben tsömört-szerző féreg,
'S a' méz köztt-is gyakran lappang gyilkos méreg.
Az igaz kegyesség, 's tiszta erkölts, nagy kints
Annak gyökerére lassú mérget se hints –
Én nagy tisztelője vagyok a' Szép Nemnek,
'S szépségét nevelni, tartom nagy érdemnek
'S a' mitől az artzát-szépíttő szemérem
Romolhat, egészlen ditsérni nem mérem.
Sőt, a' mit ártatlan fiam vagy leányom
Nem olvashat bátran, magam-is el-hányom –
Bezzeg, a' melly szépen, ha ollyan jól szóllnál,
Akkor nem ARANKA, hanem ARANY vólnál.[40]

Aranka költőként való elmarasztalása nem tekinthető általánosan jellemzőnek a kortársak körében. És, hogy az idézett *„elfedő közhelyek"*[41] sugallta, holttá merevedett költőportré vonásain némiképp változtassunk, szólaltassuk meg Aranka rajongóit is, akik igazi költőt láttak benne. Aranka verseit ők főleg a folyóiratokból ismerhették, illetve a levelekhez csatolt mellékletekből, amelyek kézről kézre jártak. Költeményeinek egy része ugyanis csak 1806-ban jelent meg nyomtatásban Nagyváradon *Aranka György Elme játékjai* címmel.

Vályi András 1790. márc. 5-i levelében írja:

---

[40] Teleki é.n., 126.
Gulyás 1918, 93 – 94.
[41] L. Egyed, 1998c, 102.
[41] L. Toldy, i.m., 4. levél.

„Az Orpheusban be iktatott Darabjaidat ne szégyenld. É(des) Barátom mindenektől (a kik értenek a dologhoz:) közönségesen aplausust nyert... "[42]

A bátorítással keveredő elismerést találjuk Galánthai gróf Fekete János Arankához írt leveleiben is. Gazdag levelezésükből az egymás tisztelete, az idővel megszilárduló baráti szeretet mellett az egymás költői produktumai iránti kölcsönös rajongás is kiérezhető.

A Szombati Józsefhez írt vers, amelyet Fekete leveléhez csatolva Arankának is elküld, a kor ismert költői közé helyezi sokuk erdélyi levelezőtársát:[43]

„ ...Minap mindnyájunkról keményen ítéltél,
'S Gyöngyösihez képest maszlagoknak véltél(...)

De noha magamat Gyöngyösihez semmi
Nem merném barátom! fognak mások lenni
A 'kiket Czéhébe bé lehetne venni,
'S fel találásokra nem kell meszsze menni.

Van Teleki Lászlonk, szegény Batsányival,
Erdődink, Arankánk, ditső Szilágyival,
Gvadányi Josefünk, Paulinus Palival[44]
Gunyolo Faludink, Tudos Révaival... "

Az öregedő Arankát írásra buzdítja, és bátorítja is őt költeményei kiadásában, amikor újra szóba kerül Teleki gúnyverse. Fekete dicsérete annak a költőnek szól, aki szembe mert szállni a bírálattal továbbra is költeményeket szerezve: [45]

Betsül Téged a két Haza,
S Gyönyörködve látja versid
Duna Tisza partján el hidd
A Magyarságnak igaza.
Te voltál ki gunyolással
Mervén letzkéid keverni
A komor zsoltározással
Peredet meg tudtad nyerni.
Te voltál a jo gustusnak
Köztünk első Apostola,
S Akarhogyan morogjon tolla
A meg halt Morosophusnak,[46]
Hogy könnyebb versekre szálni
Mertél volt ö Nagyságánál,
Mint minden Dávidistánál
Tsak azért kívánt kárpálni...

---

[42] L. Enyedi 1994b, 324.

[43] L. Fekete levele Arankának, Enyedi, 1990, 449. A semmi bizonyára hibás olvasat (a helyes *merni* vagy *mérni lehet*).

[44] Ányos Pálról van szó.

[45] Fekete János gróf egyik leveléből, amelyből kiderül, ő is olvasta Teleki gúnyversét (még idézi is utolsó sorát!), tudjuk, Aranka a megfogalmazott értékítélet *„vitatásában" „jámborságot"* tanúsított. L. Fekete 1799. aug 22.-én Pesten kelt levelét. Közli Enyedi 1990. 471.

[46] Teleki József 1796-ban hunyt el.

Add ki tehát K(edves) B(arátom) bátran munkáidat,... és bizonyos légy, hogy örömmel fognak olvastatni minden észszel biroktol."[47]

Ami pedig Teleki gúnyversét illeti: van egy olyan feltételezésem, hogy a mai olvasó – a korabeli kontextus hiányában – más tartalmat tulajdonít a költeményben megfogalmazott minősítésnek. Ma ugyanis úgy gondoljuk, hogy ez a költemény teljességgel tönkretette Aranka költői hírnevét, és hogy versei gúny tárgyává váltak a kortársak szemében. A korabeli szövegek tanúsága szerint azonban Aranka írásait továbbra is szívesen és *gyönyörködve* olvasták. Révai Miklós 1804. december 26-án kelt levelében írja Arankának:

„Gyönyörködtem Nagyságodnak Ékes Verseiben..."

Az öregedő költő írásai megőrizték továbbra is mulattató jellegüket:

„A Philadelphiai Szűznek beszédiből kőlcsőnzött fontos, és elmés Könyörgő Levelét mulatsággal olvastam, ha szinte annak Tárgyát sajnállani, és szégyenleniis kell. Látszikhogy az elme, és imaginatio, nem vénül a Testtel, ezt bizonyittyák a Levélhez ragasztott anacreonticus versekis. [48]"

– közli levelében Teleki Sámuel kancellár.[49]

Úgy érzékelem, hogy a XVIII. század végén különös szerepet szántak a kritikának, ami a hozzá való viszonyulást is meghatározza: az alkotók nemcsak elvárják, hanem egyenesen megkövetelik társaiktól a bírálatot. Sőt: ennek a bírálatnak „keménynek" és őszintének kell lennie, hogy a visszajelzések függvényében korrigálhassák az esetleges hibákat, ami már önmagában előrelépést jelenthet. De a bíráló személye sem mellékes, amint ez a következőkből ki fog derülni.

Batsányi János első Arankának írt levelében felkéri erdélyi levelezőtársát, hogy munkáival gyarapítsa a *Museum* kiadványait és tegye meg megjegyzéseit a folyóirattal kapcsolatosan:

„...Nagysád itélettételét, akármely kemény lenne is az (mert azt óhajtanám) mint illik, igen nagyra fogom becsűlni, mert tapasztaltam némely leveleiből, hogy azon kevés számú tudós hazafiakhoz tartozik, kik a magyar tudományos dolgokról illendőűl s ænnak rendi szerént itélhetnek. Mivel nem lehet azt tagadnunk, hogy igen kevés bír közöttünk mind elegendő értelemmel s jó ízléssel, mind pedig az igazságnak mondására megkivántató mértékletes egyenességgel..."[50]

Ugyancsak ebben a levélben számol be Batsányi Arankának a folyóirat más munkatársainak tevékenységéről is. Ebben a kontextusban közli Arankával, hogy Teleki József gróf kiadás céljából

---

[47] Fekete Arankának 1800. febr. 16.

[48] „Grof Teleki Domokosnak irott verseid felette szépek, és meg mutattyák, hogy Helikon tejével táplálnak tégedet most is a' Muzsák..." 1799-ben Fekete Arankának

[49] Teleki Sámuel, 1803.jún.2, l. Enyedi, 1992, 176.

[50] Hasonló kéréssel fordul Kis János is Arankához 1797. aug. 11-i levelében:„Hogy verseimet nem csak figyelmetes olvasásodra, hanem megítélésedre is méltóztattad, szívesen köszönöm. Cselekedjél, kérlek, többször is ily barátságosan velem. Mindenkor szerencsémnek fogom tartani, ha tudós jegyzéseidet olvashatom..."

„verseit kezemhez adta. Közöttök vagyon az a darabja is, melyben Nagysád verseiről való itéletét oly szépen s nyájasan megmondja".[51]

Abban egyet kell értenünk Batsányival, hogy Teleki valóban *szépen* tálalva teszi meg bírálatát. Ez a fajta kíméletesség azonban már nem sajátjuk az Aranka költői mivoltát szarkasztikusan kiszerkesztő epigrammáknak.[52]

A levelezés további darabjaiból pedig kiderül: a gúnyvers ismerete nem változtat semmit Batsányi Arankához való viszonyulásán. Hiszen a *jó poéta* önmagáról kialakított képe szempontjából a bírálat elengedhetetlennek minősül:

„...azt akarom hogy, ha csakugyan poétának szült a természet, ***jó poéta*** *legyek, vagy pedig, ha az nem lehetek, inkább – semmi. Nincs alább való teremtmény itéletem szerént a tudós világban egy* ***versfaragónál****, kinek sem íze, sem tüze. Azért szeretem én magamra nézve is a kemény, de értelmes krizist. Kedves barátom uram pedig* ***competens*** *bíró."*

– írja Batsányi Arankának 1791. augusztus 8-i levelében.[53]

Az eddigiek alapján úgy fogalmazhatnánk, hogy a XVIII. század végének író emberei nem úgy engedték befolyásolni magukat a bírálatok által, hogy ne tudtak volna határt vonni a mű(vek) és bírálat(ok) között. Azaz a gúnyvershez(?) visszatérve, el tudtak vonatkoztatni a Teleki-féle bírálattól Aranka verseinek és magának Arankának mint kritikusnak a megítélésében.

De ezt az aspektusát a kritikának a legtöbb Arankáról értekező szerző figyelmen kívül hagyta, és e vers egyszerűsítő és egyoldalú értékítéletét egyesek a XX. század elején még mindig érvényesnek találták Aranka költészetét illetően.

Példaként Gulyás József egyik 1918-as adatközlését hoznám fel, ahol *Gróf Teleki József ismeretlen versei a sárospataki könyvtárban* cím alatt e gúnyverset is közli, utalva más szövegvariánsok létezésére is. A versek elé írt bevezető szöveg szerint ugyanis a közleményekből

„a költő lelkivilágára s egyúttal Aranka Györgynek, a Magyar Nyelvművelő Társaság titkárának költeményeire is következtetést vonhatunk le."[54]

Vagyis Aranka, kedves XX., XXI. századi olvasó, csupa erkölcsromboló verset faragott!

Hogy az ilyenfajta általánosítások csapdáját elkerüljük, és, hogy Aranka poétaságára rákérdezhessünk, vissza kell térnünk a szövegekhez. Az én olvasatom egy olyan költő képét teremtette meg, aki örömét lelte a verselésben, aki az életében bekövetkezett fontosabb eseményekre reflektálva az emberi létezés, az idő, az ember és a világ bonyolult viszonyain elmélkedik, játszva a ritmussal, a rímekkel és a szavakkal. És úgy gondolom: újra kell fogalmaznunk kérdéseinket is.

Hogy *jó poéta* volt-e Aranka vagy csupán *versfaragó*? – nehéz ezt megítélni. Poétának szülte-e őt a természet? Saját bevallása szerint[55] Mária Terézia halála után lett

---

[51] l. Toldy, 1865, 239.

[52] *„Aranka pediglen erőlködik vala,*
Aranka pediglen poéta nem vala" (Bethlen Elek)
„Aranka bujdosik Parnasszus sorába
Nem mehet bé szegény a' Músák várába." Idézi Egyed, 1998c, 102, 103.

[53] L. Toldy, i.m., 4. levél.

[54] l. Gulyás, 1918, 93 – 94.

költővé. Hogy alkalmi verseinek milyen az értéke? Ha a mostanában újraértékelt *mesterkedők* mellé helyezzük, akkor nem is csekély. Én inkább egy kérdésbe sűrítve arra lennék kíváncsi: van-e ezekben a versekben a XXI. század olvasói számára valami aktuális, érdekes?

Nyitva hagyom a kérdést, némiképp kapcsolódva annak a tanulmánynak a záró részéhez, amely megkísérelt válaszolni arra kérdésre, hogy poéta volt-e Aranka György,[56] hiszen – amint láttuk – ez a kortársai számára sem volt egyértelműen eldönthető.

„Fel-áll egy Anya-nyelv mívelő Társaság..."

Hogyan módosítja az EMNyT létrehozásának futótűzként terjedő híre az addig Arankáról kialakított képet?

Közismert, hogy Aranka György *Rajzolat*okban[57] fejti ki elképzeléseit először egy, később már két tudós társaság[58] létrehozásáról. Az országgyűlési jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy az 1791-es országgyűlés tagjai kedvezően fogadták az indítványt, törvényt is alkottak belőle, de törvényerőre emelését a bécsi udvar megtagadja. Mégis *Próbatársaság*ként 1793. december 3-án az EMNyT megtartja első ülését Marosvásárhelyen. Ugyancsak 1791-ben, kihasználva az országgyűlés adta lehetőségeket, megszervezi a Kéziratkiadó Társaságot, amely aztán az ő irányítása nélkül fejti ki tevékenységét Kolozsváron.

Aranka kezdeményezéseinek fogadtatásáról, visszhangjáról már sokat és részletesen írtak. Ennek én itt csak néhány mozzanatát szeretném kiemelni: Csokonai és Gvadányi verssel fordulnak a marosvásárhelyi társasághoz, és többen üdvözlik levélben az újonnan alakult tudós társaságok létrehozóját, a Hadi és Más Nevezetes Történetek 1791. június 21-i száma *„Epochát csináló"*-nak nevezi a kolozsvári társaság megalakulását...

Ha megvizsgáljuk a *Rajzolatok* 1791-es kiadása utáni, Aranka Györgyhöz írt leveleket, amelyek őt most már őt nem mint magánszemélyt szólítják meg, hanem mint az intézmény létrehozóját, majd titoknokát, és e levelek nyelvhasználatát, igen érdekes felismeréseket tehetünk. A korábbi elismerő szavak ugyanis, amint erre már utaltam, magasztalásokká válnak, és Arankát új attribútumokkal ruházzák fel: Ő lesz

> *„a Magyar Literaturának ritka buzgoságú és gondosságu elöl mozditoja."*[59] *„Literaturánk első rendbéli veteranusa"*,[60]

ő lesz az a szaktekintély, akinek bírálata számít, akinek barátsága bárki számára megtiszteltetés.[61]

A levelekben megjelenő közhelyek, túlzó megnevezések mögött valóban felfedezhetünk egy bizonyos fordulatot Aranka megítélését illetően: mintha egyszerre eltűntek volna az esetleges elmarasztaló megjegyzések. De hogyan is képzelték el

---

[55] L. a mellékelt levelet.

[56] l. Egyed Emese, 1998 c.

[57] *Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez*, Kolozsvár, 1791.
Az erdélyi kézírásban lévő történetírók kiadására felállított társaságnak rajzolatja, Kolozsvár, 1791.
Az erdélyi kézírásban lévő történetíróknak esztendőszám szerint való lajstroma, Kolozsvár, 1791.
A Magyar Nyelvmívelő Társaságról. Ujabb elmélkedés, Kolozsvár, 1791.

[58] Az EMNyT-ról és a Kéziratkiadó Társaságról van szó.

[59] Mátyási József, 1798. máj.12.-i levele, l. Enyedi, 1991, 394.

[60] Kis János, 1797. jún. 30, l. Enyedi, 1986, 166 – 180.

[61] l. Kis János levelét, uo.

levelezőtársai Arankát? *„A Musákat szerető Kis"* (János) kérdezi *„a Musáktol szeretett Arankától:"*

> *„...Hát Te, erdélyi Phoebusunk, miben foglalatoskodol, s mit csinálnak vezérlésed alatt az erdélyi Musák?*[62], majd megígéri, hogy *„Néked buzgó Tudós nemes szivü Hazafi Barátom...Messziről mindenkor igyekezem a mint lehet, nyomaidat követni..."*[63] és bemutatja neki áldozatát: *„Wieland Müzarionának első könyve. Ezt a zsengémet Néked bátorkodom szentelni, ha az első két vagy három hétben tudósitani méltóztatól, hogy nem veted meg csekély, de tiszta indulattal nyujtandó áldozatomat..."*[64]

De ezzel a fajta viszonyulással Kis János nincs egyedül. Turoczi Károly 1792. augusztus 3-i levelében így teszi meg ajánlását:

> *„Én azolta forditottam az Ovidius Heroidumait és azokat kiis akarom adni, még pedig ha meg fogja engedni ezt a' nagy bátorságomat, a' Mlsg Urnak ajánlom, csekélység ugyan de mint egy fő Nemzeti Poéta, és a' Magyar Litteraturának Erdéllybe édes attya bizom benne, hogy engem el fogadásával szerencséltet."*

A kortársak Aranka-képét, úgy vélem, igen hűen örökítette meg az utókor számára Mátyási József verse:[65]

> *„...Arankáról szóll hát egyik História,*
> *Ki Méltóságos Úr, mert itt Tábla' fia*
> *Hivatala-szerént jól mondják fiának,*
> *De más tekintetben hivhatom atyának,*
> *'S méltán meg-illetné egy ditsérő ének,*
> *Mert ö szivével-is meg-felel nevének,*
> *Mint nemtsak jó ember, 's **jó Itélő-Biró**,*
> *Hanem **jó Hazafi, jó Magyar Vers-Iró**(...)*
> *Ez az a derék Úr, a' ki a veszélyben*
> *Dölt magyar nyelv' pártját fel-fogta Erdélyben,*
> *Mind maga eszével, mert **tudós ember** ez,*
> *Mind a köz-erővel, mert társakat szerez,*
> *Kikből, mihelyt gyülik valami gazdaság,*
> ***Fel-áll egy Anya-nyelv mivelő Társaság**..."*[66]

Ez a fajta nyelvhasználat és viszonyulás valamiképp egy kultusz születését sugallja, ami nagymértékben összefügg a korszak nyelvművelő és kultúrateremtő mozgalmával. A nemzeti nyelv és kultúra létrehozásán fáradozni hazafias munka, és minél nehezebbé válik a kultúrateremtés, annál nagyobb elismerésre számíthat az, aki képes a nehéz körülmények közepette is eredményeket felmutatni. Arankának sikerült példát mutatnia, s ezáltal elnyerte kortársaitól a méltó jutalmat: a rajongássá vált tiszteletet és hódolatot. Ettől kezdve neve összefonódott az EMNyT-gal és ennek „a két Hazában híres" tevékenységével. Aranka most már nem csupán a poéta, a fordító, a tudós, a *competens* műbíráló, hanem az erdélyi

---

[62] Kis János, 1797. jún. 30, l. uo.
[63] Kis János levele 1798. nov. 26, l. uo.
[64] l. uo.
[65] Mátyási 1798, 173 – 176.
[66] Kiemelések tőlem, K. E.

tudományos élet *vezére, úttörője*. A hangsúly egyre inkább eltolódik ez utóbbi funkció irányába, és ennek tudható be, hogy Aranka életműve a két tudós társaság létrehozására zsugorodik. Hogy mi következik mindebből a XIX. és XX. századi Aranka-recepciót illetően?

Tudjuk, hogy Aranka kezdeményezései az elért eredmények ellenére is csupán 1806-ig voltak életerősek. Az ekkor hetvenéves, egykori titoknok munkájának kézzelfogható eredményének az 1800-as évek első évtizedében kiadott könyveket tekinthetjük: a már említett verseskötet mellett filozófiai jellegű írásait és verses krónikáit jelenteti meg. Ezek fogadtatásáról nincs annyi visszajelzésünk, mint az 1790 körül megjelentekről, ekkor ugyanis Aranka már nem folytat annyira intenzív levelezést. De az életének utolsó tizenöt évében írt és fennmaradt levelek arról tanúskodnak, hogy Aranka ekkor inkább bölcseleti és etikai problémákkal foglalkozik.[67] Véndiákként bejár a marosvásárhelyi református kollégiumba meghallgatni Köteles Sámuel előadásait. Főleg Kant filozófiája iránt érdeklődik Ezt a tevékenységét viszont már gúny és lenézés kíséri. Sipos Pál 1814. június 12-én írja levelében Kazinczynak, hogy:

> *„marosvásárhelyi korrespondenciám elszűnt Aranka úrral. Ő se ért engem, én se őt."*[68]

Fokozatosan eltűnik a levelezőtársak egykori rajongása, és Aranka müveivel együtt kiesik a köztudatból. Vagy, ha jelen van is, inkább szeretnék, ha már nem lenne. Ezt a jelenséget a szakirodalomban Kazinczy 1811. szeptember 11-én Cserey Farkashoz írt levelének már közhellyé vált mondatával szokták szemléltetni:

> *„Szegény öreg Aranka túlélte magát, nagy kár, hogy el nem némult."*

És mindig megjegyzik: Aranka már fizikai halála előtt meghalt a nyilvánosság számára. Valóban: gyászjelentése nem tesz említést tudományszervező tevékenységéről, a néhai hivatalnokot, a jó ítélőbírót búcsúztatja.[69] És hogy életében szerzett érdemei ne merüljenek halálával teljesen feledésbe, Kovachich György kezdeményezése nyomán megszületik Székely Márton tollából Aranka György első életrajza. Ő maga nem készítette el önéletrajzát. Ezt egyik Döbrenteihez írott leveléből tudjuk:

> *„Én nekemis jut ollykor eszembe hogy magam Életét megirjam, de szégyenlem hozzá fogni. A 76dik esztendőben vagyok és még semmit sem csináltam"*

– írja szerénykedve Aranka. Emiatt az 1818-ban a *Tudományos Gyűjtemény*ben közzétett életrajz *„nem lehet tőkélletes."*

Pontos információk hiányában az életrajzíró néhány Aranka által elmesélt anekdotaszerű történetet összefűzve tesz eleget Kovachich kérésének. Így marad az utókorra az Arankát „nyak-vassal fenyegető" tanító alakja, a Miatyánk szövegének elvétése miatt a papi pályát otthagyó Aranka portréja, aki Protocollista lévén, szolgához hasonlóan végezte a házimunkákat, és közben németül és franciául tanul, Mária Teréziánál tett látogatásának története, amikor elutasítja a császárnő által javasolt vallászcserét, egészen a filozófia-előadásokra járó öreg Aranka alakjáig.

---

[67] Amint azt Döbrenteinek írott 1807. december 12-i levelében jelenti: *„a' mi szabadorátskám vagyon, a' Philosophiának vagyon szentelve..."*.

[68] l. KazLev. XIV., 120–122.

[69] L. a gyászjelentést a Mellékletben.

A későbbiekben, akik életéről írnak, Székely Márton anekdota-gyűjteményét idézgetik, kisebb nagyobb kiegészítésekkel élve. Jakab Elek monográfia-szerű könyvecskéje,[70] amely a teljesség és a rehabilitáció jegyében készült, ugyanúgy újrameséli ezeket a történeteket, mint Jancsó Elemér több, Aranka életét és életművét bemutató írása vagy Nagy Pál Arankáról szóló tanulmánya az 1999-ben megjelent *Erdélyi Panteon* második kötetében.[71]

A XIX. század Aranka képe egyértelműen a XVIII. század végéről átörökített és lemerevedett kép: Aranka a tudományszervező, akinek egykor népszerű fordításai és gyönyörködve olvasott versei már csupán a múlt emlékei. A XIX. század 30-as éveiben így ír róla Döbrentei Gábor, aki a tudományos élet szervezése terén utódja igyekszik lenni:

> *„Mint szép-írónak – úgymond – nyelve tiszta magyar, ellene volt az idegen facsart szólásmódoknak, de a csín élénk érzése nem volt benne tisztán kifejlődve. Versei elfelejtve, prózája mindenben mintául nem szolgálhat, de mint embernek és hazafinak érdemei maradandók."*

A XIX. század közepétől kezdődően az Arankáról szóló szakirodalom teljességgel a két tudós társaság létrehozójaként tisztelt elöd és a mindenkori utódok relációja köré szerveződik. Ezért a legtöbb szöveg Aranka születésének valamint az EMNyT alapításának évfordulója alkalmából jelenik meg, és az emlékezés pillanatnyiságának jegyében születnek. A további vizsgálat tárgyát tehát ezek a szövegek képezik.

> *„Túléltük már félszázadát azon nevezetes napnak, melynek szerencsés percében Erdély öszves értelmisége – mind honfi és mind honleány – mintegy varázserőtől villanyként érintve, ott termett, mint hatalmas védszellem, a nemzet ikerkincse – nyelv és nemzetisége – mellett, lángkebellel, érc akarattal s legszentebb szándékkal tenni mindent, mit törvény nem tilt, de a nemzeti becsület s önfentartási kioltha tatlan ösztön hangosan követel. Két körben forgott ekkor minden kiválóbb elme s akarat Erdély határai közt:* ***a nemzeti nyelv s történelem*** *kettős körében. S e kettős kört a múlt történeti emlékei* ***két társaság*** *neve alatt szállították reánk, hű utódokra."* – írja Vass József adatközlő tanulmányának bevezetőjében, amelyben Arankát *„a két társaság éltető szellemének, mindenható és mindenttevő titoknokának, meleg keblű, szilárd akaratu és fáradhatatlan szorgalmu hazafinak"* nevezi.

Talán már ez a szöveg is jelzi az Arankával kapcsolatos további kutatások irányát, melyek eredményei a két tudós társaság tevékenységének bemutatásában ki is merülnek. Rubinyi Mózes vagy Perényi József tanulmányai a XX. század elejéről vagy Jancsó Elemér szövegkiadása egyértelműen ezt az irányt képviselik. Az EMNyT iratainak kiadása egyben új irányt szab a további kutatásoknak: ettől kezdve Aranka levelezése kerül a figyelem középpontjába. Jancsó Elemér, majd Enyedi Sándor levélközleményei, amelyeknek száma eléri az ötvenet, valamint Rohonyi Zoltán tanulmánya[72] jelzik ezt az irányváltást.

Aranka György születésének 200. évfordulója (1937) alkalmából Aranka személye és a nevéhez kötődő két társaság újra a figyelem középpontjába kerül. A Kemény Zsigmond Társaság már 1934-ben mozgalmat indított emlékmű állítására Aranka jeltelen sírján, s ugyancsak ennek a Társaságnak a szervezésében kerül sor Marosvásárhelyen az ünnepségre, ahol 1937. december 11-én Kováts Benedek *Erdély Kazinczyja* címen tartja meg székfoglaló

---

[70] Jakab. 1884., 1–66.

[71] Jancsó, 1937, 384–386., 1939.,Jancsó , 1947., 1972, 138–168.

[72] L. Rohonyi, 1966., 1967., 189 – 193.

beszédét. Ugyanebből az alkalomból jelenik meg a *Pásztortűz*ben Jancsó Elemér cikke: *Aranka György, Erdély Kazinczyja*, amely *„elfelejtett egyéniségének, múltba temetődött irodalom- és műveltségszervező munkásságának"* felidézését célozza.

Véletlen egybeesés lenne ez a címválasztás? Úgy gondolom, hogy ebben a jelenségben pontosan a 30-as évek jellegzetes Aranka-képe mutatkozik meg.

1930 körül ugyanis újra érdekessé válik Kazinczy, Aranka és Erdély különleges kapcsolata: 1927-ben jelenteti meg Perényi József az *Erdélyi Irodalmi Szemle* hasábjain *Aranka György és Kazinczy Ferenc* kapcsolatáról szóló tanulmányát, amelyben *„a két nagy agitátor"* egyéniségének és tevékenységének közös vonásait igyekszik feltárni.[73] A levelezések és személyes látogatások által fenntartott kapcsolatok, egy folyóirat megjelentetésének, a műfordításoknak igénylése, nyelvművelő tevékenységük és nem utolsó sorban idealizmusuk, érzékenységük teszi őket rokonlelkekké. Érdekes jelenségnek tartom, hogy tíz éven belül a Perényi dolgozatában még érzékelhető határok (van Aranka és van Kazinczy!) teljesen elmosódnak: Aranka már nem Aranka, hanem Erdély Kazinczyja. Ez a jelenség pedig, úgy látom, napjainkig meghatározza az Aranka-recepciót, ami abban is megmutatkozik, hogy Kazinczy mércéjével mérve Aranka csupán egy „miniatűr-Kazinczy" lehet, s így az Aranka által képviselt sajátosan erdélyi vonások elhalványulnak. Másrészt viszont lehetséges, hogy Aranka emléke pontosan a Kazinczy-kultusznak köszönhetően maradt meg a magyarországi irodalmi és tudománytörténeti gondolkodásban.

Hét évvel később, 1943-ban, az EMNyT első ülésének 150. évfordulóján György Lajos az EME Bölcsészet-, Nyelv-és Történettudományi Szakosztályának elnöki megnyitó beszédében újra felidézi a társaságalapítás körülményeit, majd röviden bemutatja az Aranka-gyűjtemény történetét. Ezt követően Makkai Ernő *Sipos Pál filozofiájának hatása Kazinczy munkásságára* című előadása hangzott el (Kazinczy jelenléte már-már kötelező?).

Huszonöt év múlva Aranka és az utókor viszonyában egy új elem bukkan fel: egyfajta bűntudat Aranka hiányzó kultusza miatt. 175 távlatából úgy tűnik, hogy az Arankát övező dicsőség odalett, emléke feledésbe merült: ugyanis a 175. évforduló megünneplésére nem kerül sor. Csupán az 1969-es *Igaz Szó* egyik száma közli Nagy Pál *Egy elfelejtett évforduló* című írását,[74] amely a feledékeny utódoknak címzett szemrehányás. Úgy érzem, hogy Aranka úgy van lényegében jelen a köztudatban, hogy folyton arról beszélnek: nincs jelen. És mi az, ami miatt rá emlékezni kötelessége az utókornak?

Eligazításként szolgálhat a cikk befejező része:

> *„Arankáék tudták, amit – néha – még mi sem tudunk kellőképpen. Arankáék az irodalom, a nyelv, a tudomány ügyét a lét és nemlét kérdésének tekintették... 175 éve éltek itt, Marosvásárhelyen, e város falai között. Talán még ma is tanulhatunk tőlük."*

A példamutató magatartás lehet az oka annak is, hogy szintén 1969-ben Nagy Pál irodalomkritikus elnökletével létrejön *„marosvásárhelyi kultuszpótlékként"* az Aranka György Irodalmi Kör a fiatal írók támogatására. De csak két évig volt érvényes Aranka neve: utána az Igaz Szó Irodalmi Körévé alakult ez a társaság.

De a kultusz még nem halt meg teljesen! A következő évforduló, a 200.; a megváltozott politikai körülményeknek is köszönhetően nagyobb mérvű ünneplése talán ezt sejteti. Az EMKE szervezésében ugyanis Marosvásárhelyen 1993. december 4-5-én tudományos ülésszakot tartottak, ahol a felvilágosodás korának neves kutatói mutatták be előadásaikat. Az előadások 1994-ben az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793 – 1993)* címen nyomtatásban is

---

[73] 1932-ben Kristóf György Kazinczy és Erdély kapcsolatáról írt tanulmányt.

[74] Nagy, 1969, 141 – 144.

megjelentek. Ezeket a szövegeket vizsgálva a következő kérdésekre kerestem választ: Milyennek mutatják ezek az írások Arankát? Mit emeltek ki az előadók Aranka munkásságából? Mit tekintettek a XX. század végén egyértelműen Aranka érdemének? Hogyan alakult a nagy elől és az utódok viszonya? Hogyan érhető ez tetten a szövegek nyelvhasználatában?

Tófalvi Zoltán ünnepi megnyitó beszédében „Aranka György méltó utódai"-hoz intézi szavait, és miután a kisebbségi jogok megszegésének néhány példáját bemutatja (többek között az egykori királyi tábla épületére szánt emléktábla elhelyezésének meghiúsítását), az EMNyT üzenetét tolmácsolja a jelenlévőknek: „Munkálkodjunk!". Az ünnepelt esemény, az ünnepelt személye és életműve egyedülállóan kedvező alkalmat kínált arra, hogy az EMNyT és a kolozsvári Kéziratkiadó Társaság működése, a társaságok keretén belül kiépülő személyes kapcsolatrendszerek bemutatásra kerüljenek, ugyanakkor arra is, hogy számba vegyük: hol tartunk az Aranka által kitűzött célok elérésében? Vagy másképp fogalmazva: vannak-e Arankának méltó utódai, követői, akik a 200 évvel korábban megfogalmazott törekvések aktualitását felismerték? A pozitív válaszok mellett (pl. marosvásárhelyi kulturális intézmények, az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének létrejötte) azonban érezhető a 90-es évek kisebbségpolitikájával szembeni elégedetlenség, ami a marosvásárhelyi események utáni évek magától értetődő járuléka.

De úgy tűnik: Aranka emléke mégsem merült teljesen feledésbe, hiszen Erdély más nagyjaival együtt bevonult a Panteonba ő is. Egy anekdoták összekapcsolásából álló életrajzzal, igaz, *versei és fordításai nélkül, de mint példakép* az utókor számára: „magvető":

> *„Aranka Györgyék kora tavaszi magvetése nyomán immáron két évszázada érlel az idő bő termést szellemi javainkból a magyar nemzeti kultúra talaján. Ezért múlhatatlan az egykori fő titoknok emléke."*[75]

A kolozsvári Aranka György Nyelvművelő Kör, az Aranka György országos kiejtési és nyelvhasználati verseny, az Aranka György életművével foglalkozó kutatócsoport, elészült és készülőben lévő vizsgadolgozatok, egy kis tábla egy marosvásárhelyi könyvesbolt falán, lexikonok és enciklopédiák rövid szócikkei, egy-két mondatos megjegyzései az emlék múlhatatlanságát tanúsítják...

Melléklet

Aranka György első levele id. péczeli Ráday Gedeonhoz[76]

Méltóságos Kegyes Báro Úr!

Érzéketlen volnék, ha Nacsád hozzám esméretlenhez való Kegyessége meg nem illetett volna. Mert elébb vettem annak Gyümölcsét mint ajánlását. Igen alázatosonn köszönöm azért azon Grácziáját Nacsádnak. *A' Magyar Musaeum Uri gondolat, szép kezdet, és a' jövendőre kellemetes reménséggel biztattya édes Hazánkot. Az Egek segillyék erejit, igyekezetit a' Nemes Társaság érdemes Tagjainak, és tarcsa meg drága Elteket nagy érdemü Gyámolainak! En az első darabot kaptam Nacsád Gracziájából, és nagy örömmel 's meg elégedéssel el olvastam mindjárt: a' mi nékem ebbenn a' többi felett tettzik, a' Be*

[75] L. Nagy 1999, 13 – 21.

[76] A levél keltének helye és ideje ismeretlen, de a *Magyar Museum* megjelenése után, azaz 1788. júliusa és Ráday Gedeon 1789. június 9.-e közötti időszakban íródhatott.

vezetés és a' Gesner Ejtszakája, de a' több érdemes darabocskákatis becsüllöm. Gondolkodtam hogy mivel tudnám Nacsád hozzám mutatott érdemem felett való Kegyességit megköszönni. Jutot eszemben hogy lévén némelly aprosag munkácskáim, többnyire forditások, azokkal udvarollyak Nacsádnak: de a' Nacsád Méltoságos Személlyéhez való igen nagy Tiszteletem megtiltott. Kivántam azért elsőbe Nacsád eleibe terjeszteni őket, és parancsolattyától várni.

1. Versek. 3. darabba. Az első darab gyűjtemény, mellyben igen válogatott szép darabocskák vadnak N. Baro Szilágyi Uré, N. Groff Lázár János Uré, Volt Jesuita Pater Biro igen szép Poétáé, 's más aproságok, nevezetesenn a' Profeszszor Kovásznai Uramé Gyöngyösiről 100. vers, mind négy soruversek, igen gyönyörük. Ez a' darab igen ritkás irással 8. árkusra van irva, és van benne 21 darab vers.

A' második darab áll az én időtöltéseimből, 10 árkus, van benne 80 darab aprosag vers.

Az harmadik darab negyedfél árkus és csak 19 darabvers igen kicsiny, ez is az én időtölésecskéim közül való. Ha Nacsád meg engedi, meg irom az alkalmatosságát hogy lettem előbbször Poetává.

Néhai Aszszonyunk b.e. Maria Therésia Halálával, látván egy néhány igen gyönge verset azon igen érdemes czélra, mindjárt akkor igen megbusultam és mérgelődtem, hogy szegény Nemzetünk türedelmével ugy viszszá élnének némellyek, és a' Nemzet gyalázattyára ollyan jó és Nagy Felségről, ollyan semmiségeket világ eleibe mernének bocsátani, és boszszankodásomba meg probálván magam, irtam volt ezen három verseket:

Bé mene Dicsősség fényes Kebelébe
Ülvén Győzedelem arany Szekerébe
A' Nagy Theresia, Kisirvén pompával
Angyalok Serege, a' Szentek Karjával.
Soha Anya Ennél Aszszont jobbat nem szült,
Sem Kegyesb 's jobb Király Kormány mellé nem ült.

Mellyeket az után a' Diaeta alkalmatosságával megbővitettem. Ugyan akkor olvasgatván az Anglus Nézőt Francziául, találtam ott egy igen megdicsért verset, és azt forditottam probára a' melly ez:

Szerelem Változó Tüzei Szivemben
Gyuladtak hajdonis, lángoltak vérembenn
Valahány Szépséget a' szemem meg látott,
Allhatatlan szivem mind annyit imádott.
Mint könnyű Méh egyről másra, szebbről szebbre
Repdestem, csináltam ujj sebet ó sebre.
Meg csalt egy tekintés, jó izü viselet,
Egy pár szem, 's ifiu tavaszi ki kelet.
Egy piross orczának lettem mindgyárt rabja
De ollyan változó mint hig tenger habja,
Allandos tüzeket soha nem tartottam,
Szerelem lánczait egymásra szaggattam (..)

Ezek a probáim, és ezekk a' nyomokonn gyülögettenek a' többi, a' mint ujjabbak, ugy erkölcsösebbekis."

II. Vadnak a' Prosák. Ezeket mindeniket irtam probául, vagy inkább forditottam. Elsőben egyet a' tiszta folyo közönséges beszéd példájára. Ez az ***Ujjmodi Gonosztévő***, egy Érzékeny Játék Francziából forditatott, mellyet még eddig senki sem nem olvasott magyarul sem olvastatni nem hallott...Mást egyet a' Magoss és felséges beszéd példájára. Ez a' ***Napnak négy részei a' Városba*** egy Olasz Abbé Parini munkája, nem a' Duseké. Németből forditatott, a' Német büz nem érzik rajta. Harmadikat az elmés irás és Leveledzés példájára.

Kötöt beszéddel (periodusokba) közönséges nem magos beszéddel, de igen elmével vagy elmességgel teli. Ez a ***Julia Ovidiushoz irott levelei.*** A' materia kényes lévén, tettem az homlokára egy ollyan elöljáró Beszédet, és a' végire toldottam még egy ollyan Levelet, mellyek az olvasót reménlem a' botránkozástol megőrzik. Vagyon még egy magam irásotskája, ***a' Magyar Német és Déák nyelvekről***, és a' mellett egy érzékeny ***gondolatotska az Horja Támadásárol.***"

A' Méltoságos Gubernátornénk Excellentiájának lévén igen nagy kedve a' Magyar nyelvhez szándékoznám valami ollyast forditani, melly illendöis lenne Személlyéhez, és az Olvasástis meg érdemlené. Reménlem az érdemes Magyar Museum iroiis majdon megfogják Nemzetünket ollyanokkal örvendeztetni. Az én csekélly itéletem szerént, egy elme játékának érdeme abbol esmérszik meg elsőbe, ha A' ki kezébe veszi nemhogy meg unná, hanem le nem teheti kezéből. Én illyeneket szeretnék mind adni, mind venni. A' ki alázatos Tisztelettel vagyok Nacsádnak

alázatos szolgája
Aranka György mp.

Aranka György gyászjelentése[77]

SZOMORU JELENTÉS

Zágoni Méltóságos ARANKA GYÖRGY Ur – még Ifiu korában kezdett – és több mint 52 Esztendőkig tsak nem szakadatlanul a' Méltoságos Törvényes Királyi Tábla mellett: 1792dik Esztendötöl fogva pedig Rendszerint való Biroságba kedvességgel folytatott szolgálattya után – életének 80-dik esztendejében – a most folyo 1817-dik Esztendönek, és Böjt máshavának, 11-dik napján, Délelötti 11-órakor szolgálattyát, és életét bé-végezte. Az Ifiuban volt Tüzes Lélek, a' nem kiméllett munka mellett-is kedveltetö Elevenségbe, – a' Társasági nyájosság, – a' Biroban szükséges jó Lélek, és meg-fontoló Tehettség annyira meg-maradtak volt a tisztes Vénség diszére – hogy azokat, a Testben-is tsak ezelött kevéssel tettszö gyengeség sem tompítván meg, - szinte tsak a' hirtelen Halállal enyésztek-el, – A' jo Élet köz szeretetet, – az ilyen Halál köz érzékenységet szül, – és érdemel, – meg érdemli azt az utolso Tisztesség-tételt-is, melyre ezen folyo Holnap 13-a Délesti negyed fél orára minden koru érzékeny Joakaroi a boldogultnak tisztelettel kérettetnek.

Maros- Vásárhely

[77] Betűhű másolatát a Teleki-könyvtárban található gyászjelentés-gyűjteményből ifj. Biás István közölte *Aranka György halála és gyászjelentése* című írásában, Biás, 1911. 73 – 74.

Fekete Magdolna Beáta

Egy útleírás filológiai tanulságai
Aranka György jelentése erdélyi tudományos utazásáról

1. Bevezető

Az irodalomtudomány mai állapotát nagymértékben jellemzi a kritikus módszertani reflexió, számos szakterület újrafogalmazta elveit, céljait, jó példa erre a régi szövegekhez való viszonyulás is, mely ma, a technika korszakában a tágabb olvasóközönségnek legfeljebb kuriózumnak számít, a kutatónak azonban csemege, és sok esetben számos értékes információval szolgál. Vita tárgyát képezheti, hogyan is közeledjünk egy régi, pár száz éves szöveghez, kézirathoz. Felvetődik a kérdés, miként kezelhető, milyen mértékben interpretálható, érdemes-e a szerzői intenció után kutatnunk, vagy – modern, hermeneutikai módszerrel – befogadóközpontú esztétika felől kell megközelítenünk a szöveget. Itt idézném Karl Lachmann német filológust, aki – bár szövegközlésről beszél – fontos aspektusát ragadja meg a szöveghez való viszonynak: „Feladatunk és szándékunk, hogy elegendő mennyiségű jó kézirat segítségével az ezek alapját képező szöveget bemutassuk, amely vagy maga az eredeti kézirat, vagy ahhoz közel kell állnia."[78] Ez a kijelentés két évszázad távlatából sem nevezhető avíttnak, a német medievisztika megteremtője ugyanis találóan határozza meg a szöveggel való bánásmód lényegét: minél eredetibb szöveget adni az olvasó kezébe. A régi szövegekhez való ilyenszerű viszonyulás érvényesül ma is. A német medievisztika területén már az 1970-es évek közepén megszületett az az elmélet, mely mára a szövegkiadás egyik alapját képezi. Eszerint a kutató a meglévő kéziratváltozatok alapján feltételezi az *instabil szöveget* (unfester Text), ám nem ez az egyedüli módszer, a szövegrekonstrukció gyakorlata ma a Lachmann-módszertől a recenzió és emendáció útján előállított szövegkritikai kiadásokon át a kéziratokban fennmaradt szövegek puszta lenyomatáig, átírásáig terjed, legfeljebb csak formálisan közreműködő kiadó bármiféle beavatkozása nélkül.[79]

Bár ezek a kijelentések főleg a középkori szövegekre vonatkoznak, érvényességüket kiterjeszthetjük a később keletkezett kéziratokra is. Láthatjuk, hogy a viszonyulás rendkívül heterogén, ezek a megközelítések nem zárják ki egymást. Az általam vizsgált kézirat Aranka György 1793-ban írott, székelyföldi gyűjtőútjáról való jelentésének másolata. A köztudatban Aranka szinte ismeretlen, az irodalomtörténet sem alkotott róla egységes, kiforrott képet. A tudományszervezőt, a Magyar Nyelvmívelő Társaság titoknokát értékelték, a költőt, írót, fordítót aonban elmarasztalták: „Aranka alapjában véve dilettáns nyelvész és irodalmár, ő a patriarchális régi életformából nem szakadt ki." – mondja róla Enyedi Sándor.[80]

Helytelen és igazságtalan lenne Arankát ilyen sarkítva megítélni. Kevés a valószínűsége annak, hogy a könyvtárak még olyan szövegeket rejtegetnének, melyek nagy mértékben megváltoztatnák vagy átalakítanák az Aranka-kutatás már meglévő eredményeit, ezért szerencsésebb lenne a már meglévő Aranka portrét árnyalni.

---

[78] Lachmann, 1876.
[79] Schnell, 2000, 462-480.
[80] Enyedi 1988, 26.

2.1. Az utazó portréja

Bemutatni, leírni egy személyt mindig több veszélyt is rejteget magában, egyfelől a mitizálás, túlzás, másfelől az évszámok lexikonszerű felsorolásának veszélyét. Ezért érdemes megnézni Takáts József *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció* című tanulmányát,[81] melyben a szerző ilyen irányú elméletét fejti ki. Gyulai Pál emlékbeszédeit vizsgálva megállapítja, hogy: „Az egyének élete és teljesítményei, akikről Gyulai emlékbeszédei szólnak, a műfaj elbeszélésmódja alapján nem önmagukban állók és értelmezendők, hanem beletartoznak valami náluknál fontosabba (s értelmüket is ebben nyerik el): egy-egy közösség (testület vagy nemzet) vagy egy-egy eszme történetében."[82] Ez önmagában nem elvetendő megközelítés, hiszen a bemutatott személyt saját korának viszonyai között láttatni helyénvaló dolog. A tanulmány következő részében sorolja fel Takáts azokat a retorikai formákat, beszédmódokat, melyek idealizálják a személyt: a beszéd tárgya mindig egy szép élet, nagyon fontos a halál pillanatának, módjának kiemelése, csak azokat az elemeket kell beemelni az életrajzból, amelyeket a beszéd szerkezete megbír, és melyek meghatározott eszméket és viselkedésmódokat szemléltetnek.[83] A most következő portré célja nem a kultuszteremtés, lehetőleg tárgyilagosan szeretném bemutatni Aranka életútját, tevékenységét, viszonyait.

A protestáns családból származó Aranka iskoláit Marosvásárhelyen, majd a jogot és bölcseletet Nagyszebenben végezte. 1764-től írnok a marosvásárhelyi királyi tábla elnökének irodájában. 1787-től törvényszéki bíró, 1796-tól táblai ülnök. Munkássága többirányú, már az 1780-as években jelentek meg versi a *Magyar Hírmondó*ban, a *Magyar Muzeum*ban és az *Orpheus*ban. Belekezdett Shakespeare fordításába is, ezen kívül említésre méltó még az *Anglus és magyar igazgatásnak egybevetése* (Kolozsvár, 1790), *Újmódi gonosztevő* című öt felvonásos színjátéka, melyet franciából dolgozott át, *Apró munkái* (Marosvásárhely, 1805), amely filozófiai elmélkedésket tartalmaz, és *Elme játékai* (Nagyvárad, 1806) című verseskötete. Nem szeretném esztétikai és poétikai szempontból értékelni a munkákat, mivel elsődlges célom az ismertetés. Aranka tevékenységének sokféleségét, szakmai mozgásterének lehetőségeit szeretném példázni a következő résszel Jakab Elek tanulmányából:

> *„...a székely határőr katonaság felállítása ügyében tollvívő volt. 1782: a Torda vármegyei főbíró Geréb József zsarolási ügyében nyomozó biztos. 1785: a borgói oláh határőrök és a gróf Bethlen nemzetség között egyenetlenség és adóhátralék iránt folyt perben szintén. 1788. április 3-án a marosi ev. Református esperesi köri zsinaton a kormányt, mint annak teljhatalmú biztosa képviselte. 1791-ben az országgyűlési jegyzőkönyvek tisztázására, összeolvasására és végleges megvizsgálására hivatali rangjukhoz mért napidíjjal négy egyén neveztetett ki: egyik Aranka volt. 1803-ban egyházi törvénytelen esketés kérdésében is volt biztossá kinevezve."*[84]

Egy másik tevékenységi területe Arankának tudományszervezői munkássága: 1791-ben írta meg *Az erdélyi magyar nyelvmívelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendihez* és *Az erdélyi kézírásban levő történetíróknak kiadására felállítandó társaságnak rajzolattya* című munkáit, mindkét munka Kolozsváron jelent meg. Ez a

---

[81] Takáts (szerk.), 2000, 163-174.
[82] I.m.: 164.
[83] Lásd bővebben: i.m. 165-169.
[84] Jakab, 1884, 7.

törekvése nem volt újdonság Erdélyben, a XVII-XVIII-dik század folyamán számos próbálkozás létezett egy tudós társaság felállítására, dolgozatomban később részletesebben visszatérek ezekre. A két társaság programtervezetéből tudomást szerezhetünk Aranka jó szervezőkészségéről, kiváló diplomáciai érzékéről – néha ugyanis nagyfokú körültekintésről és óvatosságról tesz tanúbizonyságot –, valamint felvilágosult eszméiről a nyelvet, művészetet, tudományokat illetően.

Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságról írt rajzolatot a várható költségek bemutatásával kezdi,[85] azután tér rá a társaság munkálkodásainak tárgyára, amely magába foglalja a nyelvészeti, irodalmi, néprajzi, földrajzi és biológiai ismeretek összegyűjtését, rendszerezését és terjesztését. Ezek a területek ugyanakkor Aranka érdeklődési köreit is fedik: ő maga is ír irodalmat, van saját okirat-gyűjteménye valamint kőzetgyűjteménye. Hogy mindezen terveit megvalósítsa, széleskörű levelezést folytatott a kor tudósaival, irodalmáraival, hogy csak egy párat említsünk: Benkő József, Teleki Sámuel, Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Gvadányi József és Fekete János. Egyesekhez nemcsak a tudósi, szervezési érdek, hanem szoros barátság is fűzte, például Telekihez, Benkőhöz, sőt Feketéhez is. Aranka mint a társaság titoknoka kezében tartotta a Nyelvmívelő Társaság teljes ügyintézését, családot nem alapított, egész életét a két társaságnak szentelhette, szervezőmunkája és lelkesedése tartotta össze a Társaságot. Miután 1798-ban lemondott állásáról, a Társaság is megsínylette távozását.[86]

A tudományszervező titoknok képébe jól beleillik az utazó Aranka portréja is. Az utazásról mint korjelenségről a későbbiekben bővebben beszélek.

2.2. A kézirat lelőhelye

Dolgozatom témája Aranka Györgynek első, 1793-as székelyföldi utazásáról írt jelentése. A jelentés kéziratos szövege egy kolligátum[87] része, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattár és Régikönyv gyűjteményében, Magyar Irodalom Régi és új írók 7-es jelzet alatt, a 11. laptól a 17. lapig terjedő részben. A szöveg nem Aranka György keze írása, a kéziratot az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság irományaiból másolta Vass József felügyelete alatt Mák Ferenc, a kolozsvári római katolikus gimnázium nyolcadik osztályos tanulója. Egy pár szóban írnék arról, hogyan is került a Magyar Akadémia könyvtárába ez a jelentés. Már maga Aranka is lajstromot vezetett külön a Nyelvmívelő Társaság és külön a saját iratairól és leveleiről, végrendeletében külön kezelte az iratokat, néhány könyvet el is adott magángyűjtőknek.[88] Nem sokkal a Társaság megszűnése után megkezdődött a gyűjtemény szétszóródása. Döbrentei Gábor veti fel elsőnek a Társaság felújításának eszméjét, 1818-ban az alakuló Tudós Társaság első ülésén bizottságot neveznek ki a Nyelvmívelő Társaság iratainak összegyűjtésére. Mivel legfelsőbb jóváhagyás híján az új társaság nem működhetett, Döbrentei távozott Erdélyből.

A kéziratok a kolozsvári református kollégiumba kerültek, itt talált rájuk Vass József, így másolhatta le Mák Ferenc az általam vizsgált jelentést. A jelentés a Kéziratkiadó Társasághoz íródott, azonban a két társaság tevékenysége nem határolható el élesen egymástól, így az iratok is a Nyelvmívelő Társaság gyűjteményeibe kerültek. A XIX. század

---

[85] Aranka György, 1791b , 5.

[86] Enyedi, 1988, 38.

[87] A kolligátum tartalma: Péteri Takács József: *A hazai utazásról*, Aranka György *Jelentése székelyföldi tudományos utazásáról*, *A gyulafehérvári csillagda leírása*, Kovács Lőrinc Pál: *Az abrudbányai fakönyvről*, Koprziva Ferenc: *Jelentés Erdély néhány régiségéről*, Gyarmati Sámuel: *Rövid jegyzések a régi és ujabb magyar grammatikákról*

[88] V.ö. Egyed, 2000c, 138-139

második felében az iratok az Erdélyi Múzeum birtokába kerültek, majd a politikai változásokból is következően szétszóródtak magyarországi és erdélyi könyvtárakban.[89]

Az Aranka-kutatás figyelmét elkerülte ez a szöveg. Vass József közölte[90] 1854-ben az *Új Magyar Muzeum* májusi füzetében. Jakab Elek 1884-es tanulmányában felsorolja az utazás állomásait és számba veszi, hány kéziratot talált Aranka,[91] azonban bővebben nem tárgyalja az utazás eseményét. Jancsó Elemér 1955-ös munkájában[92] csak utal arra, hogy Aranka kétszer járt Székelyföldön gyűjtőúton, de nem fejti ki bővebben az utazás körülményeit. F. Csanak Dóra tanulmánya[93] a Kéziratkiadó Társaság megalakulásának körülményeire fekteti a hangsúlyt és csak egy mondat erejéig említi Aranka székelyföldi útját, szerinte az utazás egyik célja a pártfogók toborzása volt. Enyedi Sándor sem tér ki a székelyföldi utazásokra, bár a társaság gyűjtőmunkáját értékeli.[94]

2.3. A kutatás célja

Kutatásom célja a kézirat szövegének feltárása – filológiai vizsgálata – és közlése, ezáltal az Aranka-szövegkorpusz bővítése, a jelentés elhelyezése a dokumentáris értékű szövegek és az irodalmi prózaszövegek sorában. A kéziratot először tartalmi szempontból vizsgálom meg. Szeretném megnézni, mit tart fontosnak egy XVIII. század végi, tudományos céllal utazó értelmiségi. További célom a kézirat és a Vass József által 1854-ben publikált szövegváltozat egybevetése.

Mák Ferenc Vass József felügyelete alatt másolta a szöveget, közölte az eredetét, Vass József azonban nem közli a forrást, sőt más címmel és számos változtatással teszi közzé a jelentést. Ezután a műfajiság szempontjából vizsgálom a szöveget. Aranka jelentést írt egy utazásról, ezért érdekes a szöveget az okirat-irodalom és az utazási irodalom felől is megközelíteni.

Végül összehasonlítom a kéziratban felsorolt célokat a Kéziratkiadó és Nyelmívelő Társaság létrehozásáról szóló programtervezetekkel. Aranka az előbbi megbízásából utazott, még a Nyelmívelő Társaság megalakulása előtt azonban már 1791-ben elkészítette mindkét tervezetet, ezért érdemes vizsgálni a szövegnek mindkét társasághoz való viszonyát. A két társaság munkássága végül is egybefonódott: 1796-ban a Nyelvmívelő Társaság adta ki antológia formájában a beérkezett munkákat, ebben közölte Aranka az 1793-ban talált munkák címeit is.[95]

A feltáráshoz Aranka művei esetén az eredeti szövegeket használtam.[96]

2.4. A feltárás módszerei

A szövegfeltárás elsődlegesen filológiai tevékenység, azonban számos más, olyan tudományos területtel is kapcsolatba hozható, melynek tárgyát a szöveg képezi: a textológia, grammatika, történetírás, irodalomtörténet, irodalomelmélet. Egy kézirat feltárása pedig egészen sajátos kutatási és megfigyelési pontokat nyújt, és teljesen más megközelítést kíván.

---

[89] Jancsó, 1955, 385 skk.
[90] Vass, 1854, 401–426
[91] Jakab, 1884, 48.
[92] Jancsó 1955,.30-31
[93] Csanak 1976/4
[94] Enyedi 1988, 28
[95] *A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja* 190
[96] Kivétel Aranka György: *Az erdélyi, kézirásban levő történetirók kiadására felállitandó társaságnak Rajzolattja.*

A kéziratkiadás is a filológia keretébe tartozik, szorosan összefügg a szövegfeltárással. A kéziratok kiadását illetően a francia Pierre Marc de Biasi elmélete figyelemre méltó.[97] Biasi kétféle szövegkiadást különböztet meg: horizontálisat és verikálisat; az előbbi a szöveggenézis egy fázisát dolgozza fel, az utóbbi a keletkezéstörténet egészét térképezi fel. Mindkét esetben „a módszer ösztönöz a vázlatok minél teljesebb feltárására, ennek háttértevékenységeként a más-más közgyűjteményekben őrzött dokumentumok feldolgozására és egyesítésére, *a feljegyzések, vázlatok, töredékek eddigi perifériku s helyének a megváltoztatására, beemelésére az alkotó folyamatba.*"[98] Ezt a gondolatot azért tartom fontosnak, mert az általam vizsgált kézirat – bár teljes szöveg – mégis perifériára szorult az Aranka-életműben. Újraértékelése, vizsgálata más perspektívát nyújthat a már meglévő Aranka-képről, a táblabíró, titoknak, író és költő mellett az utazó Aranka is megérdemli a figyelmet.

A két kiadástípus közül dolgozatomhoz a horizontális kiadás elmélete áll közelebb. Biasi szerint ennek célja egy olyan kézirat(együttes) megjelentetése, amely a genézis egy adott mozzanatát, vagyis az író munkájának egy meghatározott fázisát rajzolja elénk. Ez a dokumentum-együttes lehet egy olyan dosszié része, amelyből nem született végleges szöveg, de származhat egy befejezett vagy befejezetlen, kiadott vagy kiadatlan mű genetikus kézirattornyából is.[99] Akár egyetlen dokumentumot, akár vaskos kéziratköteget foglaljon magába, a horizontális kiadást alapvetően az különbözteti meg a vertikálistól, hogy nem az írásfolyamat egészét kívánja megjelentetni, hanem e folyamat egyetlen mozzanatát rekonstruálja.[100] A horizontális kiadás egy adott genetikus dosszié keretén belül nem törekszik a szekvenciás jellegű, csak más dokumentumokkal együtt értelmezhető diakrón kézirat-együttesek feldolgozására: a mű „piszkozatai ", vagyis azok az írásrétegek, amelyek csak az egymáshoz kapcsolódás sorrendjében és a folyamat egésze szempontjából értelmezhetőek, természetesen a vertikális kiadás hatáskörébe tartoznak.[101]

A szövegfeltárás esetén vita tárgyát képezheti, hogy milyen szempontokból kell/lehet vizsgálni a szöveget, mennyire jelent elemzést, értelmezést vagy kommentárt ez a tevékenység. Ebben a tekintetben helyénvalónak találom Wolfgang Pross kijelentését:

> *„A szöveg olvasója rendszerint azt kívánja a közreadótól, hogy legyen segítségére az olvasásban - magyarázzon meg bizonyos szavakat, fogalmakat, utalásokat. Két problématerület megvilágítását várja tehát, amihez egyrészt bizonyos történeti-lexikális tudást kell rendelkezésére bocsátania, másrészt biográfiailag és történetileg kell kommentálnia a szöveget, hogy ezáltal áthidalható legyen a mindenkori szövegtől való távolság, mely a nyelvi jelentés változásában és a privát- illetve kollektív történeti anyag referenciájának idegenségében fejeződik ki. Így elkerülhető, hogy az olvasást a megértésnek ellenálló pontok zavarják meg."*[102]

---

[97] Biazi, 1998 414-434.

[98] Kerényi 1998/4, 411, kiemelés, F.B.

[99] Biasi, 1998, 427. Biasi a „genetikus kézirattorony" szókapcsolattal példázza érzékletesen a horizontális és vertikális kiadás közti különbséget. Szerinte egy szöveg különböző verziói, kéziratai, piszkozatai a keletkezés sorrendjében egymásra helyezve egy kézirattornyot alkotnak. Ha ebből egy szövegvariánst veszünk ki, a tornyot vízszintesen vágva ketté, és vizsgálunk, akkor horizontális kiadásról beszélhetünk, ha meg az összes dokumentumot keletkezési sorrendben közelítjük meg, a tornyot függőlegesen vizsgálva, akkor vertikálisról.

[100] Uo

[101] Uo.

[102] Pross, 2000, 542.

Megpróbálok eleget tenni a Pross által felsorolt kitételeknek azáltal, hogy a kézirat szövegében megjelenő neveket névmagyarázatban közlöm, a szövegben az esetleges szövegjavításokat, betoldást, törlést lábjegyzetben jelzem, oly módon szeretném megközelíteni a szöveget, amely közvetlenül szövegértelmezést, formai, tartalmi és műfaji vizsgálatot jelent.

Módszertani kérdés az is, hogy miként kezelünk egy olyan szöveget, amely nem a szerző kézírásában maradt fenn. Aranka jelentését 1852-ben, tehát majd hatvan évvel a keletkezése után másolta le Mák Ferenc. Stephen G. Nichols így jellemzi a másolás tevékenységét:

> *„A kéziratmásolás látszólag sima művelete sem mentes a mimetikus beavatkozástól. A másolás során az írnok az eredeti költő helyébe lép, sokszor változtatja a szavakat, vagy éppen a narratív rendet, bizonyos részeket tömörít, vagy lerövidít, miközben más helyekre új anyagot illeszt be. Ahogy a képi változtatások, úgy az írnoki átdolgozás is lehet az eredeti mű létrejötte és a másolatok elkészítése közötti időben kialakult esztétikai ízlésváltozás következménye".*[103]

Aranka György jelentésének esetén egy okirattal van dolgunk, amely elsődlegesen tényeket közöl, esztétikai értéke csak másodlagos. A másoló nyolcadik osztályos gimnáziumi tanuló, tehát nem jelenthetjük ki, hogy a másolás egy „fejlettebb értékelést" képezne, ahogy azt Nichols feltételezi.[104] Találunk a szövegben olyan elemeket, melyek nyilvánvalóan másolásból eredő szövegromlások – ilyen például a címek kisbetűvel való írása. Mivel csak a Mák Ferenc által másolt verzió és a két évvel később megjelent változat állt rendelkezésemre, a két szövegben előforduló eltéréseket vizsgáltam. Valószínű az is, hogy Vass József az eredeti iratot használta a kiadás alapjául, azonban ezt kevésbé tartom fontosnak, a vizsgálat tárgya ugyanis a Mák Ferenc által másolt kézirat.

3.1. Irodalom- és tudományszervezés a XVIII. századi Magyarországon

Aranka igyekezete egy tudós társaság felállítására nem volt egyedülálló és új törekvés. Röviden számba szeretném venni azokat a tudós társaságokat és próbálkozásokat, melyek a Kéziratkiadó Társaság és Nyelvmívelő Társaság megalakulásához vezettek. Európában már a reneszánsz idején csoportosultak a tudósok közös munkára, kutatásra és sok esetben sikerült egy-egy fejedelmi mecénás anyagi támogatását is megszerezniük. A XVIII. században pedig már nemzeti programmal (nyelvápolás, honismeret) alakultak társaságok. Német területen Gottsched vezetésével működött 1727-től a Deutsche Gesellschaft nevet viselő lipcsei poétikai társaság, a franciáknál 1635-ben már rendeletben hagyta jóvá a király a tudós társaság működését. Angliában 1660-tól működött a Royal Society, szintén uralkodói támogatással.

A külföldi lapokban és közvéleményben a magyarok hosszú ideig tudatlan és műveletlen népként szerepeltek, bár számos magyar tudós közölt cikket főleg németországi lapokban: Köleséri Sámuel, Raymann János, Buzinkay György, Bél Mátyás.[105] Kosáry Domokos szerint az 1700-as évek első felében évente mintegy 35–40 diák ment külföldre tanulni,[106] főleg protestánsok. A katolikus felekezetű ifjak előtt belföldön is nyitott volt a

[103] Nichols, 2000, 489.
[104] Uo.
[105] Lásd bővebben: Szelestei, 1989, 14.
[106] Kosáry, 1980, 128.

pálya a továbbtanulásra, képzésre. A fokozatosan kialakuló értelmiségi réteg számára azonban még nagyon kevés volt a lehetőség, hogy a tudományok vagy művészetek terén kutathassanak, dolgozhassanak. Általában valamely főrangú nemes, néha maga az uralkodó támogatta a tudósokat. Ezek később egy-egy jelentős személy köré csoportosulva alakítottak társaságot. Az elnevezés kérdése nem mindig merült fel, egyes esetekben *academia, gelehrte Gesellschaft* vagy a *societas* nevet viselték. A XVII. századi próbálkozások közül elsők a jezsuita történeti forrásgyűjtő iskolák, ezen belül Inchofer Menyhért, Telekesi István neve említendő meg. A tudományos történeti forráskutatás megalapítójának Hevenesi Gábort tartja a szakirodalom,[107]ő szerkesztette meg a magyar tudományos történetírás alapító okmányának tekinthető írását, amely csak kéziratban maradt fenn, címe: *Modus materiae*. Ezzel párhuzamos a protestáns egyháztörténet-írás, ezen belül Pápai Páriz Ferenc, Debreceni Ember Pál valamint idős és ifjabb Burius János munkássága említendő meg.

A 18. század első felében már körvonalazottabb a tudományszervezés. Bél Mátyás 1713-ban adta ki tervezetét a magyar nyelv történetéről, amelyben ilyen célkitűzések szerepeltek: magyar nyelvű Biblia-fordítások, szótárak készítése, a magyar költészet történetének megírása. Bél felkéri honfitársait az együttes munkára, a tudós világ elé való kilépésre. Később, 1718-ban újra sürgette az együttműködést, mivel úgy érezte, előző felhívása eredménytelen maradt. Levélben kérte a vidéki papoktól, tanítóktól, tisztviselőktől a vidékükre vonatkozó információkat: elhelyezkedést, határokat, címerek magyarázatát, földrajzi és biológiai adatokat, az ott élő főúri és nemesi családok genealógiáját, az ott lévő intézmények és minden különös dolog leírását. Figyelemre méltó a hasonlóság a Nyelvmívelő Társaság tervezetének *Honismeret* című fejezetével. Bél Mátyás 1720-tól már királyi engedéllyel és támogatással folytathatott kutatómunkát. 1721-ben alapította az első rendszeresen megjelenő magyarországi folyóiratot, a *Nova Posoniensiát*, amelyben többször felvetette egy tudós társaság alapításának gondolatát. A társaság célja a közhaszon előmozdítása lett volna: irodalomtörténet, jogi és fizikai-gazdasági osztályok felállítását javasolta. Az elnök feladata a tagok meghívása a társaságba, s ott dolgozatok készítésére való buzdítás, aztán pedig a dolgozatok cenzúrázása és kinyomtatása. E munkában segíti egy titkár: ő gyűjti össze a cikkeket, ügyel a nyomdai munkákra, s levelezéssel tartja fenn a kapcsolatot a távollevő tagokkal. A Pozsonyban élő tagok az elnök felügyelete alatt havonként kötelesek összegyűlni, mindhárom osztály havi közleményt tesz közzé *Observationes Posonienses* címmel. Ez a tervezet az uralkodó elé került, de nem részesült kedvező elbírálásban. Később Mária Terézia sem támogatta a kezdeményezést.

Bél Mátyással egyidőben próbálkozott Fischer Dániel, Szepes megyei orvos egy folyóirat megjelentetésével, amelyben természettudományi, kémiai, matematikai közlemények kaptak volna helyet. Évi két kötet kiadását tervezte, két rajnai forint előfizetési díjjal, azonban a folyóirat nem jelent meg. Ezután néhány magánpróbálkozásról tudunk: az 1750-es években alakult egy pozsonyi társaság. A tagok, mindenféle formaságok nélkül, felolvasták egymásnak munkáikat. E társaság tagjai között találjuk Karl Gottlieb Windischt, Kempelen Farkast, Kastenholz Vilmost, Skolanics Józsefet és Kern Jánost. Később egy tervezet kidolgozására is gondoltak, támogatót szerettek volna, hogy műveiket kiadhassák, könyvtárat és gyűléstermet tarthassanak fenn. Bár a társaság statútumát nem hagyták jóvá, ez volt az első olyan tudós társaság, amely nemcsak tervezetet dolgozott ki, hanem működött is.[108]1763-ban indult meg Bécsben Kollár Ádám magánkezdeményezése. A bécsi császári könyvtár őre előbb csak levélben küldte el javaslatát Bányai István sárospataki és Sinai Miklós debreceni tanároknak. A társaság szabályai a következők lettek volna: minden rendű és vallású magyarországi személy tag lehet, bár a tagok száma tizenkettőre

[107] Szelestei, 1989.,44.
[108] I.m.: 83-84.

korlátozott; ki-ki azt a területet művelheti, amelyiket akarja; a tagok havonta leírják megfigyeléseiket és felfelfedezéseiket, postán elküldik társaiknak; a társaság elnökét és titkárát szavazattöbbséggel élethossziglan választják; az arra érdemes dolgozatokat meg kell jelentetni. Mivel a szétküldött levelekre kevés helyeslő válasz érkezett, ez a kezdeményezés is kudarcba fulladt.

A tudományszervezés másik formája volt a folyóirat-alapítás, jó példa erre a pozsonyi Landerer Mihály és Karl Gottlieb Windisch szerkesztette *Pressburger Zeitung*, amely 1764-ben jelent meg, vagy a Bécsben 1771-1776 között kiadott *Anzeigen aus sämtlichen kaiserlichen königlichen Erblandern*, amelyet Tersztyánszky Dániel szerkesztett.[109] Számos író és tudós tömörült a folyóiratok köré, és sokan vidékről küldték cikkeiket.[110]

Bécs 1765 után fokozatosan törekedett arra, hogy Magyarországot beépítse a monarchia gazdasági és politikai rendszerébe, ennek érdekében adott ki 1768-ban Mária Terézia egy olyan rendeletet, amely gazdasági egyesülések létrehozását szorgalmazta. A több helyen megalakult társaságok a gazdasági haszon és ismeretterjesztő művek közzétételén kívül azért is fontosak voltak, mert megszervezésük és részben feladatuk is megegyezett a tudós társaságokéval. Az 1770-es évek közoktatási reformjai során merült fel egy bécsi tudományos akadémia alapításának gondolata. A besztercebányai Hell Miksa dolgozta ki ennek tervezetét, de csak a természettudományok számára tervezett akadémiát, úgy vélte, a teológia, az irodalomtudomány számára külön akadémiára van szükség. Támogatónak az uralkodót szerette volna megnyerni, a tagok kétharmados szavazattöbbséggel jutottak volna az akadémiába. Anyagi alapként a monarchiában nyomtatott kalendáriumok jövedelmének e célra fordítását javasolta, azonban kiderült, hogy a kalendáriumokból származó jövedelem felét a kincstári illeték vitte el. A királynő végül elvetette az akadémia tervét.

AZ 1780-as években egyre fontosabbá vált a nemzeti nyelv kérdése, főleg II. József nyelvrendelete után tette magáévá a köznemesség a nyelvművelés ügyét, amely szorosan összefüggött politikai kérdésekkel is.

A Bél Mátyás óta folyamatos kísérletek közé sorolhatjuk Batthyány Ignác püspök kísérletét, Batthyány nagyra értékelte Bél tevékenységét. 1786-ban írt tervezete szerint két társaságot szeretett volna felállítani: Az egyik csak egyházi személyekből állt volna, az egyháztörténet művelésére, a másik a magyar történelem művelésével foglalkozott volna. Martinovics Ignác is említi 1790. május 7-én Tertina Mihálynak írt levelében a magyarországi tudós társaság megalapításának szükségességét, szerinte az egyetem tanárainak meggyőzésével lehetne ezt elérni.[111]

Mindezek a kísérletek közvetetten előzménynek tekinthetők a Nyelvmívelő Társaság alakításához, közvetlenül hatottak Arankára a két tervezet megírásakor Bessenyei György és Báróczi Sándor valamint Decsy Sámuel röpiratai. A következőkben részletesebben beszélnék az Aranka által alapított két társaságpkról, létrejöttükről, célkitűzésükről, munkásságukról.

3.2. Aranka György tudós társaságai

Első tervezetét, *A magyar nyelvmívelő társaság rajzolattyát* Aranka 1790-ben az országgyűlés alkalmával mutatta be a kormányzónak, és már 1791. január 2-án nyomtatott példányban is olvasható volt. A röpirat hamarosan közbeszéd tárgya lett, ezért Aranka kidolgozta másik tervezetét is: *Az erdélyi kéziratban lévő történetírók kiadására felállítandó*

[109] Kókay, 1979, 56-62.
[110] Például az Anzeigenben írt Czirbesz János, Perliczi János, Weszprémi István, Csapó József.
[111] Kókay, 1956, 58-60.

társaságnak Rajzolattya címmel. Az előbbi társaság célja a nyelvművelés, mindenfajta tudomány nemzeti nyelven való művelése, múzeum létesítése, magyar nyelvtan megírása, tájszavak gyűjtése és régi szavak felelevenítése, színház létesítése; az utóbbié a történelmi tárgyú művek, kéziratok összegyűjtése és kiadása volt. A Kéziratkiadó Társaság már 1791-ben megalakult, de a munka csak 1792-ben, a második gyűléssel kezdődött.

Sajnos, a Kéziratkiadó Társaságra vonatkozóan nagyon kevés dokumentum maradt fenn, ezek közül egyik az általam vizsgált 1793-as jelentés Aranka első gyűjtőútjáról. A Nyelvmívelő Társaság iránt nagyobb volt az érdeklődés, 1793-ban egyre többen sürgették a társaság megalakulását, azonban a felsőbb jóváhagyás késett. Enyedi Sándor szerint „Bánffy György kormányzó és Aranka György találják meg a modus vivendit",[112] egy próbatársaság felállítását. A Társaság 1793. december 3-án tartotta alakuló ülését, elnökének Bánffy Györgyöt tekintette, aki a marosvásárhelyi gyűléseken általában nem vehetett részt, ezért az ülések pontos jegyzőkönyveit mindig elküldték neki. A Társaság titoknoka Aranka György volt.

A Kéziratkiadó és Nyelvmívelő Társaság munkássága a későbbiekben nem határolható el élesen egymástól. Az utóbbi által 1796-ban kiadott *Próbamunkák*[113] olyan szövegeket tartalmaz, melyeket az előbbi számára gyűjtött Aranka.

A továbbiakban a Nyelvmívelő Társaság tevékenységéről beszélnék, melynek munkásságát Enyedi Sándor három korszakra osztja[114]. Az első periódus 1793-tól 1796-ig tart, Aranka már egy évvel az alakulás után változtatásokat foganatosít és a helybeli szellemi elitből egy munkás társaságot alakít. A kiterjedt levelezésnek köszönhetően pezsgó munka kezdődik, ám 1794-ben megkezdődött a Martinovics-féle összeesküvés leleplezése és megtorlása. A Nyelvmívelő Társaságot is elnémítják és 1795-ben csak két gyűlést tarthatnak. Végül 1796-ban megjelenhetett a *Próbamunkák*, mely lezárta a munkásság ezen szakaszát. Ebben a periódusban főleg a nyelvművelés játszott fontos szerepet a társaság tevékenységében.

A második szakasz 1796-1801 közé tehető, ekkor fokozatosan előtérbe kerülnek a társadalomtudományok. A válságos szakasz után átmentik azt, amit lehet: a racionalizmus, deizmus, enciklopédikus jelleg azok az értékek, amelyeket meg lehetett jeleníteni. Mivel számos területről érkeztek be munkák, szükséges lett volna a szakosodás, a tudományos eredmények közzététele, ez azonban nem volt lehetséges. Aranka 1798-ban lemondott a titoknokságról, Jancsó Elemér szerint ez személyi és elvi ellentétekre vezethető vissza.[115] Ez a tény dolgozatom szempontjából kevésbé releváns, fontos azonban, hogy a társaság megsínylette Aranka kiválását, s bár ő 1801-től újra titoknok lett, már nem tudott megbirkózni a feladatokkal.

Az 1801–1806-os periódust a válságok éveiként említi a szakirodalom.[116] Ekkor főleg természettudományokkal foglalkoztak, megcsappant a társaság iránti érdeklődés, kedvezőtlenek voltak a politikai, társadalmi feltételek is. A társaság kisebb megszakításokkal tizenhárom évig működött, tehát a leghosszabb életű ilyen jellegű intézmény volt. Munkásságának sokrétűségét főleg Jancsó Elemér fejtette ki: ezen belül megkülönbözetett nyelvészeti, történelmi, tudománynépszerűsítő, szépirodalmi, néprajzi tevékenységet.[117] Magával az útleírás műfajával, mely egyaránt tartozhat a szépírói, történeti, de akár a honismereti vagy tudománynépszerűsítő tevékenységhez, nem

---

[112] Enyedi, 1988, 20.

[113] A Társaság kiadványa eredetileg *A magyar nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja* címmel jelent meg.

[114] Vö. Jancsó 1955. 27.

[115] Jancsó, 1955. 71.

[116] Enyedi, 1988, 37.

[117] Jancsó, 1955, 47–70.

találkozunk konkrétan – programszerűen megfogalmazva – a társaságok tervezetében. A Nyelvmívelő Társaság gyűléseinek jegyzőkönyveiben azonban több helyen találunk utalást arra, hogy számon tartottak egy-egy útleírás-kiadást, sőt a gyűléseken be is mutatták. 1795. november 8-án egy alsó-magyarországi, egy felső-magyarországi és két erdélyi útleírásról történik jelentés és

„a titoknok által úgy találtatott, hogy kiadása érdemes"[118].

Ugyanezen év december 28-án ifjú Teleki Domokos, aki három útleírás szerzője, jelenti, hogy saját költségén adja ki útleírásait Bécsben.[119] 1798. május 2-án Aranka bemutatja Péteri Takáts József munkáját: *Hogyan kell utazni* címmel.[120] Ez utóbbi munka azért is érdekes, mert kézirata az általam vizsgált kézirattal egybekötve található a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Ezt a szöveget is Mák Ferenc másolta a Nyelvmívelő Társaság irataiból, szintén 1852-ben. A hat lapnyi terjedelmű szöveg egyféle elmélete az utazásnak, használati utasítás, *kézikönyv* szeretne lenni, alcímei a következők:

A hazai utazásról.
A hazai utazásból származó haszon.
Az utazásra megkívántató előkészületek.
Mely tárgyakra kell figyelni leginkább az utazónak.
Az útban történhető bajok elkerülésére szolgáló észrevételek.

Mindez azt bizonyítja, hogy a Társaság tevékenységében viszonylag fontos szerepük volt az útleírásoknak. Az utazás a 18. században nemcsak divat vagy gyakorlati hasznú helyváltoztatás, hanem kulturális jelenség volt, ezért fogom részletesebben vizsgálni.

4.1. Az utazás mint kulturális jelenség

A XVIII. század különösen kedvezett az utazási műfajoknak. A számos felfedezés új utakat nyitott meg, már nemcsak Európa, Föld körüli útra is indultak az utazók. Az élményeiket később napló, útleírás, útirajz formájában közölték. Saját korukban a legolvasottabb művek közé tartoztak az útleírások.[121] A német irodalomban Goethe *Itáliai levelei* számítanak kiemelkedő példának, de jelentős G. Forster beszámolója is Cook második világkörüli útjáról, valamint Herder útinaplója. A francia útirajzírók közül Chateaubriand és Lamartine említendők meg. Az útleírások számos alműfaja ismeretes aszerint, hogy a realitás vagy fikció felé mozdítja el a szerző az események bemutatását. Az útleírás a tapasztalatok tárgyszerű rögzítésére összpontosít, az útirajz, úti levél és útinapló megengedi a személyes benyomások, hangulatok rögzítését is, az utazási regény pedig fiktív cselekményeket és hősöket jelenít meg.[122]

Magyar vonatkozásban a XVI.-XVII. században megjelenő napló és önéletírás képezi a későbbi utazási irodalom alapját. A személyes vagy hivatalos ügyben utazó, többnyire nemes származású politikusok, államférfiak általában napló formájában örökítették meg

[118] I.m. 173.
[119] I.m. 175.
[120] I.m. 279.
[121] Egyed Á, 8.
[122] Szerdahelyi, 1997. 81.

utazásuk történetét. Az utazás fontosságát, központi szerepét jelzi Forgách Mihály[123] 1587-ben Wittenbergben megjelent munkája, a *Beszéd az utazásról és dicsőségéről.* A művet bevezető epigrammában így ír:

> *"Kíváncsi vagy mivel szerzett dicsőséget s hírnevet magának Odüsszeusz? Elment a világ végére, felkeresett sokféle emberfajtát, sokféle várost, s ezzel szolgált rá, hogy e kerek világon beszéljenek róla. Ha tehát dicső hírnevet akarsz nyerni, keresd fel Odüsszeusz példájára a távoli országokat! Ezt tanácsolja, íme egy előkelő nemes főúr, ki saját tapasztalatából ismerte meg az utazás sok előnyét. Őt kövesd útmutatódul, magyar ifjúság, ha nem akarsz alulmaradni, s készakarva eltékozlója lenni dicsőségednek.."*[124]

Ezután a szerző leírja az utazás módját és felsorolja a belőle származó hasznos következményeket. Kiemeli a „bölcsességet és tudományt", mert „mindkettő egy és ugyanaz az utazással".[125]

A XVIII. század második felében már nemcsak tanulási szándékkal indultak peregrinációba az utazók, hanem kedvtelésből és tudományos céllal is. Ilyen céllal utazott Aranka György először 1793 őszén, majd 1797 nyarán a Székelyföldre.

4.2. Egy erdélyi értelmiségi utazása

Aranka György a Nyelvmívelő Társaság titkáraként széleskörű levelezést folytatott a már meglévő munkák felkeresése és az új, tudományos munkák megírása érdekében. A levelezés mellett azonban egy másik fontos módja volt a kéziratok, szövegek felkutatásának, hogy Aranka maga indult gyűjtőútra. Ez a tény azért fontos, mert eddig egy ilyen jellegű utazásról tudunk: Bél Mátyásáról, aki 1720. júliusában kért és kapott engedélyt arra, hogy ő maga vagy megbízottja gyűjtés céljából bejárhassa több vármegye helységeit. Annyi volt a megkötés, hogy a helyi hatóságoknál jelentkeznie kell, s vallásüggyel nem foglalkozhat. A bejelentések hatására azonban néhány nap múlva a Kancellária megtiltotta Bélnek az utazást, annak ürügyén, hogy ilyen engedély csak királyi hozzájárulással adható. Elrendelték kihallgatását, hogy megtudják, vajon kinek dolgozik. Bél végül megkapta a királyi beleegyezést és folytathatta munkáját.[126]

A két utazás között több mint hetven év telt el, megváltoztak a politikai, társadalmi körülmények: Aranka már szabadon utazhat, bármiféle engedély nélkül, nincsenek megkötések a kutatott területet illetően sem. Figyelemre méltó, hogy a protestáns Aranka milyen tudósi és emberi érdeklődéssel fordul a csíksomlyói katolikus nyomda felé. Nem jelentenek akadályt a felekezeti különbözőségek, a titoknokot érdekli a másság.

Az utazás feltétele ez esetben a Kéziratkiadó Társaság megbízása, ezt Aranka 1792-ben kapta meg, 1793. augusztus 27-én meg is erősítették. Az utazás célja az Erdélyben lappangó kéziratok, történeti munkák felkutatása és összegyűjtése volt, a költségeket a Társaság állta. Aranka szeptember elején utazott, és már november 10-én benyújtotta jelentését.

---

[123] Forgács Mihály (1569-1603) – Forgács Simon főkapitány fia, Forgáca Ferenc esztergomi érsek testvére, srtassbourgi, wittembergi és olaszországi tanulmányút után 1592-ben tért haza, ifthon katonai pályán tevékenykedett

[124] Forgács Mihály: *Beszéd az utazásról és dicsőségéről.* In. Kovács 1980, 8.

[125] Uo.

[126] Szelestei, 1989, 67–68.

A következő évben Magyarországra utazott a titoknok, ahol a pesti egyetem és néhány főúri gyűjtemény kézirattárát tekintette meg: a Hadik Andrásét, Széchényi Ferencét, Festetics Györgyét, Teleki Józsefét, Prónay Sándorét és Szirmai Antalét, sőt Bécsbe is eljutott.

Harmadik alkalommal a Nyelvmívelő Társaság megbízásából 1797. augusztus 5-29. között járta be a Székelyföldet, részben korábbi útvonalát követve. Erről számol be ugyanazon év szeptember 4-én és 5-én a Nyelvmívelő Társaságnak. Célja ez esetben többirányú, a begyűjtött anyag is nagyon heterogén.

Az első dolog ami feltűnik a három utazást illetően, az útvonalak különbözősége. 1793-ban és 1797-ben Székelyföldre utazik, a bejárt terület Erdélynek kevesebb, mint fele. Vajon miért választotta ezt az útirányt? Csak megbízásának tett eleget, vonzotta őt családjának származási helye, Zágon, vagy a székelység mássága? Talán ebben az ősinek tartott országrészben remélt megtalálni fontos és értékes adatokat, kéziratokat? Második alkalommal ismét ellátogat Csíksomlyóra, nyilvánvalóan nem különíthetjük el egymástól a köz- és magánérdeket. Elsődleges és fontosabb is volt az előbbi, de maga Aranka is beismeri az 1793-as utazásáról tett jelentésben, hogy negyedik célja saját könyv- és okiratgyűjteményének bővítése volt. Valószínű, ebből is következik a későbbi tulajdonjog problémája: sokszor vita tárgyát képezte, hogy az Arankánál lévő kéziratok, könyvek valójában hova is tartoznak, mi a titoknok tulajdona és mi a Nyelvmívelő Társaságé. Nem azt szeretném bizonygatni, hogy Aranka a Nyelvmívelő Társaságtól fontos dokumentumokat tulajdonított el, inkább rákérdeznék arra, mi is vezetett később számos félreértéshez.[127]

A másik útirány Debrecen–Budapest–Bécs. Ebből arra következtethetünk, hogy a magát Erdélyi Nyelvmívelő Társaságként definiáló tudós társaság tágabb határokban gondolkodott, mint amit a földrajzi régió implikál. Nyilván tudta Aranka, hogy a főúri és egyetemi könyvtárakban számos értékes kézirat lappanghat. A két programiratban a *haza* szót használja, nem jelölve meg egyértelműen, hogy Magyarországra vagy Erdélyre gondolt-e. Valószínűbb az utóbbi, mivel Erdély közjogi helyzete folytán önálló volt, közvetlenül a koronának volt alárendelve. Ami az utazások során összegyűjtött anyag mennyiségét és minőségét illeti, mindenik külön dolgozat alapját képezhetné. Én az első székelyföldi utazás anyagát és körülményeit vizsgálom, az erre vonatkozó jelentés alapján, néhány vonatkozásban összevetve a második utazással. Itt tartom helyesnek közölni az utazásról szóló jelentést.

1793-ban Keresztúr – Udvarhely – Homoródszentmárton – Barót – Köpec – Hídvég – Uzon – Sepsiszentgyörgy – Alsócsernáton – Jakabfalva – Csíksomlyó az útvonala, négy évvel később a Szováta – Parajd – Gyergyócsomafalva – Csíkmadaras – Csíksomlyó – Kézdivásárhely – Zabola – Gidófalva – Brassó – Hídvég – Köpec – Ürmös – Kőhalom – Fehéregyháza – Marosvásárhely vonalon járja be a székely székeket.[128] Mindkét alkalommal több kézirattal, naplóval, feljegyzéssel és számos földrajzi, biológiai megfigyeléssel tér haza.

5.1. A szövegközlés elvei

Amint azt már *A feltárás módszerei* című fejezetben jeleztem, a német Wolfgang Pross elméletét véve alapul, a szöveget filológiailag fogom értelmezni. A szöveg

[127] Aranka még életében kezdte szétosztani gyűjteményét. Végrendeletét illetően lásd: Egyed, 200b. 134–137.

[128] Jancsó, 1955, 241–245

helyesírásán nem változtattam, olyan esetben, ahol egyes szavak félreértésre adnak okot, a magyarázatot lábjegyzetben közlöm. A rövidítések feloldását, az esetleges hibát, törlést vagy betoldást szintén lábjegyzetben jelzem. Megtartottam a szöveg kéziratbeli elrendezését, a számozást, a kiemeléseket és aláhúzásokat. A zárójelben szám jelzi, hogy új oldal kezdődik a kéziratban. A kéziratban előforduló neveket a dolgozat végén névmutatóban pontosítom.

5.2. A jelentés

ARANKA GYÖRGY JELENTÉSE
SZÉKELYFÖLDI TUDOMÁNYOS UTAZÁSÁRÓL
Az erdélyi m. nyelvmív.[129] Társaság irományaiból,
Vass József könyvtárnok felügyelése alatt, másolta Mák Ferenc, a kolozsvári rom. kath.[130] nagy gymnasiumban VIII-d. osztálybeli tanuló 1852.

Nagy Méltóságú Főkormányzó Úr,
Méltóságos Fő Tanács,
Kegyelmes és kegyes, jó, Méltóságos Uraim!

(1) Excellencziátoknak 1792-dikben Mind. szt. hava [131] 21-én lett, és e folyó esztendőben Boldog Asszony hava[132] 27-én megujított parancsolatjoknak, s az én tulajdon ajánlásomnak rendében jelentem Excellencziátoknak alázatosan: hogy azoknak a k.k irásoknak,[133] mellyeket T.[134] mostani köpeci reform.[135] pap Benkõ Jozsef[136] uram bir, és a mellyekből ő klme[137] maga a Mlgs[138] Fő Tanácsnak jelentést tett volt, meglátása, és azoknak vagy a haza számára való megszerzések, vagy iránt való bizonyos alkalomtétel végett, a mult Kis Asszony havában[139] Köpecre, nemes Miklósvárszékbe elmenvén: Excellencziátok parancsolatjának kivántam alázatosan eleget tenni; de szándékomat nem telyesítettem: mindazért, hogy ő klmét a rajta levő forró hideg miatt ollyan gyenge állapotban találtam, hogy harmadnapig mulatván nála, alig nyerhettem annyi időt, hogy hellyesen egy két órát tevő ideig vele csendesen szólhassak; mind pedig azért, hogy könyvei és írásai Köpecre való költözködése után, nem csak épen[140] semmi rendben nincsenek, a mint által hozattak Közép Ajtáról, még most is a szerint ládákba lévén rendetlenül rakva, hanem nagy részök Közép Ajtán is vagyon. Azért nem lévén egyebet mit tennem, T. Benkõ Jozsef Urammal illyen alkalomra mentünk, és igy végeztünk:
Hogy elsőben, ezen az öszön Isten erőt adván ő kelmének, ő kelme minden kézírásait egybegyűjti, és azokat egy lajstromba szedi, feljegyezvén mindenik mellé; hogy eredeti-e vagy nem. Úgy pedig://

---

[129] Értsd: magyar nyelvmívelő
[130] Értsd: római katolikus
[131] Mindszent hava, azaz október
[132] Január
[133] Értsd: kézírásoknak
[134] tiszteletes, a továbbiakban még a tisztelendőt is így rövidíti
[135] református
[136] a József nevet következetesen rövid o-val írja
[137] kegyelme
[138] Méltóságos
[139] augusztus
[140] az éppen szót egy p-vel írja

(2) Másodszor: Hogy azokat, mellyek nyomtatás alá, vagy ha csak jó és szép másban is tisztán le vannak irva, megkülönböztetvén a többitől, azoknak utánna teszi jegyzésben, hogy hány arcusból[141] állanak, és mi az árrok[142], ugy a többinek is felirja, hogy mellyikért mit kiván, és ezt a lajstromot mostani sz. Márton napjára kiküldi: melly fogadását mint teljesíti, vagy teljesítheti, nem tudhatom, mivel azután ő kelméről semmit sem érthettem. Most a sokadalmi alkalmatossággal, ha arra embert találok, vagy a királyi tábla folyása alatt, ha arról felől székelyek jőnek, ismét serkenteni fogom.

Én ott mulatásommal az ő klme ládáit felhányván ezeket találtam:

1-ör) Boytinus de rebus gestis Gabrielis Bethlen libri 3„ in fol. deákul.

2-ór) Rákoci[143] Ferenc levelezései 1704-1711.

3-ór) Bethlen János historiája, tulajdon keze írása deákul.

4-er) Csíki Cserei Mihály jegyző könyve 1631-1658 magyar kicsid.

5-ör) Andreae Scharsii ordinata digestio status Saxo-Ecclesiastici in Trannia.[144] 1706, ugyan evvel Archaeologia. Deákul.

6-or) Schmeizel compendium historiae civilis, et Ecclesiasticae Trañniae. Deák.

7-er) Haller Gábor diariuma 1629-1643 magyar 14 árkus kész.

8-ór) Kálnoki István diariuma 1644. 2 árkus kész.

9-er) Rhedei László diáriuma 1653-1657 kész.

E mellett 10-er) Kemény János Ruina exercitus Trañnici, és a fejedelemhez s rendekhez küldött levele 4. árkus. Ez a ruina és levél nem tétethetik a Rhédey László diáriuma mellé semmiképpen; mert ez az Enyedi István k. irásába, melly 1657-ik esztendõ szám alatt vagyon a Társaság lajstromában, a történetek leirása rendében, ugy bé van szóról szóra fog- // (3) lalva, hogy onnan kivenni nem lehet, kétszer pedig kiadatnia helytelen.

11-er) Vízaknai Britius diariuma[145], a kurucvilágról, 1703-1711. 4 árkus.

12.er) Török Ferenc diáriuma 1681-1683. egy árkus.

13.or) Szalárdi János napló-könyve, csonka 1632. 7 árkus.

14.er) Dálnoki Veress Gerzson kuruc-világról irt versei 10 árkus.

15.ör) Balog László diáriuma.

16.) Egri Fodor Sámuel diariuma I-ő Apaffi Mihálynak Érsek Újvár alá meneteléről, ott léte s haza jöveteléről.

17.) Martini Schmeitzel collegium in historiam ad statum regni Hungariae.

18.) Xilander historia Motuum Bocskaianor. 1604-1606. Ezeken kivül igen jeles ártikulusokat és diplomák gyűjteményét.

A fentebb irtakról pedig azt jegyzem meg:

a.) Az 1-sõ szám alatt való Bojtit, ugy a Mikó Ferenc kézirását is T. Benkő uram már ez előtt sajtó alá adta, sőt el is adta Hochmeister uramnak az elsőbbet 15, vagy 25 rh forinton, a mást mennyiben nem tudhatom. Mellyet Excellencziátoknak azért jelentek, hogy ha Hochmeister uram előre kiadja, a társaságnak rövidséget teszen, vagy maga kárt vall. E pedig mindenik nevezetes darab.

Azt is jelentem továbbá Excellencziátoknak alázatosan; hogy talán az elsőre is; de nevezetesen Mikóra T. Benkő uram némely jegyzeteket tévén, hogy a könyvnek[146] illő nagyságot adhasson, valamint az azon időbeli apróbb k. I. beli krónikákban kapott, a szépét és javát mind belé irta; ugy hogy azoknak majdan // (4) kiadások haszontalan költés, ki nem adások ellenben nagy kár lenne. Ezt én megértvén, őklmével is megértetvén, még onnan

---

[141] ívből

[142] áruk

[143] Rákóczi helyett

[144] a Transylvania szó rövidítése

[145] a szóban az *u* betű sor fölötti betoldás

[146] a szóban az *n* betű sor fölötti betoldás

helyből Köpecről mindjárt irtam Hochmeister uramnak, hogy tovább való rendelésig, Mikóhoz hozzá ne fogjon, és ezt a levelet, magával Benkő uramal subscribáltattam.[147] Excellencziátok már tovább méltóztassanak bölcsen végezni, és rendelni ezek iránt.

b.) A 7-ik szám alatt levő k. l. nak az eredeti irása M. püspök Excellencziájánál[148]vagyon.

c.) A 11-dik szám alatt valónak eredeti irása pedig T. Doctor Pataki uramnál vagyon.

d.) A 14-dik szám alatt valónak eredetie nálam van.

e.) A 16-ik szám alatt valót megnézvén, nem találtam egésznek.

f.) Közönségesen pedig mind azokról, mellyekről azt irtam hogy készek, ezt jegyzem meg; hogy e csak azt teszi, hogy tisztán le vannak irva, de ollyan módon, mint a társaág akarja, és illik kiadni, po.[149] az iró élete leirásával, akkori irásmódját, s történetét illető világositásokkal épen nincsenek kidolgozva. A T. Benkő József uram gyűjteményeiről többet nem tudok irni Excellencziátoknak. Hanem, még megindulásomkor tartván a kitudjától, és szélesebb céllal, s nagyobb készülettel indulván meg, már tudositom arra nézve is Excellencziátokat. Azonkivűl t.i.[150] első célt ezt tettem volt föl magamnak: hogy ha mi a k.k. irások társasága (számára)[151] tárgyára szükséges kézirások a székely földén még hevernének, azokat felkeressem, ezen részben ennyi haszonnal jártam; találtam:

1. Szitás Kereszturon a reform papnál T. Kis András uramnál egy Székely István régi nyomtatott kronikájának a végén egy k.irás toldalékot, régi irást, mellyet T. Kis András uram kezem- // (5) be küldvén, mivel igen nehéz irás, haza jövetelem után, épen azon irás módját tartván, melly az eredetiben vagyon, magam kezemmel leirtam.

2. Udvarhellyen, vagyon a városnak egy 70 esztendőt meghaladott nótáriussa Szeles Márton, kalmár céhbeli de deákos, és olvasó ember, kihez mikor kalmárboltjába mentem, akkor is az Apuléjus arany szamara [152]volt kezében és azt olvasgatta. Ennél találtam:

Udvarhely várossának igen szép és jó diplomatica leirását,maga kezeirása, és munkája, mellyet a magyar társaság gyűjteményei közé ajánlván, a közjóra nékem által adott, és el is hoztam. Ugyan:

Egy igen szép verses könyvét , ez is maga munkája, de ezt, nem lévén célomra, nem hoztam el. És ismét:

3. Udvarhelyen katholikus káplán T. Pater Dobránál találtam kézirásban n. Pater Lakatos Siculiáját, a tulajdon maga szép kezeirását; mellyet subregens T. Ágota úr vévén kezéhez, hogy számomra jól leiratja, és összenézi; még kezemhez nem kaphattam; most irtam iránta.

4. Ugyan Pater Dobránál találtam n. Director Dobra urnak Gyergyóról irt szép deák verseit, de megolvasván őket, nem itéltem olyanoknak, hogy a k.k. társasága céljának megfeleljenek.

5. Sz. Mártonban Kovács László úrnál találtam szép diplomák gyűjteményeire, a mellyeknek lajstromát fogadta, hogy elküldi.

6. Miklosvár székében Baróthon Mlgs főstrása mester Mósa László urnál találtam a haza régibb állapotának ismeretére sok szép gyűjteményt kézirásban. Nevezetesen:

Gálfalvi Veress Gerzson kurucvilág leirását, a maga tulajdon irását, mellyet Mósa úr által engedett. Igen igen nehéz és rossz irás, mivel a szerző grammatikát sem tanult volt, ha Excellencziátok parancsol, hogy leiratása jó legyen a társaság számára leiratom szemeim elött. //

(6) Mikó Ferenc historiaját a Biró Sámuel ugyan akkori folytatásának toldalékjával, nem eredeti irás. A m.[153] társaság számára ajánlotta, a föstrása mester úr.

---

[147] aláírattam

[148] Batthyány Ignác püspöknél

[149] példának okáért

[150] tudniillik

[151] ezt a szót a másoló zárójelbe tette, és áthúzta

[152] Apuleius római iró híres, Metamorphoses, más néven Asinus aureus (Aranyszamár) című műve

N. idősb Mósa László úr Erdély diplomatika históriáját 1686-1743-ig. Ezt most szedeti rendbe a mgs főstrása mester, és ha elkészül a k.k. társaságának által igérte. Emlékezett továbbá egy T.

Tordai T. historiájáról kézirásban, mellyet n. Siskovics Generalis úr elvivén most az özvegyétől várja vissza: ezt is ha megérkezik általígérte.

7. Köpecen t. Benkő urnál a miket találtam, azokról feljebb vagyon emlékezet.

8. Hídvégen mgs gróf Nemess Ferenc úrnál találtam egy igen szép ujadon új kézirásra, ez a :N. idősb Nemess János diáriuma 1651-1686. egészen a maga keze irása, egy egész jókorú könyv telik belőle. Ez a kézirás néhai gróf Nemess János úr ő Excellenciája halálával mlgs gróf özvegy Haller Jánosné ő nagysága által kerülvén kézre, az ő nagysága tetszéséből elébb megyen mgs báró özvegy Korda Sigmondné ő nagysága kezére, azután onnan igyekezem a társaság számára vagy leiratni, vagy inkább magát megszerezni.

9. Uzonban létemben ugy esett értésemre hogy mlgs gróf Kálnoki Lajos Tanácsos úr ő nagyságánál nemzetségi leveles ládájában vagyon:

Kálnoki Istvánnak Konstantinápolyi utjáról való diáriuma, eredeti irás: mellyről feljebb a t. Benkő Jozsef uramnál talált kézirások között emlékeztem.

Nemkülönben n. gróf cancellarius Kálnoki Sámuel urnak két diáriuma, egyik rendes könyvben, másik egy kalendáriom tiszta leveleire írva, ez a két utolsó ujadon új találmány, méltóztassanak Excellenciátok ő nagyságától kinyerni.

10. Sepsi sz. Györgyön, vagyon egy igen érdemes és hazáját sze-// (7) retö reform. pap T. Kocsis Sámuel uram, az ő klme tudósításából értettem, hogy az Alcsernátoni[154]reform. ecclesia[155] jegyző könyvében vagyon egy kicsi haza krónikáját illető kézirás; módom nem lévén benne, hogy megnézzem T. Keresztes Máté uram Kézdi-Vásárhelyi reform. pap és gralis notárius[156]igérte, hogy leiratván kiküldi, de még nem vettem, ide is irtam, és sürgettem.

11. Alsó Csernátonban mlgs főstrása mester Mihálc úrnál megtaláltam, a néhai édes atyja keze irását a philippica siculicát, mellyet a jó úr a társaság számára a kezembe adván, lehoztam, és mlgs tanácsnak által fogom szolgáltatni.

12. Kászonszékben Jakabfalván Tkts Kovács Dániel urnál igen sok szép kézirásbeli gyűjteményt találtam, mellyekből velem is néhány darabokat közlött: legnevezetesebb a Lajos király seregeinek a mohácsi ütközet előtt való éneke, mellyet rendében kifogok[157]adni; mivel igen aprólék, de szép régiség.

Itt Jakabfalván egy kutya a lábomat szerencsétlenül megmarván, melly miatt mégmost[158] is házban ülök, Csik és Gyergyó székeken csak által futottam, sietvén haza felé, és többé vizsgálódásomat nem folytathattam. Hanem:

13. Csík-Somlyóban a sz. Ferenc szerzetbeli szürke barátok conventjében[159] elkerülhetetlen szükségesnek tartottam megállapodni, kiváltképpen a nyomtató műhely kedvéért.

Kegyelmes Uram és Mlgs Tanács, ennek a nyomtató műhelynek szép betűire és nyomtatására nézve kétség kivűl egész Erdélyben nincsen párja. Ennek bizonyságául, melléje zárok ezen irásomnak két imádságos könyvecskét, mellyet mindeniket onnan vettem. És a többit Excellenciátok bölcs tanácsára bizom. Hanem Excellenciátoknak illő megérteni ezeket:

---

[153] magyar
[154] alsócsernátoni
[155] gyülekezet
[156] generalis notarius - jegyző
[157] ki fogok
[158] még most
[159] convent – valamely szerzetesrend fogadalmas tagjainak összessége

Hogy most olyan parancsolat vagyon, hogy ebben // (8) a sajtóban csak kegyes könyveket szabad nyomtatni.
Hogy csak egy szedő legény vagyon, a ki volt még egy frater, Nepomucénus, Szamos-Újvárra tétetvén által.
Hogy mind arra nézve, mind a sok inneplés[160]és imádság miatt szerzetesek lévén, a munka oly lassan menyen[161], hogy egy árkust egy hét alatt ki nem szedhetnek.
Hogy a műhely nem a conventé, hanem a provinciáé,[162] és ha mit az ember a fenn irtakban segélni akar, a pater provincialissal[163] kell iránta végezni; azután frater Miklóssal kell egyet érteni, helyben ő lévén, a kitől minden függ.
Hogy a nyomtatásra való költség igen türhető, mellyet frater Miklósnak ide zárt leveléből Excellenciátok megtalálni méltóztatnak. De ezt a levelet nékem méltóztassanak első alkalmatossággal vissza küldeni, szükségem lévén reája. És első célomban lábomon esett szerencsétlenségem miatt csak ennyire mentem .
Második. De mellesleg való célom ebben az utazásomban a volt, hogy a kiadandó kézirások rendébenn Excellenciátok nevezetesen a Marosszék tisztségeinek nemek és ágok szerint való viselésének (:a lajstromban 1505-dik esztendő szám alatt:) kidolgozását réám méltóztatván bizni; és abban a nemek és ágok (: tribus, et generationes:) különbsége előfordulván; ezen részben a székely földön valami világositást vegyek; de ebben épen telyességgel semmire nem mehettem.
Harmadik célom volt, hogy Kászonszék eredete leirásának, a kiadásra való elkészítése a lajstromban legelől, hasonlóképen réám bizattatván: annak eredeti kézirását felkeressem; mivel sok[164] utánna való // (9) járásom és levelezésem után is a mellyeket találhattam, mind hibásak. Ezen részben Kászonszékben, Jakabfalván, Tkts[165] Kovács Dániel urtól a szék privilegiumainak másait megtalálván, arra ugyan elegendő próbát kaptam, hogy az az irás, és a dolog igaz, da[166] magának az eredeti irásnak másutt soholt[167] nyomába nem akadhattam, csak mgs gróf Lázár István urnál; könyörgök azért Excellenciátoknak, méltóztassanak gróf Lázár István urat magok megtalálni, hogy azt a Kászoszéknek Csíktól való elszakadásáról, és eredetéről szóló régi magyar kézirást, Excellenciátok kezébe adja ki. Tovább szükségem nincsen reá, csak a még nálam levő másával egybe nézem, és vissza adom: s a reám bizott két darab irásokat elkészitve Excellenciátok eleibe mindjárt alázatosan béfogom[168]nyújtani.
Negyedik célom volt; hogy kevés diplomákbeli gyűjteményemet ujabb darabokkal, magyar könyves polcomat régi és ritka magyar könyvekkel, és a magyarok viselt dolgait megirt iróknak nyomtatott könyveikből álló kevés gyüjteményecskémet is szaporitsam, és mind a magyar nyelv mívelésére, mind az avval egybeköttetett sokféle igyekezetekre szerte szélyel társakat keressek, és nézzek ki: mellyekben nem voltam épen szerencsétlen. Utolsó célom pedig az volt, hogy megpróbáljam egy utazásocskát tenni hazámban, és azt megirván, magyar nyelven kiadni; hogy a hazafiainak közönségesen egy jó példát, jó elméknek pedig csekély igyekezetemmel egy új ösztönt adjak; s e szerint hazánk ismerete, mind természeti, mind polgári, és más állapotjaira néz-// (10) ve részenkint és lassan ez által közönségesebbé tétetődvén a hazában; ne kénytelenittessünk ezután is örökké, mint eddig, hazánk állapotját

[160] ünneplés
[161] megy
[162] tartományé
[163] szerzetesrend tartomanyi rendfonökével
[164] a szó sor fölötti betoldás
[165] Tekintetes
[166] *de* helyett
[167] sehol
[168] bé fogom

idegenektől rosszúl,[169] és azoktól tanulni meg, kiknek abban a részben természet rende szerint, ha jól és igazán akarják hazánkat ismerni: csak mi tőlünk kell leckét és utositást venni. Erre nézve nem vontam meg figyelmességemet a szántás vetéstől; fonástól és más mesterségektől, azokat a tárgyakat, mellyek a természet esméretét; (: naturalis[170]historiát:) illetik mindenütt, nevezetesen az Almási lyukakat, és csodáló köveket, a bálványos várat, a büdös hegyet, ennek büdös lyukait és terméseit, s több apróbbakat meg jártam, megnéztem, a helységek terméseiből pedig, minémű az osdolai gyémánt kő is, a természet országából már elkezdett kicsi gyüjteményecskémben magammal hoztam. Mellyeknek bővebb leirása, nem ezen irásomhoz tartozván azokat majdan, mikoron utazásomat kiadom, Excellenciátok közől a kiknek az affélékre üres ideje és kedve lészen, ha fog tetszeni, megláthatja.
Mind ezekről elöbb tudositottam volna alázatosan Excellenciátokat, de remélvén lábom meg gyógyulását, személyesen akartam tudósitásom mellett udvarolni. Most pedig békövetkezvén a szolgálat napja, alázatosan bényujtom csekély tudositásomat. Ezeken kivül még ezt is bátorkodom alázatosan jelenteni:

Hogy még a mult esztendőben találván itt M.Vásárhelyt[171] egy igen szép kézirást, u.m.[172] a Bor-// (11)sos Sebestyén, és Nagy Ferenc marosvásárhelyi lak(at)osok[173] diáriumát, melly Mátyás királytól vagy közelebb a mohácsi veszedelemtől fogva 1657-dik[174] hozza le a krónikát igen szépen. Ezt a diáriumot, mlgs gróf Haller Sigmondné ő nagyságánál találván, az eredi[175] régi irásban, s ő nagysága engedelméből leiratván, a társaság számára taval[176] bé vittem volt egy példában Kolosvárra, és vagyon mlgs püspök úr ő Excellenciájá[177]kezénél. Ő Excellenciája maga számára, le akarván iratni. Ez a társaság gyüjteményei közé való: iratásának árát nem tudom megirni, csak azt tudom, hogy nehéz s bajos irás lévén, minden árkusért 18. krajcárt fizettem, s a kötésért azonkivül.

Mostani úti költségem pedig, mellynek megforditását Excellenciátoktól alázatosan kérem; tészen:

a szekeresnek = m. f. 40.
úti költség = " " 36.
összeg = 76.

Melyről nyugtatványomat alázatosan ide zárom, és magamat Excellenciátok kegyességébe ajánlván, vagyok

Excellenciádnak és a mlgs fő Tanácsnak
alázatos szolgája
M. Vásárhely 10-dik 9ber[178] 1793.

---

[169] rosszul
[170] az *ur* szótag sor fölötti betoldás
[171] Marosvásárhelyt
[172] ugymint
[173] az *at* szótag zárójelbe van téve és ki van húzva
[174] 1657-dik jelenik meg valószínű az 1657-ig helyett
[175] *eredeti* helyett
[176] tavaly
[177] a szó végéről törölve van a *nak* rag
[178] november

6. A jelentés értelmezése

6.1. Tartalmi szempontú vizsgálat

Aranka először a Köpecen, Benkő Józsefnél tett látogatásáról számol be és felsorolja a nála talált 18 kéziratot. Bár Köpec utazásának csak a 7. állomása, mégis kiemeli, első helyre teszi, mert Benkő gyűjteménye a legjelentősebb.

Benkő József megalakulása óta támogatója és levelező tagja a Társaságnak. Aranka már 1792 novemberében megírja neki, hogy Középajtára szeretne látogatni[179], és Benkő is tervezett egy marosvásárhelyi utat.[180] Amikor Aranka Székelyföldre utazik, Benkő már Köpecen lakik, de könyveinek nagy része még Középajtán van. Mivel Benkő beteg, nem is tudnak „hellyesen egy két órát tevő ideig" beszélni, mondja Aranka. Benkő mégis megígéri, hogy könyveiről címjegyzéket készít és a „lajstromot" a Társaságnak beküldi.

Aranka nyolc diáriumiot – naplót – talált Benkőnél, öt történelmi munkát, egy levelezést (a Rákóczi Ferencét) és két históriát. Elhozta még Dálnoki Veress Gerzsonnak a kuruc világról szóló verseit. A címek után feljegyzi a terjedelmet és egyes esetekben a kézirat nyelvét. Ezután felsorolja a kéziratok eredetijének lelőhelyeit. A letisztázott munkák sem készek a kiadásra, mert

> *„po. Az iró élete leirásával, akkori irásmódját, s történetét illető világositásokkal épen nincsenek kidolgozva."*

Aranka e kijelentéséből arra következtethetünk, hogy komoly filológiai munkát óhajtott végezni a talált kéziratokon. A mondottak szerint biográfiai, történeti adatokkal egészítette volna ki a szövegeket. Azonban nem tudunk róla, hogy ezt megvalósította volna.

Aranka első céljaként a kéziratok felkutatását határozza meg. Ezután helységek szerint sorolja fel a megtalált írások címét, de néha csak a lelőhelyet, máskor utal a kézirat állapotára is. Megemlíti jakabfalvi balesetét – egy kutya megharapta -, majd a csíksomlyói ferences kolostorban tett megfigyeléseiről számol be. Megkülönböztető figyelemmel ír a nyomdáról, és öt pontban össze is foglalja észrevételeit. Mellékel a jelentéshez két, itt készült imádságos könyvet. A műhely a provinciáé, ezért a változtatások érdekében a pater provincialis-szal[181] kell beszélnie. Aranka mellékel egy levelet György szerzetestől amelyből – szerinte – kiderül, hogy a nyomdai költségek nem nagyok.

Itt kell megjegyeznünk azt, mennyire fontos szerepet játszottak a XVIII. századi Magyarországon a nyomdák, amelyeknek ekkorra ugrásszerűen megnövekedett a számuk. A nyomdák felekezet szerint oszlottak meg, többek között híres jezsuita nyomda volt Nagyszombatban, protestáns nyomdák Debrecenben és Kolozsváron. A jezsuita rend megszüntetésével (1773) azonban csökkent a katolikus egyházi nyomdák száma. Egyre több polgári vállalkozás jött létre, amely bármilyen felekezetű mű nyomtatását vállalta, így ötszörösére nőtt a kiadványok száma a korábbiakhoz képest.[182] A csíksomlyói ferences rend nyomdája 1676-ban létesült, ez volt Erdély első katolikus nyomdája. Alapítója Kájoni János rendfőnök, aki 1675-ben került Csíksomlyóra. Kájoni érdeme a katolikus egyházi énekek összegyűjtése, amelyet 1675-ben adott ki *Cantionale catholicum* címmel. A nyomda főleg helyi jelentőségű volt, vallásos kiadványokat, naptárokat adott ki a környező falvak

---

[179] Aranka György Benkő Józsefnek, 1792 november 11, Marosvásárhely
[180] Benkő József Aranka Györgynek, 1792 november 26, Középajta
[181] szerzetesrend tartományi rendfőnökével
[182] V. Ecsedy, 1999,16. skk.

lakossága számára.[183] Aranka felismerte a nyomda értékét, 1797-es utazása során is ellátogatott ide, és több napot töltött a kolostorban.[184]

Az utazás második céljaként Aranka Marosszék tisztségeinek „nemek és ágak szerinti" összegyűjtését nevezi meg. Aranka bevallása szerint egy már meglévő munkát kell kidolgoznia. Valószínű, hogy egy sematizmusról van szó. Harmadik célja, a Kászonszék eredetét bizonyító okirat felkutatása, nem valósult meg. A titoknok már rendelkezett az okirat másolatával, és –bevallása szerint – számos más forrásból arra következtetett, hogy a nála levő írás hiteles ugyan, de az eredetit nem találta sehol. Feltételezése szerint gróf Lázár Istvánnál lehetett. Abból, hogy egy szűkebb régió, Kászonszék eredetét is fel akarta kutatni, arra következtethetünk, hogy a Kéziratkiadó Társaság programjába beleférte a konkrét helytörténet kutatása is.

Kászonszéken kívül nem tudunk olyan régióról, amelyet konkrétan vizsgált volna Aranka, a Társaság tervezetében általában Erdélyre vonatkozó történelmi munkák összegyűjtését sürgeti.[185] Valószínű, hogy mivel csak Kászonszékre vonatkozóan került elő adat, Aranka fontosnak tartotta hogy a már meglévő, biztosnak vélt irányban kutasson tovább, remélve, hogy bármikor felbukkanhat más, vidékekre, székekre vonatkozó adat is.

A negyedik cél már személyes: saját könyv- és okirat-gyűjteményét is bővíteni szeretné. Kissé óvatosan kell Aranka ezen kijelentéséhez közelítenünk. A titoknok ugyanis a Kéziratkiadó Társaság megbízásából utazik, gyűjt kéziratokat és könyveket, erről hivatalos jelentést nyújt be a Társaság vezetőinek, mégis beleírja a jelentésbe – negyedik célként –, hogy saját gyűjteményét is szeretné bővíteni. Feltevődik a kérdés, mennyire volt hivatalos az utazás, mennyire volt szigorú Aranka megbízása, ha nem zárta ki azt, hogy a titoknok a maga számára is gyűjtsön könyveket. Érzékeltetni szeretném, mennyire ambivalens volt a viszony Aranka és a Társaság között. Egyfelől nagyon formalizált volt ez a viszony, Aranka nem számolhatott be csak szóban vagy egyszerűen levélben, hanem annak rendje és módja szerint meg kellett írnia a jelentést. Másfelől azonban nemcsak a hivatalát teljesítő személy volt ő, hanem tudós, értelmiségi, utazó is, akinek természetes volt, hogy saját gyűjteményét is bővítette az utazás alkalmával.

Utolsó célja az volt, hogy egy „utazásocskát" tegyen, és azt megírva kiadja. Ezért kiterjedt figyelme a gazdasági, társadalmi, néprajzi eseményekre, tevékenységekre és földrajzi valamint biológiai jelenségekre is. Megígéri az útleírást, amelyet magyar nyelven szeretne kiadni. A jelentés e vonatkozására később még visszatérek. A jelentés végén közli, hogy az azelőtti esztendőben (azaz 1792-ben) talált Marosvásárhelyen egy naplót, Borsos Sebestyén és Nagy Ferenc munkáját, amelyet kiadásra érdemesnek talál. A jelentést az utazás költségeinek benyújtása zárja.

6.2. Formai szempontú vizsgálat – a szövegvariánsok összevetése

Mák Ferenc 1852-ben másolta le Vass József felügyelete alatt a szöveget. Két év múlva 1854-ben jelent meg Vass tanulmánya az *Új Magyar Muzeum*ban. A folyóiratban Vass Arankát jelöli meg szerzőként, de nem tünteti fel a szöveg lelőhelyét, amelynek címe: *Erdélyi utazás régi kéziratok ügyében.* Azonban nemcsak a címek különböznek, hanem maga a szövegtest is, ezért úgy gondolom, érdemes közelebbről megnézni az eltéréseket. Van a két verzió között néhány olyan eltérés, amelyet elírásnak vagy nyomdahibának

[183] I.m. 139.
[184] Jancsó, 1955, 245-247.
[185] Jancsó 1955, 102.

minősíthetünk: pl. *da* szerepel a kéziratban *de* helyett,[186] vagy *Lázáz* István az *Új Magyar Muzeum*ban a *Lázár* István helyett.[187] A folyóiratban közölt verzióban Vass József következetesen kiírja a rangokat, címeket: *méltóságos, tanácsos, generális,* míg a kéziratban csak ennek rövidített formáját találjuk: *mlgs, gralis.* A szövegek között vannak olyan eltérések is, melyeket szükségesnek tartok nyelvészeti, nyelvtörténeti szempontból is összevetni. A két verzió között mintegy hatvan év telt el, mialatt az írott és beszélt nyelvben számos változás történt. A kéziratot ezután V1, a megjelent változatot pedig V2-vel jelölöm. Egyes szavak esetén más hangalakot találunk, mert eltérő a főnevek toldalékolása és helyesírása.

V1: *ideig, megszerzések, rendében*

V2: *időig, megszerzések, rendjében.*

Az első esetben szabályos labializációval van dolgunk, az *e* hang, mely ajakréses (illabiális) *ö*-vé alakult, így lett az *ideig* hangalakból *időig.* A második jelenség már bonyolultabb, a 19. században ugyanis többször megváltoztak a birtokos személyragozásra vonatkozó szabályok.[188]A ma is használt paradigma többes számban gyakran ingadozott, és vidékenként változott, ezért használhatta Aranka a *megszerzések* alakot. A 19. század közepén azonban a többes szám, harmadik személyű birtokos személyrag *–ok, -ök* alakja vált irodalmivá, ezért használja Vass József ezt a változatot. A harmadik esetben szintén a birtokos személyrag két különböző alakjával találkozunk. Az *–a, -e* magánhangzók az ómagyar korban egyedül jelölték az egy birtokot, később a magánhangzóra végződő szavak esetén ejtéskönnyítő hangként betoldták a *–j* mássalhangzót. Végül állandósult a *–ja, -je* alak és megjelent a mássalhangzóra végződő szavak esetén is. A V2-ben megjelenő alak arra enged következtetni, hogy a norma csak a XIX. században alakult ki, amikor a magyar nyelv helyesírását egységesítették.[189]

Valószínű, hogy Vass József a korabeli helyesíráshoz alakította a jelentés szövegét, ez megfigyelhető a hónapok, napok elnevezésénél, valamint egyes helyneveknél.

V1: *Kis Asszony havában, sz Márton napjára, Érsek-Újvár.*

V2: *kisasszony-havában, szentmárton napjára, Érsekújvár.*

Egyes esetekben a mondathatár, vagy a szórend nem egyezik meg.

V1: *"Nemkülönben n gróf Cancellárius Kálnoki Sámuel urnak két diáriuma, egyik rendes könyvben, másik egy kalendáriom tiszta leveleire írva, ez a két utolsó ujadon új találmány, méltóztassanak Excellenciátok ő Nagyságától kinyerni."*

V2: *"Nemkülönben(...) egyik rendes könyvben, másik egy kalendáriom tiszta leveleire írva. Ez a két utolsó ujadon új találmány. Méltóztassanak Excellenciátok ő Nagyságától kinyerni."*[190]

V1: *ismét serkenteni fogom*

V2: *ismét fogom serkenteni*

A közölt változat néhány latin szó esetén magyar kiejtés szerinti írásmódot használ, szemben a kéziratbeli latin szóval: *arcusból – árkusból, ecclesia – eklézsia,* vagy latin szót ad meg olyan helyen, ahol a kézirat magyart használ: *összeg – summa, nyugtatványomat – quientantiámat.*

Ezek a változatok azonban még nem zavarják meg a szöveg értelmét. A felsorolt művek címeinek esetén sokkal következetesebb és helyesebb az *Új Magyar Muzeum*ban közölt változat, a másoló ugyanis több esetben kis kezdőbetűvel írja a mű címét.

-V1: *Andrea Scharsii ordinata digestio status Saxo - Ecclesiastici in Trannia*

---

[186] Aranka György jelentése. 9.

[187] Vass 1854, 409.

[188] Lásd bővebben: Bárczi-Benkő-Berrár, 400.

[189] Az első akadémiai szabályzat megjelenésének éve 1832.

[190] I.m. 408.

- *Schmeizel compendium historiae civilis et Ecclesiasticae Tranniae*
- *Martini Schmeizel collegium in historiam ad statum regni Hungariae*
- *Xilander historia Motuum Bocskaianor*

Az *Új Magyar Muzeum*ban ez így jelenik meg :

V2: *Andrea Scharsii : Ordinata digestio status Saxo - Ecclesiastici in Trannia*
- *Schmeizel : Compendium historiae civilis et Ecclesiasticae Tranniae*
- *Martini Schmeizel : Collegium in historiam ad statum regni Hungariae*
- *Xilander : Historia motuum Bocskainorum*

Vass József meglehetősen szabadon kezeli a szöveget, ugyanis egy teljes bekezdést elhagy – amelyben Aranka a vele történt szerencsétlenséget meséli el –, majd később, amikor Aranka balesetére hivatkozva mentegetőzik, betold egy magyarázó mondatot: „ugyanis Jakabfalván egy kutya lábát veszélyesen megmarta."[191] A jelentés végén is elhagyja a hagyományos záróformulát, amely a kéziratban így hangzik: „vagyok Excellencziátoknak és a mlgs fő Tanácsnak alázatos szolgája ", az az *Új Magyar Muzeum*-ban csak ennyi: " vagyok stb."

Nyilvánvaló, hogy a beiktatott változtatásokat a kiadás ténye, az újabb helyesírási rendszer, a közérthetőség tette szükségessé. Erre a korra ugyanis már kialakult egy egységes magyar irodalmi nyelv, melyet az 1832-es helyesírási szabályzat hitelesített. A szöveg ilyen mértékben való megváltoztatása számos kérdést vet fel. Az első a kiadói jog kérdése: mennyire szabad a kiadónak a szöveget megmásítani, és saját belátása szerint átírni. Vass József közlése végülis posztumusz kiadás, de ó nem jelöli meg a jelentés lelőhelyét. A közlést azzal indokolja, hogy egy évvel korábban megjelent Brúz Lajos közlésében Benkő József cikke *Erdély kiadatlan magyar történetírói* címmel[192] –ő tehát csak hozzáad. Meg szeretné írni a két társaság részletes történetét, ez tehát egyféle előzetes lenne a későbbi munkához.[193]

Feltevődik a kérdés, hogy melyik verziót tekinthetjük hitelesnek. Ez esetben nem csak az szól a Mák Ferenc másolta szöveg elsőbbsége mellett, hogy kézirat, és hogy két évvel korábban keletkezett, hanem a fent bemutatott tartalmi eltérések is. Feltételezhetjük azt is, hogy Vass verziója az eredeti, Aranka által írt jelentést használta fel, mégis inkább az képezheti vita tárgyát, hogy mennyire jogos a kézirattal való ilyenszerű bánásmód, mennyire van joga a kiadónak hozzátoldani, elvenni belőle, igazítani rajta. Ha úgy tekintjük, hogy Vass célja az ismertetés volt – saját bevallása szerint mint szaktanár, mint erdélyi érzi magát felhatalmazva az adatok közlésére[194] –, akkor jogos volt néhány változtatás.

6.3. Műfaji szempontú vizsgálat

A kézirat nyilvánvalóan jelentés, s mint ilyen, az okirat-irodalomhoz tartozik. Vannak azonban a szövegnek olyan elemei, melyek áttörik a dokumentum-irodalom által megengedett hivatalos és merev határokat és az útleírás műfajához vezetnek. Ezeket szeretném bővebben kifejteni, úgy, hogy először a jelentésre jellemző szövegelelmeket, alakzatokat vizsgálom meg, majd azokat, amelyek az útleírásra utalnak. Első esetben inkább formai jegyckről van szó, a másodikban inkább tartalmiakról. A vizsgálatot Révai Miklós *A magyar szép toll*[195] című munkája alapján végzem, mivel ez a mű a jelentés keletkezésének korában született, a benne levő előírások a korabeli elvárásokat tükrözik. Aranka nem

---

[191] uo.
[192] Lásd: *Új Magyar Muzeum* 1853 V. füzet, 217-239.
[193] Vass 1854, 402.
[194] I.m. 401.
[195] Éder (s.a.r) 1973.

olvashatta Révai művét, aki Johann Christoph Adelung 1785-ben Berlinben megjelent munkáját fordítja le és dolgozza át, melynek címe: *Über den deutschen Styl.* Arankának valószínűleg nem volt szüksége modellre a jelentés megírásához, foglalkozásánál fogva naponta találkozott ezzel a műfajjal, az összevetést azért tartom helyénvalónak, mert Révai műve az elmélet, Arankáé pedig a gyakorlat felől világítja meg a jelentés műfaját.

Révai a mű második részében értekezik a középszerű tollról – latinul stylus mediocris.

> *„Annak egyenes tzéljai ezek: hogy vagy a' polgári életnek foglalatoskodásiról szólljon, vagy az értelemnek történt igaz esetekről tudományt adjon, vagy pedig azt némely valóságok felől is meggyőzze. Egyik tzélját sem érheti el az író, ha a' dolgokat úgy nem adja elő, a' mint valósággal vagynak."*[196]

A középszerű tollnak három neme van: foglalatoskodó, történeti és tanító toll, a foglalatoskodó toll a magán- és köz- foglalatosságokról szól, az utóbbinak két alfaja van: stylus curalis és stylus cancellariae. Megítélésem szerint Aranka jelentése az utóbbihoz tartozik. A meghatározás után Révai felsorolja a stílus jellemzőit, ezeket most egyenként szeretném összevetni a kézirat szövegével.

> *„A hibátlanság, tisztaság, világosság itt is oly szükséges, mint akármelyik más tollban"*

– mondja Révai,[197] majd így folytatja:

> *„...a' méltóságot, 's tettben valóságot nagy mértékben megkívánja, mely minden alatsonyt, barátságost, más e félét, egy általjában kizár."*[90]

Aranka szövegére valóban jellemző a méltóság és valóság, azonban egyes esetekben az alacsony is szerepel, a jelentés hangneme ugyanis néhol személyes, például, amikor a balesetről vagy az útleírás kiadásáról beszél.

Egy másik kitétel, hogy „... főképpen szükséges a világosság, s értelemesség, a szoros meghatározással", ezenkívül a „velős rövidséget, s általjában szóllást"[91] emeli ki Révai. Aranka írása megfelel ezeknek, ugyanis rendszerességgel, sorba szedve közli az információkat, helyszíneket, könyvcímeket.

Révai szerint fontos a tiszteletadás:

> *„Mivel a személyeknek egymásra való tekintetök, az öszveszerződött, és olly igen egybekötelőzött polgári társaságban olly különböző, s a méltóság és tisztelet megkivánja ezen tekintetnek szóval adott jelenségét [...] E pedig főképpen a tzimekben áll."*[92]

Aranka szövegében nagyon jól végigkövethetjük a címek és rangok jelenlétét már a megszólítástól kezdve: „Nagyméltóságú Főkormányzó Úr, Méltóságos Főtanács, Kegyelmes és kegyes jó Méltóságos Uraim." A kézirat gyakran használja az "Excellenciátok" megszólítást, ha valakit említ, mindig a név elé teszi az illető rangját is: t. dr. Pataki, mélt.

---

[196] I.m. 199.
[197] i.m. 204.
[90] i.m. 205.
[91] i.m. 206.
[92] i.m. 207.

gr. Haller Sigmondné, vagy mélt. püspök úr ő excellecziája. Ezenkívül az igehasználat is: „méltóztassanak bölcsen végezni, s rendelni ez iránt", „bátorkodom alázatosan jelenteni" kifejezi a tisztelet megadását.

A másik szempont, hogy ezt a szöveget nem csak egyszerű jelentésnek tekintjük. Bár nagyon lakonikus, mégis egy megtett utazás leírása. Az útleírás műfajához áll legközelebb, mely a tapasztalatok tárgyszerű rögzítésére összpontosít. Nem útleírás a szó szoros értelmében, de egyes elemei erre utalnak. Az első részben hosszabban kifejti Köpecen való tartózkodását, elmondja szerencsétlen balesetét, amely miatt célját nem valósíthatta meg. Leginkább a szöveg végén megjelölt utolsó cél bemutatása érdemel figyelmet. Aranka ugyanis egy útleírást tervez,

> *„hogy a hazafiaknak egy jó példát, jó elméknek pedig csekély igyekezetemmel egy új ösztönt adjak."*

Tudatosan példának állítja jövendőbeli írását, a Nyelvmívelő Társaság programjához híven szeretné szűkebb pátriáját megismerni és ismertetni.

Aranka nemcsak tudományos céllal utazik, nemcsak nyelvápoló, de néprajzkutató és természetbúvár is:

> *„nem vontam meg a figyelmemet a szántás-vetéstől, fonástól és más mesterségektől, azokat a tárgyakat, mellyek a természet esméretit (:naturalis historiat:) illetik mindenütt [...] megnéztem."*

Arankát tehát céltudatosság és valóban tudósi magatartás jellemzi, nemcsak mellékesen figyel a haza „polgári és más állapotjaira", hanem megosztott figyelemmel járja végig a székely székeket. Nemcsak megnézi az Almási barlangot, a Bálványos várát és a Büdös hegyét, de a hegységek „terméseiből" el is hoz gyűjteménye számára.

7. A jelentés egybevetése a Kéziratkiadó és a Nyelvmívelő Társaság programjával

Aranka első alkalommal a Kéziratkiadó Társaság megbízásából utazott, hogy kéziratokat gyűjtsön, az összegyűjtött anyagból 1796-ban Szebenben adott ki a Nyelvmívelő Társaság egy antológiát.[93] Ebben jelent meg „Az erdélyi Kéz-Irásban lévő Történet-Iróknak ujjabb bővebb Laistroma"[94] és „Lajos Király Vitézeinek Énekek a' Mohátsi szerentsétlen ütközet előtt",[95] melyet Jakabfalván talált Kovács Dánielnél.

A közölt lajstrom a már 1791-ben megjelent első verzió bővített változata, a székelyföldi utazás valamint egy 1794-es magyarországi út után Aranka szükségesnek tartotta a bővítést. A jelentésben említett munkák közül a következők jelennek meg a lajstromban (a címeket a kéziratban való előfordulásuk sorrendjében közlöm, feltüntetve az esetleges különbségeket):

– Boytinus de rebus gestis Gabrielis Bethlen libri 3 in fol. Deákul

– Rákóczi Ferenc levelezései 1704-től 1711-ig – ez a lajstromban a következő formában szerepel: 1706 – 1709 Rákoczi Ferentz Frantzia Levelezés

---

[93] *MNyT*, 1796

[94] i.m. 178-205.

[95] i.m. 254-256.

– Bethlen János históriája
– Csiki Cserei Mihály jegyző könyve 1631 – 1658 – a lajstromban év nélkül
– Haller Gábor diáriuma 1629 –től 1643-ig – a lajstromban az évszám 1629 – 1644
– Kálnoki István diáriuma 1644 – a lajstromban az évszám 1645
– Rhédei László diáriuma 1653 – 1657 – a lajstromban év nélkül
– Kemény János: Ruina exercitus Trannici – a lajstromban a következő cím jelenik meg: Apologia seu ruina Exercitus Transilvanici
– Vízaknai Briccius diáriuma 1703 –1712 – a lajstromban az évszám 1703 – 1715
Dálnoki Veress Gerzson kuruc világról írt versei
– Egri Fodor Sámuel diáriuma, I. Apaffi Mihálynak Érsekújvár alá meneteléről, ott léte s hazajöveteléről – a lajstromban: Egri Fodor Sámuel diáriuma 1633
– Xilander história Motuum Bocskaianor 1604 –1606 – a lajstromban szerző és év nélkül
– N.P. Lakatos Siculiája – a lajstromban Joh. Lakatos Siculia
– Mikó Ferenc históriája, Bíró Sámuel ugyanakkori folytatásának toldalékával
– Mósa László Erdély Diplomatica Históriája 1686 – 1743 – a lajstromban év nélkül

A továbbiakban egyenként szeretném összevetni a kéziratban Aranka által felsorolt célokat a Kéziratkiadó és Nyelmívelő Társaság programjával. Bár Aranka a Kéziratkiadó Társaság megbízásából utazott, még a Nyelvmivelő Társaság megalakulása előtt,[96] úgy gondolom, helyénvaló az összevetés az utóbbi programjával is, mivel már 1791-ben megírta mindkét tervezetet. Tehát figyelhetett olyan dolgokra is, melyeket a Nyelvmívelő Társaság Rajzolata tartalmazott.

Az utazás elsődleges célja a kéziratok felkutatása:

> *„...első célt ezt tettem föl magamnak: hogy ha mi a k.k.irások társasága tárgyára szükséges kézirások a székely földén még hevernének, azokat felkeressem."*

Aranka nem határozza meg a kéziratok milyenségét, műfaját, csak azt tudjuk meg, hogy a Társaság tárgyára szükségesek. A Kéziratkiadó Társaságról felállított *Rajzolat*ban így ír erről Aranka:

> *„...nemes hazánk és nagyérdemű eleink viselt dolgainak kézirásban heverő s veszedelemben forgó, kérdésben levő darabjai [...] ki mondhatatlan nagy károkkal hevernek a porban nyomtalanul, és azoknak kiadások mind arra nézve igen szükséges, mind az egész világ előtt igen becsületes, s e mostani idő-szakasznak örökös megdiszitésére szolgáló dolog légyen."*[97]

A Nyelvmivelő Társaságról szóló elmélkedésben Aranka külön fejezetet ír *Hazánk esméreté*-ről,[98] itt sem tudjuk meg pontosan a könyvek jellegét. Az utazás eredménye, hogy talál történelmi tárgyú munkát, naplót, verseket, okiratgyűjteményt, és műfajtól függetlenül hoz magával olyan kéziratokat, amelyeket megfelelőnek talál, a nyomda minőségi munkálatainak igazolására pedig két imádságos könyvet is elhoz.

Második és „mellesleg való" célként említi a Marosszék tisztségeinek számbavételét. Egy, már meglévő kéziratot kell kiadásra előkészítenie, kidolgoznia. A munka „a lajstromban az 1505-dik esztendő szám alatt" van, valószínű a korábban – 1791-ben – összeállított kéziratlistáról beszél Aranka. A kézirat nemek és ágak különbségét tartalmazza,

---

[96] Aranka 1793 szeptemberében utazott, a Nyelvmívelő Társaság 1793 december 3-án tartotta alakuló gyűlését
[97] Jancsó, 1955,. 102.
[98] Arnka, 1791b. 28.

tehát egyfajta sematizmus lehet, melyhez a szükséges „világosítást" kell mellékelni. Aranka olyan filológiai munkát vállal, melynek célja a szöveg és olvasó közti – nemcsak időbeli – távolság áthidalása, a jobb, könnyebb megértés. A Kéziratkiadó Társaság felállításáról szóló *Rajzolat*-ban így ír erről Aranka:

> *„a munkák [...] minek előtte nyomtató sajtó alá adatnának, azelőtt mindenfelől összeszereztetvén vagy kiírattatván azok amint a 4-dik pont alatt le vagyon írva, mind az írásbeli hibáktól tisztíttatnának meg, mind pedig a dologra nézve szükséges jegyzésekkel dolgoztatnának ki. S végre így adatván sajtó alá, jó papirosra, szép betűkkel és csinosan úgy nyomtattatnának ki."*[99]

Aranka nemcsak a szerkesztői, hanem a nyomdai tevékenységre is figyel. Szintén erre a területre tartozik a harmadik cél: a kiadás érdekébenm szeretné megtalálni a Kászonszék eredetét bizonyító iratot. A dokumentum – Aranka bevallása szerint – szintén a lajstromban szerepel, és kiadásra szeretné előkészíteni. Egyik esetben sem járt szerencsével. Talált ugyan iratokat, de maga az eredeti gróf Lázár Istvánnál volt, ezért kérte a Tanácsot, hogy maguk keressék meg Lázár Istvánt az irat ügyében.

A negyedik célja egyéni érdekű – saját okirat – és könyvgyűjteményét szeretné bővíteni. Ezzel együtt említi azon igyekezetét, hogy a társaságnak újabb tagokat toborozzon. A tagság bővítése mindkét társaság tervezetében megtalálható:

> *„Jelentkezzék, ki e nemes szándéknak támogatója akar lenni."*[100]

Sőt egy propagáló tartalmú levelet is szétküld Aranka.[101]

Valóban fontos volt a tagok toborzása. Aranka elképzelése szerint a vidéki szerzők is fontosak voltak, sőt a kéziratgyűjtés esetén éppen a vidéken élő tagok szolgálhattak meglepetéssel – egy-egy új és ritka kézirattal, szöveggel.

Utolsó célként említi egy útleírás elkészítését. Erre vonatkozóan egyik tervezetében sem találunk konkrét információkat. Saját bevallása szerint példát akar adni. Figyelemre méltó ez a gondolat, ugyanis az utazások virágkorát éljük. Számos magyar utazó megy külföldre tanulni, világot látni, vagy egyszerűen kedvtelésből. A magyar utazók nagy részét azonban még mindig az idegen tájak, népek vonzzák, Aranka pedig Erdély fele fordul.

Miután felsorolja az általa megtekintett helyeket és megfigyelt jelenségeket, azután válik világossá, hogy a *Hazánk esmérete* című fejezet[102] szinte minden alpontját megtaláljuk itt: régi pénzek, könyvek, földben talált nagy állatok csontjai, ércek, kövek, fák nevei, időjárás, termés.[103] Mindarra figyel, amit egy korabeli utazó fontosnak tart, csakhogy ő nem a külföld, hanem saját szűkebb pátriája felé fordul. Az útleírását magyarul szeretné kiadni, egy olyan korban, mikor a nyomtatványok nagy része még mindig latin nyelven jelenik meg. Nem kívülről és más nemzetektől kell megismernünk hazánkat, hanem éppen azoknak kell tőlünk „leckét és utasítást" venni. Ezek az elvek nemcsak a tudományosságot, konkrétan a honismeretet kívánják szolgálni, hanem a nyelvművelést és nemzeti öntudatot is támogatják. Fel akarja hívni a figyelmet a haza értékeire és tudatosítani a majdani olvasóban ezeket az értékeket. Összevetve a második, 1797-es utazással,[104] amelynek célja szintén a

---

[99] Enyedi, 1988,. 105.
[100] I. m. 39.
[101] Jancsó, 1955, 128.
[102] Aranka 1791a, 28.
[103] Uo.
[104] Az utazás anyagát lásd Jancsó, 1955. 241–252.

Székelyföld bejárása volt, azonban a Nyelvmívelő Társaság megbízásából, megállapíthatjuk, hogy nagyon sok közös pontja van a két utazásnak, Aranka számos olyan helyre ellátogat, ahol 1794-ben is járt, Csíksomlyón több napig is elidőz. Azonban ezúttal nem elsődleges célja a könyvek, kéziratok felkutatása. A megfigyelések nagy része a biológia, földrajz, növénytan, egészségügy területére tartozik: például Szovátán bő a bükkmakk termése, kártékonykodik a pele, Parajdon a Fekete-várban mozaikpadlózatot találtak, Hídvégen gróf Nemess Ferencnél „muszka herbatéj"-re talált, levéből és magvából hozott a titoknok. Ez alkalommal is legtöbb könyvet Benkő Józseftől valamint a csíksomlyói konventből hozta el.[105] Valószínű, hogy 1797-es útja alkalmával is toborzott tagokat a Társaságnak, szinte minden helységből megnevez olyan személyeket, akik „a Társasághoz való hajlandóságot" mutatnak vagy pénzbeli támogatást ígérnek. Sok esetben a tagoknak a Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabját küldik el a meghívólevél mellett. Ebben a beszámolóban is – akárcsak a jelentésben –, kiemelt helyre kerül a csíksomlyói nyomda és könyvtár. Mivel az utazás anyaga két gyűlés jegyzőkönyvében maradt fenn, a bejelentett megfigyelés, jelenség után rögtön megjelenik a jövőre vonatkozó intézkedés, terv. Így bepillantást nyerhetünk a Nyelvmívelő Társaság munkásságába, tevékenységének jellegébe, módszereibe. A felsorolásból úgy tűnik, hogy a második út alkalmával Aranka sokkal több természetismereti jellegű megfigyelést gyűjtött össze. A jelentésben ugyanis egy pár név felsorolása után kijelenti, hogy a természetismereti megfigyelések nem ide tartoznak.

Mindkét utazás révén olyan méretű anyagot és információt gyűjtött, amely felbecsülhetetlen értéket jelentett a Társaságnak, vannak olyan felfedezések, amelyek a mai tudományosság szemszögéből naívnak tűnnek, de születtek hamisítások is, például annak a szerecsendió-pohárnak az esete, amelyet 1412-re datáltak.[106] Aranka személye és tevékenysége fogta össze a két társaságot, ő azonban 1798-ban lemondott a titoknokságról, többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy egyre ritkábban tartottak gyűléseket, majd 1806-ban megszűnt a Társaság.[107]

8. Összegzés

Az általam vizsgált Aranka – szöveg csak töredéke egy hatalmas szövegkorpusznak, mégis sok vizsgálati lehetőséget nyújt. Lehetetlen azonban a szöveg által kínált minden irányt követni és kimeríteni. Dolgozatom súlypontjait a szövegfeltárás, a műfaji kérdések vizsgálata és ezáltal az Aranka szövegkorpusz bővítése képezte. A szöveget összevetettem az Új Magyar Muzeumban 1854-ben publikált verzióval, hogy rávilágítsak a kézirat és kiadás közötti különbségekre, ez a hitelesség kérdését vetette fel. Megvizsgáltam a szöveget műfaji szempontból, mivel úgy gondolom a jelentés szűkszavú „útleírás" is. Ezután Aranka céljait és a Kéziratkiadó valamint Nyelvmívelő Társaság tervezetét állítottam egymás mellé, és a talált munkák további sorsát próbáltam nyomon követni. Végül röviden egybevetettem a két utazás anyagát, súlypontjait és eredményeit, mindezt azonban a rangsorolás igénye nélkül. Ezért számos kérdés marad még nyitva a további kutatás számára, ilyen például a jelentésben említett, de a Nyelvmívelő Társaság által kiadott gyűjteményben megjelent lajstromból hiányzó művek holléte, további sorsa, az Aranka által ígért útleírás megvalósulásának kérdése (nem tudunk róla semmi bizonyosat). Találhatók a kéziratban olyan nevek, amelyekről nem találtam megbízható adatokat, vannak művek, amelyek szerzője ismeretlen. Mindezek ellenére a jelentés értékes és érdekes darabja az Aranka

[105] Uo.
[106] Bővebben lásd Jancsó 1955, 250.
[107] I.m. 69-73.

szöveghagyománynak, vizsgálata pedig tanulságos, mert számos olyan információt tartalmaz, amely eddig figyelmen kívül maradt, előtérbe helyezi az utazás fogalmát és Arankát mint utazót. Aranka olyan helyekre, intézményekre mutat rá – például a csíksomlyói nyomdára –, amelyekről körében kevesen vagy keveset tudtak, olyan kéziratokat, történelmi és szépirodalmi munkákat gyűjt össze, amelyek komoly értékkel bírnak.

Berki Tímea

Aranka György és a Csíki Székely Krónika

Provokáció...

Mindenféle írás kihívásnak számít, a megfelelésre való kihívásnak. Kihívás maga a tárgy, a vele kapcsolatos megannyi kérdés, azok megközelítése. Minden írás felhívás a gondolkodásra, az ismeretlen területek körüljárására. Marosvásárhely, Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, Aranka György – közhelyszerűen összefonódó nevek már nemcsak a köztudatban, hanem az irodalomtörténetben is.

Csíkszeredai ismerőseim kérdeztem, hallottak-e a Csíki Székely Krónikáról, mosolyogva válaszolták, hogy igen, hallottak róla, s még ma is egyesek hisznek hitelességében.

Aranka György volt az, aki meggyőződéssel vallotta e krónika hitelességét, lefordította magyar nyelvre kiadás és ismertetés céljával. Viszont ez az írás széles vitát keltett abban a korban a történelemmel foglalkozók körében.

Mit jelentett felbukkanása a székelység számára, a történetírás szempontjából milyen mozzanatot képvisel, léte megalapozott-e, mi a funkcionalitása, hatással volt-e a történelemtudomány további alakulására?

A provokáció kapcsán kérdezhető meg, mit jelenthet a ma magyar emberének, a területileg tömbösödött székelység identitásproblémáját mennyire befolyásolná? Ma, amikor a toleranciát hirdető értékpluralizmus, a megértést szorgalmazó, a másság kategóriáját elfogadó diskurzus honos, mit jelenthet ez a titokzatossággal körülövezett szöveg?

A történelem és szépirodalom határán elhelyezhető szöveget Aranka György nyelvészeti és történelmi érveinek figyelembe vételével közelíti meg e tanulmány, megfogalmazva egy hosszan elhúzódó vita néhány irodalomtörténeti tanulságát is.

...és apológiája

A művelődéstörténet az idő elteltével újraértékeli korábbi megállapításait, felülvizsgálja következtetéseit. Igy történik ez az emberi kultúra szempontjából értéknek számító emberi alkotásokkal is. Kitűnő alkalmat teremtenek erre a megemlékezések, amelyek látszólag az eltelt időt hivatottak elfeledtetni, a távolságot feloldani. E dolgozat is némiképp a múlt fele fordulásról szól.

A XVIII. század végén, a XIX. század elején találunk eszmetörténeti fogódzókat, ha a Nyelvmívelő Társasággal mint intézménnyel és Aranka Györggyel foglalkozunk. E kor Európája jelentette a keletibb részek számára az ideológiát, a civilizációt, a kultúrát, a haladást, a rendet.[198] Nemzeti mozgalmak indulnak, kialakul a polgári értelmiség. Politikai és kulturális okok adnak lehetőséget a nacionalizmus megszületésére. Herder jóslatszerű sejtelme hatással volt a fokozódó nemzeti önérzet alakulására.[199] Az összetartozás érzése, a közösségvállalás határozta meg a soknemzetiségű Magyarország létét, nem véletlen, hogy a

[198] vö. Marino, 1995.
[199] Dümmerth, 1987, 215–275.

külföldi tudósok figyelmét nem elsősorban a magyar nép ragadja meg, hanem az itt élő nemzetiségek. Schlözer, a kor híres történésze, tárgyilagos, racionalista szempontból állapítja meg a szláv nép jelentőségét a magyar ellenében, ez a nézet hozzájárult a magyar nemzeti irányú próbálkozások elgáncsolásához az abszolutizmus korában. Ezek után még nagyobb horderejűnek számít Bessenyei művelődésszervező programja: a magyar tudós társaság eszméje, a nyelv védelme, a nemzeti szabadság gondolata, a zsarnokság-ellenesség.

A polgárosodásnak eredményeként említhető az értelmiségi réteg differenciálódása, s ez a réteg válhat kritikai ellenőrző szervvé, erkölcsi, kulturális hajtóerővé.[200] A germanizálás elleni küzdelemben így kaphat értelmet a nyelv, a viselet, a tánc kultusza, a nemzet javáért való áldozatos munka eszméje.

> *"Az újjal és <idegennel> szemben a nemesi nemzet külsőségekben is hangsúlyozta, hogy az <ősihez> akar visszatérni, illetve ahhoz, amit ősinek s egyben saját ízlését, öntudatát kifejezőnek tekintett. A tudatos archaizálásnak, a XVIII. század igazi vagy vélt hagyományai felújításának, a saját nemesi múlt rekonstrukciós kísérletének számos jelével találkozunk ruházat, zene, formaságok terén."*[201]

A sajtó, a színpad új fórumokként jelentkeznek. " A fordítások útján már nem csupán az egyéni stílust, hanem magát a nemzeti nyelvet és tudományt vélik tökéletesíthetőnek"[202] a hasznosság és az olvasók igényeinek kielégítése érdekében. Kármán, Péczeli, Virág, Révai felfogásában a nyelv a nemzeti lét jeleként körvonalazódik, így nyer ideologikus tartalmat az irodalom.

Az egységesség szellemében legitimálódik a nemzeti lét, viszont számolhatunk ezzel egyszerre a különbözőséggel is, amelyet részint Erdély zártabb világa jelentett Magyarországhoz képest, mely irányból e térség rokonszenvet és részvétet élvezett.

A protestantizmus, a fejlett megyei élet, a rendek széles mozgásköre jellemző a XVIII. század Erdélyére. Viszont az itteni kancelláriát is befolyásolják a központosító törekvések. A német nyelv kötelező használata, a jobbágyság kétes sorsa, a székelyek erőszakkal történő határőrségbe szervezése csökkenti az Erdély iránti érdeklődést. 1791 után pedig a nemesi nemtörődömség, a francia forradalom végkifejlete, a napóleoni háborúk, a Horea, Cloşca és Crişan vezette lázadás okozta rémület volt mérvadó e kérdésben.

Aranka György "élete külső kereteit tehát Erdély zárt világa szabta meg. Egyéniségét és műveltségszervező elgondolásait viszont a nagy európai gondolatok irányították."[203]

Élettörténetét vizsgálva megtudjuk, hogy Széken született, édesapja református püspök. Tanulmányait Marosvásárhelyen, majd Nagyenyeden végzi – a református kollégium meghatározó jelleggel bír személyiségének alakulásában. 1764-től a királyi táblán kancellista. A jogot itt tanulmányozza, az előkelő társas élet alkalmat teremt számára a francia és német nyelv elsajátítására. Bécsben is jár, találkozik Mária Teréziával, a szabadkőművesekkel. Hetven évesen Marosvásárhelyt Köteles Sámuel[204] filozófia óráit látogatja. Alkotói munkáját szépirodalmi művei mellett fordításai, alkalmi költeményei és bölcseleti írásai jelentik. Kéziratai a mai napig kiadatlanok.

Nem személyisége ötlik fel emlékezetünkben, ha a nevét emlegetjük, hanem (egy elsősorban az ő buzgalmának köszönhetően létrejött) értékes szövegegyüttes. Megjelenik

---

[200] Pomogáts, 1999, 29-37.
[201] Kosáry, 1980. 342.
[202] Szajbély, 1983, 140.
[203] Jancsó, 1937, 384.
[204] Köteles Sámuel az egyenlőség és szerénység hirdetőjeként filozófiájában összekapcsolja a racionalizmust az empíriával a harmónia jegyében. Írásaiból kiderül, hogy a nyelv az értelmi-, az erkölcsi műveltség jele és a nemzetiség hordozója.-vö. Hajós, 1969.

előttünk a kétszáz évvel ezelőtti tudományszervező munka képzete.[205] Megszületik *Egy erdélyi magyar nyelvmívelő társaság felállításáról való rajzolat a haza felséges rendeihez,* majd újabb elmélkedése e *Társaság felállításáról és annak módjáról, A nemzeti nyelv kiművelésére tett javaslat, Egy meghívó levélnek példája.*[206] Mindezen törekvései ellenére is csak próbaként indul a társaság, tagjai tudósok és levelezők. E nyelvi, irodalmi fellendülés provinciális szemléleten alapul, működik a nyelvi lokálpatriotizmus, fontossá válik a tájszavak gyűjtése, a székely nyelvi szokások őrzése, a nyelvi tolerancia igénye. Aranka a következőket írja ezzel kapcsolatban:

> *" ha mi magunkot ezen közös dologból ki-húznók, né talám könnyen meg-eshetnék, hogy a 'Nemes Magyar Országi és Erdélyi egy magyar nyelv lassan lassan majd úgy meg-külömböztetnék, hogy nem két Hazában egy nyelv mint most, hanem egy Nemzetben két nyelv lenne, mellyet Nemes Hazámnak 's Édes Nemzetemnek nem kívánhatok!...sőt a'melly (külömbség) ma a' két Országokban 's azoknak némely részeiben vagyon, az is lassan lassan el-töröltessék, 's mind a' két Hazában egy igaz Magyar Nyelv légyen."*[207]

A *Rajzolatban* megfogalmazott tennivalók mellett helyet kap a történeti kéziratok összegyűjtése és publikálása, melyet egyetlen kötet példáz: 1796-ban adják ki *A Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkáinak első darabját* Szebenben Hochmeister Márton betűivel. Bánffy György gubernátor tanácsára adódik a kettős társaság ötlete és Aranka megírja tervezetét *Az Erdéllyi Kéz Irásba lévő Történet Irók ki adására fel álitandó Társaságnak rajzolattya a'Három Nemzetbéli Rendekhez,* ebben olvasható:

> *"Mivel a' Régiség nem tsak semmi ollyan Irást fenn nem hagyott, hanem Első SzentKirállyunk idegen betüket hozván bé Nemzetünbe, és sokkalt könnyebbeket, ezeknek is olly kevés betsületek vólt Nemes Hazánkba – hogy tsak erről szollya – hogy Nemes Magyar Országtól lett el- szakadása előtt, több hazánkbéli Irót egyetlen egynél, u.m.a küküllői Esperestnél-, vagy ha a' Béla Notarussát Pétert, mint Erdéllyi Püspököt az ujabb tudós vélekedés szerint ide számlállyuk- kettőnél én leg alább eddig nem esmértem."*[208]

Két kötet látott napvilágot *Scriptores Rerum Transsyilvanicarum* címmel 1797-ben és 1800-ban, mindennek folytatása Döbrentei Gábor tevékenységében lelhető fel.

Több mint kétszáz éve, hogy a csíki krónika felbukkant s létének első száz esztendejében nagy port kavart maga körül. A pároldalas latin szöveg azért kerülhetett az érdeklődés homlokterébe, mert vitatott és homályban levő kérdések megválaszolását remélték tőle. Állást foglalt a székelyek eredetét illetően a hun származás mellett. Felvázolta a legkorábbi társadalmi és politikai szervezkedést, melyben az örökösödést s a tisztségeket a nemek és ágak keretei szabták meg, írja Deé Nagy Anikó.[209]

A Nyelvművelő Társasághoz beküldött iratok között bukkant fel a Csíki Székely Krónika.[210] 1796. december 23-án felolvassák (folyamatosan gyűjtik a székelyek

---

[205] Egyed, 2000b, 133.
[206] vö. Jancsó 1955. (EMNyT)
[207] Uo. 94.
[208] Aranka 1791b. 4 - 5.
[209] Deé Nagy 1999. 111.
[210] a továbbiakban CsSzKr. – B.T.

történetével kapcsolatos kéziratokat, jegyzetelnek, benyújtják munkáikat a társasághoz), 1797. április 24-én

„A székelyek eredetéről bejött kézirásnak világosítására szolgáló és ezen mostani gyűlés tárgyául kerülőbe járt kérdésekre társak közül senki semmi jegyzéseket nem hozván a titoknok a magáéit béadja és felolvastatnak. Bocsátassék kerülőbe a munkás tagok között, hogy ezáltal útmutatást vévén, ha kik még mit hozzája tudnának találni és adni, adják bé. Mely ájánltatik mindeneknek."[211]

Rákérdezhetünk arra is, hogy a társaság tagjai miért nem írnak jegyzeteket a krónika kapcsán, hogyan viszonyulnak a "titoknok" útmutatásához, ajánlatához. Mint látjuk, Aranka buzgósággal fogadja az iratot, több másolatot készít róla,[212] *elől Járó Beszédet* ír hozzá. [213]

„...ezt az Írást úgy adom: mint mellybenn egy Mesénél többet lehetlátni.De ugyan ezekenek is csak ugy adom, mint egy Jelenést, mellyről még nem bizonyos: Valósági vagy Játék, Szemfényvesztés, csalárdság..."

– a kézirat hitelességét vizsgálandó Aranka külső és belső szempontokat különít el. Megállapítja, hogy a kéziratban szereplő aláírások nem hitelt adóak, nem lehet tudni a keletkezés idejét:

"hogy vajjon ezt az egész Írást vagy 1533-bann, vagy 1695-benn, vagy nétalán éppenn ma, a' mi időnkbenn nem maga fejéből koholná valaki?",

ez utóbbira utalnának a görög, arab, tatár nevek, a zavaros időrendi sor Árpádtól a XVII. századig. A belső hitelességet vizsgálva Anonymus és Nestor elméleteit véli felfedezni, sőt egy jogi munkát is, Szent László király Decretumát. Következtetésként írja Aranka:

"...mert azokrol csak akkor lehet jol itélni: ha az idő és szerencse több régiségeketis, és ollyanokat hoz napfényre, mellyekkel ezeket öszve lehetvetni... Mert egy Történet író sintsen a' kinek Irása Sz(ent) Írás volna, válogatva kell hinni akármelyiknekis. Vagynak ollyanok, mellyekben csonkaság, hiba, és kivált az esztendők és történetek rendi elé adásokbann zürzavar, a' rossz deákság miatt értetlenség vagyon, ez éppen a' Tudósok eledele és a' régiség megszokott hibája, vagy a miénk, hogy az ő nyelveket nem úgy értjük, mint ők. Nem a csalárdságnak, hanem a régiségnek bizonyos jele.

Elsőként fordítja le e krónikát magyar nyelvre a hazafiak és tudósok számára, hogy ha majd igaznak találtatik magyar, illetve latin nyelven is kiadásra kerülhessen.

Szintén a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattárában található Zabolai Finna Sámuel jegyzete a mű kapcsán. [214] Ő is gyanúsnak találja az aláírókat, akik nem lehetnek szerzők szerinte, felveti a latin nyelvűség kérdését, az eredeti példány nyelve is megkérdőjeleződik. Javasolja, hogy ki kell javítani a "nevezeteket": székel, rabonbán, Harkász- gyula; ellenőrzi a rabonbánok rendjét és hitelt ad a krónikának, Anonymusra és

---

[211] Jancsó, 1955. 228.
[212] V.ö. Deé Nagy 1999.111 - 117.
[213] l. a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában: Aranka György: *A Csíki Krónika fordítása.* Ms 225 - jelzet alatt.
[214] Zabolai Finna Sámuel: *Kritikai jegyzetek.* Ms. 232.

Turóczira hivatkozik. Történetileg áttekinti a székelyek vallását, hitét, áldomásivási szokását, lerajzolja Zándirhám leszármazási ágát. Okfejtésében olvasható:

> *"...nem tartom illendőnek, hogy a' Magyar nyelv' gyarapito társaság kivált most eleinte illyen homályos Dolog 's ki fejezése magyarázattyában belé ereszkedjék, minthogy a' Társaságnak nem az a 'Fő czélja, hogy tsak régiségeket magyarázzon, és homályosságokat fejtegessen, hanem főképpen az, hogy minden tudományokat és Mesterségeket, a' Magyar nyelven, a' mennyiben lehet esméretessé tégyen."*[215]

Eszerint a népszerűsítés és a hiteles, tudományos iratok magyar nyelven való kiadása sürgetőbb dolog, mint a "homályos" kéziratokkal való foglalatoskodás.

Szádeczky Lajos, aki a székelyek törvénykezéseit, jogi státusát tanulmányozta, közreműködött a Székely Oklevéltár utóbbi köteteinek elkészítésében, történelmi szakértőként vesz részt egy olyan tárgyaláson, ahol a krónikára mint hiteles okiratra hivatkoznak. Ezért vizsgálja meg ő is a krónikát. Skolasztikusnak tűnő érvelési módot használ, néha már zavaróan becsmérli az ellenvéleményeket, jól dokumentáltan törekszik a tárgyilagosságra, miközben személyes sérelmeinek kiigazítására is gondot fordít. Művét fejezetekre osztja, amelyek címei beszédesek: *A CsSzKr pályafutása, a CsSzKr eredete, Aranka György és a székely krónika, A Sándor-család "tatár pere"és a székely krónika, A rabonbánok áldozó pohara, A csíki krónika szerkesztője.* A krónikát hamisítványnak tartja; mivel nem kerül elő az eredeti latin nyelvű szöveg, megállapítja, hogy nem is létezett.

A XVIII. és XIX. század fordulóján a Sándor család birtokpert folytatott az Apor családdal annak kapcsán, hogy a szóban forgó birtok zálogbirtoke-e, vagy örökös, mert ez utóbbi lehetőség a birtokot a Sándoroknak juttatná. "Biographia Historia" és Házi Krónika néven utalnak a krónikára törvényként fogadva el azt, akár a hamis genealógiát és a gyanús leveleket.

Szádeczky szerint a következő fogalmak kérdésesek: a rabonbán mint fejedelmi státus, Zándirhám, Upolet, Upour, valamint kijelenti, hogy a krónikát nem 1533-ban és nem 1695-ben írták, keletkezésének helye sem létezett, 1796-ban, ugyanabban az évben szerkesztették, mint a hamis genealógiát, majd bemutatja azt a Sándor Zsigmondot, akit az irat koholójának tart, megjegyzi, hogy

> *" a székely krónika családi hívság és anyagi érdekek czéljára készült, hogy egyik, anyai ágon bárók és grófok ivadékául büszkélkedő Sándornak az Árpád nemzetségéből való ősi vezéri leszármazást fitogtasson, s hogy a százados Apor-Sándor perben tanúbizonysággal szolgálhasson."*[216]

Szádeczky akadémiai székfoglaló beszédét is e téma kapcsán írja,[217] amelyben Cs. Józsa Jánossal vitázik annak családtörténeti okoskodásai miatt.

Mindezek ellenére kijelenti, hogy e krónika , ha igaz lett volna, akkor

> *"a székelyek történetének megírása megkönnyebbedett volna. A székelyek történetének ugyanis legnehezebb része a székelyek eredetének és Erdélyben letelepedésének kérdése."*[218]

---

[215] Uo. 8.
[216] Szádeczky, 1905. 73.
[217] Uő: 1911.
[218] Uo. 37.

A székely nemzet története és alkotmánya című munkájában is foglalkozik a kérdéssel, nyitva hagyja: a nezetek történelme sem szokott okleveles dokumentumokon alapulni, mégis minden nemzet tiszteli és becsüli az ősi hagyományokat.[219]

Visszatérve a krónika és Aranka György viszonyához, ismétlem, hogy Aranka lefordította magyar nyelvre azt, bár kétesnek találták annak eredeti nyelvét. A latin használata is az régiességet szolgálhatta. A fordítás kapcsán Batsányi programjáról érdemes szólni. Előírja mindkét nyelv ismeretét, a korrekciós technikát, azt, hogy

> *" a nyelvnek különbsége , az értelmesség, és a' jó hangozat az egyedül, a' mi a Fordittónak szabadságot adhat".* [220]

Aranka kézirata, kalligrafikus írása Zabolai Finna Sámuel apró, tömör, zavaros, egybemosódó írásképéhez viszonyítva könnyen olvasható, a magánhangzók hosszúságát csak az á és az é esetében jelöli következetesen, a beszélt nyelvi állapot tükröződik a szövegben, a székely dialektus (ollyan, mellyet, szollás, nagybann).

Tompa József is foglalkozik a koholt történelmi forrásokkal,[221] megkülönböztetve a művészi régiesítést a tudatos megtévesztéstől, az emlékhamisítástól. A krónikában a sok kettős hangzót kifogásolja: Uopour, Upour, Opour, a török, tatár jellegűeket: Zándirhám, Boud Hám, Uopoulet, majd nyomon követi ezek beszivárgását Kővári László, Dózsa Dániel, Jókai Mór alkotásaiban. Arany János ekkor még hihetett a krónikában,

> *"így a belőle sarjadt erdélyi mondásokat is másként értékelhette."*[222]

A kritikai viszonyulás kérdése is felmerül mindezek kapcsán, Aranka György a magyar szöveg szerzőjeként auktornak nem tekinthető, bár annak hitelességét jegyzeteiben alátámasztja, így válik közvetett szerzőjévé. Korában is hasonlóan működött a kritika, mely kétféle, fő és alrendű:

> *"az első szoros kérdőre veszi, vajjon azon szerzők'maradványai e' ? Azon időkorból valók-e...megvizsgálja azt is, ha egész voltokban, s' épségökben szállottak-e ránk?...Az alrandű kritika az Irónak kifejezéseit, hajlításait, egybetételeit fogja fel, vajjon a' nyelv' reguláival megegyeznek-e'."*[223]

Ezek az elméleti fejtegetések Arankánál gyakorlati módon hasznosulnak, hasonlóan vélekedik a fentebb kiemelt részletben.

Röviden áttekintve a kor írásbeliségét, elmondható, hogy az anyanyelven való írás merészséget, eredetiséget jelentett, a műfaji korlátok másként működtek, s még ma is problematikus e "hamisítvány" tudományos besorolása a történetírás dokumentumai vagy az irodalom jelenségei világában.

Aranka jegyzetei a krónikáról harmadlagos szövegnek tekinthetők, amennyiben a magyarra fordítást másodlagosnak tekintjük, tetten érhető, hogyan értelmezik egymást ezek a szövegek, illetve az, hogyan képzeli el Aranka tudós-önmagát és a műhöz való viszonyát. Ebben az interpretációs hálóban talán a moderátori szerep jut a tanulmányírónak, az, hogy közelítse a szövegeket, feloldja az ellentmondásokat, kölcsönhatásba hozza a műalkotás, alkotó, befogadó, újraalkotó, valamint a tér és idő egyedi sajátosságait.

---

[219] Szádeczky–Kardoss, 1927.
[220] Batsányi, 1788–1789, 18.
[221] Tompa., 1972.
[222] Uo. 281.
[223] Y, 1823, 45–87.

Álljon itt rövid összefoglalása azoknak a kérdéseknek, melyek ezen írás által létrejöttek.

A provokációval mint állásfoglalásra késztető jelenséggel foglalkoztam. Aranka György és a vele kapcsolatos művelődéstörténeti mozgalom áttekintésével jutottam el addig a kihívásig, amit a *Csíki Székely Krónika* és a körülötte életre kelő vita jelentett számára, és nemcsak. Aranka nemzeti irányultsága, a székelység misztikus világának feltárására való törekvései szellemében nem csoda, ha kételyeit megfogalmazva is, de a krónika hitelessége mellett foglal állást. Szádeczky Lajos tartott ki az irat hamisítvány volta mellett, s az írott kordokumentumok mellett figyelme kiterjedt, akár az Arankáé, a tárgyi bizonyítékok leleplezésére is, bár tudjuk, hogy egy közösség világában mekkora súllyal bírnak az ereklyeként őrzött tárgyak, amelyek nemzeti szimbólumokká nőhetnek. A vélemények a korban eleinte a „lelet" hitelességét támogatták, majd a történettudományi, tárgyilagosságra törekvő elméletek fokozottan rávilágítottak hamis voltára. Szerintem a tudatos megközelítés, a helyes viszonyulás horizontjából is csak a relativitás gondolata helytálló, a konfliktusok már az őket megelőző kérdésfeltevésben is feloldódhatnak, a kíváncsiságból fakadó felismerés örömében.

Ha előretekintően fogalmazom meg kérdéseim, illetve a kutatási téma nyitottságát nézem, egy út lehetne a további történeti érvek feltárása. Történetileg viszont tudjuk, hogy a tudományosság követelésével lép fel a historizmus és pozitivizmus is, illetve a XIX. század végén e krónikához hasonló koholmányok születnek a millennium jegyében, valamint a nemesi cím megszerzéséhez, vagy visszanyeréséhez szükséges családgenealógiák is hasonlóak működtek. Az időhöz mint múlthoz való viszony szorul vizsgálatra. Húzhatók-e határok valóság és képzelet, történelem és irodalom között? Anonymus történetírása irodalmi emlékként vonul be a köztudatba, eredetiségét nem illik kérdőre vonni, s amint kiderül, történeti hivatkozásokban is szerepel Arankánál és Zabolainál.

Gondolatmenetemet Lucian Boia gondolataival zárom: minden nemzetnek megvan a maga történeti mitológiája. Semmi sem világít rá jobban a jelenre és jövendő felé vezető választott utakra, mint az a mód, ahogyan a társadalom magáénak vállalja múltját. [224]

[224] Boia,, 1999.

Dohi Zsuzsanna

Aranka György: Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése
Egy XVIII. századi szöveg feltárása

Kezdeném a történetnek majdnem az elején. XVIII. század, régi könyvek, lassan 200 évesek..., és talán még ennél is rendkívülibb az, amikor megtaláljuk a keresett példányt.

Említenem kellett volna, hogy a szerencsés emberek közé tartozom, mert nem csak a nyomára akadtam a figyelmembe ajánlott XVIII. századi könyvnek – melyet itt az ideje, hogy megnevezzek: Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című szövegéről lenne szó –, hanem meg is találtam a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi könyvjegyzékei alapján.

És azután kezembe adták ezt az egészen apró könyvet, amelynek méretei nem is sejtettek semmit az ezután következő kutakodás hosszadalmasságából. Hogy a címemhez is kössem a gondolatmenetet, az apró könyvecske kezét nyújtotta, vagy inkább egymásba kapaszkodtunk, s elkezdődött az ismerkedés.

A barátkozás nem történik egyik pillanatról a másikra, sőt, mondhatnám, rendszertelen, széttartó jelenség, néha követhetetlen, de e dolgozat mindent meg fog tenni azért, hogy, ha a szövegnek feltett kérdések nem is tűnnek logikusnak, sorrendjük mindenképpen az legyen. Az ismerkedés jellegének tulajdonítom azt, hogy dolgozatom kissé esszészerű lett

Kezemben a könyv. Lapozgatom, nézegetem, végigtapogatom a lapokat, ízlelgetem a papír illatát. Paleográfiai értékelő körvonalai rajzolódnak bennem. A papír kissé durva, nem „hollandus" ívekre nyomtatták a szöveget. „Regénynyomó" papírról van szó, fatartalmú, sok töltőanyaggal, laza szerkezetű alapanyag.

Hajoljunk közelebb! Betűtípusa a XVIII. század kedvelt klasszicista antikva típusa. V Ecsedy Judit így jellemzi az ilyent:

> *„a tollvonásból származó kezdő és befejező vonalak kiegyenesednek, a ferde tengelyű kerek betűk függőlegessé válnak, a betűtalpak egyenes vonallá válnak, a betűk vékony talpai elvékonyodnak, míg a vastagok jóval vastagabbá változnak."*[225]

A papír a XVIII. század technikájának megfelelően kézzel merített, melynek mérete, illetve a papírív hajtogatása határozza meg a nyomtatvány formátumát, melyről állíthatom, hogy nyolcadrét (8), ami azt jelenti, hogy a nyomtatási felületül szolgáló anyagot háromszori kettéhajtással kapják.

Kicsi formátumú a könyvünk, gerince magassága 16 cm, a magasság és szélesség aránya 3:2, ami pedig alakját illeti, álló.

Megállapítom, hogy számozása többféle, mind ívjelzéssel, mind levél- és lapszámozással találkozunk. S természetesen az egy- vagy két szótagú őrszavak sem maradhatnak el.

Három füzetecskét fog össze a rongálódott borító, azaz a fedőlap, mely számozatlan, s elkülönül a könyv többi részétől. „a, b, c"-vel jelöli a kis füzeteket, melyek közül az első

[225] Ecsedy. 1999. 249.

kettő, az „a" és a „b" 4 levélpárt (8 levél = 16 lap) tartalmaz, míg a „c" csak 2 levélpárt (4 levél = 8 lap). Így jön ki a 40 lap, melybe beleszámítottam a hátsó borítóként funkcionáló utolsó levelet.

A kötése jelenleg papírkötés, de valószínűnek tartom, hogy rongálódott példányról van szó, már csak azért is, mert ahogy már meséltem, a hátsó fedőlap tulajdonképpen a „c" lap.

Az szintén elfogadható, hogy eredetileg is ilyen volt a könyv kötése, hiszen röpiratszerű, rövid értesítés jellegű szövegről beszélünk. Ami a könyvecske nyomdászati és helyesírási jellegzetességeit illeti, arról a későbbiekben korabeli írók véleménye fog elhangzani.

Elolvasom a szöveget. Első benyomásra politikai, talán kicsit csípős kritikai színezettel megírt értekezésről van szó. Sőt, merem mondani, hogy a XVIII. Századrül szó rendkívül merész iromány. De ne szaladjunk előre, a szöveg tartalmi részével csak később bajlódunk. Egyelőre, az előbb elhangzottakhoz híven, a „vaslogika" egyik lehetséges útját követve, a könyvvel mint tárggyal foglalkozom: papír, kiadó, év, olvasó. Nem is baj, hogy bekukkantottunk a sorok közé is, mert így érthető lesz az első kérdésem.

Ki volt az, aki ki merte adni ezt a szöveget akkor, amikor, úgy hírlik, erősen vigyáztak arra, mi kerül az olvasók szeme elé? A kérdés már csak azért is jogos, mert Kazinczy Ferenc, akiről nem mondhatjuk azt, hogy keze-lába meg volt kötve, vagy hogy nem rendelkezett összeköttetésekkel, szóval ő sem tudta, vagy nem merte kiadni, ahogy Arankához írt levele bizonyítja:

> *„ Örökös Barátom!*
> *Mindenek felett ölellek kedves ajándékodért. Nem mertem soha reményleni, annak kinyomtatódhatását, és vajmi nagyon óhajtottam azt. Egykor azt is feltettem vala magamban, hogy eptomisálom, tsak a' velejét, mégpedig mitigálva tészem-bé Orpheusomba; s' meglehet, hogy még e' szándékomat tellyesítem is. De Barátom, a' mily meg-betsülhetetlen munka az belső érdemét tekintvén, olly boldogtalan az a' köntös, a' mellybe öltöztetett." [226]*

A kiadó ifjabb „Hochmeister Márton, Ts. K. privl. könyv- nyomtató". Kicsi utánjárással kiderítettem, hogy nem csak ifjabb, hanem logikusan idősebb Hochmeister Márton is könyvkiadó, sőt igen ügyes könyvkereskedő volt. 1789-ben, vagyis egy évvel az Aranka-szöveg megjelenése előtt megvásárolja az eddig bérelt nagyszebeni városi nyomdát, és jogosult a császári és a királyi hivatalos könyvnyomtató címére, ugyanis az akkor még Szebenben székelő Főkormányszék hivatalos kiadója és könyvárusa. Vagyis hivatalos iratok, erdélyi törvényhozással kapcsolatos kiadványok nyomtatásával és terjesztésével foglalkozik.

De hogy kerül Kolozsvárra? Az erdélyi Főkormányszék 1790-ben Kolozsvárra költözik, s ifjabbik Hochmeister Márton, apjától átvéve a stafétabotot, követi a hivatalos szerveket, s ugyanebben az évben nyomdát alapít a kincses városban, s többek között kiadja Aranka értekezését.

Még mindig nem feleltem az eredeti kérdésre, hogy milyen csoda folytán tudja kiadni az eddig csak kerülgetett szöveget! Határozott válaszok nincsenek, legfeljebb feltételezések, amelyek együtt jelenthetik a megoldást! Akkor hát legyen világosság! Amit eddig nem említettem, de ügyünk szempontjából nélkülözhetetlen, az, hogy a könyvecskén *nem szerepel kinyomtatva* Aranka neve! Csak halványan látszik a ceruza nyoma, mely

[226] *KazLev* 2. köt. 351. levél.

Aranka György nevét formázza. Valószínű, úgy esett az eset, hogy a kinyomtatás és a terjesztés után már mindenki tudta, hogy ki a szerző, csak a cenzor „elaltatása" végett titkolták el. Különben ez közismert módja volt a cenzor kijátszásának, vagy, ha másra nem, arra mindenképpen kitűnően megfelelt, hogy ne lehessen a szerzőre fogni a szerzőséget.

Egy másik összetevője a megoldásnak az, hogy mégiscsak egy Hochmeister Márton Ts. K. privl. nyomtatja ki. A Ts. K. privl. nem jelent mást, mint a már korábban is említett „Császári és királyi szabadalmazott könyvnyomtató és könyvárus", azaz „Kaiserlich königlich privilegierte Buchdrucker und Buchhandler" címet. Vagyis hivatalos iratokat kizárólag Hochmeister Márton nyomtathatott és nem nehéz elképzelni azt, hogy e törvénykezéssel és igazgatással kapcsolatos kiadványok közé bekerül Aranka szövege is, és mint hivatalos anyag átcsúszik a cenzor keze alatt.

Lássunk egy másik lehetőséget! Ismert tény, hogy Kazinczy Ferenc kiadja Aranka egyik korábbi fordítását, amelynek címe: *Júlia levelei Ovidiushoz,* de előzőleg neki is meggyűlik a baja a cenzorral, ezúttal nem politikai okok, hanem a szöveg „közerkölcsöt" sértő jellege miatt. A megoldás roppant egyszerű: ha itt nem kap engedélyt, akkor elmegy egy másik cenzorhoz, aki biztosan rányomja pecsétjét. És lám csodát, a *Júlia leveleit* kiadják.

V. Ecsedy Judit[227] ír arról, hogy a XVIII. században és különösen II. József idején enyhül a könyvkiadás tilalmakkal szigorított helyzete, s cenzori minőségben szerepelhet az uralkodó, a városi hatóság, a katolikus püspök, sőt a helyi rendőrfőnök is, vagyis nem volt állami kézben központosított cenzúra. Tehát különböző megyék, különböző cenzorok, különböző vizsgálatok különböző eredménnyel járhattak. Hogy a fenti feltételezések közül melyik fedi a valóságot, nehéz kérdés, de a lényeg, hogy a könyvecske fedőlapjának belső oldalán megjelenik a varázsszó:

„ **Imprimatur.**
Ex Commiſione Libror. Cenſoris.
CIBINII. die 6ta Septembris 1790
I. Bedeus de Scharberg m. p.
Secretarius"

Hát sikerült végre kinyomtatni a könyvet! De Hochmeister Mártontól még nem búcsúzom el, mert úgy tűnik, hogy Arankának régi ismerőse, mert nem ez az egyetlen kiadvány, amely Aranka tollából és Hochmeister nyomdájából jön ki.

Szerzőnknek különös érzéke volt a politikához, hiszen jogászként, azaz marosvásárhelyi királyi ülnökként élt hosszú éveken keresztül, és el kell árulnom, hogy a mi általunk tárgyalt politikai színezetű szöveg nem az egyetlen.

Jancsó Elemér beszél egy 1781-ben, Szebenben megjelent szövegről, amelyet Aranka neve fémjelez: *Felséges József császár, nagy Erdély dicsőséges fejedelmének és nagy Erdély arany idejének elkezdett orái.*"[228] (Nem sikerült megtalálnom a szöveget, annak ellenére, hogy Jancsó Elemér szerint a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának része. Úgy látszik, hogy az idő nemcsak a betűket s az embereket koptatja el, de a könyveket is eltünteti.)

A címből minden esetre azt megállapíthatjuk, hogy az 1781-es évben Aranka még elégedett volt a hatalommal, hogy Jancsó Elemért parafrazáljam: a II. Józsefet dicsőítő gazdag anyagba integrálódik. Éppen ez a tény látszik megkérdőjelezni Jancsó tanár úr feltételezését, hogy az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetését* is ekkor írta volna, hiszen ahogy

[227] V.Ecsedy, 1998.
[228] Jancsó, 1969. 257–293.

már előzőleg említettem, az általunk tárgyalt szöveg nem vehető a dicsőítő himnuszok közé, sőt a kormányzás, az uralkodó számlájára írt kritika. Arról a bizonyos aranykorról jövő időben beszél és egy másik uralkodó neve alatt:

> *„Felséges IIdik Léopold a' leg tsendefebb es ditsőségefebb Magyar Kiraly; s' Magyar Orfzág egy lefzen a' leg febb és fzerentséfzebb Orfzágok közül."*[229]

Visszatérve, most utoljára, Hochmeister Mártonhoz, nem tartom kizártnak, hogy ő adja ki az 1781-ben megjelent szöveget. Bizonyosságot csak a könyvecske felbukkanása adhatna. A Petrik Géza-féle *Magyarország bibliográfiájában*[230] nem jelenik meg Aranka neve alatt a II. Józsefet dicsőítő szöveg.

Említést kell tennem egy másik politikai jellegű könyvről is, amelyet szintén Aranka neve fémjelez: *Az igazgatás formáiról és az uralkodók kötelességeiről edgy próba. A' II. Fridrik Prussziai Király munkái közül*, 1791-ből származik, és Kolozsváron nyomtatták. Annyit biztosan tudunk, hogy Aranka a kiadó, ami a szerzőséget illeti, eltérőek a vélemények. Petrik Géza előbb említett bibliográfiája Aranka neve alatt jelenteti meg mint saját szerzeményt, ezzel szemben maga Aranka az előszóban csak mint kiadó identifikálódik. Ballagi Géza valószínűnek tartja azt, hogy a fordító Batthyány József erdélyi püspök.[231]

Hogy miért tárgyalom ilyen részletesen a minket érintő szöveg előtt és az utána megjelent kiadványokat? Több válasszal is szolgálhatok. Először is, mert érdekes filológiai kutakodás eredményeit tükrözik; másodszor, mert egy másik dolgozat témáját képezheti ezen szövegek összehasonlítása; harmadszor, mert az utóbbi előszavát Aranka írta, és azt mindenképpen fel tudom használni az általam tárgyalt szöveg vonatkozásában. Lássuk azt az előszórészletet:

> *„ Továbbá ez az Iráfotska, edgy felől érdemefebbnek tettzvén előttem mintfem világot ne láthaffon, más felől pedig némelly Fel-tételei Hazánk álapottyához nem illvén; mivel ebben edgy olyan igazgatás formája vétetik-fel, mely tifsta Monárkhiai, holott a' miénk elegy: ugy tettem volt fel-magamban, hogy valami olyan Jegyzéfetskéket ragafsak melléje, mellyek azt a' két Igazgatás formájába 's azoknak fundamentomiba lévő különbséget, az olvafo eleibe tegyék. De azt a' fárattságot éppen ezen Orfság Gyüléfe fojta alatt fzükségtelennek találtam. Ugy mint a' millyen, ha ki jelen vagyon, és akar lenni, Hazánk Igazgatásának minden fundamentomait bőven megtanulhattya és idegenekkel-is ha azokat efméri, edgybe hasonlíthattya. És 'e volt mind a' nagy Érdemú fordítónak a' fordításban, mind nékem a' ki-adásban főbb tzélunk: hogy Hazánkfiai ezen munkátska által a' különböző Igazgatáfok formáinak edgybe vetésével a' fundamentomos tifsta esméretekbe annál inkább világofodjanak – is erősödjenek is."*[232]

Két dolgot is visszavezethetek az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetésére*. Az országgyűlés kiváló alkalom arra, hogy az ilyen jellegű írásokat megjelentessék (ezt bizonyítja a fenti előszó), ugyanakkor Aranka szükségesnek látja tisztázni az alkotmány körüli kérdéseket. A kiadványt nagyjából ugyanazon céllal adta ki, mint a mi szövegünket: felvilágosít.

---

[229] Aranka 1790. 39.
[230] Petrik Géza (szerk.): *Magyarország bibliográfiája 1712 – 1860.* 1. köt. Kiad. Dobrowsky Ágost. 1890. 101 – 102.
[231] Ballagi 1888. 513 – 554.
[232] Aranka 1791c

A fenti elmélkedés már válasz a következő kérdésemre. Milyen alkalomból, és miért jelenteti meg Aranka az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetését*? A „barátkozás" kezdetén olyan kalandos elképzeléseim voltak, hogy ez a szöveg tulajdonképpen amolyan vizsgadolgozat, amelyet abból az alkalomból ír, hogy belép a szabadkőművesek közé, esetleg egy magasabb fokú tagság elérésének eszköze. Nos, ami e feltételezés igazolását illeti, újra tehetetlen vagyok, mert erre vonatkozóan csak annyit tudhatunk meg, hogy Aranka tényleg tagja volt egy szabadkőműves páholynak, mégpedig az 1780 és 1490 között virágzó szebeni Három horgonyhoz nevezetűnek.

Kiszely Gábor[233] szerint 1780-ban lép be a páholyba, míg Kazinczy[234] Arankához írott levele körülbelül az 1790-es év elejére datálja ezt az eseményt. A két dátum nem zárja ki egymást, az is lehetséges, hogy Kazinczy csak 1790 elején szerez tudomást arról, hogy Aranka is tagja a szabadkőművesek páholyának, s ezért üdvözli őt ilyen „későn" a tagok sorában. A lényeg, hogy Aranka tagja egy páholynak, s így tudomást szerez dolgokról, élvezheti mindazokat az előnyöket, amelyeket egy ilyen egyesület kínál. Erre még visszatérek, előbb válaszolok a korábban feltett kérdésre: Milyen alkalommal és milyen céllal?

A másik lehetséges válaszra már utaltam az előbb idézett előszó kapcsán. Az 1790–1791-es országgyűlés adja az alkalmat szövegünk megjelentetésére, hiszen keresve sem találhat megfelelőbb időpontot felvilágosult eszméi terjesztésére. A politikum a levegőben van, mindenki figyel rá, mindenki tudja, miről van szó. Itt az egyedüli, soha vissza nem térő alkalom!

Ezt az állításomat támasztja alá a Magyar Kurir 1791. évf., 30. számában Szatsvay Sándor tollából megjelent írás:

> *„Azoknak az ujj Darabotskáknak mellyek az Erdélyi Orfzág Gyülése folyta alatt eddig ki-jöttek, rövid előadása."*[235]

Az első tárgyalt darab a mi régi ismerősünk, az *Anglus ée magyar igazgatásnak egyben-vetése*, de Szatsvay nem tudja, kinek a művét kritizálja, ugyanis, ahogy ő is megjegyzi, nincs, nem szerepel a censor neve. (Itt utalnék vissza a cenzor-üggyel kapcsolatos hipotéziseimre.)

Térjünk át a kérdés második részére: Milyen céllal? Lassacskán nem kerülhetem el e szöveggel való találkozást, és végül is nagyon rendjén való, hogy Arankát is hagyjam végre megszólalni. Csak még egy kevés spekulálást engedek meg magamnak, lássuk, mire jutunk Aranka nélkül. Miért ír az 1790–1791-es országgyűlésre olyan szöveget, amely alkotmányok összehasonlításával foglalkozik?

Mint szabadkőművesnek életcélja, hogy felvilágosítsa a nemzetet, tisztázza a jogokat, azt akarja elérni, hogy értsék az alkotmányt. Mint magyar azt akarja, hogy az idegenek is belássák a magyar törvényrendszer jogosságát és logikáját. De itt már nem hallgathat Aranka.

> *„ Hogy t.i. a' Magyaroknak magok Királlyokkal az akkori idökhöz képeſt való villongáſok alkalmatoſſágával, az idegenek között majd ſenki nem találkozik, a' kinek az ö igaſſágok a' fejibe bé férjen: és azt hidgye, leg alább a' Magyar Nemzet forſán ſzivibe réſzt végyen; közönſégeſen nyughatatlanságnak tartatik minden dolgok."*[236]

---

[233] Kiszely 1999.
[234] KazLev 2. köt. 287. levél.
[235] *Bétsi Magyar Kurir.* 1790. 467 – 469.
[236] Aranka 1790. 2.

Aranka képet készít a magyar jogállapotról a külföld számára. Talán éppen ezért, vagy ezért is hasonlítja össze az angol alkotmánnyal a magyart. Anglia törvénykezésével a XVIII., de valljuk be, hogy azóta is minden század tanult embere tisztában van. Anglia a XVIII. század óta ott áll a piedesztálon, és gondolom, rendkívül egyszerű megérteni, hogy miért éppen az angolokéhoz hasonlítja Aranka a magyar jogállapotokat. De ne ítéljük el Aranka nagyra törő vágyait, mert: először is, emberi dolog magasra törni; másodszor, lehet igazság is, sőt van igazság a párhuzamban; harmadszor, már megtették helyettünk a kritikusi megjegyzéseket mások. Hadd idézzem Aranka kortársa szavait:

„Ha ez az írás Németül fordittatván ki-jönne, és az Auſtriai vagy Hannoverai Publiciſtáknak kezekre akadna, akkor válnék meg, hogy álhatnának-meg némely talám igen bátor feltételek. Mind az otsmány papiros, mind a' ſzámlálhatatlan nyomtatásbeli hibák, igen roſzſzul ajánlják a'nyomtató Sajtót."[237]

Szatsvay szavai kicsit kemények. Azt el kell ismernünk, hogy a papír tényleg rossz, és Kazinczy is megjegyzi, hogy az írás „köntöse boldogtalan", de „az belső" annál érdekesebb , már csak azért is, mert Szatsvay sem tiltakozik az ellen, hogy az angolok és a magyarok alkotmány szempontjából egy szinten állnak. Azon pedig ki csodálkozna, ha az alul maradt ausztriai és „hannovera" nép nem elégedett helyzetével.

Forduljunk a belső tükör felé. Az idegenek már megkapták, ami az övék, és Aranka gondol az itthoniakra is.

„De nagyba mérnék fogadni, – hogy közelebb jöjjek, – hogy tulajdon magunk Hazája Fiai és leányai között, és meg-talám a' Fövebb Méltoſágok fényes rendibe–is; közönségeſebben ſzolván mindkét nembe kik moſt az Orſzág Szabadságai mellett, - mivel hogy Hazaſiának lenni modivá vált, – tüzeſen buzoknak, igen keveſen vadnak ollyanok; a' kik azoknak az Igaſságoknak fundamentomát, és ága bogát jól esmérnék és tudnák; s' egyſzersmind ſzivekb-is rolok meg-gyözödtek volna."[238]

Tehát, ezen okok miatt írja meg, s ezen céllal:

„ Így kezdettem azért magamban el-mélkedni, hogy vallyon nem volna-é mod benne , azok nélkül a' nagy Könyvek és terhes Munkák nélkül is tsak a' terméſzeti okoskodás ſzemben tünö és kellemetes fényénél, állapotunkat olyan világosságba tenni; hogy valaki meg-láttya ſzivéig haſſon; és vagy tökéletesſen meg-gyözödgyék, vagy leg alább a' Nemes Nemzete, és a' mellett 's Hazájok mellett buzgo Rendeket tovább nyughatatlan Fejeknek ne tartſa."[239]

Aranka elkezdett tehát gondolkodni egy olyan témáról, mellyel saját bevallása szerint egy „Deák munkátska Irojánál " találkozott: „Anglia és Magyar Orſzág Igazgatáſok formájának elöadáſa." Újabb filológiai okoskodás következik. Ki lehet ez a deák író?

Ballagi fejtegetéseit véve alapul megkockáztatom, hogy Aranka kiindulópontja Baritsch Albert röpiratainak egyike: *Conspectus regiminis formal regnorum Angliae et Hungarie.* Tehát Aranka összehasonlítása nem volt az egyetlen a korban, de azt el kell fogadnunk, hogy számunkra mindenképpen az ő változata a legérdekesebb. Ami a szöveg fogadtatását illeti, tudomásunk van arról, hogy még ebben az évben lefordítják németre.

---

[237] *Bétsi Magyar Kurir*1790. 469.
[238] Aranka 1790. 4.
[239] Uo. 6.

(Fordító: Szrógh Sámuel. A fordítás címe: *Verleichtung zwischen Engellands und Ungarns Regierungform. Oder: Ein Wort an die jenigen, von welchen die Ungarn für unruhige Köpfe gehalten Werden.*)

Folytassuk a szöveg olvasását! Kedves Olvasóm, gondolkozzunk együtt! Aranka-idézetből fogok kiindulni, s ha szerencsém van, ugyanarra a következtetésre fogunk jutni.

> *„ ... ha mindenik Király, mind a' választott mind az örökös következésü, tsak ugyan azon egy Törvény szerint uralkodik, mind egy akármelyik uralkodgyék. A' két Királlynak, egyiknek a' máſikánál nagyobb ſzabadsága , vagy Törvénytől való mentsége nintſené; sem mi nagyobb ſzolgák vagy Rabok egyik alatt mint másik alatt nem vagyunk; 's a' Törvények véllek együtt Urai vagyunk, és maradunk...* "[240]

Egyazon törvénynek urai és rabszolgái, egyenlőség király és alattvaló között és a kiralyi hatalom, mint tisztség, melyet az egyenrangú nép ajánl fel a királynak. Igen, nekem is Rousseau jutott eszembe az első pár oldal elolvasása után. Vajon Aranka nem a nagy francia filozófus-politikus államelméletére építi fel saját állameszményét? De egyáltalán ismerhette-e Aranka Rousseau *A társadalmi szerződés* című munkáját?

A korbeli eltolódás nem túl nagy, sőt, arról is tudomásunk van, hogy az Arankával gyakran levelező Kazinczy tervei között szerepel Rousseau elmélkedéseinek lefordítása.

Hivatkozzunk egy tekintélyre az Aranka-témában, idézzük Jancsó Elemért:

> *„A felvilágosodás nagy író-filozófusait [sic!]: Rousseaut, Voltaire-t és Montesquieut jól ismerte, hatásuk alatt írt, gazdagodott és tervezett.* "[241]

Ugyancsak Jancsó szerint kancellista korában megtanult franciaul. Rousseau műveit csak 1801 után a recenzurázó bizottságok tiltják be mint felbújtó iományokat. Tehát elvileg Aranka olvashatta az eredeti művet. De Rousseau "benne volt a levegőben," gondoljunk csak a szabadkőműves páholyok rendkívül eleven kulturális életére. Megszereztek minden újságot, olvasottak voltak és tájékozottak nemcsak a szépirodalomban, hanem – mivel figyelmük mindenre kiterjedt – a politikában, az államelméletekben is.

Rousseau elmélete két fogalom körül összpontosul: 1. társadalmi szerződés; 2. népszuverenitás.

Az elmélet így szól: az ősi időkben az emberek külső erők felülkerekedése folytán társadalomba tömörültek, szerződést kötöttek, mely meghatározza egymáshoz való viszonyukat az államon belül. Törvényeket, mindenkire egyformán érvényes szabályokat jelent ez a szerződés, melyet a nép, a fő hatalom hozott meg és fogadott el. Az ember szabadsága abban áll, hogy engedelmeskedik azoknak a törvényeknek, amelyek érvénybe léptetéséhez ő is szavazatát adta. A népszuverenitás pedig abban foglalható össze, hogy a nép legitimálja a mindenkire érvényes szabályokat, a király csak a végrehajtó, illetve a felvigyázó hatalom, a kormány szerepét tölti be. Ahogy Aranka fogalmaz:

> *„a' mi az orſzágé, az az Orſzágé; s' a' mi a' Királlyé, az is az Orſzágé.* "[242]

Ez utóbbi gondolat az, amely végigkísért a kilenc pontba foglalt esszészerű értekezésben. Még annyit kell tisztázni, hogy a XVIII. században, és itt Arankára is

---

[240] Aranka, 1790, 7.
[241] Jancsó, 1947, 18.
[242] Aranka, 1790. 31.

gondolok, nem a mai vagy XIX. századi népfogalom érvényes. Akkor válik ez világossá, amikor Aranka kizárja ebből a paradicsomi, tökéletes egyenlőségen nyugvó társadalomból a parasztokat magyar részről, a négereket angol vonalon.

A XVIII. században – és így az általunk tárgyalt összehasonlításban – a nép a nemességet, vagyis Aranka szintjén álló köznemességet jelenti.

Világosak a rendszer összetevői, most következzék maga az államelmélet. Képzeljünk el két csoportot: Ausztria– Magyarország, Anglia–Hannovera. A csoportoknak ugyanaz az uralkodójuk, de az országgal való viszonyuk más-más.

Hannovera és Ausztria a maga fejedelmének tulajdona, a király a földesúr, hogy még tisztább legyen a kép:

> *„A' mi az Uroké; az az Uroké: és ami az övék is* [itt a népre kell gondolni], *az is az Uroké."*[243]

Ezzel szemben Anglia és Magyarország királya csak megbízott, a nép által, a néptől nyert tisztség betöltője:

> *„a' mi orfzágé, az az Orfzágé; s' a' mi a' Királlyé is, az is az Orfzágé."*[244]

Aranka csak az utóbbiakra tartja alkalmazhatónak Rousseau társadalmi szerződéselméletét. Ez iskolapéldája annak, hogy Rousseau államezményét a különböző emberek és társadalmi csoportok a saját elképzeléseikhez mérten alkalmazzák és értelmezik. Az eredeti elképzelés, ha nem is teljes egészében, de ami az alapokat illeti mindenképpen, bármilyen társadalomra alkalmazható! Sőt, ha már társadalmi csoportosulásról beszélünk, akkor a szerződés egyenlőségre vonatkozó elképzelései feltétlenül életbe lépnek. Aranka figyelmen kívül hagyja Rousseau fejtegetéseit a „rabszolgaságról", vagyis az olyan társadalmi kapcsolatokról, amelyben csak az egyik fél tesz valamit, azaz mindent a közös kasszába.

> *„De az az ember, aki a másik rabszolgájának szegődik, nem ajándékozza el, hanem eladja magát, legalábbis a megélhetéséért; miért adná el magát azonban egy nép? Nemhogy a király gondoskodnék alattvalói létszükségleteiről, Ő maga él alattvalóiból (...) Azert adnák hát el az alattvalók személyüket, hogy a vagyonukat is elvegyék? Nem látom be, hogy mi megóvni valójuk maradna."*[245]

A következtetés, hogy hosszú távon nem léteznek olyan társadalmak, melyekben az uralkodó a fő hatalom, a nép egésze pedig a szó szoros értelmében nincstelen alattvaló.

De lépjünk tovább! Lényegében egyetlen párhuzamot vezet végig különböző politikai meggondolású témákon. Anglia és Hannovera helyzete olyan, mint Magyarország és Ausztria szituációja. Durván leszűkítve a lényeget: Anglia és Magyarország az eszményi alkotmánnyal bír. Ha Angliában és Magyarországon a hatalom – az eredeti terminussal élve – a fő hatalom a nép kezében összpontosul, akkor nyilvánvaló, hogy mindenben a honpolgárok döntenek: földek, törvénykezés, végrehajtó hatalom, szabályozások, adók, király kötelességei, kincstár, jövedelem felosztása, hadsereg tartása, arról, hogy ki számít ellenségnek és ki nem, s hogy egy aktuális probléma is előkerüljon, a köznyelv kiválasztása.

---

[243] Uo. 28.
[244] Uo. 31.
[245] Rousseau, 1972. 28.

„Angliának és Magyar Orfzágnak nem így van dolga: A' Király az Orfzágon kívül és Orfzág Rendei nélkül fzemmi végzéseket nem tehet."[246]

Ezzel szemben:

„Hannoverában tulajdonképpe fzólva Orfzág rendjei nintsenek; a Fő Hatalom Felsége, tsak az Uralkodónál lévén. (...) Annak a madárnak melly Hazafiúnak neveztetik közöttek a' Neme sem terem."[247]

Az idealitás magában hordozza a kivihetetlenséget is. Azért magyarázza Aranka, hogy megértsük (mi, az akkori kortársak, magyarok és a mindenkori idegenek), hogy *miért van örökös viszály király és nemzet között.* A hiba ott csúszik a rendszerbe, hogy a jól kidolgozott elmélet csak papíron működőképes, a történelem nem igazolta, és ma sem igazolja megvalósíthatóságát.

Adós maradtam még egy gondolattal! Miért foglalkozik egy filológus politikai jellegű írással. A válasz kérdés: ki tudná megmondani, hogy a XVIII. században hol volt a határ irodalom és szaktudomány, jelen esetben politológia között?

A XVIII. században még nem beszélhetünk olyan jellegü irodalomfogalomról, mely ma a szépirodalmat fedi. Különböző irodalomfogalmak létezhetnek egymás mellett. Aranka szövege politikai tárgyú, de irodalomként is olvasható. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy Kazinczy

„mitigálva tészem-bé Orpheusomba"[248]

szavakkal fogadja az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetését.* Tehát a nagyközönségnek szánja.

Hogy hol a határ irodalom és történetírás között? Nem tudatom biztosan, de Aranka munkája valahol politológiai szakszövegek és irodalom határvonalán helyezkedik el.

A XVIII. században valami megváltozott, ami az állameszméket illeti. Gondoljunk a barokkra! Az állam és a társadalmi rend a vallási rendszerbe illeszkedik, a sztoikus-keresztény természetjogban hisznek az emberek. A természetjogot Istenől tették függővé, s így a király mint a világi rossz megfékezésére létrehozott rendszer ura, mindent a kezében tartott, hatalma volt a szó szoros értelmében. A felvilágosodás újat hoz. Modern, profán természetjog lép életbe, amely Istentől elveszi az törvények meghozásának jogát (természetesen itt az államot érintő kérdésekről beszélek, és nem vallási problémákról), és az emberek kezébe helyezi azt.

„Az új természetjog arra tanította meg az embert, hogy ő individuum függetlenül minden történetileg kifejlődött államtól, társadalomtól, korábban létezett és hogy az ő jogai, amelyek mint embert illetik meg, az elsődlegesek. Ezt a tanítást hallva és elfogadva, mi sem könnyebb és egyszerűbb, mint erről az álláspontról mint alapról a tényleges állami és társadalmi helyzetet kritika alá venni."[249]

Most érkezett el a pillanat, amikor letehetem kezemből apró barátomat. A XVIII. századdal való ismerkedés nem ért véget. Az a szerencsés emberek „átka", hogy elindulsz egy nyomon, akkor megtalálhatsz egy konkrét tárgyat, jelen esetben egy könyvet, de a célra

[246] Aranka 1790. 36.
[247] Aranka 1790. 21 – 22.
[248] *KazLev.* 1891. 351. levél.
[249] Szajbély 2001. 93.

vezető jelek késnek. Pedig a legérdekesebb az ismerkedésben a másik fél utáni nyomozás, az apró ujjlenyomatok, kézjegyek vizsgálata.

Bíró Annamária

Aranka Ember Esmérete. Egy kéziratos filozófiai értekezés

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár Aranka–gyűjteményében található egy szerzői autográfia, *Az Ember Esmérete* címmel. E tanulmány célja a kézirat elolvasása, az eredeti változat és más, hasonló címmel ellátott kéziratok rövid egybevetése, a szöveg eszme- és műfajtörténeti interpretációja.

A kéziratot tartalma teszi érdekessé, amely a felvilágosodás és reformkor határán az ember definíciójára, filozófiai, pszichológiai, társadalmi szempontú megközelítésére törekszik. Aranka filozófiájáról eddig nagyon kevesen írtak, kritikusai esetleg megemlítik, hogy ilyen témájú írásai is vannak,[250] de jóakaratú elhallgatással a jövő kutatóira hagyják ezeknek a feltárását. Érdekes azonban megvizsgálnunk, hogyan jut el a tudományszervező és költő, Aranka György, idősebb korára egy mindenki számára érthető filozófia megfogalmazásához, hogy a társadalmi és kulturális életben bekövetkezett csalódások után hogyan és miért menekül a bölcselkedés magányába.

Jancsó is megemlíti,[251] hogy 1795 és 1815 között alig volt az erdélyi magyar életnek olyan kérdése, amely Aranka képzeletét ne foglalkoztatta volna. Ő volt az első, aki Shakespeare-t magyarra fordítja, ugyancsak ő hirdette először Erdélyben a néprajzi és honismereti kutatások fontosságát. Érdekelték a népi babonák, elfelejtett kéziratok és kallódó történeti emlékek, a mezőgazdaság fejlesztése és elvont természettudományi problémák, nem utolsósorban a nyelveredet és a nyelvújítás. Jancsó Elemér nem tér ki bővebben Aranka bölcseletre irányuló érdeklődésére.

A környezete részéről érkező csendes gúny s sokszor hangos megvetés ellenére Aranka nem mond le szándékáról, a fiatal erdélyi tudományszervezők útjából félreállva, a kor filozófusait és bölcselkedőit tanulmányozva veti papírra saját gondolatait, amelyből igen terjedelmes rész maradt ránk. Ebből a hagyatékból e tanulmány csak egyetlen darabbal foglalkozik bővebben, amely így önmagában, kiszakítva a teljes életműből, talán nem képes megvilágítani Aranka gondolkodásának rendszerét, de bizonyos vonásokra, reményeim szerint, fel tudja hívni a figyelmet.

A terjedelmes Aranka-levelezés összegyűjtve a mai napig sem jelent meg,[252] pedig fontos lett volna, hogy kiderüljön, kik azok, akiktől Aranka filozófiát tanult. Így csak következtetésekre támaszkodhattam, Aranka kortársainak elszólásaiból derül ki az, hogy miért fordul figyelme a filozófia felé, és azt hogyan fogadja környezete. Ezeket a bölcsészeti munkákat nem szabad a filozófiai szaktudomány szempontjából megítélni. Ha lélektani oldaláról közelítjük meg Aranka bölcselkedési szándékát, lehetetlen el nem ismerni annak halálosan komoly voltát.

---

[250] Lásd. Jancsó, 1969, 265.

[251] Jancsó 1947, 17.

[252] Az Aranka-levelezés nagyrészét a budapesti és kolozsvári levéltárak őrzik: Budapesten az Országos Levéltár, Országos Széchenyi Könyvtár és Magyar Tudományos Akadémia kézirattára, Kolozsváron az Akadémia Levéltára és az Egyetemi Könyvtár kézirattára. Az Erdélyi Tudományos Intézet Jancsó Elemért bízta meg a levelek összegyűjtésével és sajtó alá rendezésével, de a kiadás már nem történt meg. Emiatt a tanulmányban közölt levelek részleteit más tanulmányokból vettem át, azoktól, akik számára ezek hozzáférhetőbbek voltak.

1. Előzmények a magyar irodalomban

A kor irodalmából kiindulva, annak az ember mivoltára vonatkozó részeit vizsgálva, nem csodálkozhatunk Aranka érdeklődésének irányán. Fontosnak tartom ezeket az előzményeket felvázolni, hiszen Aranka szövegét csak ezeknek ismeretében érthetjük meg. Látni fogjuk majd, hogy eklektikus filozófiát dolgoz ki, amelyben az addig elért eredményeket feldolgozza, értelmezi, bizonyos dolgokat elfogad, másokat pedig elvet, de úgy, hogy nyilvánvalóvá váljék: tudott róluk. Ha önismereti irodalomként fogjuk fel Aranka e munkáját, akkor kapcsolhatjuk Bethlen Miklós írásához is, hiszen test és lélek viszonyára ő is rákérdez, próbálja az összefüggéseket keresni és bizonyos következtetéseket levonni. Például:

> *„Hogy a lélek a testtől külön gondolkozhatik, dolgozhatik."; „Hogy azon időben, szempillantásban rásegítheti a lélek a testet a testi munkára".*[253]

Véleményem szerint azonban ez kissé erőltetett társítás, mivel Aranka művét csak saját korába ágyazva érthetjük meg, és Bethlennél, a testi determináció fogalmával szemben, a lélek áll kitüntetett helyen. Elég most csak Bessenyeiig visszamennünk.

Általában az ember evilági mivoltáról szóló eszmék olyan személyiségek lelkében találtak táptalajra, akik még a későbarokk világban éltek.[254] Bessenyei az első, aki lázadni mer, filozófusként lázad és lázadásának tétje már, kezdetektől egy újfajta filozófia kialakítása.[255] Már korai verseiben feltűnik egy, a hagyományos erkölcstani nézetek filozófiai alapjait támadó gondolat: az ember testi meghatározottságának tézise. Az, hogy a testi meghatározottságú ember hogyléte nagyrészt a külső dolgoktól függ, boldogsága csak a külvilág olyan jelenségeiből eredhet, amelyek hatnak ránk, befolyásolják "érzékenyedésünket". (Ez a gondolatmenet Bessenyeinél *A Lélekrül* című verses értekezésben jelenik meg. Descartes hatása itt még közvetlenül megfigyelhető, nála a vér legfinomabb részei a test és a lélek közvetlen kapcsolatát biztosító életszellemek.) Az első műveit papírra vető Bessenyei számára nagyon sokat jelent az angol Alexander Pope *Essay on Man* tanítóköltemény, amelynek magyar átdolgozását 1772-ben jelentette meg. Pope egy újnak számító istenfogalmat vezet be, vagyis a Teremtő egy távoli lény, aki csak az univerzum nagy rendjével törődik, ahol a nagy rendet a "lények láncolata" jelenti.

Aranka elfogadja és felhasználja Pope deizmusát. Bár ebben a kéziratában nem tér ki bővebben vallásfilozófiájának tárgyalására, más filozófiai tárgyú írásaiból derül ki, hogy komolyan foglalkoztatta ez a kérdés, és Isten meghatározására különféle filozófiai irányzatok eredményeit használja fel.[256] A deizmus népszerű elmélet volt a kor filozófiájában, ahogyan Szauder József rámutat,[257] igen relatív helyet jelöl ki az embernek a semmi és az istenség között, és, mert a legfelsőbb rendű állat és az ember közti különbséget szerény fokozatiságnak mutatja, magában rejti az evolucionisztikus értelmezés lehetőségét is. Aranka más filozófiai értekezéseiben ez az elmélet hangsúlyos szerepet kap (*Természet Rajzolattya*),[258] de a kéziratos szövegben is tükröződik abban, hogy az ember tulajdonságait mindvégig a "Plánta" és "Oktalan állat" összefüggésében vezeti le. Igencsak mélyen foglalkoztathatta ez a kérdés, mivel Fichte filozófiáját is elvetve, aki szerint legelső, amiről

---

[253] Waldapfel, 1980. 435.
[254] Ehhez lásd: Kosáry 1996. a teljes első fejezet
[255] Bessenyei filozófiájához bővebben: Bíró 1998. 74-89.
[256] Ehhez lásd: Aranka 1805.
[257] Szauder 1970. 224.
[258] Aranka 1810.

tudomásunk van, az Én fogalma,[259] az embert nem önmagából kiindulva próbálja meghatározni, hanem a természeti világgal közös tulajdonságainak tükrében.

Bessenyei hatására utal a fizikum szerepének fontossága. Bessenyei műveiben mindvégig követhető annak a szemléletnek a hatása, amely a fizikum szerepét a szellemi tevékenységekhez képest elsődlegesnek, meghatározó jelentőségűnek tartja. Érdemes összevetni *A természet világa* című költeményének néhány sorát Aranka szövegében a 5. Jelenés b. pontjával, ahol Aranka az anyagok különféle módon történő eloszlásának téziséből vezeti le az emberekben jelenlevő "csonkaságot, elmésséget, egynek egyre, másnak másra valo hajlandoságát", majd pedig a 7. Jelenés c. pontjával, ahol az erős indulatok mibenlétére keresi a választ.

Vérünk vastagsága, heve, hidegsége,
Tsendeseb folyása vagy elevensége:
Agyvelőnkön futó erünk vastagsága,
Nedvessége, tűze, a vagy vékonysága,
Teszik a gondolat módját tüzesebbé,
Nehézzé, butává; avagy élesebbé. (5554-5559)

Az *Ősholmi*ban található filozófia azonosításához az istenfogalom segít hozzá. Egyfelől úgy fogják fel, mint a világ lelkét (anima mundi) – ezt a felfogást veszi át Aranka is –, másfelől pedig az univerzummal azonosítják. Arankánál is azonos az Isten a természettel, de elsősorban a természetben rejtetten működő, vegetatív erővel (ezt nem jelenti ki tételesen, inkább a középutat választva világlélekként jeleníti meg). Az ember azonban egyoldalúan a természet törvényeinek alávetett lényként jelenik meg, viselkedését az önszeretet irányítja, a természetnek nincs erkölcsi törvénye.

Ami még összeköti Bessenyei és Aranka felfogását, a nyelv mint az ismeretterjesztés eszköze. A Nyelvmívelő Társaság különböző felhívásaiban és program-tervezeteiben,[260] továbbá Aranka leveleiben az ismeretterjesztés kérdése alapvető fontossággal bír. Az európai felvilágosodásnak is jellemző vonása ez. A magyar felvilágosodás írói közül különösképp Bessenyei és Aranka képviselik ezt a felfogást. De míg Bessenyei gazdálkodó magányba vonul, Aranka éppen akkor kezdi átvenni és továbbfejleszteni Bessenyeinek az ismeretek terjesztésére, a tudománynak és irodalomak a népre gyakorolt vonzerejére vonatkozó eszméit.[261] E gondolatok önmagukban véve nem újak a korban, hiszen a felvilágosodás minden írója többé-kevésbé hasonló módon ad hangot véleményének. Ami új Arankánál, az elsősorban e gondolatok következetes és gyakorlati végrehajtásáért való harc.

Egy másik elmélet, amely hathatott Aranka gondolkodására az elterjedt fiziko-teológiai irodalom. Ennek jelentősége, hogy az ember hasznára fordítandó természetkutatást sürgette, az experimentális fizika útjait és hasznosítási módját hallatlan mértékben kiszélesítette. A ráció ugyanis rendelkezésre álló eszközzé változva föltartóztathatatlanul megmagyarázni törekszik mindent, ami tevékenységi körébe esik: a természetet éppúgy, mint az embert. Vörös Imre mutatta ki,[262] hogyan hódított teret a fiziko-teológiai irodalom. A természet csodálatos voltáról Istenre való következtetésnek a Bibliában gyökerező eszméje a XVII. és a XVIII. század fordulóján, a newtoni fizika eredményeinek hatására új történeti összefüggésben jelentkezett. Az anyagvilágnak egyre több, egzakt módon kifejezhető törvényszerűségét sikerült föltárni, és ennek nyomán a keresztény apologetika is

[259] Fichte, J. G. 1981. 19.
[260] Lásd: Jancsó 1955.
[261] Bár az is igaz, hogy mikor ezen az úton egyik cslódás a másik után éri, ő is a filozofálás magányában keres vigasztalást
[262] Vörös 1991. 23.

új lehetőséget látott arra, hogy a törvényszerűségek részletes bemutatásával a bölcs Teremtő létére következtessen. Fiziko-teológiai irodalmunk kezdeti szakaszában a korszerű fizika elemei sajátos módon keverednek a legkonzervatívabb tudományos elképzelésekkel (lásd pl. Pálóczi Horváth Ádám: *Leg-rövidebb nyári éjtszaka*).

Magyarországra több irányból is áramlottak az fiziko-teológiai ismeretek. Az angol John Ray-nek és William Derhamm-nek művei például a külföldön tanuló magyar protestánsok révén hazai könyvtárainkba is eljutottak. A maguk korában ezek igen kedvelt művek voltak, hosszú fejezeteken át tárgyalták az emberi test felépítését és működését, az egyes szervek szépségét és célszerűségét lépten-nyomon hangsúlyozva, a bölcs Teremtő létét bizonyított. (John Ray: *The Wisdom of God Manifested in the Works of the Creation.* London, 1692, William Derhamm német nyelvű fordítása: *Physicotheologie*, Hamburg, 1730.)

Aranka szövegével azonban sokkal jobban összeegyeztethető az a sztoicizmusban gyökerező felfogás, amely az emberi szervezetnek éppenséggel nem egy transzcendens világra, termtő Istenre utaló tökéletességét hangsúlyozza, hanem fizikai létezésünknek a természettel való koherenciáját, az anyagvilágban való teljes feloldódás elkerülhetetlenségét.

Később, ahogyan Bíró Ferenc rámutat,[263] Bessenyei évtizedének mély, de szűkkörű, heves világnézeti-morális lázadásait egy hasonlíthatatlanul szélesebb körű folyamat váltotta fel. Csökken az emberről való *a priori* tudás jelentősége a tapasztalat által nyújtott ismeretekkel szemben. Megnő az érdeklődés az antropológia iránt. Csetri Lajos szerint[264] általánossá válik az antropológiai vizsgálatok tárgyának, az embernek a modern természettudományos analízis szellemében folyó vizsgálata, amely az alaposabb elemzés céljaira az emberi lelket „lélekzsákokra" (Hegel) osztva szemléli és tárgyalja. Ez nemcsak a wolffiánus pszichológiára jellemző, amely a megismerő képességet a világosabb átláthatóság kedvéért alsó és felső tehettségekre osztotta,[265] módszeres tárgyalásában Kant is önálló műveket szentel az egyes emberi tehetségek alaposabb vizsgálatának.

A kor antropológiai érdeklődésének figyelemreméltó és jellegzetes dokumentuma Édes Gergely mintegy tízezer soros költeménye, *A természet könyve* (1790). A verses meditáció középpontjában a test és a lélek viszonya áll. Hisz az állati lélek létezésében, ugyanakkor persze az embernek az élővilág fölött való uralmát hangsúlyozva, nyomatékosan kiemeli az állatokról, hogy „Az ö párájokban nincs ítélet-tétel", „semmit nem okoskodhatnak".[266]

Először a lélektan iránt megmutatkozó s akár felfokozottnak is tekinthető figyelem ötlik a szemünkbe. Tulajdonképpen az a jelenség, vagyis a lélek válik most vizsgálat tárgyává, amellyel korábban csak betartandó követelményeket állítottak szembe, s amelynek eredetére és sorsára vonatkozóan oly biztos tudással szolgáltak a vallások a kor emberei számára. A *Magyar Kurír* 1789 január 31-én pályázatot ír ki egy magyar nyelvű pszichológia megírására. A pályázat kiírásában a kor emberének érdeklődését pontosan érzékelő újságírók tájékozottsága működött közre, s a beérkezett munkák közül Horváth Ádámé (*Pszichológia, az az a lélekrül való tudomány*) 1792-ben megjelent, a pályázat első díját megnyerő Bárány Péteré viszont – valószínűleg a cenzúra akadékoskodása miatt – nem.[267] Ez azért nagy kár, mert Bárány Kant szellemében dolgozott. Elég nyilvánvaló Arankánál is Kant eszméinek ismerete, bár ő Kant tanait Fichte közvetítésével használja. A

---

[263] Bíró 1998,. 145-146

[264] Csetri 1990. 112.

[265] Ezt az elméletet Aranka is átveszi, de kissé át is alakítja

[266] Vessük ezt össze Aranka szövegével: "Az Okt.állat 's egészsz Tellyes meg fosztatott minden illyen érzéstől, ösztöntől és tehettségtől mint az Okosságok."

[267] Ehhez bővebben lásd: Gyárfás. 1990.

magyar nyelvű szakirodalom a kantiánus szellem magyar nyelvterületi terjedésének kezdetét 1792-re teszi, amikor Rozgonyi József, külföldön tanuló diák hazajött, és kiadott egy latin nyelvű munkát Jakobi és Reinhold, Kant tanítványok tételei alapján bírálva Kantot (*Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani. Ad viros clarissimos Jacob et Reinhold.* Pest, 1792).[268] A magyar kantiánusok művei kéziratként már korábban is hatottak és terjedtek. A Kanthoz kapcsolódó magyar művek tartalmát meghatározta, hogy kéziratban terjedtek-e vagy nyomtatásban. A nyomtatott művek kezdettől fogva ellene szóltak, a kéziratok pedig mellette.

Gyárfás Ágnes néhány gondolatot Horváth Ádám írásából is feltár,[269] többek között azt, hogy (mint Horváth is bevallja) munkája kompiláció, a „szerző" Platón, Arisztotelész, Malabranche, Locke, Epikurosz, Hobbes és Wolff követője. Ezt a munkát valószínűleg Aranka is ismerte, és bizonyos részeit fel is használta (különösen Platón es Wolff tanait).

Az előzmények felvázolását Csokonai kérdéssorozatával zárom, melyek új támpontok keresése jegyében szólalnak meg, és túllépnek az ember redukciós szemléletén, s amely kérdéseket talán Aranka is feltett magának:

Ki vagy, miért vagy, hol lakol? és kinek
Szavára mozgasz? s végre mi leszel?
Mig ezt ki nem vizsgálod, addig
Por vagy, az is leszel.
(*Az ember, a poézis első tárgya*)

2. Miért fordul Aranka a bölcselkedés felé?

Az eddigi Aranka-kutatások középpontjában az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és Aranka viszonya állt. Művelődéstörténeti szempontból valóban ez a legfontosabb, de ha Aranka életművét önmagában akarjuk vizsgálni, akkor sem feledkezhetünk meg róla,[270] ugyanis az a tény, hogy a Társaság éppen milyen kérdésekkel foglalkozott, Aranka munkáira is nagy hatással volt.

Jancsó a Társaság munkásságát három fő időszakra osztja. Eszerint kezdetben, 1793 és 1796 között, a Társaság fő tevékenysége a nyelvművelés volt; később, 1796 és 1801 között, a nyelvművelő program egészen háttérbe szorult, és helyét főként a társadalomtudományokkal való foglalkozás váltotta fel, de a bölcselet iránti érdeklődés növekedését is látjuk. Végül a Társaság életének utolsó szakaszában, 1801 és 1806 között, a természettudományok terjesztése állott érdeklődésének középpontjában. A bölcseleti gondolatok terjesztésének fontos formája volt a levelezés. 1796 és 1801 között közel másfélszáz bölcseleti tárgyú, prózában írt, tanulmányszerű levélről tudunk. Aranka mindezeket olvasta, tudott róluk, de behatóbban az 1797–98-as évek körül kezd el foglalkozni vele. Ez különösen filozófus-költő barátjának, a voltairiánus Fekete Jánosnak köszönhető. Leveleikben hosszasan elmélkednek a kor nagy bölcseleti és társadalmi

[268] Ezt azért tartottam fontosnak megjegyezni, hogy rávilágítsak arra, hogy nem szükséges elhinni azt az általánosan elfogadott állítást, miszerint Aranka kizárólag Köteles Sámuel tolmácsolásában ismeri meg Kantot, bár az nyilvánvaló, hogy akkor kezd majd alaposabban foglalkozni vele

[269] Gyárfás, 1990, 203.

[270] Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratait Jancsó Elemér rendezte sajtó alá, a további adatokat e kötetből vettem át. Jancsó, 1955.

problémáiról.[271] E levelezés kezdő éveiben még lelkesednek a felvilágosodás nagy eszméiért, hisznek a „haladás" és a „józan ész" közeli diadalában. Később háttérbe szorulnak a francia felvilágosodás eszméi, egyedül Voltaire hatása erős még. Ekkoriban is főleg Fekete Jánossal áll kapcsolatban, de leveleket vált Dessewffy Józseffel és Sipos Pállal is.

A Társaság filozófiai érdeklődésének középpontjában is az antropológiai, etikai és nevelési kérdések állnak. Aranka a XVIII., 1796 július 12-én tartott gyűlésen mondott beszéde is utal arra, hogy a Társaság a nyelvművelésen kívül más dolgokkal is fog foglalkozni:

> *„Eljövén az az idő, hogy kötelességünk szerint való munkáinknak terhétől szabadulván, egy kis időnket a szép tudományokra is csendességben s elménk nyugtatásával fordíthatjuk".*

Ezen a gyűlésen azonban a felolvasott tizenkét munka közül még csak egy antropológiai témájú, *A brassai vadember*, amely Kazinczy *Orpheus*ában is megjelent 1790-ben. A Társaság iratai között később ilyen és ehhez hasonló című írások találhatók: *Az emberi lélek halhatatlansága, A bölcselkedés elvei, Erkölcsi nevelés leckéje.*

A Társaság iratai szerint Aranka az 1797 április 24-i gyűlésen felolvas egy „gondolatocskát" az emberről, amelyről valószínűnek tartom, hogy egy korábbi változata az általam vizsgált kéziratnak, hiszen akkor még nem lehetett olyan széleskörű filozófiai ismerete, mint amelyről ez a kézirat tanúskodik.

Pope-nak az emberről írt leveleit is lefordítja a Társaság valamelyik tagja, ezt Aranka kiadásra is bocsátja, tehát a „létezők láncolata"-elvet nem csupán Bessenyeitől ismerhette, és valószínűleg deizmusára e fordítás is hatással volt.

Az ismeretelméleti problémákkal való foglalkozás már inkább a Társaság munkásságának harmadik szakaszához fűződik, amikor Köteles Sámuel széleskörű filozófiai érdeklődést ébreszt a helyi értelmiség soraiban. Az idős Aranka is véndiákként hallgatja előadásait, és aztán éveken át Kant és a német bölcselet tanulmányozásában merül el. Barátait leveleiben filozófiai kérdésekkel ostromolja. 1801. szeptember 12-én írja Feketének:

> *„Miért élünk, barátom? Ezt a kérdést senkisem fejtette meg."*

Azok, akik tudtak bölcseleti munkáiról, épp olyan csendes gúnnyal szólták le értekezéseit, mint verseit. Kazinczy így ír 1811 szeptember 12-én Cserey Farkasnak:

> *„Szegény öreg Aranka túlélte magát, nagy kár, hogy el nem némult."*

Sipos Pál pedig Kazinczynak 1814 június 12.-én:

> *„Marosvásárhelyi korespondenciám elszünt Aranka úrral. Ő se ért engem, én se őt. [...] Mit tegyen az Én, Te, Ő, philosophice magyarázta és végre kérdé Naláczyt, mint veszi a dolgot? Ez igen mély dolog barátom, mert ezt Én se értem, Te sem érted, Ő sem érti."*

[271] Az Aranka-Fekete levelezés 58 levélből áll, ezek a Magyar Tudományos Akadémia valamint a Román Akadémia kolozsvári levéltárában találhatók.

Aranka azonban ezekkel nem törődve, szorgalmas diák módjára mutatta meg munkáit Köteles Sámuelnek. Meglepő, hogy Köteles kritikus hozzáállása sem készteti meghátrálásra. E kritika mérsékelt volt ugyan, de nem mellőzhető. Köteles Sámuel így ír egyik munkája hátlapján:

> *„A Méltóságos úr munkájában azt tapasztaltam, hogy a Méltóságos úr a tiszta okosság útján indult, és az embernek esméretét ezen az úton próbálta megmagyarázni.* [...] *Nem találom a szisztéma tökéletes és való egységét.*"

Talán Aranka sem tartotta ezt túlságosan rosszalló megjegyzésnek, ezért folytatta bátran tovább elmélkedéseit. 1805-ben[272], majd pedig 1810-ben[273] jelentette meg filozófiai tárgyú írásait.

A világot a "Sok" és az "Egy" viszonyában, a változó és az örökkévaló maradandó egységében ragadja meg munkáiban. Az 1810-ben megjelent műben említést tesz arról, hogy az *Ember Esméretét* már korábban megírta, de "még Világot nem látott", és szándékában áll ezt is kiadni, hogy filozófiai rendszere teljesen kidolgozott legyen. Tudomásom szerint ez nem történt meg. A magyar bölcselet történetében Aranka nevét alig ismerik, ha szólnak is róla, ez csak negatív értelemben történik, pedig azt érdemei közé sorolhatnánk, hogy az első magyar kantiánusok közé tartozott. Pozitív értelemben egyedül Erdélyi János beszél róla[274]:

> "*Kant után a bölcseletnek két útja állott nyitva európaszerte. Az eszmei út követése hamar nyilvánvaló lett irodalmunkban. Erdély, hol a gondolkodó, mert költői alig voltak Erdélynek, oly rég idők óta lel kedves tanyát, valamint Cartesius korában Apáczai Cserével, úgy Fichtében is megelőzte Magyarországot Sipos Pál és Aranka György bölcsészeivel.*"

Ennyi méltatás talán elég is lett volna Arankának ahhoz, hogy gondolatait rendszerezze, s kidolgozva bocsássa olvasói rendelkezésére.

3. A kéziratról

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár Aranka gyűjteményében az *Ember Esmérete* cím alatt négy kézirat található. Egyik biztosan Aranka György autográfiája, egy másik Zsombori József írása.[275] A másik két kézirat[276] íróját nem tudtam felfedni, de valószínűnek tartom, hogy ezek is Aranka György munkái, másolóinak kezeírásában. Ezt azért gondolom így, mert Benkő Loránd is említi, hogy Aranka másolói híven adták vissza helyesírását,[277] valamint a szövegekben vannak olyan részek, amelyek túlságosan hasonlóak egymáshoz, így nem feltételezhetjük, hogy ezeket három különböző személy írta. Ennek bizonyítására hozom fel a következő példát:

---

[272] Ember Világ Isten, egy Philosophiai elmélkedés.
[273] Két Elmélkedés.
[274] Erdélyinek 1857-ben Sárospatakon jelenik meg *A hazai bölcselet jelene* című műve.
[275] Zsombori József kézírását egy általa írt és aláírt levéllel való összehasolításból állapítottam meg. Zsombori József Marosvásárhelyen volt kanonok
[276] E két kézirat nem kizárólag az ember Aranka felfogásában vett "esméretével" foglalkozik, és mindkét kézirat hiányos.
[277] Benkő 1960. 123.

I. kézirat:	II. kézirat:	*Végső változat:*
Hogy az Ember, mint Ember Elsöbenn ollyan Egy és Sok hogy a' Soknak nincsen Középpontya, csak köz pontya és a' Sok közül mindenik az ö Neménck ugyanazon tulajdonságaival bir mint a' Másik, és azért a' központ a' Sok közül mindenikben ugyanaz lévén, annál fogva a' Sok siet és vonszodik egy máshoz.	*A' csupa Nem ollyan Egy és Sok, mellynek egységének csak köz pontya vagyon, közép pontya pedig nincsen. A' Soknak nincsen közép pontya, mellyhez siessenek, vonszodjanak: hanem az mindenikben ugyan az 's egész lévén egymáshoz sietnek, vonszodnak.*	*Az emberenn kivül, teli találom nemmel az egész Tellyest. Hig, folyo, repülő, ércz, a' testeknek vékony Eleji mind csupa és tulajdon Nemek. Közép pontyok nincsen csak köz pontyok: minden szem bennek maga Neménck egészsz tulajdonságaival bir; és maga Neme más részeihez vonszodik.*

Ezért a továbbiakban e két kézirattal nem foglalkozom, hiszen a végső változat az „ember esméretére" nézve e két anyagot szinte teljességében tartalmazza. Eredményre vezet, ha megvizsgáljuk a Zsombori- és Aranka- szövegek közötti összefüggéseket. Aranka nem említi, hogy saját rendszerének kidolgozásában felhasználta volna Zsombori gondolatait. Zsombori szövegében már szinte minden jelen van, ami később Arankánál megjelenik. Azonban nem kell Arankát túlságosan elítélni azért, hogy átveszi, és magáénak vallja ezeket az eszméket, mert ez így csak részben igaz. Zsombori szövege nem teljesen világos, részmeghatározásokat ad, és nincs kellőképpen rendszerezve. Aranka viszonylag jól megértette az írottakat, és javításain látszik, hogy másoknak is érthetővé tudta tenni. Mivel ebben a dolgozatban nem áll szándékomban összehasonlító elemzést végezni a két szöveg között, csak az általam legfontosabbnak ítélt átvételeket említem meg, bár az sem nyilvánvaló, hogy ezeket Zsombori szövegéből ismerte meg és vette át Aranka, mivel a kor filozófiájában ezek a bölcselkedők között ismert nézetek voltak, legtöbbjük Wolff-tól, Kanttól és Fichtétől származik. Ezekre az elemzés során utalni fogok.

Szólnom kell még néhány szót Aranka írásmódjáról. Mivel véleményem szerint ezt a végső változatot Aranka 1797 és 1809 között készítette el,[278] Kazinczy állandó bírálata hatására a nyelvi provincializmusok csökkenő számát, és ezzel együttjáróan az írásnak az irodalmi nyelvi forma felé való közeledését mutatja.[279] Aranka csak az á-t és é-t ékezi következetesen vesszővel (bár néha ezt is elfelejti), ű-t és ő-t keveset és nem tudatosan használ, í-t, ó-t és ú-t egyáltalán nem is használ kéziratában, hanem helyettük a megfelelő rövid változatokat alkalmazza; sz helyett ß-t használ, s helyett néhány helyen f-t, és következetesen használja az ő kézírására jellemző ragoknak megfelelő jelet.

---

[278] Ezt onnan vezettem le, hogy bár 1797-ben felovassa értekezését az emberről, de a végső változathoz mindenképpen ismernie kellett Kant filozófiáját, ezt pedig 1801 után, Köteles Sámuel előadásaiból sajátította el. Hogy 1809 előtt már befejezhette, onnan gondolom, hogy Zsombori, levelében két olyan általa feltett kérdésre válaszol, melynek előzményei ebben a tanulmányban keresendők. A két kérdés:"*Mi az a' Mi, mellyet az Ember űz, és a' mellyre a' Természettől hajtatik? A' miből és miben áll? Az a tökéletesség ábrányattya po. mellyet akkor ér el, mikor az ő kifejtődésének tellyes mértékit eléri, millyen?*", *"Annak a' Minek formálhattyaé gondolatját vagy nem?"*

[279] Ehhez bővebben lásd: Benkő, 1960.

3.1. A kézirat elemzése

Aranka pontos definíciót akart keresni az emberre. Az írás tudatos retorikus igénnyel készült, pedig, amint Csetri Lajos megemlíti[280] a korszak Magyarországán egy nyelvesztétikaibb színezetű retorikai szemlélet hiánycikk volt.[281] A szöveg (néhol meglehetősen aránytalanul) éppúgy magában foglal természettudományos ismereteket, mint szigorú értelemben vett bölcseleti gondolatmenetet. Serkentő és befolyásoló tényező a karteziánus racionalizmus lehetett, amely nagy hangsúlyt fektetett a fogalmak világos és egyértelmű maghatározására, illetve a deduktív módszerre. Bár a megismerést mint olyat, igyekszik Kant és Fichte szellemében vizsgálni, nagy hangsúlyt fektet a megismerésnek a megismerő alany oldalán jelentkező feltételeire is. A megismerő ember csak jelenségeket foghat fel, ilyen értelemben tudása tapasztalati. A szöveg első mondatában érezhető már Kant hatása, amely szerint a megismerés az érzéki észlelés (Arankánál: az emberen kivül), valamint az éretelmünk (benne is találod az emberben) spontán működésének a szintézise, amit később majd Aranka is levezet. Mindent Jelenésként lehet szerinte megismerni, és ez a jelenés emberi és természeti tulajdonság. Először megpróbálja elhelyezni az embert az univerzumban. Tételes kijelentése, hogy „az ember Nem", „minden ember ez alá tartozik".[282] Lendvai L. Ferenc Fichte írásainak előszavában fejti ki, hogyan járult hozzá Kant és Fichte ahhoz, hogy az egyénről a hangsúly az emberi nemre tevődjék át. Már Kant rámutatott arra, hogy saját létünk tudatával egyszersmind a rajtunk kívüli dolgok tudata is adva van,[283] ez Fichte átértelmezésében úgy jelenik meg, hogy a cselekvő Énnel együtt már adva van a nem-Én is, mint az Én tevékenységének tárgya.[284] Létezik tehát egy szubjektum–objektum viszony. Én és nem-Én ellentéte egy abszolút Énen belül jön létre. Egy abszolút, tehát nem egy esetleges, egyéni Énen belül. Ezzel Fichte, továbbfejlesztve a kanti „általában vett tudat" gondolatát, fontos lépést tett azon az úton, melynek során az egyén helyére filozófiai szubjektumként végül az emberi nem lépett. Ezt használja fel Aranka, s nagyon fontos, hogy ezt az elvet tekinti kiindulópontnak. A továbbiakban élesen elhatárolja egymástól a Középpontot és Köz pontot. Analógiát állít fel a Tellyesben található Nemek és az emberi Nem között, melyeknek közös tulajdonsága az, hogy „saját Neméhez vonszodik". Csak burkoltan, de megjelenik Newton gravitáció-elmélete is:

„mint a' Naphoz a' kőrüle járo több aprobb csillagok vonattatnának".

Aranka kitér az individuum szerepére is, de az egyénnek tartalmaznia kell nemének tulajdonságait. Egyfajta örömmel nyugtázza, hogy ember és természet között hasonlóságot tud találni, és a továbbiakban e hasonlóságot véve alapul, az embert s mikrovilág részeként az univerzummal, a makrovilággal szembeállítva tárgyalja.

Az ember azonban társadalmi lényként is felfogható, olyan lényként, aki önmagán kívül más individuumokat is feltételez (ez a gondolat Fichténél is jelen van), ezekkel kapcsolatban áll. Individuumként természetesen minden ember egyedi, de bizonyos hasonlóságokat feltételez azon személyek között, akik valamilyen társaságban együtt élnek. Ez utalhat arra az általánosan elfogadott psszichológiai nézetre, hogy az ember

---

[280] Csetri, 1990. 54.

[281] Ha valaki latinon kívül valamilyen modern világnyelvet is ismert, hozzáférhetett korszerűbb, esztétikaibb megalapozottságú retorikai és stilisztikai rendszerekhez is. Magyarul azonban először Révay írt retorikát, és az sem jelent meg.

[282] Zsombori szövegében az ember *Nem, Alkotvány és Alkotványi Nem.*

[283] Aranka más filozófiai tárgyú írásaiban ez úgy jelenik meg, hogy az Én, Te, Ő viszonyából próbálja levezetni az egész Tellyest.

[284] Fichte, 1981b, 134.

viselkedésmódját mennyire meghatározza az őt körülvevő környezet. Tudomása van elődeiről és eljövendő utódairól is, kapcsolatban illetve relációban áll velük, ahol a reláció vagy viszony az, amit úgy gondolunk el, hogy az az adott dolgot egy másik dologgal együtt illeti meg. Reláció van például atya és fia között, vagy az emberi test, és a Tellyesben fellelhető más testek között. Az emberek közötti viszony azért lehetséges, mivel származásuk ugyanaz. Ezekkel Aranka megfogalmazásában nagyon bensőséges kapcsolatban áll, mindeniknek „sorsát érzi". Az intenzív érzelem gondolatát Rousseau-tól vehette; olyan érzület, mely arra késztet, hogy az embertársunk helyére képzeljük magunkat, és Rousseau szerint ez az érzés eleven a vademberben, kitisztult, de gyenge a civilizált emberben. Ebből a tételből vezeti le Aranka az alkotvány fogalmát, bár pontosan nem határozza meg mit ért ezen. Az ember különböző anyagokból épül fel, s ezek valamilyen módon összeköttetnek, de ebben a részben még nem jelenti ki, hogy mindez az értelemnek köszönhető. Annak ellenére, hogy az embernek vágyai és követelései alapján függetlennek kellene lennie a természettől s egyáltalán minden törvénytől, melyet nem ő ad magának, Aranka vizsgálódása szerint az ember teljességgel meghatározott láncszem a természet láncolatában. Néhol még Kant is elképzelhetőnek tartja, hogy nincs szabadság, hanem minden a természet törvénye szerint működik. Aranka teljességgel elfogadja ezt az elvet, és az embert a Plánta és Oktalan állat mellett tételezi, nincs közöttük túl nagy különbség:

> *„Mindenik egy kicsiny csirából lassan lassan fejtődik ki, él, és élni meg szünik: de maga utánn, maga Nemének más Képviselőjét állittya bé maga hellyett."*

A testi világot alkotó elemek mindegyikének megvan a rá jellemző meghatározott képessége és minősége, ami megszabja, hogy melyik mire képes, és melyikből mi lehet. S ami ezekből a kezdetekből megszületik, az mind saját fajtájára jellemző időben jön létre, fejlődik ki, s jut el a megsemmisüléshez is. A hím és nőstény egyedben található különböző természeti erők (a hímben a „Nem forma erő" és a nőstényben az „alkotványi erő"[285]) révén történik a szaporodás. Fichte is kidolgozza filozófiájában ezt az elvet,[286] miszerint egy általános természeti erő határozza meg az ember létrejöttének idejét és azokat a tulajdonságokat, amelyekkel az ember létrejött; ugyanez a természeti erő határozza meg mindazokat az alakulatokat, amelyek között e veleszületett alaptulajdonságok megnyilvánulnak és meg fognak nyilvánulni, ameddig az ember létezni fog. Ha ez nem így lenne, akkor egyáltalán nem történhetne meg az utódnemzés, hiszen szükség van egy bizonyos különbözőségre ahhoz, hogy a hím szerethesse a nőstényt. Aranka még az ember esetében is teljesen kizárja az érzelmek szerepét, ez a folyamat kizárólag a természet törvényei útján történik. A növény természeti rendeltetése, hogy szabályszerűen kialakuljon, az állaté, hogy célszerűen mozogjon, az emberé, hogy lelkében kifejlődjenek a megismeréshez szükséges eszközök: az esmérő és érző tehetségek. Az emberi megismerés két forrásáról szóló tan, ahol is a két forrás (bár egymáshoz rendelődik) meglehetősen független egymástól, olyan hagyományos bölcseleti álláspont, amely legalább Platónig nyúlik vissza. Antropológiai eredetű, a test–lélek dualista felfogása fejeződik ki benne.

Mint már előzőleg említettem Édes Gergelyről szólva. létezett egy olyan felfogás, amely szerint az állatoknak is van lelkük.[287] Aranka is hisz ebben az elméletben, az ő felfogása, hogy az élőlényekben egyetlen világlélek működik. E felfogásnak előzményei között a sztoicizmus nyomokban éppúgy felismerhető, mint az újplatonizmus.

---

[285] Ez Zsomborinál is ugyanilyen módon kifejtve jelenik meg.

[286] Fichte, *1981b*, 252.

[287] Bod Péter bibliai lexikona "lelkes állat"-on az "okosság nélkül való állatok"-at érti, "a' mellyek a' természetnek indulatját követik a magok tselekedeteiben"

A materializmus az embert körülvevő objektív tapasztalati tényekből indul ki, az emberi tevékenységet azonban a valóság befogadásának és elfogadásának passzív szerepére korlátozza. Vagyis az ember kénytelen elismerni azt a tényt, hogy nem változtathat neménék tulajdonságain, aláveti magát azoknak a törvényeknek, amelyek szerint neménék tökéletességét el nem érheti. Platón Idea-tana a későbbiekben is megjelenik majd Arankánál, de ebben a részben is nyilvánvalóvá válik, hogy ismerte és filozófiájában felhasználta.[288] Vagyis az emberi tökéletesség csak az ideában lehet jelen, egyetlenegy földi egyed sem érheti ezt el. Érdekes, hogy a növényeknek és állatoknak megenged egyfajta tökéletességet, ezt azonban nem szabad összetévesztenünk az idea tulajdonával. Ha egy növény vagy állat megfelel saját neme követelményeinek, nevezhetjük tökéletesnek, de ez a tökéletesség mindig ugyanaz marad. Furcsa evolucionisztikus elméletet fejleszt ki Aranka. Egyrészt tagadja a változást:

"kezdettől fogva végig nyomrol nyomra Képviselőiben változik ugyan: de Neme 's alkotványi formájára nézve ugyan az marad."

Ennek a ténynek fontos megkülönböztető funkciója van az ember valamint a növény- és állatvilág között. Mert, ettől eltérően, az ember esetében, az egyén nem érheti el soha a tökéletességet:

"ellenben a' Nagy alkotvány nyomrol nyomra fejtődik, 's az tökélletesedik."

Nem elég nyilvánvaló, hogy hogyan érti ezt a fejlődést Aranka, azonban ha más filozófiai írásai is eszünkbe jutnak, azok melyek nyomtatásban is megjelentek, emlékezhetünk, hogy az egyikben kidolgoz egy olyan elméletet, mely szerint az emberiség végső szakaszában el fogja érni a tökéletességet, s akkor a fejlődés teljesen meg fog szűnni. A tökéletesség fogalmából vezeti le a boldogság definícióját. Ehhez egyfajta keresztény etikát is felhasznál, de nem kizárólag azt. Fontosnak tartja a lélek fogalmának bevezetését. Még semmilyen különösebb funkciót és tevékenységet nem ruház rá, teljesen hagyományos keresztény értelemben tekinti a lelket, amelynek „sérelem nélkül és ártatlanságbann való tartása és megbecsüllése" révén érheti el az ember az erkölcsi tartását. Egy lehetséges forrása a boldogságnak a sztoikus életforma, a sorsba való beletörődés, a világ menetébe való belenyugvás, a szenvedélymentes élet, szigorú erkölcsiség, bölcs belátáson alapuló szilárdság. Másik fontos összetevője a boldogságnak az önszeretet. Aranka ezt Rousseau-i értelemben használja, tudniillik nem szabad összekeverni az önzés és az önszeretet fogalmát: e két szenvedélynek ugyanis igen különböző a természete és a hatása. Az önszeretet természetes érzelem, amely minden állatot arra késztet, hogy önfenntartására ügyeljen. Az emberben az önszeretetet az értelem és a szánalomérzet modifikálja, eképpen születik az emberség és az erény.

Végkövetkeztetéseket von le ezekből: az ember ismerete két fő összetevőből áll, egyik az ember testi meghatározottsága, amely őt beépíti a természet rendjébe, másik az emberi boldogságban rejlik. A testi felépítést a továbbiakban mellőzi, figyelme ezek után az ember megismerő tevékenységére összpontosul. A megismerő képességet Esmérő tehettségnek nevezi. Leibniz és Wolff az esméret tehetséget alsó és felső tehetségekre osztotta, az alsó tehetségek szerintük az, amivel a barmok és a csecsemők rendelkeznek:

---

[288] A korban Platón tanai főleg Boethiuson keresztül hatottak. Orczy Lőrinc szerint a "Tudósoknál olly betsbenn tartatik, hogy ritka ki ne olvasta volna." Orczynak ez a megállapítása arról tanúskodik, hogy a Boëthius által (is) közvetített platóni világkép a XVIII. század magyar olvasói előtt sem volt ismeretlen.

képet alkotnak, van képzeletük és emlékezetük. Aranka ezeket a tehetségeket a külső és belső érző eszközökkel kombinálja, így nála a megismerő képesség négy összetevőből áll: Külső, Belső, Középalso és Közép felső alkotványból. A külső eszközök az érzékszervek (a látás és hallás nemesebb, mint a többi), a belsőkkel pedig a gondolkodást azonosítja. A test és lélek viszonyára tér ki még egyszer bővebben. Már Hatvaninál is megjelenik a corpusból és animából álló ember teóriája,[289] de az ő elméletét, amely szerint a megismerés képességét az Isten adja ugyan az embernek, de az ideákat az elme alakítja ki saját működésével, Aranka tovább fejleszti és pontosabban értelmezi. Aranka a lélekben feltételezi az a priori tudás székházát, és ebben az elméletben elszórtan még Descartes néhány gondolata is megtalálható. Descartes szerint ugyanis az embert gondolkodó lelke emeli a gépszerű állatok fölé. Benne a gondolkodás és kiterjedés egyszerre vannak meg. Az élet központi szerve a szív. Az életszellemek a vérből válnak ki, és ők az összekötő szervek a szív és a lélek között. Az egyvelőt tekinti a lélek színhelyének.[290] Arankánál az újplatonikus örökséget felhasználása következtében erős a hajlam arra, hogy az embert lelkével azonosítsa, és szellemi természetet tulajdonítson neki. A lelket kizárólag önmagába véve szemléli:

> *„Egyik fő tehettsége a' Léleknek a' Nemforma erő, az esmérő tehettség; ez csak tehettség, ez magában a világonn semmivel nem jőhet közősülésbe, más Lélekkel se jőhet költsönös munkába."*[291]

Érdemes ezt a definíciót összevetni Horváth Ádám lélek-meghatározásával:

> *„A Lélek egy személyes, de testtel öszveköttetett valóság, mely érzékenységek által érez, a maga erejéből képez, a testet eleveníti, gondolkozik ..."*

Aranka a lélek megismerő és fogalomalkotó szerepét Kant és Fichte elmélete szerint próbálja megmagyarázni, de kissé homályos, nehezen érthető ez a rész. Kant és Fichte szerint egy teljes képzethez háromféle dolog kell: az, ami által a képzet valamely objektumra vonatkozik és valaminek a képzete lesz, amit mindketten érzéki szemléletnek neveznek; az, ami által a szubjektumra vonatkozik, és az én képzetem lesz (amit Kant nem nevez szemléletnek), végül pedig az, ami a kettőt egyesíti, amit fogalomnak neveznek. Ez a léleknek a tárgyi megismerést meghaladó kvalifikált tevékenysége, mely a belső érző eszközök segítségével fejti ki hatását.

Aranka okfejtése minduntalan elakad a megismerés két alapforrásánál. Úgy tűnik, azt az alapmeghatározást, amelyet Kant nagy művének bevezető gondolataiban tár az olvasói elé, még megérti:

> *"Bevezetésül és figyelmeztetésül csak az látszik szükségesnek, hogy az emberi megismerésnek két törzse van, mely talán közös, de előttünk ismeretlen gyökérből*

---

[289] Hatvani, 1990, 16.

[290] Nem fogadja el azonban Descartes racionalizmusát. Ha elolvassuk a következő idézetet láthatjuk mennyire más nézeteket képvisel Aranka. "Eleddig mindent a legnagyobb mértékben igaznak tartottam, akár az érzékelésből, akár az érzékek útján tettem szert ismeretükre. Közben azonban megértettem, hogy ezek becsapnak – és okos dolog sohasem hinni abban, ami akár csak egyszer is becsapott."

[291] Már Szent Ágostonnál is megjelenik az a felfogás, hogy a boldogságot a léleknek önmaga megismerésén keresztül kell keresnie. Az így értelmezett boldogságkeresés lesz a filozófia feladta, amely tudomány két tárgya Ágoston szerint az emberi lélek és az Isten

ered, ti. az érzékiség és értelem, melyek elseje által tárgyak adatnak, másodika által pedig gondoltatnak."[292]

Az nem világos számára, hogy ez a két alapforrás egymásra van utalva. Pedig Kant ezt is világosan kifejti:

„Érzékelés nélkül nem lenne adva számunkra a tárgy, értelem nélkül pedig nem gondolhatnánk el azokat. A gondolat tartalom nélkül üres, a szemlélet fogalom nélkül vak."[293]

Azonban, és ezt nem érti igazán Aranka, mindig világosan meg is kell különböztetnünk őket egymástól, hiszen az értelem semmit sem képes megszemlélni, az érzékelés pedig semmit nem képes elgondolni. Mivel a megismerő ember a megismerés folyamatában minden dualitás ellenére egy és ugyanaz, igen különös, ha valaki megelégszik azzal, hogy megadja az emberi megismerés két, egymástól különböző mozzanatát anélkül, hogy alaposabban utánajárna egységüknek. Nem teljesen Aranka hibája ez, hiszen Kant empíriája is mindig jelenségekhez kötődik, amelyeket az észre nézve bizonyít. A belső tapasztalat előzményeként elfogadja a tárgyi világból eredő külső tapasztalat elsőségét, de a kettőt egymás okának már nem ismeri el. Mindkettőt megelőzi a „belső érzék jelensége", s így mindkettő ennek okozata.[294]

Aranka ezekről a szigorú értelemben vett filozofikus gondolatokról, amikor úgy érzi, megakadt, játszi könnyedséggel ugrik át saját spekulációira (például arról, hogy miért vannak az emberek különböző adottságokkal ellátva).

Figyelemre méltó, hogy olyan megállapításokhoz jut el, mint az, hogy a különböző anyagok különböző módon való keveredéséből következik az embereknek különféle dolgokra való hajlandósága. Néha Aranka szertelenségének köszönhetően elég nehéz követni a gondolatmenetet. Elmélkedéseit ott hagyja abba, ahol azok érdekessé kezdenek válni, s egy-két alpont után folytatja gondolatait. Miután például a 4. Jelenésben felosztja a megismerő képesség alkotványait négy összetevőre, csak a 6. Jelenésben magyarázza meg, hogy mit ért ezeken. Tehát nála a Felső alkotvány az érzékszerv, de az érzékszerv működésbe hozása a Külső alkotvány munkája. Az érzékszerv belső, élettani működése a Középalso alkotvány dolga. A gondolkodásnak a Belső alkotvány, a képzelgésnek pedig a Közép felső alkotvány felel meg. Ez a Közép felső alkotvány a legfontosabb, mivel ez teszi lehetővé, hogy némely képzetek úgy jelenjenek meg az ember előtt, mint amelyek teljesen az ő szabadságától függenek. Lehetetlenség azonban azt gondolni, hogy megfelel nekik valami, ami az emberen kívül és az ő közreműködése nélkül létezik. Képzelete, akarata szabadnak jelenik meg minden ember előtt.

A megismerés, mint Hatvaninál is, a perceptioval kezdődik. Ez az észrevétel, amely az érzékelésből indul ki, s az ideához jut. Az idea itt fogalom értelemben veendő. Ehhez előzetes feltételként szükség van a lélek a fentiekben már felvázolt szabályszerű működésére. Kant szerint a gondolkodási képesség a szisztematikus megjelenítésben három tagból áll: az első az értelem mint képesség az általánosnak (a szabályoknak) a megismerésére, a második az ítélőerő mint az a képesség, amely a különöst az általános alá szubszumálja, a harmadik pedig az ész mint az a képesség, amely a különöst az általános által határozza meg.[295] Lássuk, hogy jelenik ez meg Arankánál. Mint már említettem, a megismerés az észrevétellel kezdődik. A látás Aranka elméletében központi helyet foglal el.

---

[292] Kant, 1913. 34.
[293] Kant: *i.m.* 75.
[294] Kant: *i.m.* 358.
[295] Kant, *Az ítélőerő kritikája* én. 23.

A látás meghatározásában igazi kanti ismeretelméleti elhatárolás történik, annak ellenére, hogy nem használja a kani terminológiát:

> *„po. a' Szemnek adatik egy Élőfa. Ezzel két pont adattatik: egyik a' nagy látás egészsz határozattya, erdő, mező, hegy sat. Másik az egy, az Élőfa benne. Veszem az utolsót, a' fát például; abban vagyon a' mi Néked nemadattatik: ez a' dolog magában, nincsen külső esmérete. Vagyon a' mi adatik: és ez a' mennyiben a' fára vitetik a' Jelenés, a' mennyiben Reád a' Látás."* (kiemelés B. A.).

Úgy tűnik, Aranka megértette a Noumenon–Phenomenon viszonyát, s ha csak ennyit megértett a kanti filozófiából, már akkor sem tartom helytállónak Kazinczy és köre állandó jellegű gúnyolódásait. Horkay is megemlíti,[296] hogy a korban kevesen tudtak szakszerű definíciót adni e két fogalomra, egyetlen kivétel Márton István debreceni tanár volt. Ő így határozta meg e két fogalmat:

> *Noumenon – Így neveztetik a Critica Filosofiában az olyan magában lévő dolog, a mellynek semmi Relatioja nincs az én Esmérettehetségemmel.*
> *Phenomenon – Az ami az én Testiségemnek s tapasztalhatásomnak tárgya lehet.*

Aranka ezt ugyanilyen értelemben használja, és további nézeteit ebből vezeti le. Legfesőb szinten az Esméret áll, minden más tevékenység ennek van alávetve. Észrevétel, Képzelés és Tudás, e három összegzéséből keletkezhet az ismeret. Ennek az ismeremek három fő iránya lehet: egyik az önismeret, másik a világ ismerete, harmadik pedig a lelkiismeret. Kant nyomán jut el a belső tudat olyan képességéhez, mely a külső empirikus észlelés segítsége nélküli önismeretet tételezi fel. A képzelőerő nagyon fontos, az a tudat kontrollja, mivel az, hogy vagyunk, az Én számára nem lehet empirikus tapasztalat, csak a képzelet segítségével tudatosíthatja a tiszta ész. Fichte szerint is minden tudat az öntudaton alapul és az öntudatot feltételezi.[297]

Aranka a továbbiakban is mindenre nagyon pontos definíciót akar találni. Az önkéntség és akarat fogalmai állnak a központi helyen. Fichténél az akarás nem egyéb, mint valamelyik belső természeti erőnk működésének közvetlen tudata. Ha ennek az erőnek a törekvése még nem hatékony, mert ellenkező irányba törekvő erők gátlás alá helyezik, e törekvés közvetlen tudata mint hajlandóság vagy kívánság jelenik meg a tudatban.[298] Arankánál is hasonló az akarat működésének leírása:

> *„érzékenyedik az Érző alkotvány, és a' kivánság, szükség, ösztön, mintegy alsó, végre hajto Tábla, igyekeznek azt a' Mit mint Czélt végre hajtani. Ebben az egész munkábann pedig az a' középpont, az a' köz tehettség melly a' Határozást a' kivánságra mint czélt által viszi: az Akarat."*

Az ítéletet is meg kell határoznia, itt Aranka elmélkedése ismét Hatvani filozófiájához áll közel. Hatvani szerint ugyanis ítélni annyi, mint két ideát egymással kölcsönösen összehasonlítani, és megvizsgálni azt a viszonyt, amely a kettő között fennáll: hogy megegyeznek-e, vagy eltérnek egymástól.[299] Arankánál az ítéletnek hasonló funkciója

---

[296] Horkay László: *Kant első magyar követői = Irodalom és felvilágosodás* (szerk. Szauder József – Tarnai Andor) 1974. 205.
[297] Fichte: *1981b*, 65.
[298] Fichte: *i.m.* 262.
[299] Hatvani István: *i.m.* 51.

van, de külső ítéletek meghozatala mellett inkább a belsőre koncentrál, és a helyes viselkedés normáit határozza meg, a lelkiismeret tulajdona.

Aranka minduntalan visszatér az oktalan állattal való összehasonlításra. Elméletében végre eljut addig a tényig is, hogy az embert az határolja el az állattól, hogy gondolkodik, Maga tudással rendelkezik. Az Én-tudattal rendelkező ember, bárhogy értette Aranka ezt az öntudatot (etikai vagy fiziológiai értelemben), a személyiség privilégiuma. Ez az előjog az emberi nem egyetemességéé, úgy, ahogyan a szabadság is az.

Aranka életében fontos szerepet játszott a személy és szabadság fogalma. A szent személyiség fogalma bekerült az Emberi Jogok Dekrétumába (1789), majd az 1791-es francia alkotmányba, hogy megihlesse az amerikai alkotmányt, s alapjául szolgáljon minden demokratikus alkotmánynak. S akkor amikor Magyarországon erről mindenki hallgat, Aranka nemcsak ilyen burkolt formában szól róla, hanem egyik kéziratában nyiltan beszél e fölötti öröméről. Felteszem a kérdést, hogy vajon az őt elítélők tudtak erről, s ha igen, volt-e merszük továbbra is oly nyílt anatémával kiűzni Arankát a filozófia tartományából. Szerinte szabadon ítél, következtet, vagyis szabad az, aki rendelkezik a cselekvés képességével, bármi is legyen akaratának a meghatározója. A szabadon való cselekvés lehetősége alkalmat ad az embernek arra, hogy alkosson. Ez nem csupán az ember tökéletességre való vágyából ered – mely tökéletességet a Teremtő nagy alkotása, az univerzum testesíti meg –, hanem egy belső, hajtó ösztönből, mely a világot nemcsak megismerni akarja, hanem alkotásai által lemásolni és utánozni. A személyiség tulajdona az Ingenium is, ez vezérli az emberi cselekedeteket. Mivel Aranka úgy gondolja, hogy az elmében történő változások némelyikét maga az elme hozza létre, mások pedig az általunk használt érzékszervek útján keletkeznek az elmében, ezért a dolgoknak az emberi test szervein, vagyis az érzékeken keresztül megszerzett ismeretet nevezi érzékelésnek. A dolgoknak az ismeretét pedig, amelyet az elme közvetlenül teremt meg s mint jelenlevőt vizsgál, ideáknak nevezi. Az Ideákat nem csupán platóni értelemben használja, hanem itt is Kant nézeteire támaszkodik. Szerinte ugyanis lehetséges a tiszta észnek az erkölcsiség tapasztalata által megalapozott gyakorlati használata, amelynek során az ész túlemelkedik az érzékelhetőség határain, ezért az ember rendelkezhet elméletileg ugyan nem megalapozható, de a felelős cselekvéshez elegendő bizonyossággal az emberi szabadságot, Isten létezését, valamint a lélek halhatatlanságát illetően, föltéve, hogy e belátásokkal szemben támasztott minden elméleti ellenvetés semmisnek bizonyul.

Arankának biztosan hosszú utat kellett megtennie, hogy attól az önmagától, aki valamikor pap akart lenni, eljusson egy olyan szintre, ahol az ember ismeretének felvázolásában alig néhány sorban említi az Istent. Pope hatása lehet, hogy egy igen távoli Istent képzel el, aki bölcsen egybeszerkesztette a világot, de az ember csak ennek láttán gondolkozik el, és jut Isten létének gondolatára. Ezekkel a gondolatokkal zárja értekezését az emberről, talán nem is megváltozott Isten-képének kell tulajdonítanunk szűkszavúságát, hanem annak a ténynek, hogy egy másik írásában ez a téma foglal el központi helyet.

Aranka számára az ember alapos ismerete minden más bölcselkedés kezdetének tekinthető. Valószínűleg hosszú munka és különféle forrásokból merített tudás erdménye ez a munkája. Nem derült ki sehonnan (talán leveleiből több dolgot megtudhatnánk), hogy, ha így gondolta, miért nem publikálta filozófiai tárgyú munkáinak az élén ezt az elmélkedést. Természetesen nem e munka fáradságos mivolta alapján kell ítélkeznünk Aranka írása fölött, hiszen nyilvánvaló, hogy nem egy minden szempontból tökéletesen kidolgozott, mind szépirodalmi, mind pedig filozófiai igényeket kielégítő munkával van itt dolgunk. Kortársai lenézték, az utókor megfeledkezett Aranka György írásairól. Mennyiségileg tekintélyes filozófiai hagyatéka azonban nem érdektelen, további kutatása meglepő eredményeket hozhat.

Melléklet

Az Ember esmérete[300]

I. Az Ember csak mint Jelenés

1. Jelenés
a. Az Ember Nem. Központya van. Ez az Emberiség
b. A' világi sok Nemek. Hig, folyo, repülö, ércz, testek Eleji.
c. Az ember a' Nemeknek közönséges tulajdonságaival bir

2. Jelenés
a. Az Ember Alkotvány
b. Az Égi Testekis Alkotványok

3. Jelenés
a. A' Plánta, Oktállat és Ember a' mondottakrol külömbözik.
b. A' Nem alkotványi forma Erök egybe vagynak benne kötve.
c. A' Himben a Nem; a' nyösténybenn az alkotványi lakik
d. Édes, keserű, az illat mitsoda Jelenés?
e. Mi a' Lélek? Esmérő és Érző alkotványok

4. Jelenés
a. A' Nagy Alkotvány. Ez a' Plántában s okt.állatban tökélletesedik, az emberben fejtődik ki, tökélletesedik
b. Tökélletesség, Boldogság. Az emberben mindenik kettőből áll.
c. Az emberi külső forma természeti

II. Az ember Esméretének két sarka van. Az emberi négy fő alkotvány: Élő, Esmérő, Érző és Személlyes. Az Esmérőnek és Érzőnek négy Alkotványai: Külső, Belső, Alsoközép és FelsőKözép

5. Jelenés. Az Élő fő alkotvány
a. Az Élő fő alkotvány. Az alkotványok egymással, 's a Test a Lélekkel hogy köttetnek öszve?
b. Mitsoda Jelenés az embernek testére nézve valo külömbség?

6. Jelenés
A' 4. fő alkotványok külömbsége

7. Jelenés[301]
a. A' külső alkotvány. Az Esmérő és Érző négy all Alkotvány mit külömböznek? A' Látásban két pont: a' Látás határozattya; s abban az adattatott
Jelenés és Látás. Tudás
Elvonás, Eszrevétel, Képzelés, Emlékezet

---

[300] A kézirat közlésében megőriztem Aranka helyesírását, csak a ſ betűt változtattam s-re, a ß betűt sz-re, valamint azokat a toldalékokat, amelyekre ő egyetlen betűt használ teljesen kiírtam (megj. tőlem, B.A.)

[301] A 7. Jelenés a kéziratból kimaradt, csak később szúrta be a szerző.

(Esméret)[302] Ezek által leszsz az Esméret
b. A Belső Alkotvány
(a. A 4 alkotványok közt valo külömbség.
Érzékenyedés, Érzés, Esméret

8. Jelenés) Erző vagy Esmérő
Az érző érzi a' Boldogságot és a Tökélletességet
A' Esmérőben 2 Tudás. Magatudása; az adattatott Minéműségeknek tudása az Emberiségre nézve[303]

Es az Itélő, a' Lelki esméret
c. Az alsoközép alkotványban. Ez is Esmérő és Érző.
Az Esmérő Tehetségek: Képzelő, Képzelődő és Itélő vagy Maga meghatározo
Az Érzőké: az ösztön, kívánság, Indulat, ... Köz Tehetségek: az önkéntség 's akarat
Munkájok *az Esmérő Tehetségek részéről*[304]: Érzékenyedés, Érzés, Ösztön és Szükség, Kívánság a' Magad meghatározására vagy Meg nyugovás
Az Érző Tehetségek részéről az Akarat Czél
Önkéntség, Indulat, felháborodás
d. A Közép felső alkotvány Tehetségei: Ezekis Esmérők vagy Érzők. Az Esmérők: Okosság, Ertelem, Itélet, Okoskodás. Mit külömböznek?
e. A Közép Felső Erző alkotvány. Az Elme

9. Jelenés a. A' Személyes 4dik fő alkotvány
fő Tehettségei: *Az Érző felire nézve* az Akarat és Szabadság
A Gondolo Tehettségére nézve: az Esz és Meggondolás
b. A' Személlyek közt való külömbség. A külső Én
10. Jelenés a. Lélek, Belső En
b. Boldogságnak, Tökéletességnek érzése, Isten
Gondviselés, Kegyesség

Bévezetés helyett
(a' Munkának) *annak* rövid veleje

1. Az ember esméretének vonásait benneis találod az emberbenn, rajta kívülis. Ezek a' fővebb (apróbb) vonások közérülis, távulrolis adattatnak az embernek: de *a természet rendinn* csak ugy esmérhetni őket mint Jelenéseket.

1. Jelenés

a. Leg elsőbbenn adatik az ember mint Nem; minden ember ez alá tartozik. Az ember(t) esméret(benn) *látásának határozattyábann* (ez) a' leg szélesebb ki nézés (a Látás határozattyábann) *ez.* Hogy az ember Nem, ez azt teszi: hogy az emberi Nemben egy Középpont, egy nagy ember mellyhez a' több aprobb emberek, mint a' Naphoz a' körüle járo több aprobb csillagok vonattatnának, nincsen. Az a' pont, az emberiség, mellyhez minden ember vonattatik, (az) mindenikben vagyon; nem mint kőzép, hanem

---

[302] A zárójelben közölt szavak a kéziratból ki vannak húzva.
[303] A kéziratban itt vége az első oldalnak. A továbbiakban vízszintes vonallal jelölöm az oldalak végét.
[304] A dőlt betűvel írott részt a kéziratba később írta be szerző.

mint köz pont. Minden emberben vagyon: de nem felosztva; hanem mindenikben egész, és ugyan az.

b. Az emberbenn kívül, teli találom Nemmel az egész Tellyest. Hig, folyo, repülő, ércz, a' testeknek vékony Eleji; mind csupa és tulajdon Nemek. Közép pontyok nincsen csak köz pontyok: minden szem bennek maga Neménck egészsz tulajdonságaival bír; és maga Neme más részeihez vonszodik.

c. Az ember nem csupa Nem mint azok: de a' mennyiben Nem, a' Nemek közönséges tulajdonságaival bir; vonszodik egyik a' másikhoz; egymást szereti. Es ennyiben fel találom a nagy Természetet az emberbenn, 's megforditom az embert a' tellyes világbann.

2. Jelenés

a. De a' mellett a' Nemnek közönséges egysége mellett egy más forma Jelenés adja magát az emberbenn elé. Elsőbenn hogy az ember ollyan részekből és tehettségekből áll, mellyek egymástol külömböznek: de egy közép pontbann egybeköttettnek. Szemed bé hunyván p.o. a' hol viszket, ott vakarod. Hogy az élő emberek mint személlyek mind külömbözők de atyai, Házi s más természeti társaságokba mind bizonyos egységbe és közép pontba öszve vagynak kötve; s ennél fogva egyik a' másiknak sorsát érzi. Harmadszor; nem csak; hanem az előtte valokkal és következendökkel is, és azoknak nagy vagy alacsony tetteket érzi; mind azon egyalkotványbeli rész, melly egy egységbe vagyon a' Származás által szerkesztve mint közép pontba *és egy nagy alkotványba.* És igy az ember alkotvány.

b. Ezt látod az égi részeknek alkotványaikbannis: minden alkotványi részek különbőznek; de egy közép pontyok vagyon, s abban egységek; függenek öszveis és egymástolis. Es igy ezenn tekintetbennis fel találod mind a' természetet az emberbenn: mind a' nagy természet(et)*benn* az embert.

---

3. Jelenés

a. De a' mi földünk szinénn, az emberbenn, Oktállatban és Plántában egy a' mondottaktol külömböző Jelenés adja magát elé. Mindenik egy kicsiny csírából lassan lassan fejtődik ki, él, és élni meg szünik: de maga utánn, maga Neménck más képviselőjét állittya bé maga hellyett. Ez a' Jelenés a' Him és Nyőstény erők, 's azoknak edénnyei és tehettségei által esik. A' Him és Nyőstényis szeretik egymást; de nem azért mint a' Nembenn hogy egy Neműek: hanem azért hogy külömbözők; egyik nem ollyan mint a' másik. Micsoda Jelenés ez?

b. Ásd, vésd a' Természetet; ezt a Jelenést másunnan meg nem fejtheted: hanem csak a' mondott alkotványi és Nemforma külömböző erőknek egyegységbe mint közép pontba valo köttetésekből. A' Himbe a' Nem forma erő és a' (Nembe) *nyősténybe* az alkotványi van téve. Ez a' két erő a' Nagy alkotványbann annak fenn tartására *el van választva*; a' személlyekbenn pedig különn különn egy alkotványi pontba öszve vagynak kötve: de ugy, hogy ki fejtődésekbe két költsönössön dolgozo alkotványokká válik.

c. Ez a' Nem forma erő a' plántában az édes, keserű, az illat sat. alkotványi forma a' Him és nyőstény edények, mozgás, kifejtődés, sat.

d. Az okt.állatbann s emberbenn a' Nem és alkotványi egybe köttetett erö egyközép pontbann, a' Lélek; mikor ez ki fejtődik az érző és esmérő két alkotvány leszsz belőle: a Himből az esmérő, a másikbol az érző.

4. Jelenés

a. Plánta, okt. állat, ember, (egy) mindeniket maga Nemébe vévén, kezdettől fogva végig nyomrol nyomra Képviselőibe változik ugyan: de Neme s alkotványi formájára nézve ugyan az marad. A' soknak egy alkotványi egysége vagyon: egy nagy alkotvánnya. Erre nézve a' nagy alkotványra nézve egy Jelenés adja elé magát, mellyből sokaprobb Jelenéseket meg érthetsz, és nevezetesenn az emberközött, és a' Plánta s okt.állat között valo külömbséget. Hogy a' Plántábann és Okt.állatbann maga egében és földébenn mind a' Nem, mind az alkotványi forma erő egy Jelenésben mint ugyszollván személlyben ki fejtődhetik, és az maga tökélletességét el érheti; ellenbenn a' nagy alkotvánnya egyikbe se tökélletes akik a' ki fejtődéssel; kezdettől fogva végig ugyan az marad: A' pok p.o. nem köti soha szebben hálóját mint kezdetben: az emberbenn *mint személlyben pedig, természet uttyán* (pedig) se a' Nem se az alkotványi forma erő soha ki nemfejtődik egészszenn, tökélletességetelnem éri; ellenben a' Nagy alkotvány nyomrol nyomra fejtődik, s az tökélletesedik, és csak végre éri el a' tökélletességet.

b. (Ebből foly) *Ez* az a' Jelenés, (hogy) *amellyből* az ember a' Boldogságnak és tökélletességnek érzését, 's arra valo vágyást veszi. A' Boldogság az a' Nem erők a' tökélletességet az alkotványinak ki fejtődése szerzi. A' Boldogság kettőből áll: az emberi szeretetnek, és magad Lelkinek, sérelem nélkül és ártatlanságbann valo tartásában és megbecsülésében mellybenn áll a' Morál. A' Tökélletességis kettőben áll: elsőben az egészsz emberi Nemzeteknek kifejtődésének s annak társaságbeli tökélletesedésének; másodszor a magad személlyes ajándékaid ki fejtődésének emelésébenn, s annak érzésébenn; (Ennek a' tökélletesség) mellyeknek érzése a' Szépnek, nagynak és virtusnak az emberbe sarkantyuja.

c. *Vallyon nem* Veszedé ezekből észre az emberi külső formának a' természettel, az ő velevalo egybefüggéséhez képest valo (egységet) egybeszerkeztetyit. Két lábonn áll: egyik közülök az alkotványnak a' (földnek) *száraznak*; más a' Nemnek, a' higoknak és folyotengerének van vetve. A' két erő egyesül: és adván a Him és nyőstény Nemek külömbsége, s edénnyei. Azutánn a derék alkotvánnak minden részei, Sziv, lépp, májj, tüdő, belek sat. mind külömböznek; de egy elválhalhatatlan egységbe egybeköttettek. Azután felyül az az egység esmét két felé válik; ott van a' jobb és balkéz mint eszközök, egyik a' boldogságot más a' tökélletességet öleli; közből a' Fő; az emberiség alkotványának teteje; s annak kifejtődésének vége.

2. Ezek szerént az ember esméretének mintegy két sarka vagyon. Egyik a' Nagytermészetbenn, mellyenn az emberiség áll: másik az Emberiség végébenn, a' boldogságban és tökélletességbenn. Az eddig elé számlált Jelenések erre a' két sarokra nézve adják elé magokat: (az) de vagynak másokis mellyek tulajdon emberiek; és külömböző alkotványi Jelenésekbenn adják magokat az emberbenn elé. Illyenek elsőbenn, az emberi Élő, Esmérő, Érző, és Személlyes alkotványok. Másodszor az esmérő és érző alkotványoknak más négy alkotványai: uma. Külső, Belső, Középalso és Közép felső alkotványok. Ezek mind régi ujj Jelenések.

5. Jelenés

a. Az Élő alkotvány az emberbenn a' Test; egy tulajdonképpen magábann és éltető részeinek Eleire nézve nem emberi dolog; az Erző és Esmérő alkotványok, mellyek tulajdon emberiek, az Nem s alkotványi középforma erőből fejtődnek ki; a személlyes külső alkotvány, mellybenn a mondott három egybe köttetik és a' belső emberiségnek külső képviselője: egy ember mint Jelenés ezekből áll. De hogy köttetnek ezek egybe nevezetessenn a' Test a' Lélekkel; s a' világi külső, és az emberi belső erők hogy

dolgoznak költsönössön egymásba? Rövidenn. Egyik fő tehetsége a' Léleknek a' Nemforma erő, az esmérő tehettség; ez csak tehettség, ez magábann a' világonn semmivel nem jőhet közősülésbe; még maga a Lélek csak magára, más Lélekkel se jőhet költsönös munkába: hogy abba jöjjen egy harmadik; köztök köz dolognak kell közibe jőnni. Ez a' harmadik vagy köz dolog, a' másik fő tehettsége a Léleknek, az érző tehettség. Ennek két tehettsége vagyon: a' tiszta tehettség, és az magának alkotványi edényeket formáló, s azokhoz képest dolgozó tehettség. Az első által az Esméret tehettséggel vagyon egybekötve; mint tehettség tehettséggel: a' másik által a' hozzá s az ő alkotványához és külömböző edényeihez illő testi vékonyoknak mag Eleivel. Ezek közösülésbe vannak a' külső higokkal 's azokáltal az egészsz tellyessel. Es igy a' külső dolgok dolgoznak az emberi Élet alkotványában; ez az érző testi edényeknek változása által, az érző tehettségekbe, csak az esmérő alkotvány tehettségeibe: és megforditva. Természeti alkotványi Jelenés ugy a' Személlyes alkotvány is: mert ez, a' három belső alkotványnak egyegységbe való egybe köttetése; 's a' mi azokban emberi; annak külső képviselője.

b. De ezek szerént mitsoda Jelenés (az) : *az Élet alkotványára nézve* hogy minden Nem és alkotványi forma erő mindenben egy és ugyan az: mégis az ember, érző és esmérő tehettségekre nézve ollyan külömböző! Az élet alkotványának eleji az emberben, az alkotvány formáltatásakor nem egyenlök; külömbkülönféle mértékű elegyedéssel alkottyák az emberi testet: innen az érző alkotvány

---

külömböző ki fejtődése az ő edényeiben, tehettségeiben: s következés képpen az esmérő tehettségekbenn is. Innen a külső belső csonkaság, butaság, elmésség, egynek egyre másnak másra valo hajlandosága.

6. Jelenés

a. Emlitetett fellyebb, hogy az Esmérő és érző alkotvány négy all alkotványból áll; melly a' Külső, Belső, Közép also és Közép felső: mitsoda Jelenés ez? Egy példát adok: Felső a Nap, világosság van, Látsz; ez a' Látás a' Külső alkotvány munkája. De a napba találsz nézni, a' szemed tőle fáj, megbutulsz: ez a Közép also alkotvány dolga. Vagy eszedbe jut a' napnak felkelése, járása és elenyészése; 's abbol az emberi életnek mivolta, Boldogság, Isten sat.: ez a' Belső alkotvány munkája. Vagy egyikse ezek kőzűl, mellyek kőzűl az első a' Nap mineműségét, a' másik az érző külső belső érzékenységeknek változását, a' harmadik a' Léleknek belső érzéseit illetik: hanem azokonn kivűl gondolatba merűlsz, hogy mi a' Világosság? az égi testek rendibenn s a' Tellyesnek nagy alkotványában, mitsoda Jelenés a' Nap? Sat. Ez a' Közép felső alkotvány dolga, mellynek tárgya a' tiszta gondolat.

b. Ekkor már Jelenés adja magát elé: hogy a' mit éreszsz, azt eszre veszed, és a' mit eszre vészsz, azt érzed; e' mitsoda Jelenés? Mikor az egészsz emberiségnek a' Személlyben alkotványi közép pontya a' Lélek, és ebben eleinten, mint csirában az esmérő Nemforma és az érző alkotványi forma erők egyegységbe egybe vagynak kötve *akkor*; természetszerént az azokból ki fejtődnek két alkotványnak s azok tehettségeiknek az ő eredeti egybefüggéseket megkelltartani. Költsönös minden munkájok. De a' mondott alkotványokat külön külön vévén fel.

7. Jelenés

a. A' külső alkotványra nézve mitsoda Jelenés a' Külső alkotvány és Esméret? Az esméret vagy érzés vagy az esmérés által esik. Az érző edény érzékenykedik, ezt észre veszed:

ez az Érzés. Az esmérésre nézve, az esmérő edénynek, p.o. a szemnek adatik egy Élőfa. Ezzel két pont adattatik: egyik a' nagy Látás egészsz határozattya, erdő, mező, hegy sat. Másik az egy, az Élőfa benne. Veszem az utolsut, a' fát például; abban vagyon a' mi Néked nemadattatik: ez a' dolog magában: nincsen külső esmérete. Vagyon a' mi adatik: és ez a' mennyiben a' fára vitetik; a' Jelenés, a' mennyiben Réád a Látás. A' mennyiben a' mi adattatott benned alkotványi változást csinált: a' Tudás. De az Esmérés Elvonás által részenként esik, azis megannyi Tudás: de mint részTudás a' mennyiben azok a vonások a' Jelenés mineműségét, nem az alkotványt illetik: ez Eszre vétel. Ha az adattottat, elfordulván tőle nemlátvais látod: ez a Képzelés. A' Képzelésnek az a' tulajdonsága: hogyha kettő(t) több(et) nékie együtt adattatott; azutánn közülök egyik adattatván; a' másikat elé állittya melléje: ez az emlékezet: és ezis Tudás; de külső tudás. Mikor az esmérés, az észrevétel, képzelés és tudás által az adott fának Mássát egészszen, vagy annyibann a' mennyiben elé tudja álitani: ekkor megvan az Esméret.

b. A' Belső alkotványra nézve: mitsoda Jelenés ez? Ez a' Lélek tulajdon alkotvánnya. Érző vagy Esmérő. Az érző az emberiségnek mint alkotvánnak két ágát érzi: a' Boldogságot és Tökélletességet. Mindeniket vagy közönségesenn az emberi Nemzetre, társaságra, s a' nagy alkotványra, és annak ki fejtődésére, s erkölcsbenn, emberi szeretetben, nevelésbenn, mesterségekbenn, tudományokbann való gyarapodására nézve: vagy pedig magára és a' maga tehettségére 's személlyes ajándékaira; kivált képpen pedig Lelkére nézve, ugy azzal mint vagyon (békességben, melly a' Lelki esméret)

---

békességbenn. Az Esmérő Belső Alkotványbann három Tudás és esmérő tehettség vagyon: első mikor Magadrol és Magad esméretével vagy, melly alkotványi; második, mikor a' belső érző alkotványbann adatott fenn emlitett változásokat, és azoknak mineműségeket az emberiségre nézve tudod és észre veszed; harmadik mikor a' Te magad szabad cselekedeteinek ahoz képest, a' mint azok az ő mineműségekre nézve a' magad érzésével, tudásával, s esméretével egyeznek, vagy nem egyeznek? Melly a' Lelki esméret.

c. Az also Közép alkotványra nézve, melly az okt.állatbanis köz. Mitsoda Jelenés ez? Ezis Esmérő vagy Érző. Az Esmérőnek csak három tehettsége: a' Képzelő, Képzelődő és Itélő vagy Maga meg határozo, melly ugyancsak a' Képzelés munkája. Az Érzőnek tehettségei: az Ösztön, Kivánság, Indulat, és ki munkálodás. Ezeknek köz eszköz tehettségei: az Önkéntség és Akarat. Ennek az alkotványnak munkálodásának rendi ez: a' külső vagy belső érző, vagy pedig az esmérő edények által adattatik a' képzelésnek, vagy megforditva ez által azoknak valami változás: ez az érző edényekbenn az Érzékenyedés. Ezt észre veszed: ez Érzés. Ha az érzés az érző edényeket érdekli, és annak megszüntetésére valami Eszköz kivántatik: ez az alkotványra nézve Ösztön, reád nézve Szükség. Ezek benned alkotványi nyughatatlanságot szereznek a' Szükség kielégítésére: ez a' Kivánság. Mindezeket egyszersmind észre vévén a' Képzelés vagy eléállithattya s azon meg nyugszik: ez a' Maga meghatározás. Az esméret alkotványábann mintegy Itélő Táblán eképpen végződvén a' dolog: erre viszontag költsönbe érzékenyedik az Érző alkotvány, és a' kivánság, szükség, ösztön, mintegy also, végre hajto Tábla, igyekeznek azt a' Mit mint Czélt végre hajtani. Ebben az egész munkábann pedig az a' középpont, az a' köz tehettség melly a' Határozást a' kivánságra mint czélt által viszi: az Akarat. És ha mind ez a' munka a' felső és Also Táblán ugyfollyt, hogy külső eröltetésből vagy történetből nem esett semmi; hanem az ember vagy állat a' mondott tehettségeivel mint maga tulajdonáival élhetett: ez az Önkéntség. Ha pedig ugy esik, hogy a' Képzelés a' szükséget ki elégités modját felnem találllya,

vagy a' szükség igen szorgos, hirtelen valo kielégitést kiván, mellyre a' Képzelés nem elégséges, vagy igen nagy érzékenyedessel esvén az érző edényeket és más kemény és hig eszköz testi edényeketis érzékenyedésbehoz; ekkor a' Képzelést segitvén a' Képzelődés s ez által az érzékenyedés nevekedvén, se a' Meghatározásnak, se az akaratnak helye nincsen: ekkor és igy születnek az erőss Indulatok, felháborodások.

d. Mitsoda Jelenés a' Közép felső alkotvány. Ezis esmérő és Érző. Külömbözik a' többitől mind Materiájára, mind tehettségeire nézve. Materiája egy tiszta gondolat, melly elsőbenn szobann adattatik mint Jelben; másodszor az adatott gondolatnak nem egy külső Jelenés felel meg, hanem egy belső, mellynek a' gondolat Mássa; harmadszor nem azt esméri hogy az az adatott Jelenés, mellynek Mássa millyen hanem hogy az Mi? és negyedszer hogy az Igazé vagy nem? Esmérő tehettségei: az Okosság, Értelem, Itélet és Okoskodás. Az Okosság, melly csak az embernek tulajdona, munkás és láto, a' gondolatokat láttya, meg külömbözteti, egybefüggéseket által Láttya, és azokat illendő képpen egységbe rendeli. Az értelem esmérő és ki fejtő, az adatott gondolatot

---

ki fejti és meg esméri hogy Mi? Az Itélő az Okosságnak eszköz tehettsége, a' gondolatokat, kivált a' beszédbenn és munkábann valo egybefüggéseket láttya által. Az Okoskodás a' nagyobb Itélő tehettség; az Okosságnak és Értelemnek lajtorjája egy Harmadik Tertium által száll és hág fel az Igazságra; melly mind az Itéletnek mind az Okoskodásnak tulajdon tárgya.

e. Mitsoda Jelenés a' Felső Közép érző alkotvány? Ez azt teszi, hogy mitsoda Jelenés az Emberbenn az közönségessen hogyha a' külső világ az embernek külső Jelenéseket álitt eleibe; Költsönbe az emberis a' Világnak az ő munkáibann, mesterségekbenn s Tudományokbann másokat ad viszsza mint egységeket s alkotványi dolgokat. Különösönn, hogy a' Mesterségekbenn, Tudományokbann, és legalábbis a' Természetbenn a' Szépet, Nagyot, Tökélletest érzi és csudállya s utánna csinállya. Mitsoda Ér benne az az Érző Ér, és mitsoda tehettség az a' tehettség, mellyben az az hajto ösztön vagyon és a' melly által az dolgozik, épitt, csinál, szerez? Hogy a' melly széles a' Világ, olly véghetetlen az ő kivánsága azt, s a' mi azon kivül vagyonis esmérni, tudni, megfogni, azoknak egységit által látni, s a' végre tanulni, tanitani, egymást s a' természetetis űzni? Az Okt.állat s az egészsz Tellyes meg fosztatott minden illyen érzéstől, ösztöntől és tehettségtől mint az Okosságok: ez csak csupán az Ember ajándéka. De mint a' Jég csap a' tűztől megnem gyul; ugy az emberbenn se volna ez az érzékenység, ha benne annak megfelelö bé vevő és ki dolgozo tehettség nem volna. Az Okosság vezérlése alatt ugyan: de tulajdonképpen, ez a' tehettség az Elme, Ingenium. Ez érzékenyedő és csinálo. Midőn a' belső külső, also és felső Közép alkotványok érző edénnyei és tehettségei érzékenyednek: ez azt észre veszi és érzi; abbol ösztönt veszen és az Okosság czéllyán az egységre, az Értelem, Okoskodás, Képzelés és képzelődés által, mint társ, vagy eszköz tehettségek által dolgozik. Tárgya minden kivülről vagy belölről adatott szükség melly az embert vagy emberiséget érzékenyiti, a' külsőkre nézve mesterségeket talál s épitt: a' belsőkre nézve, millyenek a' Jonak, Boldogságnak, Tökéletességnek, Világnak, Istennek belső adatott Szükségei, mellyeknek gondolattya Oskolai nyelven Ideának neveztetik; azoknak gondolattyait az Értelem ki fejtvén, azoknak gondolatbeli alkotványt ád, és csinál, a' mit csinál, annak tiszta gondolattyát elébb ki rajzolván gondolatbann.

8. Jelenés

a. Mitsoda alkotvány Jelenés az Emberbenn a' Személly, annak tehettségei, és annak külömböző sorsa s tehettségeinek mértéke? A' Személly a' ki fejtődött belső

emberiségnek, s annak az élő alkotvánnyal valo egybeköttetésének képviselője. Az egészsz emberi alkotványnak szüksegis, a' mennyiben azoknak ki elégitések csak az embertől függ: a' Személly szükségei; és minden szabad munka az övé. Két fő tulajdon tehettsége vagyon: az Akarat és Szabadság. Az emberi Akarat az okt.állatétol annyit külömbözik: mint az ember az Oktalan állattal; az ember okossággal lévén felruháztatva; mellynek eszköz tehettségei a' Személlyben az Esz és Meggondolás. Ezek az ő Meghatározo Itélő tehettségeitis meg nemesitik: ez által akarattyai

---

tökéletesebb. Innen származik az emberi Szabadság, melly abban áll: a' mennyiben az ember nem csak ki dolgozo edényeivel, és külső s also tehettségeivel; hanem a' felsőkkel is um. az Okossággal, értelemmel, s Okoskodással, s azonfellyül az észszel és meggondolással, mint maga tulajdonaival akadály nélkül él, s elhet, és élhetett mint magáéival.

b. Mitsoda Jelenés az továbbá: hogy egyik ember mint ember ollyan ember mint más; mégis a' Személly az ő emberi tehettségeire és sorsára nézve ollyan külömböző, a' milyennek láttyuk? Mind ezek alkotványi dolgok, és vagy az emberi nagyalkotványnak természetéből um. közönséges társasági és házi nevelésből, ki fejtődésnek mértékéből, születésből, munkassagbol vagy pedig az élő testi alkotvánnak kifejtődhetéséből, épsegéből és annak alkotásából folyo külömböző hajlandoságoknak mivoltából következnek. A' kettöt egybe vévén; minden alkotvánnak szükséges képpen külömböző részekből kell állani: azért az emberi nagy alkotvánnak minden részei csak emberből állván; természeti dolog hogy azok a' személlyre nézve külömbözzenek. A' ki fejtődés is hasonloképpen természeti dolog: azért annak külömbségeiis természetszerént megválasztya a' Személyt a' Személytöl. Ezekből foly a' Köz Jo, Maga Szeretete sat. A' Személy az, a' mi az emberben a' Külsö Ént teszi.

9. Jelenés

a. Az alkotványi Nem forma alkotványi középpont, mint emberi forma erő, magában mind egyforma: de a' Személlyesség az ötet másoktol megkülömböztetö vonások által annakis külömbséget ád; és ezek a' vonások a' Lélekbenn annakutánais minekutánna az élet alkotvánnya eloszlik, 's annak eloszlásával az esmérő és érző alkotványokis el romlottanak, megmaradnak eltörölhetetlenül: és ez a' meg maradás Személlyes dolog, belső Én. Azok a' maradando vonások pedig azok főképpenn mellyek tégedet az emberi Szeretetre 's az magad Lelked tisztaságára nézve, mint a' Nem erö tulajdonságaira nézve: azután az alkotványi ajándékokra vagy mind személlyes ajándékaidnak tökéletességére nézve másoktol meg külömböztetnek.

b. Ebben a' belső Enben adatik az embernek minden Nemzetnek nem csak Bodolgságnak, Tökéletességnek bizonyos érzése; hanem az Istennek, Gondviselésnek, és Kegyességnek érzése és gondolattyais; melyeknek gondolattyai, mint fellyebb Ideáknak neveztetnek: mitsoda Jelenségek ezek? Emberi természet a' belső alkotványba adatnak, az Elme érzékenyedik rájok, s az okosság igyekszik az Értelem által ki fejteni őket. Leg rövidebb ki fejtése summásonn azoknak a' Jelenségeknek illyen forma: nincsen egy emberis hogy nevegye eszre, hogy az életben legkevesebb dolog a' mi a' világon tőle, és azis szabad akarattyától függ. Azombann az egészsz világ magában 's az ő sorsa és legszabadobb munkáiis nem ő általa, hanem egy fő, mind rajta, mind az egészsz Tellyessen kivül és fellyül valo erö által bölcsenn egybevagynak rendeltetve. Ez a' fö erő, és annak gondolattya szerzi az emberben az Istennek gondolattyát, azt ugy gondollya, mint teremtőjétis, Urátis, Attyátis, Baráttyátis, és annak rendelésénn megnyugoszik: ez az Istenben valo Bizodalom. Az a' maga elszánása, s annak

gyakorlása hogy minden munkáinak és állapottyának közép pontyának, annak a' Fő Valoságnak tetszését tegye: az Isteni félelem.

Vallyon a' mondottakbol az emberbenn, hellyes egybefüggésbenn és alkotványi modon egy egybekötött egységbe vévén fel; adattatiké, adattathatiké az emberben mint emberben, valami ollyan változás vagy munka, mint Jelenés, mellyet lassan lassan idövel azokbol ki nelehessen fejteni? Nékem ugy látszik: hogy az embernek esmérete, a' Bölcsességnek kezdete.

Bíró Annamária

Vita vagy önreprezentáció?

1. Bevezetés

A dolgozat egy részben publikus, részben pedig kéziratban maradt vita rekonstrukcióját nyújtja, valamint a vitában megszólalók érvelésének mikéntjére és miértjére kérdez rá.

A vita tulajdonképpen a Göttingában élő August Ludwig von Schlözer egyetemi tanár könyve (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*) megjelenése kapcsán tör ki. A vitának két egymástól ugyan eltérő, de sok tekintetben összefuggő mezeje van. Az egyik, az általam publikus vitának nevezett rész, a mai értelemben is a publikusnak nevezhető szférában zajlik, azaz a kor tudományos folyóirataiban valamint néhány magánlevélben (a magánlevek publikus funkciójára is kitérek). A publikus vita leginkább német nyelven folyik, a dolgozatban azért kap hangsúlyos szerepet, mivel nagyon sok olyan probléma merül fel benne, amely a nem publikus vitában is központi szerepet játszik. Másrészt, míg a magyar vonatkozású előzményekről és témákról nagyrészt helyes elképzeléseink vannak, a német szövegekben több fogalom is bővebb magyarázatra szorult, enélkül a vita nehezebben érthető. A kétfajta (mind nyelvi, mind pedig kulturális szempontból különböző) megszólalásmód egymás mellett való tárgyalása olyan eltérő aspektusokra világít rá, melyekből magyarázhatónak tűnnek a meg nem értés okai. A vitának a másik része szorosan az erdélyi literátus körökhöz kötődik. Aranka György ugyanis megcáfolni készült Schlözer könyvét, azonban ez a cáfolat soha nem jelent meg. A kutatás jelenlegi fázisában nem vizsgálhatom a kéziratban maradt szövegek minden egyes aspektusát, mivel a teljes hagyaték még nincs feldolgozva. E hiányosság kiküszöbölésére született Egyed Emese vezetésével az Aranka-kutatócsoport. A dolgozat a kutatócsoport eddig elért eredményeit is felhasználja, azonban még így sem volt lehetőség rá, hogy az Aranka-hagyaték teljes történeti vonatkozású anyagát feldolgozzam. Ezért azt a módszert választottam, hogy ebben a dolgozatban kizárólag azokra a szövegekre reflektálok, amelyek szorosan kötődnek a Schlözer könyve körüli vitához. Ugyanis a cáfolatok írásának kezdeti fázisában olyan szövegek születtek, amelyeknek terjedelme megegyezik egy korabeli tudományos folyóiratban megjelentethető ellenrecenzió terjedelmével. A dolgozat második részének anyagát egy ilyen véglegesnek tekinthető változat valamint más, tematikailag köthető szövegek képezik. A dolgozat első részében a vitát kiváltó könyv keletkezéstörténetével, valamint a német nyelvi közegben zajló vita aspektusaival foglalkozom.

A második rész a magyar literátus körök reakcióját tárgyalja. A vita két oldala nem választható el oly élesen egymástól, mint ahogyan azt a dolgozat szerkezeti felépítése mutatja. A publikus vita ugyanis valószínűleg több szempontból is hatott a kéziratokban maradt szövegek beszédmódjára és a cáfolandó pontok kialakítására. A differenciálás azért történt, mert a kutatásnak ebben a fázisában még nincsenek feltárva azok a levelek, amelyek erre a közvetlen hatásra bizonyítékul szolgálnának. A vita egy része jogi terminusok helyes használatának kérdésével foglalkozik, ezekre nem térek ki részletesen, mivel a dolgozat célja nem az, hogy kiderítse a vitatkozó felek közül kinek volt igaza, inkább a beszéd- és

érvelésmódokra reflektál. A beszédmódokról szólva a cambridge-i eszmetörténészek által kidolgozott fogalmat[305] használom fel. A beszédmód fogalmát magyar nyelvű XVIII-XIX. századi szövegekre Debreczeni Attila és Takáts József alkalmazták, a dolgozat az ő eredményeiket használja fel, illetve ezeket applikálja a vizsgált szövegekre. Tehát tulajdonképpen arra kérdezek rá, hogy a cáfolatok szerzői milyen érvelésmódokat használnak. A nemzetkép részletesebb tárgyalására is kitérek, hiszen a kéziratos szövegek a Schlözer által megkérdőjelezett ősi jogokat védelmezik. A szövegek tartalmi felépítését ez az elv határozza meg leginkább. Mivel két különböző nyelvi közegben zajlik a vita, fontos volt a nyelvi illetve kulturális eltérések figyelembe vétele is, a félreértések ugyanis nagyon sok esetben a kétnyelvűségből származnak.

2. Schlözer – textusok és paratextusok

2.1. A magyar literátus körök előzetes kapcsolata Schlözerrel

A Schlözer személyéhez és munkásságához fűződő paradox viszonyulás a magyarok részéről tárgyalt időszakunknál korábbról fakad. Ő szerkeszti a Göttingában 1782-től megjelenő Staatsanzeigen című lapot, melyben 1788-tól több magyar vonatkozású írást is megjelentet, többek között *Von und aus Ungarn* cím alatt az egykori tanítvány, Ráth Mátyás átszerkesztett tudósításait.

A negatív viszonyulás Schlözer részéről a magyarság irányt már akkor világossá válik, amikor a következő években egyre inkább elítélő hangon szól a Magyarországon történtekről. 1790-ben *Vorgehabte Verschwörung in Ungern* címmel jelentet meg írást, a következő két évben pedig egyre gyakrabban jelenik meg a magyarokról szóló tudósításokban az *intoleranz* kifejezés. Meggyőző H. Balázs Éva megállapítása, mely szerint Schlözer a magyar politikai identitást a 80-as évek közepétől a konzervatív nemesi magatartással azonosította, és nem vett tudomást arról, hogy különböző nemesi csoportok léteznek, és hogy egykori tanítványai pontosan az ő szavai felhasználásával érvelnek bizonyos politikai-jogi állítások alátámasztásakor.[306]

Az Arankával és körével folytatott egyfajta vita (amely azonban magyar részről csak látensen, a levelekben jelenik meg) akkor tör ki, amikor Schlözer elolvassa Aranka György *Az anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című írását.[307] Nem az eredeti magyar nyelvű szöveggel kerül kapcsolatba: ezt ugyanis Szrógh Sámuel 1790-ben németre fordította, és névtelenül meg is jelentette.[308] A kötet a megjelenési hely feltüntetése nélkül jelent meg, a paratextusokból arra a következtetésre juthatunk, hogy Pesten. Szrógh leveleiben olvasható néhány utalás arra, hogy nem állt módjában kikerülni a cenzúrát vagy máshol megjelentetni a könyvet.[309]

Az anonim nyomtatvány szerzőjét a fennmaradt Szrógh – Aranka levelezésből tudjuk pontosan azonosítani, mivel Szrógh explicite is kimondja, hogy ő fordította le a munkát.[310]

---

[305] ld. Horkai Hörcher, 1997.

[306] Balázs, H 1976, 266.

[307] Aranka, 1790.

[308] *Vergleichung zwischen Engllands und Ungarns Regierungsform. Oder Ein Wort an diejenungen, von welchen die ungarn für unruhige Köpfe gehalten werden.* Aus dem Ungarischen übersetzt und vermehrt. H.n., 1791.

[309] Szrógh Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Pest, 1791 Julius 14, in Enyedi, 1983, 531.

[310] közli Enyedi 1983, 529-536.

Mivel többnyire a Szrógh által írott levelek maradtak fenn, a fordítás mikéntjéről és miértjéről csak az ő perspektívájából értesülünk. Azt állítja, hogy a német nyelvre való átültetés elkezdésekor nem tudta, ki a mű szerzője.[311] Tulajdonképpen az állítás hihető is, meg nem is, igaz ugyanis, hogy Aranka munkája névtelenül jelent meg, de ahogyan Dohi Zsuzsa a kötetet tárgyaló dolgozata[312] is bizonyítja a mű már megjelenése előtt is terjedt kéziratban, a korabeli literátusi körök tisztában voltak szerzőjével. Ezt az állítást támasztja alá Mezei Márta Kazinczy levelezésének műfaji kérdéseit, valamint a levelek nyilvánosságpótló funkcióját tárgyaló könyve is.[313] A levelezés e korabeli funkciója révén ugyanis ismert lesz a nyilvánosság elől az anonimitásba rejtőzködő szerzők személye is.

Schlözer megtámadja a dolgozatot, és 1791-ben *Ein ungarischer Aristokrate* címmel közzéteszi. Abból eredezteti az írás elhibázott kijelentéseit, hogy a szerző kiindulópontja, mely szerint a magyar független állam lenne, téves, téves feltevésből pedig nem lehet helyes következtetéseket levonni. Végkövetkeztetése és módszere mégsem az, hogy a munkát történeti és politikai érvekkel megcáfolja, hanem, hogy a magyaroknak jót fog tenni, ha ilyen és ehhez hasonló képzetek élnek tudatukban, így talán könnyebben legyőzhetik arisztokrata gőgjüket:

> *„Lassen wir sie dabei – vielleicht lernen sie daraus und bemühen sich; ihren Aristokratismus zu bezwingen."*[314]

A recenzió megjelenése után, magánlevelekben csakis Schlözer *személyét* támadják (Vay József szamárnak, Szrógh pedig rabszolgasághoz szokott embernek titulálja).[315]

Azért tartottam fontosnak részletesen tárgyalni a könyv körüli problémákat, mert tematikája részben kötődik az általam vizsgált anyaghoz, azzal a különbséggel, hogy ebben a kötetben hangsúlyosabb szerepet kap a természetjogi érvelés, a kéziratokban viszont a történeti jogi, az ősi alkotmányra hivatkozás nyelve válik elsőrendűvé. Ami ezt a korai polémiát még az általam vizsgált vitához köti, néhány olyan jellemző vonás, amely folyamatosan visszatér a vizsgált szövegkorpuszban. A magyar vitastílus feltűnő vonása lesz ugyanis a *személyesség* illetve a *személyt/szerzőt illető* kijelentések megjelenése. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy már ebben a korai fázisban is megjelenik az a vélekedés, amely Schlözert kizárja azok köréből, akik a magyar történelemhez érdemben hozzá tudnának szólni:

> *„azt se tudja gondolni – annyival inkább érezni – hogy mi a' Magyar Szabadság?"*[316]

A *magyar szabadság* kifejezés jelentésére és az ezen alapuló beszédmódokra a későbbiekben még visszatérünk.

A fejezet elején azért említettem mégis paradox viszonyulást, mivel a Göttingában tanuló, vagy éppen csak megforduló diákok mindig nagy tisztelettel és elismeréssel szólnak Schlözerről. (pl. Budai Ézsaiás, Mátyási József, valamint Kazinczy is nagyon sokáig megőrzi elismerését munkássága iránt) Gyarmathi Sámuel pedig még 1797-ben is amellett

---

[311] Szrógh Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Pest, 1791 Julius 14, in Enyedi.1983, 531.

[312] Dohi Zsuzsa, *Egy XVIII. századi szöveg feltárása: Aranka György: Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése*, kézirat. Ezúton is köszönöm Dohi Zsuzsának, hogy dolgozatát rendelkezésemre bocsátotta.

[313] Mezei 1994.

[314] Staatsanzeigen, 66:30.

[315] Szrógh Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Enyedi 1983, 531.

[316] U.o.

érvel, hogy Schlözert kellene felkérni a magyarok történetének megírására.[317] Ehhez képest Arankáék elutasító magatartása nem tűnik megalapozottnak, ugyanis a korban a Staatsanzeigen a magyar olvasók körében is (de mint később látni fogjuk, főleg a szász értelmiségiek körében) népszerűségnek örvendett, Schlözer elveit és munkamódszerét sokan még a magyarokhoz való negatív viszonyulás után is tudományos szempontból követendőnek vélték.[318]

2.2. Schlözer történelemfilozófiája és ennek megjelenése a „szász könyvben"

A könyv politikai irányvonalának megértéséhez tisztában kell lennünk Schlözer és a göttingai iskola történelemfilozófiájának néhány aspektusával. Ez azért is fontos, mivel a XX. század történetírói is folyamatosan keresik a választ arra a kérdésre, mi a történelem.[319] A válaszadás problematikus, mert az amit leírnak, akarva-akaratlanul saját, időben elfoglalt helyzetüket tükrözi, és részben arra az átfogóbb kérdésre felelnek, hogy milyen módon tekintenek arra a társadalomra, amelyről írnak. A történetírás történetének tanulságait levonva[320] arra a következtetésre juthatunk, hogy a XVIII. században tovább bonyolódik a helyzet. Nem alakultak még ki a műfaji sajátosságok, a történelem fogalma még nem vált le teljesen az irodalom fogalmáról – a későbbiekben erre a problematikus pontra részletesebben is kitérek. A felvilágosodás gondolkodói számos olyan alapkérdést vetettek fel, amelyek tekintetében napjainkban is megoszlik a tudósok véleménye: nevezhető-e tudománynak a történetírás, ha elbeszélő, „irodalmi" formában jeleníti meg érvelését, ha a történések magyarázata olyan egyedi tényekre épül, amelyek kiválasztásában és felsorakoztatásában meghatározó a történetíró személye. Ekkoriban mind francia, mind pedig német földön világtörténelmek írásával foglalkoznak,[321] ezekben szoros egységben jelentkezik a tudományosság három területe, a történetírást ugyanis irodalmi műfajnak tekintik, amely azonban a filozofikus gondolkodás alkalmazásán alapul.[322] 1765-ben Voltaire megalkotja a történetfilozófia terminust, és kijelöli a világtörténetek irányát: a történelemnek az erkölcsök, szokások, ismeretek változásait kell megjelenítenie, a világtörténelem tárgya így az emberi szellem története.

Penke Olga arra is felhívja idézett könyvében a figyelmet, hogy a francia mintától eltérő változata alakult ki a világtörténeteknek a német területeken. A francia művek ugyanis nevelő célzattal születtek és egyfajta utilitarista álláspontra helyezkedtek: a történelem tanulságait felhasználva lehetségesnek vélték a múltban elkövetett hibák elkerülését.[323] Schlözer ettől kissé eltérően a történelem hasznát abban látta, hogy bizonyos jelenbeli kérdésekre választ tud adni (a múltban ugyanis magyarázatot látott a jelenre vonatkozóan). A szászok történetét tárgyalva pontosan azért kap olyan fontos szerepet a korai magyar múlt történetének vizsgálata, hogy kiderítse, miképpen lehetséges egyes

---

[317] Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, közzéteszi Jancsó, Magyar Nyelv, 1944, 3. szám, 221.

[318] A fejlődő polgári perspektíva hatása magyar vonatkozásban Berzeviczy Gergely munkásságában mérhető le.

[319] Már csak a címadásból is lemérhető ez a tendencia, pl.: E. H. Carr, *Mi a történelem?*, Osiris, Bp., 1995, H.White, *A történelem terhe*, Osiris, Bp., 1997, G. Noiriel, *A történetírás „válsága". Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudománnyá válásától napjainkig*, Napvilág Kiadó, Bp., 2001. A sor korántsem teljes, a bizonyításhoz azonban elegendőnek tűnik.

[320] ld. Gunst, 2000.

[321] Schlözer világfilozófiája 1775-ben jelenik meg

[322] A világfilozófiákhoz bővebben Penke 2000.

[323] i.m., 72.

nemzetek gyors fejlődése, ezzel egyszerre más nemzetek beolvadása nagyobb nemzetekbe, és ezáltal részleges vagy teljes eltűnésük. A vitában az a tény is fontos szerepet fog kapni, hogy a göttingai professzor a történelem tudományos funkcióját teljesen elválasztotta a vallásétól. A történelemnek ugyanis többé nem egy teológiailag motivált társadalmi rend jogosságát kell bizonyítania, sokkal inkább a fennálló társadalmi rend kritikáját kell elvégeznie.[324] Így pedig minden olyan utalást, mely a transzcendenciát a történelemben befolyásoló tényezőként tárgyalja, Schlözer értetlenül fogad írása tanúsága szerint.

A korban igen gyakran feltett kérdés, hogy egyirányú, haladó-e (progresszív-e) a történelem, vagy pedig ciklikus. A francia történetírási hagyomány felváltva fogadja el igaznak illetve hamisnak a két elméletet,[325] a német iskola (ld. pl. Isaak Iselin, Schlözer) a haladáselméletet fogadja el. Herdernek azonban már az *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* című írásában is az a munkamódszere, hogy bár a történelem összefüggéseit, haladását keresi, nem tekint el annak diszkontinuitásától sem. Arra a következtetésre jut, hogy a fejlődés és haladás bonyolult és korántsem oly ellentmondás-mentes, mint azt a francia felvilágosodás néhány képviselője vélte (pl. Millot abbé, Raynal abbé[326]). Nem lineáris, hanem bizonyos fokozatokra oszló, és társadalomfüggő, immanens szabályai pedig a különböző társadalmakban különbözőképpen érvényesülnek.[327] Míg Herder a történelmet az emberiség eposzaként fogta fel, Schlözer rendszernek tekintette, amelynek egységét az emberiség biztosítja. Ebből a koncepció-beli eltérésből fakad a két történész örökös vitája (Schlözer a változások immanens szabályait levezethetőknek tartja).

Ennél is tovább menve úgy gondolja, hogy a változás befolyásolható, az emberi történelem pedig a felvilágosult abszolutizmus révén szűnhet meg kiszámíthatatlan erők játékának lenni. Bár ez az elmélet konkrétan nem jelenik meg könyvében, a körülötte kialakult vitában fontos szerepet kap Schlözernek a felvilágosult abszolutizmusba vetett hite.

A korban „szász könyv" nevezet alatt elhíresült könyv három kötetből áll, az első kötet a szász történelemre vonatkozó okleveleket tartalmazza (*Erstes Stück: Urkunden*), a második történelemkritikai fejtegetéseket a különböző népek történetéből, különös tekintettel a betelepedések különböző módjaira és ennek jelentőségére a népek fennmaradásban illetve eltűnésében (*Zweytes Stück: XII. Kritisch historische Untersuchungen zur Geschichte der Madjaren, Petscheneger und Cumaner oder Polowzer – ingleichen das Coloniewesens überhaupt und der deutschen Colonien in Ungarn und Siebenbürgen insbesondere.*), a harmadik kötet pedig II. András privilégiumlevelét tárgyalja (*Privilegium Andreae II. vom J. 1224. mit einem Commentar*).

2.3. A (részben publikussá vált) vita. Rekonstrukció

Az áttekinthetőség kedvéért a könyv körül szerveződő vitát a megszólalások kronológiai sorrendjében közlöm.

A kéziratos szövegek általában keltezetlenek, így nem építhetőek be a sorrendbe, nem csupán a keletkezési dátumok hiánya miatt, hanem azért sem, mert, míg a publikus illetve fél-publikus szövegek egymással folyamatosan kommunikálva, polemizálva jelennek meg, addig a kéziratok – bár tudva a többi szöveg létéről – a nyílt vitából kimaradnak.

---

[324] Schlözer történetírói módszeréről bővebben ld. Bernd Warlich, *August Ludwig von Schlözer1735-1809 zwischen Reform und Revolution*, 1973.

[325] Penke Olga, i.m. 98.

[326] ld. pl *Élémens d'historie générale, 1772-1773*

[327] Bővebben Rathmann 1983.

A vitát képező szövegek kronológiai sorrendjének felállítása azért tűnt szükségesnek, mivel a továbbiakban folyamatosan ezekre a szövegekre történik utalás (a lelőhelyeket az áttekinthetőség kedvéért csak itt fogom közölni).

1796 május 29: Gyarmathi levele Arankához, melyben elküldi jegyzéseit a Schlözer könyvéből, és azt kéri, hogy valakivel írassanak a könyvre cáfolatot.[328]

1796 december 24: Bethlen Imre tudósítja Arankát, hogy Schlözer könyve néhány nap múlva kijön a nyomdából.

1797 január 15: Bethlen levele Arankához, valószínűsíthető, hogy Aranka adatokat kért Schlözer könyvéről, de Bethlen Imre nem találhatta gyanúsnak a könyvet, ha szerzője kizárólag ismert forrásokból dolgozik.[329]

1797 május 25: Gyarmathi levele Arankához, melyben arról ír, hogy Schlözert kellene felkérni a magyarok történetének megírására.[330]

1797 július 25: Aranka levele Ederhez: azt kéri, hogy küldje el neki a Schlözer munkáját.[331]

1797 október 22: Schlözer levele Engelhez, melyben annak megjelent történelmi munkáját recenzálja.[332]

1798 január: A Magyar Nyelművelő Társaság gyűlésén felolvasnak egy jegyzést a Schlözer munkájára, arról, hogy a kun nyelv nem veszett el.[333]

1798 február 15-16-17: A jénai Allgemeine Literaturzeitungban névtelen recenzió Schlözer könyvéről.[334]

1798 március 21: A Magyar Nyelművelő Társaság gyűlésén felolvassák a Schlözer munkájára tett jegyzéseket.[335]

1798 április 2: Schlözer levele Ederhez, melyben a jénai recenzióról tudósítja.[336]

1798 április 17: Schlözer levele Gyarmathihoz.[337]

1798 május 8: Seiwert levele Filtschhez a jénai recenzióról.[338]

1798 május 17: A Magyar Nyelművelő Társaság gyűlésén a nemzetek pecsétjéről olvasnak fel egy munkát.[339]

1798 április 26: a Siebenbürgische Quartalschrift első tudósítása a jénai lapban megjelent recenzióról.

1798 június 14: Gyarmathi Sámuel levele Aranka Györgyhöz, melyben a jénai recenzióról ír.[340]

1798 augusztus 26: a Siebenbürgische Quartalschriftben Eder válasza a jénai recenzióra.

1798 szeptember 11: Aranka levele Ederhez, örül, hogy ő ír recenziót az Engel recenziójáról.[341]

A fentiekből nyilvánvalóvá válik, hogy a könyv körül kirobbant vita egy része mai értelemben is *publikussá vált.*

---

[328] Magyar Nyelv, 1944/4.
[329] Magyar Könyvszemle, 1994/2.
[330] Magyar Nyelv, 1944/3.
[331] A levél Enyedi Sándor másolatában jutott a birtokomba, sajnos elmulasztotta lejegyezni, hogy az erdeti változat hol található. (Levéltár 87/2)
[332] Thallóczy, 1915, 41–46.
[333] Jancsó, 1950.
[334] Allgemeine Literatur-Zeitung, nr. 53, 54, 55., a továbbiakban ALZ.
[335] Jancsó, 1950.
[336] Archiv des Vereins, 320-
[337] Thallóczy, 1915, 51-60.
[338] Archiv des Vereins, 323-
[339] Jancsó, 1950.
[340] Magyar Nyelv, 1950/1.
[341] Enyedi Sándor másolata

Az általam vizsgált, és a vita szempontjából nem jelentéktelen kéziratokat azonban csak nagyon kevés helyen említik, azaz csak a vitában résztvevő néhány személy tud arról, hogy Aranka megcáfolni készül Schlözer könyvét.

A sor azonban valószínűleg még így sem teljes, már csak azért sem, mert nem minden dokumentum hozzáférhető. Néhány megemlített levél teljesen eltűnt, másoknak pedig még a léte sem dokumentálható (ismét másokra máig egy-egy hivatkozáson kívül nincs más adatunk).

A fenti kronologikus sor egyéb problémákat is felvet. Feltűnő például Benkő József hozzászólásának hiánya. Kiadott levelezésében egyetlen olyan levél sem található, amely arra utalna, hogy foglalkozott volna a témával.[342] Ez nehezen elképzelhető, hiszen egyrészt a korabeli Erdélyben ő volt a legelismertebb nagyobb történész, másrészt – és ez az érv tűnik a legmeggyőzőbbnek – Schlözer nyíltan polemizál vele könyvében, erre pedig a legmegfelelőbb választ csakis ő adhatta (volna). Ezért feltételezzük, hogy az erre vonatkozó levelek eltűntek, vagy pedig lappanganak valahol.

2.4. A (részben publikussá vált) vita. Elemzés

Szakirodalmi vita

A magyar szakirodalomban a legnagyobb (megjegyzem máig megfejtetlen) problémát a jénai lapban névtelenül megjelenő recenzió szerzőjének kiléte jelenti. Az Allgemeine Literaturzeitungban ugyanis 1798 februárjában (az 53, 54, 55-ös számokban) egy aláíratlan kritika jelent meg Schlözer könyvéről. Poór János Engelt nevezi meg a recenzió szerzőjeként, különösebben azonban nem érvel álláspontja mellett.[343] Engel szerzősége mellett azonban vannak érvek. 1788 és 1790 között Göttingában tanult, Schlözer tanítványa volt. 1797-ben megjelent *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer* című munkája, amelyet Schlözer egy magánlevélben alaposan megkritizált. Engel megsértődhetett, és ezért írhatta éles támadását Schlözer ellen. De míg Schlözer elsősorban konkrét tárgyi, forráskritikai ellenvetéseket tett az 1798-as jénai recenzió Sclözer könyvének politikai irányvonalát támadta. Tény azonban az, hogy Schlözer Engelt tartotta szerzőnek, nyomában pedig a német literátusi körök is (Heyne, Christian Schlözer). Pach Zsigmond viszont Arankát tartja szerzőnek, emellett a Göttingában tartózkodó Gyarmathi Sámuel leveleivel és Jancsó Elemér könyvének adataival érvel.[344] Ugyanis Gyarmathi még 1796-ban elküldi jegyzéseit Arankának Schlözer könyvének első két kötetéről, azzal a felhívással, hogy jó lenne megcáfolni őket, valamint egy későbbi levéllel, melyben arról tudósítja Arankát, hogy Göttingában mindenki Engelt tarja a recenzió szerzőjének. Ellenérvek azonban ebben az esetben bőven adódnak. A cáfolat megírására ugyanis Gyarmathi nem Arankát szólítja fel, neki a következő kommentárral küldi jegyzéseit:

> "... *ide szerkesztém ezen Schlözer szászok mentö irásából kiszedegetett vagdalodzásokat, olvassa meg az Ur, és mulassa magát mig egy pipa dohánynya ki ég.*" (1796 május 29).

---

[342] Kazinczy jelenlétének hiánya csak addig tűnik furcsának, míg eszünkbe nem jut, hogy ő ebben az időben fogságban volt.

[343] Tanulmányának egyik megbocsáthatatlan hibája, hogy miután (jogosan) kijavítja egy Jancsó Elemér által közölt levél dátumát (Magyar Nyelv, 1944, 4. szám-ban jelent meg), ő maga tévesen Eleknek nevezi Jancsót. Poór 1985, 140.

[344] Pach, 1972, 849–891. Megjegyzendő, hogy Pach szintén hibásan utal Jancsó könyvére (*Jancsó szerk.* 1955), az általa hivatkozott oldalon nem található meg a nevezett adat.

Ugyanebben a levélben megnevezi az illető személyt is, aki érdemben hozzá tudna szólni a kérdéshez:

> *"Ebből hát az láttzik ki, hogy nem sok legényt képzel a' ki vele szembe mérne állani, és ötet megcáfolni. Jó leszsz leiratni, és T Benkö Uramnak által küldeni. Ha az emberek igy nem köszörülik egymást soha az igazság ki nem jö világosságra."*

Ezért is tartom elképzelhetetlennek, hogy Benkő József egyáltalán ne szólt volna hozzá Schlözer könyvéhez. Aranka szerzősége ellen szól még egy Éderhez írott levél is, amelyben a következőket írja:

> *"Igen jol esett hogy a Bécsi Ember tépászása a Tisztelendö Ur kezére esett. Az ugyan ollyan incomodita, s extra okos keringő – Recensio, hogy déákul szoljak, hogy azt tartom, a T. Urnak több dolga leszen aval; miképpen zabolázza pennáját, mintsem aval, hogy miképpen vonnyaki annak élit: de csekély vélekedésem szerint az igazsság megvilágositásában megis kimélve és tapogatva, és igen világos Datumokkal kell elé állani. Nem azért a valoságos éretlen ifiu Tudosért, hanem azért hogy a mostani környül állásokra nézve nevezetesen azokat a Darásokat, a kik a Szász nemzetet célba vették ne mérgesitse az ember."*

Aranka pedig valóban többször is nyomatékosan kijelenti, hogy ő nem a szász nemzet ellen, hanem kizárólag Schlözer ellen beszél. A "Bécsi Ember" jelző utalhat Engelre, hiszen ő valóban Bécsben él, valamint az is, hogy ő Edert tartotta Schlözer informátorának. Aranka esetében ez nem feltétlenül negatív szerepként jelenik meg, ugyanis egyik kéziratában utal arra, hogy bár tudja, hogy Eder közreműködött Schlözer munkájában, elvei mégsem azonosíthatóak az ő álláspontjával:

> *"De az Eder szavai ugy illenek az Iroé közi mint a' tiszta forrás viz a' mocsár közé."*

A vita elemzésekor azt a hipotézist fogadom el, hogy a recenziót Engel írta.[345] Egyrészt az ennek megcáfolására történt kísérletek nem meggyőzőek, a kéziratok és a megjelent recenzió egybevetéséből pedig világosan kiderül, hogy Aranka semmiképpen sem lehet a jénai recenzió szerzője (egyébként sincs róla tudomásunk, hogy egyáltalán publikált volna valamit ebben a lapban). Másrészt pedig a korban mindenki Engelnek tulajdonította az írást, így a körötte kialakult vitába nagy mértékben beleszólt Engel személye is.

2.4.1. A tulajdonképpeni publikus vita

A vita alapját tehát Schlözer könyvén túl a jénai recenzió képezi. Nem lesz itt szó a kizárólag jogi terminusok körüli vitáról, valamint a történeti tények igazságának osztályozásáról, a dolgozatnak ugyanis nem ez a célja. Irodalomtörténeti kötöttségű dolgozatban fontosabbnak tartom a megszólalásmódok vizsgálatát. A vita bizonyos aspektusait, amelyek szorosan kötődnek a kéziratokban megjelenő problémákhoz és csak azok ismeretében érthetőek igazán, a kéziratokról szóló fejezetekben fogom részletesen tárgyalni (pl. az Anonymushoz kapcsolódó kérdéseket).

---

[345] Nem zárom ki teljesen annak a lehetőségét, hogy a recenziót egy harmadik személy írta volna, de a kutatás jelenlegi fázisában erre nincs semmilyen bizonyítékom, az identitásképző gesztusokból származó ellentmondásokat feloldhatónak tartom.

A recenzió szerzősége nem csupán azért válik kérdésessé, mivel az írás szignálatlan, hanem azért is, mert a szövegben a szerzőnek több helyen is furcsa identitásteremtő megnyilatkozásai vannak. Tudnunk kell ugyanis, hogy Engel ebben az időben Bécsben élt, és az udvar szolgálatában állt. Ezt a magyar nemesség nem nézte jó szemmel, ezért nem is vállalta volna magáénak Engel véleményét, ő viszont az erdélyi magyarok védelmére írta recenzióját.[346] Úgy gondolom, hogy ezért volt szüksége egy olyan anonim identitás megteremtésére, amely egyrészt a lakóhely megnevezésével definiálja önmagát, másrészt pedig a nyelv valamint a szokások ismerete által.

2.4.2. Identitásképző stratégiák

Kérdésessé válhat, miért volt Engelnek arra szüksége, hogy erdélyi lakosként, ezen belül pedig kolozsváriként határozza meg önmagát. Erre a kérdésre olyan módszerrel keresem a választ, hogy a szövegen belül megkeresem azokat a helyeket, amikor szükségesnek látja nyomatékosítani identitását. Minden előzetes elvárásnak megfelelően jár el tehát akkor, amikor a recenzió első soraiban „megnevezi magát". Ezt azonban, mint majd máshol is, mindig valamivel szemben teszi. Már első bekezdésében ugyanis külföldinek (Ausländer) nevezi Schlözert, tehát olyasvalakinek, akinek nem lenne joga erdélyi dolgokról írni, mert nem ismeri sem a nyelvet, sem pedig a körülményeket (könyve egy teoretikus politikus melléfogása egy idegen ország gyakorlati viszonyait illetően[347]). Ezzel az a könyv megírása szempontjából illegitim állapottal szemben kell meghatároznia önmagát. Ha tehát egy külföldi semmiképpen sem ítélhet az erdélyi viszonyokról, mindenképpen olyasvalakinek kell mutatkoznia, aki ezekben a viszonyokban él, vagyis erdélyinek, ha pedig ezt az identitást tovább akarja erősíteni a centrumba kell helyeznie önmagát, így Kolozsvárra vagy Kolozsvár közelébe. Hiszen a megsértett erdélyi magyarok számára ebben az időben Kolozsvár jelentette a centrumot. Érdekes csupán az, hogy itt még nem stabilizálja a helyet, ahonnan ír, csak annyit mond ki konkrétan, hogy az ország fővárosából vagy ennek közeléből jobban meg lehet ítélni azokat a dolgokat, amiket elhibázottnak tart Schlözer könyvében, ebből kifolyólag érzi jogosnak, hogy pontosan ő írja a recenziót. A jogosság viszont abban a pillanatban válnék kérdésessé, amikor kimondaná, hogy ő voltaképpen Bécsből ír. A szöveg retorikája nem engedi meg, hogy szerzője explicite is kimondja kolozsváriságát. Ezekről a dolgokról mindig egyes szám harmadik személyben ír, vagyis így: egy kolozsvári helyesebben tud ítélni ezekről a dolgokról, vagy, hogy egy kolozsvárinak érthetetlen a szászok viselkedése.

A következő oldalon viszont már a szászokkal szemben határozza meg önmagát.[348] A könyv megírásának okait keresve ugyanis arra a megállapításra jut, hogy a szász földön az utóbbi időben igen divatos lett az erdélyi magyarok ellen a bécsi udvarnál panaszkodni, ezt rögtön Schlözer kifejezésével, az *Alt-Madjaren* leírásával kötve össze, akik szörnyetegek, farkasok, és a jó, szorgalmas szász nemzetet szorongatják. (Egyébként folyamatosan ezzel a módszerrel dolgozik: nem tesz különbséget az időintervallumok között, írásában legtöbbször nem lehet tudni, hogy a történelmi múltról vagy pedig a jelenről beszél.) Ebben az esetben Szeben lakosságát állítja szembe a kolozsvárival (a lakosság mentalitását tekintve), itt azonban nem csupán az ellentétekkel manőverezve, mint az előző esetben, hanem a hasonlóságokra is támaszkodva. Az ellentét alapja ebben az esetben az, hogy egy kolozsvári számára érthetelen, miként állíthatnak ilyet Szebenben a magyarokról, efelett azonban

[346] Persze Schlözer előzetes magánlevele után a személyes okokat sem zárhatjuk ki teljesen.
[347] ALZ, 53, 417.
[348] Engelről tudnunk kell, hogy ő szepességi német volt.

elsiklik. Sokkal fontosabb, hogy a szebenieknek (ebben implicite a szászoknak) ugyanolyan jól kellene tudniuk, hogy minden kellemetlen újítás kizárólag a szászok nem megfelelő viselkedése miatt történt. Így tehát megteremti a közös tudásalapot, a szöveg további passzusaiban ezt ki is használja: amit a szászok ugyanolyan jól tudnak, mint a magyarok, amellett nem szükséges argumentumokat felhozni. Ezáltal azonban nemcsak hiányos lesz érvelése, hanem a külföldiek számára érthetetlen is. Ebben az esetben azért nem vállalhatja bécsi lakos voltát, mert akkor megkérdőjeleződne ez a kollektív tudás, amely érvelésének gyakorta alapjává válik.

A következő identitásképző momentumban nem a hely legitimizál, hanem a foglalkozás, illetve az, hogy erdélyiként mely bevett nemzet tagja. Ebben az esetben ismét Schlözerrel szemben kell meghatároznia önmagát. Nem kérdőjelezheti meg annak jogtudós voltát, hiszen ez nem csupán erdélyi körökben, hanem az európai tudományos életben is köztudott (és pontosan ezért nem tehet semmit ellene). Így érvelésének téves voltát (amely kizárólag a jogtudós hibája) abból eredezteti, hogy tudása nem specifikus, vagyis nem minden elképzelése vonatkoztatható a magyarországi viszonyokra.[349] Fontos szerepet kap tehát az *ungarischer Advocat* kifejezés, mivel a nemzetiségből eredő tudás lehetővé teszi Engelnek, hogy megcáfoljon egy tudvalevőleg nagyobb tudással rendelkező szakembert.

Ismét előkerül Kolozsvár mint legitimitásképző hely a következő fejtegetésben, azonban ebben az esetben csak marginálisan. Ugyanis a recenzió szerzőjének pártatlanságát kell bizonyítania Schlözerrel szemben, aki elfogadja és felhasználja a szászok magyarok elleni kitöréseit. A hiba itt is abban áll, hogy a recenzió szerzője folyamatosan a jelenre vonatkozóknak érzi a szász könyv állításait, Schlözer viszont tudatosan ügyelt arra könyve megírásakor (erre Gyarmathihoz írott levelében is felhívja a figyelmet), hogy ő nem a jelenbeli állapotokról, hanem a múltról ír. Az identitásképzés szempontjából fontos, hogy Kolozsvár legyen a pártatlanság helyének biztosítója, Bécs ugyanis nyilván nem lehet az udvar közelsége miatt, Szeben pedig a német nacionalista érzület fokozódása miatt.'[350]

Láthatjuk tehát, hogy az identitásképző stratégiák mindig olyan esetben jelennek meg a szövegben, mikor a szerző fontosnak érzi annak bizonyítását, hogy Schlözerrel ellentétben neki több joga és nagyobb kompetenciája is van a magyarok történetének megírásához. Úgy tűnik azonban, hogy azok, akik tisztában voltak a recenzió szerzőjének kilétével, nem tartották fontosnak, hogy rákérdezzenek arra, miért volt szükség e kolozsvári identitás megteremtésére. Egyedül Eder tér ki rá ellenrecenziójában, *nyomorult maszknak* nevezve e megkreált identitást. Ő is fontosnak tartja e hamis identitás leleplezését, hiszen a cáfolat megírása előtt, már a tudósításban megemlíti (tehát valamilyen szempontból ennek a tisztázását tartja legfontosabbnak már kezdetben).

Az sem elhanyagolható körülmény, hogy a recenzió szerzője ezen identitásteremtő gesztus révén nem csupán saját írását legitimizálja, hanem biztos alapot nyújt Arankának és körének a cáfolat megírásának jogára. Hiszen ő/ők ha nem is Kolozsvárról, Erdélyből ír/nak, ezenkívül megfelel/nek annak a kitételnek is, hogy magyar jogtudósok, akik *személyes* jelenlétükön túl, a *személyes* tapasztalat segítségével helyesebben ítélheti/k meg a helyzetet.

---

[349] Ebben az esetben a *fundusok* osztályozásáról van szó. A dolgozatnak nem az a célja, hogy igazságot szolgáltasson történelmi és jogi kérdésekben, elsősorban az érvelésmódra és beszédmódokra figyel, illetve ezek viszonyára a nemzettudattal.

[350] Vigyázni kell a nacionalista szó használatával a korban, ugyanis legtöbb esetben jelentése nem fedi elképzeléseinket. Azért használom mégis ezt a kifejezést, mert maga a recenzió szerzője is ezzel él. Ennek bővebb kifejtésére a későbbiekben kerül sor.

2.4.3. Ki kit cáfol? A személyeskedés szerepe a vitában

A korabeli tudományos életben fontos szerepet játszott az, hogy bizonyos kérdésekhez ki és milyen jogon szól hozzá. Ez a megállapítás ellentmond annak az elképzelésnek, hogy a tudományok differenciálatlansága miatt mindenki hozzászólhatott volna egy tudományos kérdés körül kialakult vitához. Ebbe azonban a tudományos életben betöltött szerepen túl személyes érvek is beleszólnak. Hiszen a természetes reakció az lett volna, ha a recenzióra Schlözer válaszol. Ő azonban személye és nem könyve elleni támadásnak tekintette a recenziót, ezért nem is hajlandó válaszolni rá. Nem hagyhatja azonban, hogy megválaszolatlanul maradjon, ezért Edert kéri fel az ellenrecenzió megírására. A levélben nyomatékosan is kéri, hogy az ő személye felkérőként titokban maradjon, önmagát mégis olyan autoritásként kezeli, akinek jogában áll meghatározni, mi kerüljön az Eder neve alatt megjelenő recenzióba. Az ellenrecenzióra való felhívás argumentációja és az ebből fakadó erkölcsi kötelességek sem elhanyagolhatóak:

> *„...eine nicht nur in allen Zeilen erweislich falsche Kritik, sondern auch zugleich teuflisch-malicieuse und selbst in juristischen Sinn injurieuse Beschuldigungen gegen die* ***sächsische Nation****, gegen* ***Sie*** *und gegen* ***mich*** *hat drucken lassen.“*[351]

Tehát az ellenrecenzió megírásának követelése[352] nem kimondottan a történeti vétségek kijavítása céljából történik, sokkal inkább egy személyes sértés kivédése okán. Ezt azonban úgy teszi, hogy elsődleges szerepet nem saját személyének, hanem a szász nemzetnek, valamint annak reprezentásának tulajdonít. Eder komolyan is gondolja a prioritásokat, és írásában Schlözer reményeivel ellentétben nem az őt ért támadásokat cáfolja, hanem elsősorban a szász nemzetet, valamint saját magát védi. A személyeskedés itt is feltűnően nagy szerepet kap, annak ellenére (vagy éppen azért), hogy a vitának ez a része a mai értelemben is publikus, tehát előzetes elvárásainknak megfelelően a személyeskedést kizáróan tudományosnak kellene lennie. Az írásból azonban az derül ki, hogy meg sem született volna, ha Engel csupán Eder illetve Schlözer történelmi állításait cáfolta volna, hiszen akkor a tudós világ maga is eldönthette volna, kinek volt igaza.[353] A nyilvánosság tehát nem a személyeskedést kizáró jelenség, úgy tünik, sokkal inkább arra szolgál, hogy bizonyos autoritásokat és tudományos hitelt megőrizzen (ezért hangsúlyozzák folyamatosan a vizsgált szövegekben az olvasóközönség látens jelenlétét is).[354]

Nem elhanyagolható az erkölcsi kötelesség, valamint az erkölcsi hitel megőrzése sem. Az erre vonatkozó megnyilvánulásokban hangsúlyosan jelenik meg az *ein Mann von Ehre* (tisztességes ember) kifejezés. Azokban a kontextusokban kap kiemelt szerepet, amikor a személyes sértéseket kell kivédeni, ehhez szorosan kapcsolódik a kötelesség emlegetésének retorikai fogása. Eder ugyanis ezt válaszolja Engel sértésére, aki őt a szász jogok apologétájának nevezi:

---

[351] Schlözer levele Ederhez, 1798 ápr. 2., (kiemelés B.A):. „kinyomtattatott egy nem csupán minden sorában bizonyíthatóan téves kritikát, hanem egyúttal ördögien rosszindulatú, ráadásul jogi értelemben is sértő vádakat, a **szász nemzet** ellen, az **ön** és **saját személyem** ellen.“

[352] Schlözer maga használja e kifejezést a tárgyalt levélben. *„so wünsche, hoffe, verlange, fordere ich de jure, daß sie mich nicht im Stich lassen.“*

[353] ld. Siebenbürgische Quartalschrift, Sechster Jahrgang, Viertes Quartal., 359.

[354] Azt is meg kell látnunk a személyeskedés ilyesfjta jelenlétében, hogy bár a hitviták a 18. század elejére szinte teljesen eltűntek, a vita retorikája (és ebben a személyeskedés hangsúlyos jelenléte) a tudományos vitákban hagyományozódik tovább. Ennek részletes kifejtése azonban meghaladja e dolgozat kereteit.

„Wenn ich, ein geborner Siebenbürgisch-sächsischer Bürger, die Rechte meiner Nation nach meiner Ueberzeugung vor dem Publikum (und da allein hab ich eine Stimme) vetrete: so thue ich meine Pflicht."[355]

A kötelesség tehát nem csupán a tisztességhez, hanem a nemzethez tartozáshoz is szorosan kapcsolódik. Eder azonban maga sem tudja, vagy nem is akarja a személyes sértéseket kikerülni, nagyon sok esetben nem tudományosan meglapozott argumentációval védi saját álláspontját, hanem annak bizonygatásával, hogy a recenzió szerzője nem több egy fiatal heveskedőnél, akinek tehát jogában sem állna tudományos kérdésekben állást foglalni. Amikor azonban valóban a tudományosság elvárásainak megfelelően cáfol, akkor sem kerüli el teljesen a személyeskedés vádját, hiszen argumentációjában folyamatosan olyan személyeket szerepeltet autoritásként, akik valamiképpen kötődnek a magyarsághoz (Pray, Katona, Benkő). A tekintélyérvek felhasználásában azt a metódust használja (és általában Schlözer is ezzel a módszerrel él), hogy megváltoztatja a klasszikus retorika szabályait (mely szerint minél nagyobb tekintély, annál erősebb érv), és kizárólag a magyaroknak akar valamit bizonyítani saját történészeik állításaival.

2.4.4. Kis fogalommagyarázati kitérő

A recenzió illetve cáfolatai kapcsán ki kell térnem a Literatur-fogalom jelentésének magyarázatára. Ezekben a szövegekben ugyanis a fogalom eltérő jelentéseket hordoz, annak függvényében, hogy milyen kontextusban jelenik meg. A recenziót az *Allgemeine Literatur-Zeitung* című lapban publikálták. Ebben az esetben Szili József elméletét fogadom el, aki azt írja, hogy a felvilágosodás után a Literatur-fogalom a latin antikvitástól eltérő, új jelentéskörrel rendelkezik, vagyis nem a deákságot jelöli, hanem általában a tudományokat.[356] Ennek az elméletnek a lap tematikus felépítése megfelel, ugyanis valóban minden, a korban ismert tudomány helyet kap benne. Engel recenziója a történelem alcím alatt szerepel, tehát első látásra úgy tűnik, hogy valóban strukturált fogalmakkal dolgoznak, mintha minden tudomány a maga helyén problémamentesen állna. Ez azonban nem teljesen igaz így, látnunk kell, hogy a történelmi művön, valamint a hozzá köthető paratextusokon belül is folyamatosan megjelenik a *literarisch* jelző. A továbblépéshez azt is figyelembe kell vennünk, hogy német nyelvterületen ekkorra már mind Baumgarten, mind pedig Kant esztétikája igen elterjedt, vagyis a német literátus körök elméletileg már világosan megkülönböztetik a jót, az igazat és a hasznosat a széptől, a szépirodalom fogalma is kialakulóban volt. Voltaire viszont azt írja:

„Szép irodalomnak azt nevezzük, ami szépséggel bíró tárgyakra vonatkozik, a költészetre, az ékesszólásra, a jól megírt történelemre."[357]

Voltaire-nek ezt az állítását Szili úgy értelmezi, hogy a szépirodalom terminus körébe a történetírás abban az esetben tartozik, ha költői és retorikai érdemei alapján „szép"-nek ítélhető.[358] Úgy tűnik, hogy nem teljesen tisztázott a két fogalom használati köre, valamint,

---

[355] Siebenbürgische Quartalschrift, Sechster Jahrgang, Viertes Quartal., 365. „ha én, mint született erdélyi-szász polgár nemzetem jogait a közönség előtt képviselem (és egyedül ott van rá lehetőségem): úgy saját kötelességemnek teszek eleget."

[356] Szili 1993, 31-44.

[357] Voltaire, *Dictionnarie philosophique*, idézi Szili, i.m., 144-135.

[358] ld. Szili, i.m., 135.

hogy a történelem ebben a korban mind az irodalom, mind pedig a tudomány területéhez is hozzátartozik. A helyzetet az is bonyolítja, hogy a német nyelvű, de erdélyi lapban (Siebenbürgische Quartalschrift, Szeben) az ellenrecenzió beharangozása *irodalmi hirdetés* címszó alatt történik. A lap tematikai felépítése azt mutatja, hogy ebben az esetben a literarisch viszont a szó antik értelmében szerepel, amikor mind a tudományokat, mind pedig a szépirodalmat magában foglalja.

Eder a jelzőt egy harmadik, még régebbi jelentésében használja, amikor az még minden leírt dologra vonatkozott. Tudniillik elzárkózik attól, hogy a személyes sértéseket megcáfolja (retorikai fogás), és azt írja:

> *„aber jene litterarischer, d.h. in der Litteratur-Zeitung vor dem Publikum auf mich geführter Hiebe muß ich nun einmal zu parieren."*[359]

A szakirodalom úgy tartja, hogy a XVIII. század végére nagyjából tisztázódott a fogalom jelentésköre, ezzel szemben látnunk kell, hogy a szövegekben ez egyáltalán nem működik, sőt nagyon sokszor tűnik úgy, mintha a korabeli szerzők tudatosan tartották volna fenn a fogalmi zűrzavart (ld. Schlözer magyarázatát a cenzúra előtt). Folyamatosan párhuzamba állítják az irodalmi jelzőt, más, már differenciálódott tudományokra vonatkozó jelzőkkel, mint például jogi, történeti, politikai, stb.

Engel irodalmi remekműnek (literarisches Meisterstück) nevezi Schlözer könyvét, amely azonban szerinte politikailag nem állja meg a helyét. Nem világos mégsem, hogy itt milyen értelemben használja a *literarsich* jelzőt, mivel ha tudományos értelemben használná, ellentmondana magának a későbbiekben. Ugyanis a politikai irányvonal tárgyalása után Engel rátér az irodalmi oldal cáfolatára.[360] Ekkor azonban a forráskiadásról beszél, szerinte elhibázott, mivel nem publikálja az összes fellelhető oklevelet, ráadásul önkényesen szelektál is, és hiányosan jelentet meg néhányat. Ebből a szempontból tehát semmiképpen nem nevezhető a könyv irodalmi remekműnek. Nem gondolom azonban, hogy teljesen önkényesen és mindenféle alap nélkül változtatják az irodalom-fogalom jelentését, sokkal inkább azt, hogy a több jelentés egyidőben élt és működött egymás mellett. Engel kijelentésében, amely szerint a könyv irodalmi remekmű lenne, azt a tendenciát látom, amelyről Szili is írt, hogy létezik egy olyan jelentés is, amely kizárólag a megírás módjára vonatkozik, függetlenül attól, hogy egy-egy mű milyen tudományos alappal bír és milyen műfajú.

A jelzőnek nem csupán a szövegekben van fontos szerepe (tehát, hogy milyen textusokat illetnek vele), hanem legitimizáló erőként is működik a tudományos életben. Itt Eder szavait kell idéznem, aki ezt írja:

> *„aber für mich und Recensenten, die wir noch kein fest gegründetes* ***litterarisches renommé*** *haben, schickt sich's, daß wir fleißig studiren, selbst denken, aber die Sprache der Bescheidenheit führen."*[361]

---

[359] Siebenbürgische Quartalschrift, Sechster Jahrgang, Viertes Quartal, 364. „azonban minden irodalmit [sértést], azaz a Litteratur-Zeitungban az olvasóközönség előtt megjelent rám mért ütéseket ki kell védenem."

[360] ALZ, 54 sz., 432.

[361] Siebenbürgische Quartalschrift, Sechster Jahrgang, Viertes Quartal., 373. (kiemelés tőlem) „azonban nekem és a recenzensnek, akiknek még nincs erősen megalapozott **irodalmi/tudományos** hírnevünk, illik szorgalmasan tanulni, önállóan gondolkodni, de a szerénység beszédmódját használni.

Ebben az esetben az irodalmi jelző mindenképpen a tudományos jelentésével szerepel, hírnévre a tudós literátusi körökben van szükség. Azt is látnunk kell, mennyire hangsúlyos a szövegrészben a szerző jelenléte: ez utal megítélésére is a publikus szférában. Annak ellenére, hogy jelennek meg névtelen publikációk (ami általában a cenzúra jelenléte miatt történik), mind tudományos, mind pedig erkölcsi megítélésében fontos, hogy ki az, aki beszél.[362]

Ehhez szorosan kapcsolódik Eder egy másik megnyilvánulása ugyanebben az írásban, amikor Engelt azzal vádolja, hogy irodalmi halhatatlanságra pályázik írásával. Fontos meglátnunk ezekben azokat a megítélésre vonatkozó tendenciákat, amelyek ebben a korban jelentkeznek hangsúlyosan. A későbbiekben bővebben is kitérek arra, hogy az irodalom/tudományosság hogyan veszi át a katonai erények néhány funkcióját, a hírnév többé nem katonai hírnevet jelent. (ld. a kard–penna kettősség változását) Eder szövege azért is nagyon specifikus, mivel érvelésében megjelnik a harc szó (annak ellenére, hogy a kifejezést a vitára vonatkoztatja), amely azonban nem biztosítja a hírnevet, hanem nagyon könnyen tudománytalan és amorális lesz.[363] Bíró Ferenc ennek ellenkezőjét bizonyítja, vagyis azt, hogy a magyar nyelvű szövegekben az 1780-as évektől kezdődően egyre gyakrabban jelenik meg a literatúra mint harcmező, ahol a különféle nemzetek a dicsőségért küzdhetnek egymással.[364] Ezt a tendenciát (mikor bizonyos fogalmak egymástól eltérő jelentéssel szerepelnek a magyar, illetve német nyelvű szövegekben) folyamatosan hangsúlyozni kell, ugyanis nem kizárt, hogy bizonyos félreértések pontosan a fogalmak ellentétes jelentéseiből adódnak.

2.4.5. A nemzetábrázolás és nacionalizmus kérdése a jénai recenzióban

A vita elemzése olyan problémás pontok körül rendezhető, amelyek folyamatosan jelen vannak a kéziratban maradt szövegekben is. Egyik ilyen pont a nemzetábrázolás kérdése, amely központi helyet foglal el a vita nem publikus részében. Ezért bővebben ott fogom majd tárgyalni, azonban mivel a megszokottól nagyon eltérő jelenség mutatkozik a jénai recenzióban, itt is kitérek rá. Az elterjedt nézet ugyanis az, hogy a XVIII. század végére a nemzet elsődleges és legfontosabb jele a nyelv lett. Bíró Ferenc ugyan kitér arra, hogy a nemzeti ellenállás politikai megvalósításában a nyelv ügye alá van vetve a politika érdekeinek, s hogy a nemességnek más saját jelei is voltak (korona, zászló, öltözet),[365] azonban Engel állítása még ettől is sokban különbözik. A tárgyalt passzust teljes egészében idézni fogom, ugyanis a korabeli szövegek nemzet–reprezentációs stratégiáitól teljesen eltérő stratégia kifejezője:

> *„Zur Widerlegung seines Satzes hätte Hr. S. wieder auf die Clausenburger, oder auch auf Zipfer Deutsche blicken sollen, die, ohne ihre Deutschheit und Cultur bey aller Vermischung mit Ungarn, Slaven, etc. aufzugeben, doch meist ungrisch gekleidet gehen, ungrisch sprechen, und bey der ungrischen Nation unter dem Namen* felföldi

[362] Ebből sem tudjuk teljesen kizárni a prédikátorokkal való asszociáció lehetőségét.
[363] Siebenbürgische Quartalschrift, Sechster Jahrgang, Viertes Quartal., 399.
[364] Bíró 1984, 5-6, 572.
[365] Bíró Ferenc, i.m., 568.

emberek *(Oberländer) als ehrliche, fleissige und wohlhabende Leute, ohne lächerlichen Nationalstolz und Anmassung beliebt und geschatzt.* "[366]

A szöveg annyiban illeszthető az ismert nemzet–reprezentációs szövegek körébe, hogy ugyanazon dolgokat nevezi meg egy nemzet jeleként: a nyelvet és az öltözetet, de mindezt nem fogadja el, hanem kimondottan tagadja. Pontosan ezért olyan nehéz elhelyezni a szöveget, hiszen mindenféle szempontból érthetelennek bizonyul érvelése. Debreczeni Attila felsorolja azokat a nemzettipológiákat, melyek a korban éltek,[367] az általam vizsgált szöveg, azonban egyikbe sem illeszthető ellentmondásmentesen. Érvelésmódját követve az etnokulturális elven alapuló identitásképzésnek felelne meg,[368] ha ezt az elvet nem tagadná. Az etnokulturális elv ugyanis a MI és az ŐK oppozíciós logikája szerint működik. A MI-hez szorosan kapcsolódnak a már említett attribútumok (nyelv, öltözet, stb.), ezáltal egy befelé teremtődő egységet működtet, amely kifelé határozott idegenképpel társul. Engel ugyan következetes, amikor megteremti az egységet, ő ugyanis mind megkreált, mind pedig valódi identitása szerint a MI-hez tartozik (kolozsvári, illetve szepességi német), azonban ez az egység pontosan az összetartó erők tagadása révén hullik darabjaira.

Mivel egyetlen Debreczeni által felsorolt stratégia szerint sem értelmezhető az idézett passzus, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy vagy léteztek még ezeken kívül (melyekről a későbbiekben még szó lesz) más megszólalási módok is, vagy pedig egy teljesen önálló esettel van dolgunk, amely érvelésmódját aláveti az írás politikai hátterének. Teszi ezt annak ellenére is, hogy valóban elterjedt nézeteket tagad, hiszen a megtagadott identitásképző eszközök helyett nem kínál semmit. Olyan jelzőket állít párhuzamba a nyelv és öltözet által elveszített identitáshoz, melyek ugyan jellemezhetik a már nemzethez tartozó egyént, de semmiképpen sem biztosíthatnak nemzeti identitást. Egy olyasfajta tendenciát is felfedezni vélek az írásban, amit Debreczeni teljesen kizár a lehetséges magyarázatok köréből, az államnemzet, illetve kultúrnemzet kettőségén alapuló identitásképződéseket.'[369] Elképzelhető ugyanis egy olyan magyrázat, hogy Engel a nemzethez tartozónak mindazokat értette, akik egy állam vezetése alatt élnek, de ez sem teljesen ellentmondásmentes, mivel akkor állami nyelvként meg kellett volna őriznie a németet (különösen, hogy ő a bécsi udvar szolgálatában állt, de azt sem feledve el, hogy magyar nemességet szerzett).

Szűcs Jenő egy olyasfajta irányzatról beszél, amely a *nation* régi értelmezéseinek tagadásán alapul. A nemzet így nem más, mint egy meghatározott elvek szerinti társulás és politikai akaratnyilvánítás eredménye. Azonban azt írja Szűcs, hogy ez az elképzelés ebben a korban már nem működik.[370]

Mindenképpen az hát a végkövetkeztetésem, hogy Engel elsősorban a szászok ellenében ír, azok nacionalizmusát akarja ilyesfajta példák által befolyásolni. Szakirodalmi körökben mindmáig kérdéses, hogy használhatjuk-e a korban a *nacionalizmus* kifejezést. Szajbély, azokra a szövegekre vonatkozóan, amelyben a magyarok saját nyelvüket védik, azt írja, hogy nem lenne jogos nacionalizmusról beszélni,[371] Debreczeni viszont egyetért

---

[366] ALZ., 426. „Mondata cáfolatára S. úrnak ismét csak a kolozsvári vagy szepességi németekre kellene pillantania, akik a magyarokkal, szlávokkal stb. való mindenféle keveredés ellenére németségüket és kultúrájukat nem adták fel, mégis általában magyarosan öltözködnek, magyarul beszélnek, és a magyar nemzet köreiben felföldi emberek megnevezés alatt becsületes, szorgalmas, jómódú emberekként szeretik és becsülik őket, akik mindenféle nevetséges nemzeti büszkeség és arcátlanság nélküliek."

[367] ld. Debreczeni, 2001 5-6.

[368] ld. Debreczeni, 2001, 545.

[369] ld. Debreczeni 2001, 515-516.

[370] Szűcs 1984.

[371] Szajbély 2001.

azzal az elképzeléssel, amely szerint a nacionalizmusnak mint ideológiának a születési ideje a XVIII. század második fele.[372] Úgy gondolom, a két elképzelés valójában nem zárja ki egymást, mivel a magyarok valóban nem nacionalista alapon érveltek a magyar nyelv fontossága mellett, viszont más területeken (főleg nyugatabbra, de a német nyelvterületen mindenképpen) már megjelent a nacionalizmus ideológiája is. Hiszen Engel sem nyelvi alapon érvel, hanem kizárólag olyan esetekben használja ezt a kifejezést, amikor a szászok más nemzetekkel szemben követelik saját privilégiumaikat. A nacionalizmus tehát mindenképpen a birodalmi érdekekkel szemben jelenik meg, nem pedig önállóként, ha ezt a kifejezést használják nem a nyelvre, hanem bizonyos politikai jogokra hivatkoznak.

Mivel a vitának ez a publikus része szoros összefüggésben áll a kéziratos résszel, a konklúziókat az azokban felvetődő (és részben ezekkel egyező) problémák tárgyalása után fogom levonni.

3. Aranka – Textusok és paratextusok

A továbbiakban a vita nem publikus részéről lesz szó. Nem publikus vita alatt néhány olyan kéziratot értek, amelyek Schlözer könyvére készült cáfolatok, ezek azonban tudomásom szerint nyomtatásban sehol nem jelentek meg. Azért beszélek azonban továbbra is vitáról, mert néhány ilyen kézirat felolvasásra került a Magyar Nyelvmívelő Társaság ülésein (a későbbiekben erről még szó lesz), vagyis a nyilvános szférának egy másfajta régiójában ugyan, de hatottak. A címben Aranka György neve szerepel, azonban majd látni fogjuk, hogy ez a név sem teljesen problémamentes a szövegek szerzősége szempontjából. Ebben a dolgozatban tehát részletesen a Mellékletben közölt szövegről, az Ms. 256. jelzet alatt található szövegről, valamint olyan levéltári anyagról írok, melyekben olyan specifikus kijelentések találhatóak, amelyek a végső szövegváltozatokban nem jelennek meg. Főleg a megszólalásmódokat, érvelésmódokat, a publikus vitához kapcsolódó hasonlóságokat és eltéréseket vizsgálom. Ezenkívül azt, hogy mennyire elfogadhatóak illetve mennyire nem egy elképzelt megjelenési közegben a cáfolatok, vagyis megfelelnének-e Schlözer vitaelméletének. Persze megkerülhetetlennek tűnik néhány műfaji probléma tárgyalása is.

3.1. A felhasznált kéziratok leírása

Valamennyi tárgyalt kézirat az Aranka-hagyatékban található. Arankának egykor nagyobbrészt az Erdélyi Múzeum Egyesület anyagát képző hagyatéka szétszórtan található a Román Állami Levéltár kolozsvári fiókjában, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, az OSzK kéziratgyűjteményében, valamint néhány vidéki levéltárban. A kutatás jelen fázisában csak a Kolozsváron található anyag egy részét használhatom fel. A kéziratok tehát a következőek:

Schlözer magyar sértegető munkájának az erdélyi szászokról megcáfolása, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Ms.21 (ld. a Mellékletben)

A N. Dr. Schlözer A.B.C jére tett Feleletnek Rajzolattya, Ms. 1437

IV. Rész. D. Schlözer A.B.C.-jére közelebbi készületek, Ms. 256.

cím nélkül, Ms. 2187.

[372] Debreczeni 2001., 525.

A levéltári anyag felhasznált része nincs címmel ellátva. A Colectia Aranka György nevű gyűjteményben egy teljes dosszié tartalmazza a Schlözer könyvének megcáfolására írt anyagot. Az anyag azonban semmilyen szempontból nem rendszerezett, ezért a kutatás jelenlegi fázisában nem állt módomban a teljes anyagot felhasználni. A szelekció kissé önkényesen, de nem logikátlanul történt. A dosszié nagyon sok másolatot is tartalmaz, valamint olyan jegyzeteket is, amelyek nem tűntek relevánsnak a dolgozat tematikája szempontjából. Ezek a jegyzetek ugyanis valószínűleg a könyv olvasásával egyidőben íródtak, tehát nagyon esetlegesek, és ebbe a dolgozatba, amely a megszólalásmódokat vizsgálja nem voltak beépíthetőek. Tehát a levéltári anyagnak azt a részét vizsgálom, amely kimondottan Aranka kezétől származik, valamint azokat a szövegeket, amelyek valamiféle tudatos konstrukcióra utalnak.

3.2. Előzmények a magyar nyelvterületen

Előzmények megnevezés alatt nem csupán a kimondottan történetírási előzményeket értem. Mivel a kéziratokat elsősorban a megszólalásmódok szemszögéből vizsgálom, az identitás- valamint nemzetkép-építő stratégiák szerint, azokat a műfajokat is meg kell említenem, amelyek ebből a szempontból tekinthetőek a szövegek előzményeinek. Elsősorban nyilván a XVIII. századi előzményeket vizsgálom, hiszen legközvetlenebbül ezek befolyásol(hat)ták a kéziratok beszédmódjait.

Azért fontos a felvilágosodás irodalmából kiindulnunk, mivel a szövegek érvelésmódját nagymértékben befolyásolta az a tény, hogy Magyarországon és Erdélyben az európai modelltől eltérő változata alakult ki a felvilágosodásnak. Míg ugyanis Európában ez egy kimondottan polgári mozgalom volt, a magyar nyelvterületen a feudális osztály, a nemesség vett részt benne. A felvilágosodás második szakaszában ugyan egyre inkább megnő a nem nemesi származásúak jelenléte irodalmi körökben,[373] azonban a kéziratokat illetően a nemesi szemléletmód a releváns. Mezei ezzel magyarázza a történelem iránti fogékonyságot.[374] A nemesi osztály kiváltságait mindig genealógiai alapon igazolta, így tehát érdeklődése a múlt iránt természetes, hiszen a társadalomban elfoglalt helyzetét ez a múlt biztosította. Ez a fajta érdeklődés két irányba mozdította el a történeti munkák funkcionalitását. Egyrészt szerzői az udvar előtt akarták igazolni évszázados jogaikat, másrészt ekkor már arra is szükség volt, hogy hatalmukat megszilárdítsák az alkotmányos jogok nélküli rétegek fölött. A kéziratokban az első funkcióhoz kötődő tendencia mutatkozik, Schlözer provokációja hatására kicsit kimozdulva kereteiből. Itt ugyanis Arankáéknak nem az udvar előtt kell bizonyítaniuk ezen évszázados jogokat, hanem elsősorban a nyugati tudós világ előtt, amely ekkorra már komoly fenntartásokkal fogadta az ilyesfajta jogköveteléseket.

Elkerülhetetlen, hogy azokról a történetírási előzményekről is szót ejtsek, melyek kimondottan befolyásolták a vitát, azaz azokról a szerzőkről, akiknek művei forrásokként, illetve tekintélyérvekként szerepelnek a vitában. Pray személye a legkérdésesebb a vita szempontjából. Ő az ugyanis, akit ma is *történészként* emlegetünk, vagyis ő a történeti kutatásoknak olyan ágát képviselte, amelyet valóban tudományosnak ítélhetünk. A jezsuita iskola egykorú fejlődésének minden törekvését megtaláljuk munkásságában: egyháztörténeti kutatásokat, anyaggyűjtést, valamint a világi témákat, ő írta meg az ország összefoglaló

[373] Erre lásd Bíró Ferenc korszakmonográfiáját, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bíró, 1998.
[374] Mezei, 1994., 7.

történetét.[375] Schlözer is nagyon sokszor az ő munkáira hivatkozik, a magyarok kéziratairan ezzel szemben mindvégig negatív példaként szerepel (hogy miért, arra az erre vonatkozó fejezetben bővebben is kitérek). Katona István az a másik történész, akiről a kéziratok szintén elmarasztalólag szólnak. Katona a Schlözeréhez hasonló módszerekkel dolgozott hatalmas vállalkozásában (*Historia critica regum Hungariae*), azaz a forrásokat hosszabb-rövidebb kommentárokkal ellátva közölte, így tulajdonképpen kommentált forráskiadványt nyújtott.[376]

Az előzmények sorából nem zárhatom ki a sokkal korábbiakat sem. Már utaltam arra, hogy a vita narratívája sok közös vonást mutat a XVII. századi hitviták retorikájával, más ilyesfajta előzmény ugyanis alig létezett.[377] Ennél továbbmenve úgy gondolom, hogy a nemzetábrázolás, valamint ennek funkcionalitása szorosan köthető a prédikációk bizonyos fajtájához, azokban, amelyek kimondottan azt a célt szolgálták, hogy a közönséget befolyásolják, így a politikai publicisztika műfajának előzményei is lehetnek.[378] Azért fontos ezt hangoztatnom, mivel előzetes elképzeléseimmel ellentétben a vita nem mentes a vallási vonatkozásoktól, az író történész felekezeti identitása problémás pontként jelenik meg a szövegekben.

Az identitásképző stratégiák szorosan köthetők a nemzet, nyelv, haza fogalmaihoz, valamint néhány, már a kezdetektől működő sztereotípiához. Már a XIII. századtól kezdve megjelennek ezek a sztereotípiák, a középkori költészetnek külön kiágazása is van az altercatio, conflictus disputatio termékeiben, ezeket Szűcs Jenő nemzetkarakterológiáknak nevezi.[379] Az egyik leglényegesebb pont, amely elkerülhetetlenül szükséges a kéziratok megértéséhez, a nemzet fogalma. Ezért a fogalom jelentéseinek alakulására részletesebben is kitérek.

3.2.1. A nemzet fogalma

Bíró Ferenc szerint a XVIII. század végén a nemzet fogalmát a nemesség és az értelmiség közötti „dialógusban" lehet megragadni. Él még ugyanis a nemesség körében a nemesi előjogokra épülő rendi nemzettudat, ezzel szemben azonban a nem nemesi származású értelmiség kidolgoz egy nyelvi alapon kigondolt és elkülönülő nemzetfogalmat.[380] A differenciálás azonban nem ilyen egyszerű, ugyanis már a nemesi származású szerzők is rájönnek a rendszer ellentmondásosságára, így még a nemesi nemzetkép apologetái, de ennek tagjait az értelmiségi úton felemelkedőkkel akarják lecserélni (ld. pl. Bessenyei törekvéseit). Ezzel szemben Debreczeni Attila elképzelése az, hogy a XVIII. század végére a nemzet szónak három domináns jelentése alakul ki, így a fogalom használatát a három jelentés változásain belül kell megragadni.[381] Etimológiai jelentése ugyanis a *születés, eredet*, így egy nemzetet képeztek azok, akik születésük alapján egy *gens* kötelékébe tartoztak. Később a jelentés szűkül, és csak a szabadsággal rendelkező

[375] Bővebben ld. Kosáry, 1996, 574–576.
[376] Kosáry, 1996., 576-577.
[377] Ezért gondolom úgy, hogy a kutatás későbbi fázisában ezt a retorikai összehasonlítást is el kell végeznem.
[378] Erről bővebben ld. Luffy Katalin, *Nemzeti propaganda és publicisztika változatai a XVII. századi Erdélyben*, Kézirat. Ezúton is köszönetet mondok a szerzőnek, aki dolgozatát rendelkezésemre bocsátotta.
[379] Szűcs, *„Nemzetiség" és „nemzeti öntudat" a középkorban.* in uő 1984., 238.
[380] Bíró, 1998, 152-153.
[381] Debreczeni, i.m., 523-524.

csoportot jelöli. Ezzel szemben alakul ki a XVIII. században a politikai társadalom keretében az egység fogalmán alapuló nemzetkép.

Az általam vizsgált szövegekre vonatkoztatva azonban nem különíthetőek el a jelentések, a kontextus ugyanis nagyon sok esetben meghatározza azt, hogy milyen jelentésében használják a nemzet fogalmát. A nemzethez szorosan köthető a nyelv fogalma is, amely egyik elképzelésben a nemzet jeleként működik. A nemesi nemzetfogalomban azonban a nyelv csak egyik jele a nemzetnek, és a többihez viszonyítva (öltözet, szokások, korona, stb.) nem biztos, hogy elsődleges. Az 1780-as évek után már valójában a literátorok sem a nyelv jelként való szerepét hangsúlyozzák, hanem a nemzeti nyelven írott literatúra elsődlegességét és fontosságát. Ez annyira megkövül a magyar nyelvű diskurzusokban, hogy a XVIII. század végére már toposzként működik (így történik ez a kéziratokban is).

A kor kutatói a történelem hatásáról írva 1794-et általában választóvonalnak tartják a történelemábrázolás miként je szempontjából. Mezei Márta ugyanis a történelem irodalmi megjelenési formáit vizsgálva azt állítja, hogy a Martinovics-mozgalom után a történelem olyasfajta emlegetése, amely politikailag a jelenre vonatkoztatott, elhallgat, ezzel szemben a régi idők csak érdekes háttérként jelennek meg.[382] Ezzel szemben látnunk kell, hogy ennek mind a publikus, mind pedig a látens vita éppen az ellenkezőjét mutatja. Magyarázható ez talán azzal, hogy a vita publikus részének nagyobb része nem a monarchián belül jelenik meg, de mind a szászok, mind pedig a magyarok részéről politikailag merész tettnek kell ítélnünk azt, hogy ebben az időben egy ilyesfajta vitában részt vesznek (még akkor is, ha tudjuk, hogy e tekintetben Erdélyben nem volt olyan súlyos a helyzet, mint Magyarországon).

A felsorolt előzményeken kívül valószínűleg még nagyon sok minden befolyásolta a kéziratok megszólalási módját. Nem volt még hagyománya ugyanis magyar nyelvterületen az ilyesfajta múltábrázolásnak, amelynek egyben egyfajta nyugat előtti önigazolás funkciója is van. Ezért nem is tudom műfaji kategóriák szerint megítélni, hiszen eddig a kimondottan történeti munkáról is láthattuk, mennyi irodalmi vonatkozásuk van. A történeti könyvre adott cáfolatnak részint magának is történetinek kellene lennie, a műfaj viszont (a vita) szorosan az irodalmi mezőhöz köti. Ezért térek ki erre is bővebben.

3.3. Műfaj és stílus

A kéziratok műfaji megítélésével az a gond, hogy Aranka sehol nem tér ki explicite a műfaji problémák tárgyalására. Ezért azt a hipotézist követem, hogy nem tartotta problémának a kérdést, vagyis elképzeléseim szerint egy olyan tudást működtetett, amelynek birtokában nem hangsúlyozódik a műfaji elvárásoknak való megfelelési vágy. Ennek ellenére írásaiban olyasfajta elvárásrendszer jelenik meg, amely kimondottan a Schlözer könyvéhez kapcsolódik, amelynek azonban – ő maga is történeti munkát írván – meg kellene felelnie. Másrészt nehezen hihető, hogy Aranka saját kidolgozott rendszerrel rendelkezett volna, úgy látom inkább, hogy a korban elterjedt elvárásokkal él. Ezzel a gond csak annyi, hogy eddigi kutatásaim alapján nem dönthető el, melyik lehetett az a stilisztika tankönyv, amelynek rendszerét felhasználhatta volna, s amellyel összevetve eldönthetővé válnék, hogy szövegei milyen mértékben felelnek meg neki. A szövegeket mégis valamiképpen megítélni akarván arra a következtetésre jutunk, hogy ezek leginkább Révai[383] és Pápay[384] rendszerével mérhetők (amelyek az adelungi vonalat követik). Révai

[382] Mezei, 1994., 13.
[383] Révai 1973.

műve nem jelent meg a korban, azért tartom mégis használhatónak, mert nyilván a korabeli elvárásokat tükrözi. Pápay Sámuel könyve is időszakunk után mintegy tíz évvel jelent meg, de előszavában közli, hogy *„már egynéhány esztendők előtt induló félben volt"*, csak ezért hagyta abba a munkát, mert úgy gondolta, Révai műve hamarabb meg fog jelenni, így tehát ez a munka is valójában a tárgyalt időszak elvárásrendszerével dolgozik.

Révai a történetíró tollat a szép tollnak nemei közé, ezen belül a középszerű toll kategóriájába sorolja.

> *„Annak egyenes tzéljai ezek: hogy vagy a' polgári életnek foglalatoskodásiról szólljon; vagy az érelemnek történt igaz esetekről tudományt adjon; vagy pedig azont némelly valóságok felöl is meggyőzze."*[385]

Ennek értelmében ugyan besorolható Aranka írása a történetíró toll kategóriájába (hiszen egyrészt a magyarok történetét beszéli el, másrészt arról akar meggyőzni, hogy az az út a helyes, amelyen ő jár), azonban Révai e műfaj hibáit is felsorolja, és ezeket a hibákat Aranka (de Schlözer is) folyamatosan elköveti. Ilyen hiba például a *tréfa űzés*. E kifejezés alatt érthető lehet a személyeskedés bizonyos formája is, valamint az ebből fakadó gúnyolódás mindkét szerző esetében, valamint Engelnél és Edernél is. A személyeskedés hangsúlyos jelenléte miatt erre bővebben is ki kell térnem.

3.3.1. A személyeskedés jelenléte a vitában

Schlözernél valóban a legnagyobb ilyen hiba, amikor Anonymust gúnyolja, hiszen elég lett volna annyit bizonyítania, hogy a mű történeti hitelessége kétséges. Ennél ő azonban tovább megy, és ebből a szempontból érthető Arankáék felháborodása, hiszen bolond mesézőnek, és *agyvelő nélkül való embernek* nevezi Anonymust:

> *„ der Notar des Bela IV (...) ist kein Annalist, sondern ein Fabelmann, nicht nur ohne alle historische Kenntnis, sondern auch ohne Menschenverstand."*[386]

Schlözer könyvében az ilyenfajta személyeskedés folytonosan azon erdélyi szerzők ellenében működik, akik szerinte elhibázták a magyarok történetének megírását (így lesz például Benkő Józsefből *„egy protestáns papban irtoztató példa"*). Ez elsősorban azért érthetetlen, mert saját bevallása szerint, ő nem a magyarok ellen ír, tehát elviekben nem állhat szándékában sértegetni őket. Ezzel szemben ő olyan stratégiát alkalmaz, hogy bizonyos szerzők erkölcsi és történeti hitelességét mások ellenében tönkreteszi (pl. Benkőt Pray ellenében). A magyarok körében ez méltán válthatott ki felháborodást, és azt sem zárom ki teljesen, hogy pontosan ennek hatására lesz oly hangsúlyos a személyeskedés jelenléte szövegeikben (bár előzetes tapasztalataik és megnyilvánulásaik is működésbe lépnek, ld. az előző fejezetekben, amikor kizárólag Schlözer személyét, nem pedig annak írását támadják). A kéziratokban tehát a személyt illető sértések szinte minden esetben Schlözerre vonatkoztatva jelennek meg, ezek általában a témát illető felkészültségét kérdőjelezik meg (ld. a Kis fogalommagyarázati kitérő (3)-ban), saját maga által bevallott szerzői státusát (ld. a Metapolitikus, metagrammatikus fogalmakat, és ezek negatív konnotációit), beszédmódját, illetve felekezeti hovatartozását illetik. A legérdekesebb ebből

---

[384] Pápay, 1808.
[385] Révai, i.m., 199.
[386] Schlözer,i.m., III. kötet. V.

a szempontból a felekezeti hovatartozást illető kérdés. Bíró Ferenc ugyanis monográfiájában többször is kitér arra, hogy a laicizálódás következtében a vallási, egyházi kérdések háttérbe szorulnak. Ezt azonban nem csupán a felekezeti alapozású személyeskedéssel tartom támadhatónak, hanem a bibliai passzusok hangsúlyos jelenlétével az érvelések alátámasztására (erről lásd a Tekintélyérvek, forráskritika fejezetet). A bibliai passzus mint megerősítő jellegű argumentum nem tűnt el ugyan teljesen a kor irodalmában, a szerzők vallási hovatartozása azonban csakugyan szokatlan. Könyvében Schlözer folyamatosan identitásképző gesztusokkal él, magát hol metapolitikusnak, hol világpolgárnak nevezi, aki valóban nagy tudással rendelkezik. Nem világos, miért teszi ezt, hiszen a korabeli tudományos életben elismert szakember volt. Úgy tűnik, sokkal inkább az erdélyieknek akar bizonyítani, tisztában van ugyanis azzal, hogy felháborodást fog kiváltani a tény, hogy külföldiként írja a szászok történetét.[387] Így válik érthetővé az is, hogy protestáns voltát többször is kiemeli, hogy Benkőt protestáns papban elítélő példaként emlegeti. Nem fejti ki részletesen, hogy protestáns történetíró mivolta miben áll, vagy miért kíván pozitív viszonyulást. Ezt a magyar cáfolok is rögtön felfedezik, és a személyeskedés szabályainak megfelelően éppen abban akarják megcáfolni, amire leginkább büszke:

> *„Azutánn azzal áll elé: hogy Protestans, mint történet iro is protestans. Ebbe mi érdem, hogy Protestans? Az Attyatol vette; érdem nints benne: ha annak tartya magát, tsak szerentsés vélle.* [...] *Mert amennyiben állatásaiban Igaz van, ha van: az a' Történet iroknak, Kereszténnek, Pogánnak Közönséges, mint egy Catholika hite, nem protestans hit."*[388]

Ezután pedig Aranka néhány szóban bebizonyítja, hogy éppen használt forrásai és profetikus hangneme miatt sorolható a katolikus felekezet tagjai körébe.

A publikus vitával összevetve a fentieket azt kell látnunk, hogy a személyeskedés használata nem függvénye annak, hogy a vita milyen közegben zajlik. Mindkét szférában, valamint a vitát kiváltó könyvben is erőteljesen jelen van, a személyt illető sértésekkel, ennek inkompetenciáját bizonyító állításokkal; ezekkel cáfolhatónak vélik az illetett szerző tudós kijelentéseit.

3.3.2. Nyelv- és fogalomhasználati kérdések

Ismét Révai fejtegetéseihez kell visszatérnem, amikor a nyelvi megnyilvánulásokat figyelem. A probléma ebben az esetben abból adódik, hogy míg Schlözer könyve valóban szinte kizárólag történeti ihletettségű munka, addig Aranka nyilván egyfajta polemizáló írást jelentet meg. A két írásban némely területek mégiscsak fedik egymást, ugyanis bizonyos értelemben Schlözer könyve is polemikusnak mondható (amennyiben a magyar történetírók addigi hamis kijelentéseit kívánja megjobbítani). Így alkalmazható Révai *beszélgető tollra* kidolgozott elvárásrendszere. A megnevezésből is kitűnik, hogy e műfaj az élőnyelvi megnyilatkozásokkal analóg módon épül fel, így a kérdés-felelet kettősségére épül. Erre jó példa a Mellékletben közölt szövegnek az 50. bekezdése, ebben az esetben Aranka a kérdést nem egy meghatározott személyhez, inkább saját magához intézi. Ezt a módszert Révai *utánvetés*nek nevezi, amikor a feltett kérdésre a szerző rögtön meg is adja a választ. Ebben a műfajban Révai szerint nagyon fontos az olvasó közönségre való reflektálás is. Az Ms. 256 jelzet alatt található szövegben a szerző a közönséget többször is megszólítja, annak

[387] ld. Schlözer levele Filtschhez, 1796, márc. 6. in. Archiv des Vereins
[388] Ms. 256, 95v-96.

olvasottságára alapoz, és bevonja lehetséges kérdéseit a szöveg szerkezetébe.[389] Néha közvetlenül az olvasóhoz intézi kérdéseit:

> *„Mit lehet itt tsinálni?"*[390]

Ezt Révai a *közlés* bizonyos válfajának nevezi, amikor a szerző a hallagtóktól kér tanácsot.

Egészen más módszerrel dolgozik viszont Schlözer, amikor a kérdés-felelet kettősségét használja. Szintén önmagához intézi a kérdést, ám a kérdésre adott válasz egy lehetséges cáfolati pontot előz meg:

> *„Bin ich, Deutscher, etwa „parteiisch" für die Nation, deren Handfeste ich interpretiere, weil diese Nation deutsch ist? Es gibt eine Nationalparteilichkeit, die eher Tugend, als Schwachheit, noch weniger Verbrechen ist."*[391]

Révai erre a stilisztikai fogásra is részletesen kitér, *megelőzés*nek nevezi,

> *„mikor a' szólló megelőzi azt, a' mit ellene vethetnének."*[392]

A felsorolt példák alapján tulajdonképpen mindkét szöveg megfelel a *beszélgető toll* műfaji elvárásainak, a nyelvi megformáltság viszont saját kategóriák szerint jön létre.

Aranka szempontjából nagyon fontos a szöveg nyelvi felépítése. Ezért többször is kitér arra, hogy Schlözer könyve nem csupán a történeti hitelesség tekintetében elhibázott alkotás, hanem nyelvileg is sok kívánnivalót hagy maga után. A kérdés azért is érdekes, mivel két különböző nyelven írt munkáról van szó. Tehát Aranka elsősorban nem a magyar nyelvű szövegek, hanem egy német nyelvi közegben született mű nyelvi kritériumait is meghatározza. A kritika szóból kiindulva fogalmazza meg azokat a nyelvi elvárásokat, amelyeknek egy *kritikus* munkát kellene jellemezniük:

> *„Kiváltképpen pedig azt kivánja: hogy a' Munka az indulatosságnak, részre hajlásnak, sértegetéseknek, elme viszketegségeknek, mások illetlen szidalmazásának, annál inkább az illetlenség, embertelenség, és az közönséges társaság aranykötelének meg sértésére szolgáló, 's vétkes roszsz indulatra magyarázható mondásokra a' küllömböző Rendek és Nemzetek között egyenetlenség magvát el hinthető ki-fejezéseknek, 's tüzes szikrázásoknak még árnyékától is üress légyen."*[393]

Szavaiból az derül ki, hogy elméletileg kizárja a személyeskedést a szövegekből, ám láthattuk, hogy ennek ő maga sem tesz eleget. A személyeskedésen túl azonban konkrétabb nyelvi elvárásokat is megfogalmaz. Amit leginkább sérelmez Schlözer könyvében, az a nevek pontatlan használata. A Mellékletben ugyan csak egy kijelentés erejéig tér ki rá, azonban a korai írásokban felháborodott hangon szól a szerinte tudatos hibáról. Schlözer mind könyvének címében, mind pedig a teljes szövegben németeknek nevezi a szászokat. Eredhet ez Schlözernek azon törekvéséből, hogy az elszakadt német anyanyelvű embereket

---

[389] Ms. 256, 10-13.
[390] Ms. 256, 6.
[391] Schlözer, i.m., III. kötet, VII. „Hogy én mint német elfogult lennék az iránt a nemzet iránt, amelyiknek ünnepeiről írok, azért mert ez a nemzet német? Létezik egy olyasfajta nemzeti elfoglutság, amelyik elsősorban erény, nem pedig gyengeség, annál kevésbé bűntény."
[392] Révai, i.m., 86.
[393] Ms. 256, 17v-18.

egykori nemzetükhöz közelebb hozza, a magyarok pedig pontosan azt akarják megakadályozni, hogy egy ilyesfajta identitástudattal a szászok közelebb kerüljenek a bécsi udvarhoz. A nevek azonban nem csak ebben az esetben elhibázottak. A magyarokat ugyanis Madjarenként emlegeti, ez pedig még nagyobb felháborodást vált ki. A végső változat egy letisztult változatnak tűnik, melyben nem kaphatnak kiemelt helyet a dühös indulatok, ebben az esetben valóban eleget tesz saját maga elvárásainak. Az előkészítő munkák azonban még ezen indulat jegyében születtek. Ismét Aranka kéziratából idézek:

> *„Madjaren – Honnan vette ezt az irás modját az iro, mért nem irhattya Ungern vagy Magyaren? (...) Ez annyit teszen mintha én a' Németröl szollván nem nevezném őket a szokott nyelven Németeknek, és nem irnám a szokott irás szerént Deutschoknak hanem Tájtsoknak; a' magam borult képzelődése szerént; vagy csufságbol Mosereknek mint a szászok szokták hivni."*[394]

A *Moser* kifejezés nem csupán Arankánál jelenik meg, hanem Engel recenziójában is, ő azonban pont azt bizonyítja, hogy e kifejezés önmagában nem hordoz negatív konnotációkat.

Másrészt Aranka Schlözer könyvének nyelvi tisztaságával sincs megelégedve. Schlözer valóban több helyen is idegen kifejezéseket használ, ám ilyesmitől Aranka nyelve sem mentes. Mégis furcsa, hogy Aranka németségében támadja Schlözert, vagyis a német nyelvű szöveget egy magyar nyelven író szemével elfogadhatatlannak tartja:

> *„Nem tud németül, vagy azt igen alatsonnak tartya maga felséges gondolatainak ki fejezésére."*[395]

Aranka a latin kifejezéseket sem tartja elfogadhatóknak, ezzel szemben Schlözer fejtegetéseit ő is legtöbbször *quodlibet*nek nevezi (egyetlen esetben fordítja le *láre fáré*ra[396]), őt magát pedig a történetek *staffirozo*jának.[397] A nyelv tisztasága a nemzet kulturáltságával is összefügg, Aranka ezért is állítja azt, hogy Schlözer szavaiból összeállítható lenne egy *barbarus* szótár. Rákai Orsolya hívja fel a figyelmet arra, hogy a XVIII. század végére egyre inkább előtérbe kerülnek azok az elképzelések, amelyek az idegen nyelvet járomként, az idegen szavakat a jogos hazai örökösöket jussukból kiforgató jövevényekként ábrázolják.[398]

A következő problémás pont Schlözer könyvében az *Orde* szó használata. E kifejezés a magyar honfoglaló seregre vonatkoztatva jelenik meg, a magyarokat azért sérti nagyon, mert használatával Schlözer a magyarok nemzet-voltát kérdőjelezi meg. A fogalom eltérő használatából származó félreértések ebben az esetben is előtérbe kerülnek. Aranka ugyan megengedhetőnek tart egy szójátékra alapozó kijelentést cáfolatában[399] (annak ellenére, hogy elméletileg tagadja ezek jogosságát egy tudományos szövegben), ám arra nem figyel oda, hogy Schlözer meg is magyarázza, milyen értelemben használja ezt a kifejezést: a szó nála a vándorló népeket jelenti, pejoratív értelmet csak az utóbbi időben kapott:

---

[394] Román Állami Levéltár kolozsvári fiókja, Colecţia Aranka György, 103.
[395] Ms. 256, 58.
[396] ld. Melléklet, 49. bekezdés.
[397] A szövegekből úgy tűnik ez az egyik legnagyobb sértés, a staffírozás ugyanis szemben áll a jó logikával.
[398] Rákai 1999, 213.
[399] *„azt irja Schlözer: ütöttek volna rá a' szivét el vesztett Ordára (bizonyosson ha az Ordára ütöttek volna, jól laktak volna vélle"* Ms. 256, 73v.

„Ich habe oben häufig das Wort Orde von mehreren wanderden Völkern gebraucht: ein ganz unschuldiges Wort. Haben es einige, und besonders die Franzosen in den letzteren Jahren, zum Schimpfwort gemacht".[400]

A forráskritikáról szóló részben részletesen is kitérek arra, hogy a magyar cáfolók Anonymus kapcsán is abba a hibába esnek, hogy sokszor csak mondatrészeket cáfolnak Schlözer könyvében, a teljes frazeológiai egységre (és annak jelentésére) nem figyelnek oda. Schlözer írásmódjának kritikájával fejezve be cáfolatát erre a következtetésre jut Aranka:

„Ugy hogy ha még abban az Anya fő városában a' tudományoknak ... két három ember hasonlo volna a' Szerzőhoz mint a' Licurgus városát hajdan Görög Országban, ma Göttingát furiák barlangjának lehetne Német Országban nevezni."[401]

3.3.3. Kis fogalommagyarázati kitérő (2)

Ahhoz, hogy eldönthessük, mennyire illeszkedik Aranka szövege a nyugati tudományos kategóriába, ebben a fejezetben is ki kell térnem a Literatur fogalom magyarázatára. Aranka szövegeiben sehol nem jelenik meg az *irodalom*, sem mint önmagában álló fogalom, sem pedig mint jelző. A *tudós* azonban folyamatosan jelen van, általában negatív konnotációkat hordoz Schlözerre vonatkoztatva. (pl. *A szerző mint hatalmas erőss Tudos Kriticus, Az Iro a' maga Tanitványainak Tudos Hordájával együtt igen szereti ezt a szot*, stb., hogy aztán minden esetben bebizonyítsa mennyire tévesek állításai. Levéltár, 103. csomó)

Pápay Sámuel rendszerét követve azt kell látnunk, hogy a literatur fogalmat magyar nyelvterületen is több jelentésben használták. Pápay a literatúrát írástudásnak fordítaná legszívesebben, azonban ez a legszélesebb értelme a szónak. Könyve folyamán ő is tovább differenciál, jelentheti a literatúra a tudományokat, ezen belül a tudományoknak és mesterségeknek a *históriai előadását*, vagy pedig kizárólag a szép előadás tudományát[402]. A literatúrát tehát a korban fordíthatták tudományoknak, a literarisch kifejezést pedig tudósnak, mégsem gondolom úgy, hogy Aranka ebben az értelemben használta volna a kifejezést. A helyes megítéléshez vissza kell még térnünk Pápay szövegéhez, aki, amikor a literatúrát a szép előadás tudományának ítéli, ezeket a követelményeket állítja:

„...melly is a' Munkának inkább tsak az öltözettyét, a' gondolatoknak 's azok kifejezésinek illendő és a jó ízléssel megegyező elintézését, mint sem magokat a' Munkában foglalt dolgokat tárgyazza"[403]

Az előző két kitérőből láthattuk, hogy Schlözer is nagyon gyakran ilyen értelemben használja a literatur-fogalmat. A harmadik kötet VI. oldalán van arról szó, hogy ha vannak is hibái a könyvben, azok „literarisch" eredetű hibák. Aranka ezt a passzust tárgyalva ezt a literarisch kifejezést *tudos*nak fordítja (ld. melléklet 51. bekezdés) A későbbiekből kiderül, hogy nem csak a megírás módjára vonatkoztatja, hanem a történeti hibákat is e fogalom körébe sorolja. Tehát átfogóbb jelentésben használja a fogalmat, mint Schlözer. Emellett szól Arankának egy másik kijelentése is, melyben a Tudós fogalmát élesen elhatárolja annak

[400] Schlözer, i.m., 236.
[401] ld. Melléklet, 76. bekezdés
[402] ld. Pápay, i.m.
[403] Pápay, i.m., 29., ld. még a Kis fogalommagyrázati kitérő (2)-ben ezt a jelentés-típust.

megszólalásától, olvasottságától: *„Ki az a Tudosok közzül a' ki maga olvasását, Rhetorikáját, az ö szóbeli elmés Kritikáját, ki egyiket ki a' másikat nem szereti mutogatni."*[404] A legfontosabb következtetés itt, hogy tehát Aranka és Schlözer más-más jelentésében használja a Literatur fogalmat, ez pedig folyamatos félreértésekhez vezet.
Másrészt Aranka az iskolai műveltséghez (ezt szintén jelenthette a Literatur fogalma) és tudósséghoz sem mindig viszonyul pozitív módon. A tudósságot ugyanis erkölcsi kategóriákkal is szorosan összeköti, ez pedig részben távolítja a magyar felvilágosodás más szövegeitől, melyekben az iskolázottság legtöbbször pozitív példaként szerepel. Érvelésmódja köthető ugyan a Takáts által megnevezett és kifejtett republikánus beszédmódhoz, hiszen tulajdonképpen ő is az erkölcsök romlásáról beszél, és implicite nála a nyugati példák elsősorban negatívként jelennek meg. Amiben ettől mégis eltér, az, hogy nem hivatkozik az antik római példára, és, hogy az erkölcsi romlást az iskolai neveléssel magyarázza. Míg ugyanis a régebbi időkben az alapot az antik bölcsek filozófiája és etikája képezte, szerinte ez megváltozott, mivel a diákok nem részesülnek etikai nevelésben, az indulatosság nagyon magasra hágott:

> *„Az oskolábann ellenben hajdon a' legelső Leczke az emberiség és Erkölcs Leczkéje volt. A' Nagy Bölcsek Pythagorás, Pláto, Aristoteles a' Bölcsesség mellett az Erkölcsnekis papjai voltanak."*[405]

Ezzel szemben megfogalmazza azt az elvárásrendszert, mely az etikus tudósságot meghatározza. A tanultságot ugyanis össze kellene kötni a társasági szelíd erkölcsökkel. Ez az elmélet azt az elgondolást támasztja alá, amelyet Egyed Emese is megfogalmaz, a stílus és esztétikum alkotóelemei a kor embereszményével is folyamatosan kapcsolatban állnak.[406] Ő arra tér ki részletesebben, hogy az emberi eszmények leírásában hogyan jelennek meg ezek a kategóriák, de látnunk kell, hogy ellenkező irányban is működik a dolog: a szöveg esztétikáját emberi erkölcsi kategóriákkal megítélni.
A példát azért is fontos volt idézni, mert a szokásostól eltérő irányultságot mutat, ugyanis a kor irodalmában a tudományosságban a nyugati mintákhoz való igazodás nem csupán javasolt, hanem elvárt tényező is volt. A vitának tehát olyan hatása is lehet, amely a provokáció hatására beszédmódokat képes megváltoztatni.

Látható tehát, hogy nem csupán a fogalmakat használják eltérő jelentéssel a két kulturális közegben, hanem bizonyos fogalmak használatakor a két tudós egymástól teljesen eltérő konnotációkat is működtet. Ezért gondolom úgy, hogy ha a vitának ez a része mégis publikussá lett volna a német nyelvterületen, akkor is meg nem értés lett volna sorsa.

Műfaji szempontból a kritériumok felsorolása korántsem kimerített. A kéziratok ugyanis valószínűleg megjelentetési szándékkal íródtak, a megjelenés pillanatában pedig más funkciókat is kaphattak volna. Ilyen egyrészt a nyugat előtti önigazolás funkciója, melyet szorosan az önreprezentáció mellé állíthatunk. Másrészt, mivel a mű provokációra született, vindikatív szerepet is hordoz, az állításokat meg kell cáfolni, a nemzetet magát pedig meg kell védeni. Így a szövegeknek a vita retorikája mellett ilyen típusú textusok érvelésmódjának is meg kell felelniük. (Erre a nemzet-reprezentációról szóló fejezetben részletesen is kitérek).

---

[404] Ms. 256, 9.
[405] Ms. 256., 42v.
[406] ld. Egyed Emese, *Kard és penna.* 1998, 41.

3.4. Schlözer és Aranka vitaelméletének megvalósulása a szövegekben

Schlözer elméletét egy tudományos vitáról a Gyarmathihoz írott leveléből (1798, ápr. 17), valamint saját könyve harmadik kötetéből rekonstruálhatjuk. Ebben a levélben a jénai recenzióról ír ugyan, ezt kritizálja, de ennek kapcsán kifejti, hogy mit vár el egy tudományos vitától. Aranka polemizáló könyvnek tekinti Schlözer könyvét, kézírásaiban többször is kitér arra, hogy Schlözer mennyire nem tartja tiszteletben a saját maga által állított követelményeket. Így annak ellenére, hogy a szerzők között nem alakult ki nyílt vita, ha elképzeléseiket egymás szövegeire vonatkoztatjuk érdekes következtetésekre juthatunk. Schlözer ugyanis elfogadja azt, hogy könyve cáfolható, ha valaki ezt tudományosan megtenné, hajlandó lenne egy negyedik kötetben hibáit kijavítani.[407] A jénai recenzió kapcsán írja a következőket:

> *„Also nicht gegen den Widerspruch, sondern gegen die Art des Widerspruches empörte ich mich."*[408]

Gyarmathinak kifejti, hogy melyek az elítélendő nyelvi megnyilatkozások egy tudományos recenzióban. A legérdekesebb az, hogy pontosan azokat a hibákat nevezi meg, amelyeket Aranka is idézett szövegében, amelyek végső soron mind a személyeskedéssel függnek össze. Elvileg tehát mindketten elvetik ennek jogosságát és tudományosságát egy vitában, gyakorlatilag viszont mindketten előszeretettel élnek vele. Ugyanilyen közös elvárás az állítások pontos adatokkal való alátámasztása. Amikor Schlözer nem él ezzel. Aranka minden esetben a *történetek staffírozó*jának nevezi, aki csupán okoskodás és nem források segítségével vonja le következtetéseit. Ugyanakkor látnunk kell (a Mellékletben közölt szöveg ezt jól tükrözi), hogy ő maga sem forrásokkal cáfolja Schlözert, kijelentéseit *tsudállatos állatások*nak nevezve felsorolja ugyan azokat, de legtöbbjüket nem cáfolja. Amikor mégis ezt teszi (Ms. 256), de nem történeti forrásokat használ, logikai úton próbál következtetéseket levonni. Ez a módszer abban áll, hogy egy-egy forrás (pl. Constantinus) önellentmondásaira hívja fel a figyelmet, ezeket általában saját mondanivalója alátámasztására használja.

Schlözer a harmadik kötet VI. oldalán sorolja fel azokat az okokat, amelyek miatt talán néhány helyen hibázhatott könyvében. Talán csak retorikai fogásként, de ismét megjelenik a keresztényi magatartás, Schlözer ugyanis azt várja el kritikusától, hogy az keresztényi szánakozással tekintsen hibáira, és kizárólag azokat cáfolja. Aranka ugyan elfogadja ezt a felhívást, de miután bebizonyítja, hogy ő maga nem így jár el felhasznált forrásai esetében, ismét a személyeskedés hibájába esve cáfolja.[409]

A későbbi, Ms. 256 jelzet alatt található kéziratban Aranka részletesen kifejti, hogy mit vár el egy *kritikus* jelzővel ellátott munkától. A fogalmat ugyanis cégérnek nevezi, amely jogot ad a mű olvasójának bizonyos elvárások megfogalmazására:

> *„Igazat a' betü és szo irásábann; Igazat a' Jelentésében, igazat a' kimondásábann, és a' nyelvnek 's beszédnek zürzavar nélkül maga tisztaságábann. Ezek felett igazat a' történetekbe az azok rendibe magokat elö ado homállyoknak, kérdéseknek, kéttségeknek más nagyobb-kisebb Irok bal vélekedésiknek értelemmel és a' Logika*

---

[407] Schlözer, i.m., III. kötet, VI.

[408] Schlözer levele Gyarmathihoz, 1798. ápr. 17. „Tehát nem az ellentmondás, hanem az ellentmondás módja miatt háborodtam fel."

[409] ld. Mellékletben az V. rész

szoross Törvényei szerént valo meg itélésébenn és ki fejtésébenn, 's az eredeti Kutfejekből tiszta valo merittésébenn."[410]

Tehát nem csupán nyelvi megformálásában kell megefelnie bizonyos elvárásoknak, hanem forráskezelésében, a történetek kronológiájában, valamint a történetírók helyes megítélésében. (Erre a kérdésre bővebben is kitérek.) Pontosan azért támadja Aranka olyan élesen Schlözert, mert a korabeli tudós világ teljes eszköztárát felhasználhatta könyve megírásakor: nem csupán a göttingai könyvtárat, hanem a szász *levelesházak* anyagát is. Ennek ellenére lett a könyv több szempontból is elhibázott.

A vitának ebben a részében is előtérbe kerülnek a nyelvi kérdések. Schlözer tisztában van azzal, hogy a legtöbb támadás erről az oldalról fogja érni. Ezért már könyvében is kitér arra, hogy ha valaki ezzel akarja támadni, vegye figyelmbe, hogy a magyar történelem megírásakor Pray írására alapozott, így, mivel ő magyar történész, nem vethetnek ellene semmit.[411] A Gyarmathihoz írott levélben azonban ennél is tovább megy:

„Ich kann nicht ungrisch; aber was hat das hier zu thun. Ist denn
a. die Urkunde in ungarischer Sprache?
b. Giebt es eine einzige ungrische Urkunde der damaligen Zeiten, die ich hätte conferieren müssen?"

Schlözer tehát azt állítja, hogy a korai magyar történelem megírásához nem szükséges a magyar nyelv ismerete, hiszen egyetlen olyan korabeli dokumentum sincs, amely magyar nyelven íródott volna. Ezzel valóban minden nyelvi irányultságú támadást kivéd, Aranka mégis a források használatának módjában támadja legélesebben.

3.4.1. Tekintélyérvek, forráskritika

Forráskritikai fejtegetések mindkét fél részéről erőteljesen jelentkeznek, mindketten azt állítják, hogy a lehető legnagyobb pontossággal dolgoztak. A magyar fél azonban pontosan az által kérdőjelezi meg az akkori Európában egyik legjobbnak tartott diplomatikai munkát (Schlözer könyvének első része: Urkunden), hogy pontatlanságát bizonyítja be:

"*Annak a' ki régi leveleket Diplomákat akar ki adni a' többi közt ezt a' Törvényt szabja eleibe* (t.i. Schlözer)*: 1. Hogy pontrol pontra ollyan igazán irassanak le, hogy még a nyilvan valo Irásbéli hibák se jobbitassanak meg. 2. Hogy egészszen a' mekkorák irassanak le. Ezt a' szerző maga nem követte. Az egésszs diplomák gyüjteménye ringy-rongy; folt hátán folt. Azon fellyül meg vannak hamisitva és éppen abban a' mi leg szentebb a' Nevekbe.*" [412]

A névváltoztatást (szász–német, magyar–madjar) Aranka szándékos hibának tartja, azonban a könyv szövgében megtűrné, ha Schlözer nem változtaná meg a forrásokban is a megnevezéseket. A forráshamisítás már ebben az időben is nagyon nagy bűnnek számít egy történelmi munka megírásában, Aranka azonban nem csupán ezt sérelmezi, hanem azt is, hogy Schlözer nem elég alapos a forráshasználatban, hiszen nem használ fel minden fellelhető adatot. Aranka szerint ugyanis Schlözer kizárólag Pray munkájára alapozva építi

[410] Ms. 256, 18.
[411] Schlözer, i.m., III. kötet, VI.
[412] Mellékletben, 4-es bekezdés.

fel könyvét, Anonymust használhatatlannak titulálja, Benkő Józsefet pedig, ha használja is, csak azért teszi, hogy állításait megcáfolja. A Mellékletben közölt szövegben Constantinus annyira erős referenciaként jelenik meg, hogy a szerző szükségesnek vélte a teljes témára vonatkozó passzust idézni. A kutatások előrehaladtával azonban valószínűleg Aranka több levelet is kapott ezzel kapcsolatban (hiszen feladatként osztotta ki Anonymus apológiáját), így részletesen is tárgyalja a használt források körüli kérdést.[413] A történetírókat két részre osztja: a *régiekben* ugyan lehet több-kevesebb hiba, de ezek a *tudatlanság hibái (tisztességes és ártatlan)*. A második csoportot saját jelene történetírói alkotják, akiknél szintén sok hiba található, ezek azonban az *indulatosság* hibái. Míg a tudatlanságból eredő hibák megengedhetőek, de kijavításra szorulnak, a szándékos hibákat megengedhetetlennek tartja. Azt a módszert alkalmazza, hogy Anonymust alapos vizsgálatnak veti alá, és felsorolja azokat a helyeket, ahol valóban hibázik. Ezek azonban elsősorban nem történeti kérdéseket illető hibák, hanem általában nyelvi, előadásbeli hibák. Érdekes látni azt, hogy Anonymus korára vonatkoztatva szétválasztja a tudós erényeit a katona erényeitől, azt állítja, hogy Anonymus udvari, tanult emberként nem ismerhette a hadi szokásokat, ezért elhibázott néhány leírása:

> *„Hogy lett volna ollyan bölts Hadi Mester, és hogy tudta volna ezeket, 's a' több szép dolgokat a' Jámbor Püspök maga fejétöl gondolni? és ugy pedig hogy a' történeteket vévén a' mesének szine büze ki ne tessék rajta."*[414]

Aranka arra is felhívja a figyelmet, hogy Engel és Katona éppen azon fáradoznak, hogy Constantinus és Anonymus ellentmondásait összebékítsék egymással, ennek kapcsán ő annyit jegyez csak meg, hogy ez azért nem lehetséges, mert a két történetíró más-más eseményeket ír le, Anonymus a teljes magyar sereg kijövetelét, míg Constantinus annak csak egy *Tribusa* vándorlásait tárgyalja.

A legnagyobb felháborodást mégis az váltja ki, hogy a magyarok szerint Schlözer istenkáromlónak titulálja Anonymust. Nem csupán a tárgyalt kéziratokban, hanem minden általam olvasott szövegben ez válik központi témává. Schlözer szövege így hangzik:

> *"Doch sagt der Notar Paulus rap.2., blasphem, dass er unter Eingebung des heiligen Geistes schreibe! Doch hat man aus diesen Unsinn noch neuerlich ein historisches System, zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen".*[415]

Azért tartottam fontosnak a következő mondatot is idézni, mert ebből világosan kiderül, hogy Schlözer nem Anonymust nevezi istenkáromlónak, hanem azt a történetírói módszert, amellyel dolgozik, és azt, hogy valaki erre építheti a szászok történelmét. (Jellemző a cáfolat szerzőjére, hogy félmondatokat cáfol, így egyszersmind Schlözer könyvének tartalmát is megváltoztatva.)

Az Anonymus hitelessége körül kialakult vitát (különösen azt a tényt, hogy a magyarok is kritikusan kezelik írását) azért tartom fontosnak, mivel az a téves képzet alakult ki, hogy a XVIII. században a magyar literátorok többsége elfogadja Anonymus elméletét a magyarok bejöveteléről. Ehhez képest látnunk kell, hogy bár legitimizálni akarják, tisztában vannak azzal, hogy történeti forrásként nem minden esetben felel meg az elvárásoknak, kiváltképpen, mert nagyon sok helyen ellentmond a már legitimizált történetíróknak. A bevett szokásokkal ellentétben Aranka szövegeiben nem csupán a történetírók jelennek meg

[413] Az Ms. 256 jelezet alatt található kéziratban.
[414] Ms. 256, 10-10v.
[415] Schlözer, i.m., 2.

forrásként. A Mellékletben közölt szövegben is olvashatunk néhány bibliai passzust, ezek általában megerősítő jellegűek.
A publikus vitával összevetve nagyon sok esetben Aranka szövege tűnik meggyőzőbbnek. Engel ugyanis nem tesz különbséget jelen és múlt között, Schlözer kijelentéseit a jelenre vonatkoztatva cáfolja, ezzel alapot nyújtva Schlözer nevetségessé tételére. Schlözer ugyanis nyomatékosan kijelenti, hogy a múltbeli állapotokat tükröző könyvet logikailag nem lehet politikai melléfogásnak tartani, mivel a politika kizárólag a jelenre vonatkozik[416].

3.4.2. Nemzetábrázolás

A nemzetábrázolás és identitásképző stratégiák egymással párhuzamosan és egymásból levezetve jelennek meg a szövegekben. A cáfolat ugyanis nem kizárólag a Schlözer könyvére megírt ellenvetéssekként fogható fel, hiszen publikálási szándékkal íródott. Így többféle funkciót is betöltvén a Nyugat előtti önigazolásként is felfogható, tehát olyan jellegű írásként, mely elsősorban önreprezentációs törekvéseket valósít meg. Az önkarakterológia minden társadalmi csoport alkateleme. Másrészt észre kell vennünk a nemzetábrázolási stratégiák között a különböző beszédmódok keveredését. Ezekről a beszédmódokról már volt szó, részletesebben azonban itt magyarázom őket. A republikánus nyelvhasználat egyik központi kérdése az, mi az oka a nemzetek hanyatlásának és bukásának (így Schlözer könyvéhez is szorosan köthető), e kérdés megválaszolásakor Róma bukásának történetével támasztják alá használói érvelésüket. Takáts József szerint magyar nyelvterületen a republikánus nyelvvel gyakran egybefonódott egy másik politikai nyelv, amely az ősi alkotmányra hivatkozás nyelvén szólt. A vizsgált kéziratokban azonban ez önálló beszédmódként jelenik meg, a nemzetábrázolásban elsődleges szerepet mindig az játszik, hogy bizonyítani tudják a nemesi jogok legitimitását valamint a magyar szabadságot. Ezért nagyon sértő Schlözernek a következő állítása:

> *"Nemes és nemtelen annyit teszen mint rab és tyrannus"*

ugyanis így pontosan a nemesi jogokat kérdőjelezi meg. A fordítás annyiban téves, hogy jelenidőbe helyez egy múltbeli állítást,

> *"Hier war und hieß nahmlich urspünglich jeder Freier nobilis, und jeder Madjar war frei".*[417]

ez azonban nem befolyásolja a jogok megkérdőjelezését. Az ősi alkotmányra hivatkozás nyelvében a szabadság a kormányzásban való részvétel jogát jelenti, illetve azokat a konkrét jogokat, amelyek a szokásjog szerint a nemest megilletik. Ezért hangoztatják Arankáék már a kezdetektől (ld. A magyar literátus körök előzetes kapcsolata Schlözerrel című fejezetben), hogy egy külföldi, köztük Schlözer sohasem értheti meg, hogy mit jelent a magyar szabadság.

Takáts egy következő, a korban működő beszédmódot a nacionalizmus politikai nyelvének nevez. E szerint a politikának tisztában kellene lennie a nemzetek különbségeivel, jellemük eltérő módjával, sajátságaikkal. Bizonyos szempontból megtalálhatóak ezek az általam vizsgált szövegekben is:

---

[416] Schlözer levele Gyarmathihoz, 1798. ápr. 17.
[417] Schlözer, i.m., 263.

„Nem tsuda: mert a' Magyar Nagy Nemzet, a' Szász városson lakó, Tudományokat és kézi 's szép mesterségeket üzö nép. Ellenben a' Nemes Székely Nemzet egy kitsiny maroknyi falun lako vitézlö Nép,"[418]

a szövegek beszédmódját mégis az ősi alkotmányra hivatkozás nyelve dominálja.
A szövegekben nem egységes a nemzet fogalmának használata. Egyes esetekben a kulturális illetve nyelvi tényező a meghatározó (így nemzetnek nevezi Aranka a három bevett nemzeten túl a románokat is), a domináns mégis a történeti jogok folytonosságán alapuló nemzetkép, a rendi natiohoz való tartozás tudata.

A nemzetábrázoláshoz és nemzetképhez szorosan köthető a nyelv fogalma is. Rákai Orsolya hívja fel arra a figyelmet, hogy a magyar nyelv eredetéről szóló vitában nem különül el a nyelv és nemzet története, hangot kapnak erkölcsi, jellemtani érvek is.[419] Ebből a perspektívából válik igazán érthetővé a magyar fél felháborodása a kunokkal és tatárokkal (besenyők) való összehasonlítás tényén. Többször is nyomatékosan kijelentik:

„hogy mind a kunok, mind a' Patzinatziták nyelvekre és igy eredetekre nézve tatár nyelvüek 's eredetüek voltanak; a' Magyaroktol és Székellyektöl külömbözö Nemzetek."[420]

Nyelv és nemzet fogalma között hangsúlyozottak az egymásra való utalások, kölcsönhatások, így a kéziratokból nem derül ki, hogy a nyelv-e a nemzet jele, vagy pedig fordítva.

A korai történelemről szóló rész nem csupán a magyarok, hanem a székelyek nemzeti érzéseit is sérti, Schlözer ugyanis azt állítja, hogy a székelyek a kunok maradékai, nyelvüket a magyaroktól vették át, nagyon sokáig nem voltak szabadok, és egyes íróik még ma is azt próbálják bizonyítani, hogy a hunoktól származnak, így a magyaroknál és szászoknál is régebben élnek Erdélyben.[421] A Mellékletben közölt kéziratban ezzel kapcsolatosan a szerző csak annyit jegyez meg, hogy

"A Székellyekről nem tud a' maga állatására hogy Kunok Maradéki volnának egy tő hegyni bizonyítást is elő hozni."

Egy Aranka- kézirat azonban bővebben cáfolja ezt a részt. (Aranka a Nyelvművelő Társaság tagjait is folyamatosan felszólítja, hogy írják meg a székelyek történetét.) Cáfolásának hivatkozási alapja az 1533-beli Csíki Székely Krónika. Témánk szempontjából azért fontos megemlíteni, mert itt tárgyalja bővebben azokat a kritériumokat, amelyek bizonyítékul szolgálnak egy nemzet létére vonatkozóan. Az önmeghatározáshoz ugyanis a tárgyak, művek és események is hozzátartoznak. Tárgyként legitimizációs erejű az áldozó pohár valamint Budvár mint "anya város", eseményként Árpád fejedelem látogatása, valamint az, hogy Kálmánnak székely lány volt az első felesége, műként pedig maga a

---

[418] Ms. 256, 1.
[419] Rákai 1999., 210.
[420] Ms. 256, 4.
[421] " *Nur eine Haufe von ihnen hat noch an des östlichen Gränze von Siebenbürgen sein eignes geschlossenes Gebiet, das größer als das der Deutschen ist; erhält sich noch als ein eignes Corps der nation, welches gleichwol nicht halb so stark wie das deutsche ist; führt noch seinen Dienstnamen Seckler; und läßt sich noch immer von einigen seiner Schriftsteller, durch widersinnige Märchen und erdichtete Urkunden bereden, seine komanische Abkunft zu verlaugnen, und eine Reliquie der attilaischen Hunnen, also ältere Landesbesitzer als Madjaren und Deutsche, sein zu wollen.*, Schlözer i.m., 206

fennmaradt krónika. (Ms. 1437) Nemzet-meghatározó illetve más nemzetektől elválasztandó a nemzetséget, rendet, nemet és ágat sorolja fel, valamint azt, hogy hogyan osztották el a tisztségeket és az örökséget egymás között.

A kéziratokból az derül ki, hogy Aranka mindig olyan esetekben tartja fontosnak a nemzet ábrázolását, amikor Schlözer kijelentései ellen kell bizonyítania vele valamit. Annak ellenére, hogy a nemzetábrázoláskor többféle beszédmód is keveredik, a kéziratokban az ősi alkotmányra hivatkozó politikai nyelv, és a nemesi, rendi natio-eszme a meghatározó. Tulajdonképpen ez a tendencia azzal magyarázható, hogy a kéziratok provokáció hatására születtek, a provokáció az ősi jogokat illeti, így elsősorban arra kellett válaszolni.

3.5. Szerzői szándék (tudós hazafiság toposza)

Aranka több helyen is kitér arra, milyen szándék vezérli cáfolata megírásakor. A Mellékletben olvasható szándékokon túl (amelyekre részletesen is kitérek), az Ms. 256 jelzet alatt található kéziratban bővebben is kifejti munkája funkcionalitását. Argumentumnak tartom a teljes erre vonatkozó passzust:

> *„Ami engemet illet! Soha se Göttingába, se más fö oskolába nem jártam, azt a' bojtorján, izgága sophista mesterséget a' Kritikát nem tanultam, se nem tudom, a' Szerzövel nem akarok perlekedni, soha máig nemis perlekedtem senkivel, az igazat kivántam ki keresni; mind a' Magyarok, mind a' Székelyek, Szászok és Oláhok igazságait nagyobb világosságba tenni. Mikor elsöben azt a' Motsok Munkát meg olvastam, a' gyomrom felémelyedett belé, és igen meg irtoztam tölle. De ugy értvén, hogy mind Erdélyben, mind Nemes Magyar Országon is Nemellyek, kivált az Oskolai Emberek közzül el tsábittattaknak, megvilágositásokra 's az A.B.C. Irojához hasonlo izgága embereknek el rettentésekre azt a' terhet magamra vettem. Kiváltképpen pedig azért, mert egy alkalmatossággal egy igen nagy méltoságu, és tiszteletet érdemlö Uri Asszonnyságnak udvarolván; igen kedvetlenül és tsaknem könyvel lábbogo szemekkel találtam; Nézem 's hát a' Schlözer A.B.C.-je a' kezibe; panaszol ellene és ekkor igéretet tettem volt Nékie arrol a' mit most tsekélly tehetségemhez képest nem vetélkedés Lelkétöl indittatva hanem* ***Hazámhoz és Nemztemhez valo tsupa hüségböl és Nemes indulatbol*** *'s ahoz a'* [később beszúrva: *már Néhai*] *fö Asszonysághoz mind fényes érdemeiért mind hozzá hasonlithatatlan jo Szivéért tartozó méjj tiszteletböl tellyesiteni kivántam."*[422]

Az igazság kiderítése és a közösség színe elé állítása – úgy tűnik – nem csupán cél, hanem kötelesség (Eder ugyanilyen érvekkel indokolja, hogy megvédi a szász nemzetet a rágalmazásoktól). Debreczeni Attila tanulmányában részletesen kifejti, milyenek voltak a tudós hazafiság megnyilvánulási formái.[423] Ez a fajta tudós hazafiság, amely kötelezettségekkel és elvárásokkal járt együtt, szorosan kötehető a patriotizmus fogalmához. Debreczeni szerint ez a patriotizmus a hungarus hazafiság örökösc. Ezt az elképzelést támasztják alá a vizsgált szövegek is, hisz azon túl, hogy a nemzetábrázolásban e hungarus-tudat formái is megjelennek, látnunk kell, hogy mind Aranka, mind pedig Eder hasonló érvelési stratégiákkal írja le cáfolatuk megírásának miértjét.

Amiben az Aranka szövegei mégis eltérnek e beszédmód hagyományos formáitól, az a nyugat negatív példaként való emlegetése. Hiszen az ezzel a beszédmóddal operáló

---

[422] Ms. 256, 96v., kiemelés tölem

[423] Debreczeni 2000, 487-504

szövegek mindegyike a nyugati kultúrát jelöli ki viszonyítási pontként.[424] Az eltérést a provokáció hatásával tartom magyarázhatónak, hiszen ebben az esetben pontosan a nyugati negatív irányú iskolázottságot kell megcáfolniuk (láttuk, hogy ezt Engel úgy viszi véghez, hogy a tudósságot nemzeti hovatartozás fényébe állítja). Így a nyugati minta nem példaként, hanem kihívásként jelenik meg, a használt beszédmód funkcionalitása változik. Ugyanis nem a magyar értelmiség figyelmét kell felhívni a literatúra művelése általi előrehaladás lehetőségére, hanem egy már *kipallérozódott* nemzet képviselőjének negatív oldalát kell a közönség elé tárni. A kihívásra való megfelelési vágy így egyedi esetként átalakítja a korban elterjedt érvelési stratágiákat. Az erkölcsi kategóriák azonban ismét megjelennek ebben a fajta beszédmódban is (ahogyan Eder is tisztességére apellálva írja meg Engel ellenrecenzióját). A becsület és jó hazafiság Aranka szövegeiben egymás mellett jelennek meg, párhuzamba állítva azt a külföldi szerző embertelenségével és világpolgárságával.[425]

A tudós hazafiság beszédmódjához szorosan hozzátartozik a kard és penna kettősségére épülő érvelésmód. Mivel azonban a szövegekben ennek is egy átalakult változata jelenik meg, szükségesnek tartom a bővebb kifejtést.

Kard és penna

Egyed Emese tér ki részletesen a vitézi és tudós (literátori) lét dilemmáira a kor nemesi származású íróinál. A Mars–Ars kettősség ugyanis békeidőben is együtt jár, nagyon sok korabeli szöveg e kettősségre épül[426]. E kettősség ugyanis úgy ad lehetőséget a tudományok művelésére, hogy nem kell megtagadni a vitézi erényeket, ehhez pedig a nemesi lét megtartása is értékként társul. Az általam vizsgált szövegekben ugyanis a vitézi erények szorosan a nemességhez kapcsolódnak, az ebből származó erkölcsi kategóriák pedig meghatározzák a harc mezején vívott vita etikai elvárásait. A tudomány ugyanis átveszi a harcmező funkcióját, a vitézi játékokat pedig immár nem karddal, hanem pennával vívják. (ld. Melléklet, 50. bekezdés) Ahogyan a katonai játékoknak valamint a tényleges harcnak megvolt az etikája, úgy várja el Aranka, hogy a pennaháború is bizonyos erkölcsi kategóriák figyelembe vételével történjék. Schlözert ugyanis a szász nemzet bajnokának nevezi, aki nem volt hű fogadott urához. Majd rögtön a magyar múltból hozott nemesi elvárásokkal ezt írja:

> *„Ez a' dolog mikor a' ki bérlett 's magát ajánlott Bajnok, Urát, Asszonyát meg tsalta a' hajdoni törvény és szokás szerint legalább a' Magyarok között halálos bűn volt"*[427]

Ebben az idézetben az is nagyon fontos, hogyan keverednek a különböző beszédmódok: a kard-penna toposza az ősi jogra (szokásjogra) alapuló érvelésmóddal. Másrészt a bajvívást Aranka a vita metaforájaként használja, mindkettőt mesterségnek tekinti, amelyet művelése előtt el kell sajátítani, anélkül ugyanis biztos a vereség. Ezzel Aranka ugyan implicite, és nem oly nyíltan, mint Engel, de Schlözer mesterségbeli tudását kérdőjelezi meg:

> *„A' Szerzőt pedig magát Dr. Schlözert, hogy meg ne séressék meg nem oltalmazhatta. A' viadalra Soldért más képébenn ki áll, elég fegyvere nintsen, a' mi kezében van is*

[424] ld. Debreczeni, i.m., 493-494.
[425] ld. Ms. 1437.
[426] ld. Egyed Emese, i.m., 31-35.
[427] Ms. 256, 96v.

azzal se tud, vagy nem akar élni, a' baj vivás mesterségét nem tartya meg, mint gyermek a' Késsel maga meg sérti magát."[428]

Elfogadom ugyan Debreczeni Attilának azt az állítását, hogy a kard és penna kettőssége mint modernizációs séma működik a tudós hazafiságon belül,[429] de erre az egyedi esetre vonatkoztatva azt is hozzá kell tennem, hogy ez a séma úgy módosul, hogy a tudomány általi modernizációra erkölcsi fogalmakat is rávetít. A vera nobilitas toposza ily módon kapcsolódik a kard és penna toposzához a vizsgált szövegekben.

A toposz használata azonban a szövegek együttesét nézve nem mindig ellentmondásmentes. Bizonyos esetekben ugyanis Aranka fontosnak tartja a vitézi erényeket előtérbe állítani. Ez abban az esetben történik, amikor Schlözer a magyarok múltbeli vitézi erényeit és magatartásukat kérdőjelezi meg.[430] Ebben az esetben ugyanis nem a korabeli kard-penna toposz a cáfolandó pont, hanem a magyarok vitézségének évszázados toposza. Tehát azzal, hogy Aranka a vitézi jelzőt a nemzet korabeli állapotaira alkalmazza nem e beszédmód logikájának mond ellene, hanem a sztereotípiát helyezi vissza jogaiba:

„*Minden ollyan mese a világon. Az is hogy az Iro egy szál tolluval győzedelmeskedni akar egy vitéz nemzeten.*"[431]

A szerzői szándékhoz visszatérve ki kell még térnem a nemes asszonynak tett ígéret toposzára. A tudományosságtól eltérő, és ennek kereteibe nem is oly könnyen elhelyezhető képpel van itt dolgunk.[432] Hiszen már rég leáldozott a lovagi kultúra, ennek kereteibe ugyanis elhelyezhető lenne az igéret teljesítése nyomán megszületendő cáfolat képe. Ha a lovagi erények a tudományosság területére tevődnek át, úgy e mezőn szerzett érdemek felajánlhatóak lehetnének a nemes úrnőnek. Esetleg eszünkbe juthat a 19. században kialakuló honleány fogalma is, melynek egy korai előképét vélhetnénk felfedezni a hazája becsületén esett csorbát siratói magyar nemes asszonyban. Másrészt nem szabad elfeledkeznünk a Mellékletben közölt szöveg szerzői szándékáról sem, mely szerint

„*Had esmérje meg a' jo Anya azt az embert, a' kinek lábaihoz jo reménységü szülöttyét, a' böltsesség meg nyeréséért, 's jo erköltsben valo erösödésiért küldik.*"

Ennek fényében a nemes Asszony a nemes anya szerepét is betölthetné, én mégis azt a hipotézis tarom leginkább elfogadhatónak, mely a honleány előképét véli felismerni benne.

A vita rekonstrukciója és a megszólalók érvelésmódjának vizsgálata lehetővé teszi, hogy az erdélyi tudományosságról kialakult képet kissé árnyaljuk. Látnunk kell ugyanis, hogy Aranka és köre kompetens volt egy nyugati tudományos vitához hozzászólni. Bár a tényleges vita nem valósult meg, a szövegek vizsgálata nyomán arra a megállapításra juthatunk, hogy a cáfolat írása során olyan módszereket dolgoztak ki, amelyek felhasználásával jogosan szólhattak volna hozzá egy nyugati és elsősorban német nyelvű közegben zajló vitához. Újabb kéziratok előkerülésével ugyanis körvonalazódik egy olyan elképzelés, amely szerint Aranka nem csupán egy folyóiratnyi terjedelmű cáfolatot készült írni. Bár ő maga kimondottan csak Schlözer könyve cáfolatával foglalkozott, a Társaság

---

[428] Ms., 1437.
[429] Debreczeni, i.m., 490.
[430] ld. Schlözer, i.m., 542.
[431] Román Állami Levéltár kolozsvári fiókja, Colecţia Aranka György, 103.
[432] különösen, ha az az irodalami közhely is eszünkbe jut, mely szerint Aranka nem rajongott a női nem iránt.

tagjainak feladatul osztotta ki a székelyek történetének megírását, a székelyek pecsétjének történetét, Anonymus valamint más források hitelességének vizsgálatát. Úgy tűnik, ezeket az eredményeket mind össze akarta gyűjteni, és egyetlen kötetben kiadni Schlözer könyvének cáfolatával, valamint a magyarok és szászok történetével. Ennek fényében tulajdonképpen a Nyelvmívelő Társaság második működési szakaszának kutatási irányai is átértelmeződnek. A kutatást tehát érdemes ebben az irányban folytatni, vagyis, hogy miért nem jött létre a kötet, illetve, ha ennek teljes kézirata előkerül, azt Schlözer könyvével szembeállítva vizsgálni.

Melléklet

Bé Vezetés

1. *A' Világ történetei* nevezetű Német Könyvetske
a.[433] Széles esméret, szép ész, nagy munka, és szorgalmatosság szülöttye. Azt mondgya. hogy a' világ történeteinek meg irása, a' lett dolgoknak ollyan egyben gyűjtése, és ollyan rendbe valo szedése, melyből mint fundamentumbol, a' földnek, és Emberi Nemnek mostani külömbözö állapottyok meg értettethetik.[434] Ennek a kitsiny Könyvetskének szerzöje becsülletett, és gyengeségeire nézve is kedvezést érdemel.
2. Ugyan ennek a' Szerzönek termékeny tollából jött a' napokban a' világra egy más Munka *A' Németek Történetei Erdélybe*[435]
Ne tsalja meg senki magát, a' ki a' Könyvet nem esméri, se az a' ki esméri ne botránkozzék meg ezen a' Krisis ellen valo kis hibán. Az Iro ir, és beszél, az Erdellyi Szász Nemzetröl melly ma már Erdéllyben a' Németektől külömbözö, és 1224^{töl} fogva ugy is mint külön Diplomaticus test meg vagyon külömböztetve.
3. A' Szerzö ebben a' Munkába azokat a' készületeket, és történeteket akarja egybe gyüjteni, mellyekből Tellyes renbe szedetvén, a' Szász Nemzetnek, mint Nemzetnek állapottyának mivolta meg értethessék. Ennek ezt a' modját követi: Hogy a' Szász Nemzetet illetö régi Diplomákat egybe szedgye 's Esztendök rendi szerént ki adgya. Ez az A. Azután, hogy Erdélybe lakó, 's a' Kilenczedik Száz végétöl fogva lakott élö, 's el enyészett Nemzeteknek, u.m. Páczinaczitáknak, Kunoknak, Magyaroknak hasonloképpen az Erdéllybe birt vitézi Rendeknek, 's közönségesen *Coloniáknak* Történeteket és mivoltokat világosságra hozza. Ez a' B. Harmadszor, hogy II^{ik} András Király 1224^{li} Szabadság Levelét meg magyarázza, ez a' C.
4. A' mi az A részét illeti: Annak a' ki régi Leveleket Diplomákat akar ki adni, a' többi közt ezt a' Törvényt szabja eleibe:[436]
1. Hogy pontrol pontra ollyan igazán irassanak le, hogy még a' nyilván valo Irásbéli hibák se jobbittassanak meg. 2. Hogy egésszen a' mekkorák irassanak le. Ezt a' Szerzö maga nem követte. Az egész *Diplomák* gyüjteménye ugy szolván ringy rongy; folt hátán folt. Azon fejül meg vagynak hamisitva, és éppen abba a' mi legg szentebb: a' Nevekbe *Ungaria* mindenüt el van rontva, és hellyébe *Ungria* irva. A' hol a' Diplomába *Saxones* vagyon a' helyébe *Deutsche* tétetik. Az aprosságokot nem illetem.

---

[433] Welt Gescichte vom A. L. Schlözer, Göttingen 1792, 8r. A lábjegyzeteket a kéziratíró a margószélen jelzi (B.A.)
[434] 2.
[435] Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Kritische Sammlungen zu derselben. I. Stück Urkunden 1795, II. Stück XII Kritisch-historiasche Untersuchungen 1796, III. Stück Privilegium Andrea II vom J. 1224 mit einem Commentar 1797 Göttingen. 8r, follyo számát *Az elsöt a' follyo Lap Számok rendben külömböztetés okáért nevezi Anak, A' másodikat Bnek A' harmadikat Cnek*
[436] A 22 lap

5. Nagyobnak tartom azt, hogy a' Szász Nemzet Diplomaticája gyüjteményét akarván kiadni feleseket és éppen szükséges Leveleket ki hagyott, ollyanokat, mellyek nélkül a' Szász Nemzet Történetei Erdéllybe illö világosságba nem tétethetnek.
6. A' mi a' B részét, és elöl is a' Magyarok, és együtt a' Székellyek Történetit illeti: Azt tartya hogy kilencz Százban a' *Patzinatziták* ki hajtván Erdellyböl a' Magyarokat, Erdellyt Szent István Királlyig nem Magyarok laktak, hanem Pátzinatziták. Szent István ugyan bé tsapott Erdéllybe, 's meg verte, és el fogta *Gyulát*, mint Patzinatziták fejedelmét, de nem tarthatta meg, sem maga, sem az utánna következett királlyok, hanem Erdéllyt elébb a' Patzinatziták azután pedig a' *Kunok* birták egész 1200[ig]. Erdélly tsak puszta miveletlen vad és legelö helly volt. És a' székelység a' Kunok maradéka, nem volt szabad Nemzet sat.
7. A' Szászokrol azt állittya, hogy ezek vad népek közzé jöttek Erdéllybe, a' Széllyeket meg erösitvén, 's vitézül meg tartván a' Magyaroknak ök szerzettek bátorságot, hogy Erdéllybe állandoson meg telepedhessenek, ök tartották meg Erdélyt sat.
8. A' mi a' C részét illeti: Ennek magyarázattyában hibázik sokat, és sok helyt meg akad.
9. Közönségesen pedig oldalaslag kezdetétöl fogva végig, sok hellytelen nem igaz apro állatásai vagynak el hintve. Es ezekre akarok egy kevés Jegyzéseket tenni, a' Magyarok Történetein kezdvén.

I. Rész

Kilentz Száztol fogva Ezerig

10. Constantinus szerént[437] a' Pátzinátziták a' Magyarokat, kiket ö Törököknek nevez, *Lebediás* nevü hellyböl ki nyomják, és ezek jönnek *Atelkusu* nevü hellyre, arra a' hellyre, melly az ott le follyo vizekröl neveztetik. Ezek a' vizek ezek: *Baruch*, ma *Dniper*, *Rubu* ma *Nester*, *Trullus* ma *Bog*, *Brutus* ma *Prut* és Seretus ma is *Szeret.*[438]
11. *Jegyezd meg ha tetszik.*
1. Hogy az a' helly mellyre a' Magyarok *Lebediásbol* jöttek és mellyen akkor laktak, az ott le follyo vizekröl neveztetik, és igy a' Magyarok lak hellye, ekkor a' nevezett vizek között volt, nem másutt. 2. Hogy Szerettöl fogva nem az *Olt* és Duna felé kell gondolni ezt az hellyet, hanem a' *Prut* és *Bog* vizei felé. 3. Hogy a' *Baruch* és Rubu vizei, mellyekröl talám kérdés lehet, akár mellyik vizek légyenek is, de a' Bog vizén tul Erdélytöl messze kell gondolni. Ugy hogy a' fenn forgo kérdésben semmi nagy szükség nintsen rájok. 4. Tessék megitélni, hogy a' *Szeret, Prut* és *Bog* vizei Erdélybe folynak é, és Erdély azok között a' vizek között fekszik é? Következésképpen 5. Mikor a' Törökök vagy Magyarok *Lebedeásbol* el jöttek, 's a' nevezett vizek között meg szállottak, akkor szállottak é Erdélyben? Mert ez a' leg elsö, és fö talp köve a' Szerzö alkotvánnyának: hogy a' Magyarok ezzel az alkalmatossággal Moldovával együtt Erdélybe is meg telepednek. Továbbá
12. Esmét *Constantinus* szerént 895 vagy inkább 891 táján a' Magyarok hadba menvén koborolni a *Pátzinátziták Arpádott* az honn maradtakkal meg támadgyák, 's el üzik, és az ö Lakhellyeket elfoglalják, 's Constantinus idejében is 949: 950: 951 Esztendök tálján a' Pátzinátziták ugyan azon a' hellyen laktak, 's több Hadak a Magyarokkal addig elé nem volt.[439]
13. *Jegyezd meg itt is.* A' *Pátzinátziták* azokra a ' hellyekre szállottak, mellyen elébb a' Magyarok voltak, azokra az hellyekre, mellyek között a' *Szeret, Prut, Bog,* 's több fenn irt vizek folynak. És még is azon fundálodik a' Szerzö állatása, hogy Erdélyt 900[dik] Esztendötöl

---

[437] Constantinus Porphyrogenitus, De administrando Imperio, a' Bizantius Irok között a' XVI[dik] darabba a Velentzei 1729[beli] ki adás szerént egész Levél formába a' H 5[dik] lapon kezdve
[438] Const 88 l XXXVIII R
[439] Const 88l, XXXVIIIR és 89 XL R

fogva a' Pátzinátziták birták, mert oda szállottak a' hol a' Magyarok voltak. Ugy látszik, hogy mikor a' Szerzö a' maga állatásai épületének fundamentumául fel vette, csak mások szavain épitett, és restellette az eredeti Iro *Constantinus* szavait meg vizsgálni, a' kire mindazonáltal mások minnyájan fognak.

14. Csak eddig igen világos, és ebben a' részben nintsen egy eredeti azon idöbeli Iro is, a' ki *Constantinusnak* ellene mondgyon. De nagyobb világosságáért mennyünk tovább is *Constantinus* szerént. A' Magyarok fel kerekedvén a' Moldvai részekröl, mentek azokra a' hellyekre, mellyeken azután is laknak. Kezdödött pedig az ö ujj Lak hellyek, a' *Duna* mellett, a' *Trajanus* Hidgya felénél, és ment a' Duna mellyékén fel felé *Belgrád*, és *Sirmium* felé, egyszersmind Lak Hellyek volt *Nagy Moravia* a' Duna inettsö része. A' *Temes, Tutes, Maros, Körös* és *Tisza* mellyékei a' *Duna* és *Száva* közi[440] és *Pannonia*[441]. Ez nem ollyan világos talám éppen mint az elsö bizonyitás. De vallyon itt is már az *Tutes* kivált ha Tutesen a' Totesdnél follyo vizet értyük és *Maros* mellyéke, mi egyébb, hanem Erdélly? És igy Constantinus szerént 895 vagy 891[ik] Esztendötöl fogva kezdödik Erdélyben a' Magyarok lakások, és birodalmok: mint szintén Magyar Országon; és az Erdéllyi Magyarok hasonlo eredeti foglalással birják Erdélyt, mint a' Magyar országiak, Magyar Országot, mellyet a' Szerzö mérészül tagad.

15. Mikor továbbá *Constantinus* a' *Pátzinátziták* Lakhellyeknek határait leirja, azt mondgya: hogy az ö határok kezdödött a' *Dunán* innen, a' *Trajánus* hidgyán joval alul *Distrával* szembe, és ment a' *Duna* mellett le felé, Bolgár Országgal által ellenbe, és a' leg felsö Nemzettség melly itt fekütt, a' *Piatzikopon* Nemzettség: és nem ezt irja még is, hogy e' lett volna leg közelebb Magyar Országhoz, hanem azt irja, hogy ezen alol fekütt a *Gyla* Nemzettsége, és e' volt leg közelebb, négy napi jaro föld lévén Magyar Országhoz[442] mellyböl világos, hogy a' *Gyla* Nemzettségének nem lehetett Erdéllyben fekünni, mert azt mondgya *Constantinus* hogy alább fekütt a' *Piatzikoponál*. És a' Szerzö állatása mikor azt mondgya: hogy ez a' Nemzettség egész Erdélyt 's Magyar Ország innetsö részeit a' *Dunáig* mind birta, a' *Duna* felöl négy napi járo földet el pusztitván, tsak az áerböl van véve.

16. Meg erösödik ez Constantinusnak azokkal a' szavaival, midön a' Magyarok határait le irván azt mondgya: Hogy a' Magyarok Észak felöl határosok a' Pátzinátzitákkal[443]. Egybe vetvén aval, hogy Veress Orosz Országba is akkor Pátzinátziták laktak.[444] Ezek szerént

17. Nem találok soholt semmi nyomára annak, hogy Erdéllybe *Pátzinátziták* laktak volna a' Tizedik Százba. Ugy láttzik, hogy az a' vélekedés elébb tsak egy szonak két értelmén épült. Ennek a' szonak *Gyla*. Erdéllynek éppen abban az idö tájban *Nagyobb Gyla lévén Herczegje*, és meg látták *Constantinusba*, hogy a' *Pátzinátziták* edgyik Nemzettségének is, még pedig éppen annak, mellyröl azt irja, hogy legközelébb volt a' Magyarokhoz, hasonloképpen Gyla a' Neve 's abbul azt faragtak ki hevenyébe, hogy tehát Erdélybe a' Pátzinátziták laktak. Holott jo Logika szerént onnan tsak a' következik, hogy az Erdellyi Hertzeget *Gyulanak* hivtak, 's a' Pátzinátziták Nemzettsége is, melynek fejedelme az elött *Kurhután* nevü volt Gylanak hivatott. De a' felsöbbeket egybe vetvén azis ki jön, hogy mivel a' Gyla Nemzettség volt legközelebb Magyar Országhoz, és pedig Észak felöl az hol határos volt vélle, tehát ez a *Gyla* Nemzettsége, nem Erdéllyben, hanem Moldovánál fel kanyarodván, Észak felöl Orosz Országba feküdt.

18. Ezek szerént már bizonyos, hogy 951[ik] tájáig Erdéllybe nem jöttek a' Pátzinátziták. De hát azután Ezerig? Ez iránt meg nyughatik akár ki semmi kérdés rolla, semmi nyoma soholt, de én ellenkezöt mutatok. 998[ik] Esztendöben *Sz. István* meg veri *Kupát*, négyben vágattya és

---

[440] Const 89 és 90 l XL R
[441] Const 68 l XXXVIII R
[442] Const 86:87 l XVII R
[443] Const 52 l XIII R
[444] Const 92 l XLII R

egy negyedit Erdélybe küldi *Gyula Fejér Várra*[445] És miért küldötte volna a' Pátzinátziták közzé, 's oda a' hol nem bir? És igy Erdélyt a' Tizedik Százban nem a' Pátzinátziták birták és lakták, hanem a' Magyarok.

Toldalék

Nagyobb világosságnak okáért ide tészem a' Constantinus elö hozott szavait.
Elébbis a' Törökökröl

III. Rész

A' Pátzinátzitákrol és Törökökröl

19. A' Török Nemzett az emlitett Pátzinátzitáktol erössen irtozzik és fél, mert az ütközetben sokszor meg verettettenek töllök, és nem tsak eggyig levágattak. Azért is a' Pátzinátziták mindnkor félelemben, 's magok határokba tartyák a' Törököket.

XIII. Rész. A' Törökkel szomszédos Nemzetek

20. A' Töröknek ezek a' Nemzetek szomszédai: Nap nyugotra Francia, Északra a' Pátzinátziták, Délre Nagy Morávia, vagy Sphondoplok Országa, mellyet a' Törökök el pusztitottak, 's már ök birják. A' Krobátok pedig a' hegyek felöl szomszédgyaik. A' Pátzinátziták pedig a' Törököket haddal meg támadhattyák, nagy prédát tehetnek rajtok, és szörnyü károkot tehetnek nékiek.

XXXVIII. Rész. A' Törökök Nemzete eleiröl és honnan vészik eredeteket

21. A' Török Nemzet hajdon Kozáriához közel abban a' Helllységben lakott, melly az ö elsö Vajdájokrol Lebediásnak neveztetik. A' ki neveröl ugyan Lebediásnak; Hivataljárol pedig mint a' több következöi is Vajdának hivattatik vala. Ebben az elébb emlitett Hellységben, ugy mint a' nevezett Lebediásban folly a' Kidmás vize, melly Chingylusnak is neveztetik. De abban az idöben valami okra valo nézt nem Törököknek hivatnak vala, hanem Sabartoca Sphaloknak. Hét Nemzettségböl pedig állottanak, és se Nemzeti, se külsö Fejedelmek nem volt soha, hanem vajdák valának köztök. Kik között elsö volt a' kiröl emlékezénk, *Lebediás*.
22. A' Kozárokkal pedig három /: vagy mint a' tudosok olvassák 203 :/ Esztendeig edgyütt lakának minden Hadaikban, segittségül lévén nékik, és a' kozárok fö Kapitánnya, a' Törökök vitéségekért és pajtásságokért, az ö elsö Vajdájoknak Lebediasnak vitézsége hirét, és nemes születését halván, egy Nemes Kozár Leányt ada néki feleségül, hogy gyermeke legyen tölle, de történetböl a' Kozár Leány magtalan lön.
23. A' Pátzinátziták azonba, kik kankaroknak is hivatnak vala, melly név, nállok Nemzettséget, és vitézséget jelent, a' Kozárok ellen támadván, és meg gyözettetvén, kéntelenitének magok földöket elhagyni, 's a' Törökök földin lakni. Had támada pedig a' Törökök és Pátzinátziták között, kik akkor kankaroknak neveztetnek vala, és a' Törökök Serége meg gyözettetvén, két felé szakada, 's egyik része, nap keletre menvén, Persiának egyik részibe telepedék meg, a' kik a' mái napig is a' Törökök régi neveröl

[445] Turoczy 11K XXVIII R

Sabartocassphaloknak hivattatnak. A' másik része pedig nap nyugotra menvén az ö Vajdájával és Vezérével Lebédiással, *Atelkusu nevü hellyeken vévé lakhellyét,* mellyeken most a' Pátzinátziták Nemzete lakik.

24. Kevéssel azután az a' Kozár Ország fö Kapitánnya Követeket küldvén a' Törökökhöz kéré öket, hogy az ö elsö Vajdájokat küldgyék hozzá Kelandiába. Azért Lebediás a' Kozárok Kágánnyához menvén kérdi tölle, miért hivta? Felel a' Kágán: Azért, hogy mivel te Nemes, okos, vitézlö, 's a' Törökök közt leg elsö ember vagy, a' te Nemzetedben fejdelemmé tegyünk, és hogy a' mi Szonknak és parancsolatunknak engedelmeskedgyél: De a' Vajda igy felele: A' te hozzám valo jo indulatodat, 's akaratodat igen kedvesen fogadom, és illendö tartozo háládatossággal vészem. De mivelhogy ollyan fejedelemségre nem vagyok elégséges, nem engedelmeskedhetem. Hanem vagyon rajtam kivül más Vajda Salmuzes nevü, kinek Arpad nevü fia is vagyon, légyen ezek közzül akár maga Salmuzes, akár a' fia Arpad fejedelem alattad. Tetszék azért ez a' beszéd a' Kágánnak, és maga embereit küldé vélle a' Törökökhöz kik mikor véllek szollottak volna, tetszék nékiek inkáb Arpádot tenni fejedelemnek, mint Salmuzest az ö Attyát, mint méltobbat: ki mind okossággal mind Tanátsal, mind jeles vitézséggel ollyan fejedelmi Méltoságnak meg felelhetne. Kit is a' Kozárok Törvényes Szokások és rendtartások szerént egy Paison fel emelvén Fejedelmekké tevének. És ez elött az Arpad elött nem vala a' Törököknek soha több fejedelmek, kinek maradékából tétetik ma is Fejedelme Török Országnak.

25. *Egy néhány Esztendö telve pedig a' Pátzinátziták meg támadván a' Törököket, meg kergettek öket Arpáddal az ö fejedelmekkel együtt.* A' Törökök azért meg verettetvén, és a' meg telepedésre földet keresvén, bé menének Nagy Morvába, ki hajták annak Lakossait, ott vevének Lak Hellyet magoknak, és azt mai napiglan tartyák, és attol az idötöl fogva nem lön Hadak a' Törököknek a' Pátzinátzitákkal. A' nap kelet felé Persiai részeken lako fenn emlitett Törökök küldözik az ö Kereskedöiket és meg látogattyák öket, 's ezek által gyakran vallaszokat vészik.

26. *Különben a' Pátzinátziták Hellye, mellyen akkor a' Törökök laknak vala, az ott levö follyo vizekröl neveztetik.* A' follyo vizek pedig ezek: az elsö follyo viz *Baruhnak* neveztetik /: ma Dniper:/ a' második Kubu /: ma Nester:/ a' harmadik *Trullus* :/ma Bog:/ a' Negyedik *Brutus* /: ma Prut:/ az ötödik *Szeretnek* neveztetik /:ma is Szeret:/

XXXIX. Rész

A' Kabarok Nemzetéröl

27. A' Kabarok a' Kozár Nemzetböl származnak, szakadás esvén pedig közöttök, és belsö Háboru támadván, az elsö rész nyertes lön. A' meg gyözettettek pedig kik meg ölettetének, kik el futának, és a' Törökökhöz menvén, a' Pátzinátziták földén telepedének meg, és meg barátkozván egymással Kabaroknak nevezteténck. Azért a' kabarok nyelvére is meg taniták a' Törököket, 's ma is ugyan azon egy nyelvek vagyon, és más nyelvel is, ugy mint a' Törökkel élnek. Mivel pedig vitézséggel, és hadi Tudománnyal a' más 8 nemzettséget meg elözik vala, és jobb Hadakozok valának, a' Nemzettségek Tribusok között elsök löttek. És azok között a' Kabarok három népei között ma is egy fö vagyon.

XL. Rész

A' Kabarokrol és Törökökröl

28. A' Kozároktol el szakadt Nemzettségek között ez a' mondott Kabaroké az elsö; a' második *Nece*, a' harmadik *Megre*, a' negyedik Kurtugermate, az ötödik Tariane, a' Hatodik Pernak, a' Hetedik Kare, a' nyolczadik Kase, és igy lakának a' Pátzinátziták földén a' Kabarok a' Törökökkel egybe köttetve.

29. Azután pedig a' Kristust szeretö és Jeles Császártol Leotol hivattatván által kelének a' vizen, és Simeon ellen hadat inditván, 's ötet meg vervén, 's meg futamtatván, Perstlabig menének, és ötet Nungrada Városába bézárván haza térének. A' mikor az Arpád fia Liuntika vala fejek. Minekutána pedig Simeon a' Romai Császárral ismét meg békélvén alkalmatosságot nyert volna, követeket külde a' Pátzinátzitákhoz, 's frigyet köte velek a' Törökök meg támadására, 's el törlésére. És midön a' Törökök Hadba el mentenek volna hazul, ellene menének Simeonnal a' Pátzinátziták, 's az ö házak népét el vesztek, a' kik Ország védelemre honn hagyattak volt, meg futamtatván. A' Törökök azért vissza jötökbe, midön magok földét el pusztitva, és üressen találták volna, azon a' földön telepedének meg, mellyen a' mai napig laknak. Abban a' Tartományban t.i. melly a' mint fellyebb meg mondatott, a' vizekröl neveztetett.
30. Az a' helly pedig, mellyre elébb szállottak volt a' Törökök, a' közöttök follyo Etel és Kusu nevü vizröl Etelnek és Kusunak neveztetik, mellyen most a' Pátzinátziták laknak, a' kiktöl meg hajtatván a' Törökök, és el futván oda szállának a' hol most laknak. Ezen a' hellyen pedig némely Monumentumok vagynak. Mellyek közt vagyon a' Trajanus Császár Hidgya, a' hol a' Törökök földe kezdödik, és Belgráda, melly a' Hidhoz Három napi járo föld; a' hol a' Nagy és szent Constantinus Császár Tornya vagyon. Esmét a' mint a' viz fordul Sirmium, melly Belgradtol két napi járo föld. Az után van Nagy Morávia, melly a' Keresztséget nem esméri, és a' Töröktöl el pusztittatott, mellynek elébb fejedelme Sphendoplok volt. És ezek a' Monumentumok, és nevezetek az Ister vize mellett vagynak, 's ugy neveztetnek. A' többi pedig a' miket a' Törökök birnak most, az által follyo vizekrol neveztetnek. A' follyo vizek pedig ezek: Az elsö *Timeses* /: ma Temes:/ a' második *Tutes*, a' harmadik *Moroses* negyedik Krisus, és ismét más follyo viz a' *Tisza*.
31. Szomszédosak pedig a' Törökkel: Napkelet felé a' Bolgárok, a' hol öket az Ister vize választya meg, melly Dunának is hivattatik. Észak felöl a' Pátzinátziták; nap nyugotra a' Frankok, délre a' Krobatok. Ezek a' nyolcz Nemzettsége pedig a' Törököknek nintsenek a' magok fejedelmek alá vettetve; hanem egy más között ollyan Kötések vagyon, hogy a' mint mindenik közzüllük külön follyo viz mellett fekszik, akár melyik támadtassék meg közzüllük, a' többi mind közönségesen tartozik annak minden erejével, 's tehettségével segitségére lenni. Az elsö Hadi vezér fejedelmek pedig az Arpad Maradékából vagyon; ezzel két más fejedelem Gylás, és Krachan, kik Biroi hivatalt viselnek, és mindenik Nemzettségnek külön fejedelme vagyon, és a' Gylás és Krachán nevek nem tulajdon hanem hivatalbeli Nevek.
32. Meg kell pedig tudni, hogy Arpád a' Törökök fejedelme négy fiakat nemzett, kik közzül az elsö *Tarhász*, a' második *Jelek*, a harmadik *Intorza*, a negyedik *Zaltás*; Meg kell tudni, hogy az Arpád elsö fia *Tarhász* nemzette *Tebelest*, a' második fia *Jelek*, nemzette *Ezelehet*, harmadik fia *Intorzus* nemzette *Phalirzint* a' ki most uralkodik. A' negyedik fia *Zaltás* nemzette *Taxist*. Meg kell tudni, hogy az Arpád fiai minnyájan meg holtanak, tsak Unokái maradtanak fenn Phala és Tax, az ö Attyok testvére fiával Taxissal. Meg kell tudni, hogy *Telebes* meg halván, maradott fia *Tarmasz* ki a' minap békellik meg Bultsussal a' harmadik fejedelemmel, Török Ország Kárbássával: Meg kell tudni, hogy ez a' *Bulczus* Kárbás fia pedig Kale Karhasnak. Ez a' Kale tulajdon a' Kárkás Méltoságbeli név, mint *Gylás* is, melly mindazonáltal nagyobb a' *Kárkásnál*.

XLI. Rész Morva Országrol

33. Meg kell tudni Sphendoploknak Morvai Vitéz szomszédjainál félelmes fejedelemnek három fiai valának, és halálával Országát három részre osztván, mindenik fiának kezébe adá maga részét, a' Nagyobbikat köztök Nagy Fejedelemmé tévén, a' más kettöt pedig alája vetvén a' nagyobb fiunak. Hogy pedig egymás közt meg ne hasonjanak, illyen példával

ösztönözte öket. Három vesszöt vétetvén elé, és azokat egyben kötvén, oda adá a' Nagyobbiknak, hogy törje el, 's midön az el nem törheté, a' második kezébe adá, azután a' harmadikéjéba. Azután ki oldván egyett egyett belöllök mindeniknek oda adá, és azt parantsolván, hogy törjék el, azonnal el törék azokat. Melly meg esvén a' példához alkalmaztatva illyen intö beszédet tarta hozzájok. Ha egygyességgel, és szeretettel egybe köttetve maradtok, soha ellenségeitek meg nem gyöznek, se fogságba nem visznek. Ha pedig vetélkedés és nagyra valo vágyodás lészen köztetek, az uralkodást három felé osztyátok, a' Nagyobb Testvérnek engedelmeskedni nem akarván, magatok is el pusztittyátok egymást, és szomszéd ellenségeitek is egésszen el fognak törölni. Ennek a' Sphendoploknak halála után pedig egy esztendöt békességbe töltvén, azutn egyenetlenség és belsö had támada köztök és a' Törökök rájok menvén egésszen el pusztiták az ö Országokat el foglalván, mellyet ma is birnak. A' melly Sokaság pedig meg marada, el szélede. És a' szomszéd Nemzetekhez méne, ugy mint Bolgárokhoz, Törökökhöz, Krobatokhoz, és más Nemzetekhez.

XLII. Részböl a' mi a' Törököket illeti

34. És a' Törökök a' Dunán tul, a' Morva földén laknak, 's tovább is a' Duna és Saba vizek között.

A' Pátzinátzitákrol

35. A' Pátzinátzitáknak a' Magyaroknál tulajdon nevek nem volt; vagy el veszett ugy tetszik Tatároknak hivták öket. A' Constantinus rollok szollo nevezetesebb helyei az elö hozott könyvbe ezek.

II. Rész

36. A' Pátzinátziták az Oroszokkal szomszédosok és határosok.

IV. Rész

37. Ha a' Romai Császár békességbe él a' Pátzinátzitákkal, a' Romai Birodalmot sem az Oroszok, sem a' Törökök nem háborgathattyák, mert mikor a' Romaiak ellen mennek, a' Pátzinátziták, a' Törökök és Oroszok földekre könnyen béüthetnek, feleségeiket, gyermekeiket könnyen rabságra vihetik, 's Országokat el pusztithattyák.

VIII. Rész

38. Ollyan frigyet kell pedig véllek /: a' Pátzinátzitákkal:/ kötni, hogy a' hol szükség kivánnya, akár az Oroszok, akár a' Bolgárok, vagy Törökök ellen szolgáljanak. Mivel ezeket mind meg támadhattyák, és gyakran menvén ellenek, nagyon meg ijjeszthetik öket. Melly ebböl az egy példából is meg világosodik. Mikor egyszer Klerikus Gábor a' császár Követtye a' Törökökhöz igy szollott volna. A' Császár izeni néktek, hogy Táborba szállván, a' Pátzinátzitákat hajtsátok ki Lak hellyekböl, és foglaljátok el az ö Tartományaikat, 's tartsátok magatoknak, mivel elébb is ott laktatok. Igy légyetek közel az én Birodalmamhoz, és mikor hozzátok akarok küldeni, hamar fel találhassalak titeket: a' Törököknek minden fejedelmei egy szoval fel kiáltottanak; nem inditunk hadat a' Pátzinátziták ellen, mert nem

felelhetünk meg nékiek. Mert Országok nagy, Népek végtelen, és igen gonosz gyermekek. Ne mondgy azért nekünk többször illyen kelletlen beszédet.

XXXVII. Rész a' Pátzinátzitákrol

39. Tudni kell, hogy a' Pátzinátziták elébb az Atel és Geck vizei mellyekein laktanak, és határosok voltak vellek azok a' Nemzetek, mellyeket Mazaroknak, Uzoknak hivnak. Ötven esztendök elött pedig az Uzok a' Kazárokkal egyett értvén, 's egy erövel meg támadván a' Pátzinátzitákat, meg győzék öket, ki nyomák a' helyekből, 's azokat a' hellyeket az Uzok mind a' mái napig meg tarták. Az el futott Pátzinátziták is hellyet keresvén magoknak a' hová szájjanak, 's azokra az hellyekre jövén, a' hol most laknak, a' Törököket kik ott laknak vala, meg verék, ki hajták, és ott vevék lakásokat. 's ma ötven öt esztendeje, hogy ott laknak, mint meg mondatott. Meg kell tudni, hogy az egész Pátzinátzia nyolcz Megyékre Themákra osztatik, mellyeknek meg annyi Nagy Vezéreik vagynak: A' Thermák pedig ezek: Az elsö *Erteni*, a' második *Czur*, harmadik *Gyla*, negyedik *Kulpea*, ötödik *Charoboe*, hatodik *Tálmat*, hetedik *Koson*, nyolczadik Czopon. A' mikor pedig magok hellyekből ki nyomattattnak volt, a' Pátzinátziták Vezérjeik ezek voltanak. Az Ertem Themába *Maitzans* Czurba *Ruel*, Gylába Kurkután, Kulpeében *Ipaon* Charoboeban *Kaidum*, Talmatban *Kostán*, Kusonba *Giaze*, Czoponba *Batán*. Ezek meg halván pedig a' fejedelemségbe következtenek utánnok az ö Testvéreiknek fiai. Mert az ö Törvénnyek, és régi Szokások az, hogy az ö Tisztségek, az ö fiaikra, vagy Testvérekre ne száljanak, hanem a' Fejedelmeknek meg kell aval elégedniek, ha magok a' mig élnek a' Tisztséget birhattyák, halálok után vagy Testvérek gyermekeire, vagy ezeknek fiaira szállyanak, hogy a' tisztség ne járjon a' Nemzettségnek egy részén, hanem hogy azt örökség szerént el fogadhassák az Ágok is. Más nemből valo pedig egy sem lehet fejedelem. Ez a' nyolcz Thema továbbá 4es részekre oszlik, mellyeknek ismét alsobb vezereik vagynak. Meg kell tudni, hogy a' Pátzinátzitáknak négy Nemzettsége vagy Thémái, u.m. a' *Kant*, *Cziczur*, *Syrukalpec*, *Barotalmat* és *Bulaczospon* a' Danapris vizén tul feküsznek nap keletre, és Északra Uzia, Rahánia, Alania, Cherson, 's több Tartományok felé. A' más négy Nemzettség pedig a' Danaprison innét a' nap nyugoti, és északi részekre u.m. *Piatzichiopon* Thema Bolgár Országgal határos, alább a' Gyla Themája a' Törökökhöz leg közelebb, a' karoboe Thema Orosz Ország mellett van, Iabdiertin Thema pedig határos az Oroszoknak adot fizetö falukkal, u.m. az Ultimusokkal, Derbleninekkel, Lenzeninekkel, 's több szlávokkal. Pátzinátzia pedig Uziától és Kozáriától öt napi járo föld, Alaniától hat, Mordiától tiz, Török Országtol négy, Bolgár Országtol fél, Kersonhoz közel vagyon, de a' Bosporhoz közelebb.

XLII. Rész

40. Pátzinátzia pedig a' Duna also véginél nyulik el Distrával szembe, és ki terjed Sarcelig, melly a' Kozárok várossa.... és alább Pátzinátzia pedig egesz Russiát magában foglalja .

II[ik] Rész

Ezertöl fogva Ezer két Százig

19. A' Tizedik Százban a' mondottak szerént a' Magyarok birják Erdélyt elsö el foglalásoktol fogva, a' Pátzinátzitáknak bene se hire, se pora. Már kérem a' Szerzött mondja meg, hogy a' Tizenegyedik Százba mikor jönek bé, mikor foglallák el, ennek sints sohol semmi nyoma, én pedig itt is ellenkezöt látok a' Történetekből. Ugyan is

20. Ezer kettödik Esztendöben Szent István Király meg veri kisebb Gyulát, el fogja, 's el viszi; mivel hogy a' Kereszténységben ellen állott a' Szent Királlynak. Erröl nints kérdés.

De az a' Kéréds a' mit a' Szerzö mond: hogy Gyula az Erdellyi Vezér, nem Magyar, hanem Pátzinátziták fejedelme volt, és ez a' gyözedelem tsak ollyan bé tsapás és mulo gyözedelem volt, mint hajdon a' Bachusé, Herculesé, és Sesostriesé. Oda hagyta a' szent Király Erdéllyt, nem tarthatta meg, 's maradéki következöi se birták a' XIII[tik] Százig. Ugyan ugy vagyon é ez? Kérem bizonyitson valamit! A' mi nagyobb az: hogy Adematus azon idöbeli Kronika iro mikor erröl a' dologrol emlékezik[446] azt a' Tréfát tsinálja, 's Erdélyt nem Pátzinátzitáknak nevezi, hanem *Nigra Ungriának*, Fekete, vagy erdös Magyar Országnak.

21. 1003[ban] A' Szent Király Erdéllyben meg veri Keánt, 's a' Bulgárokat 's Erdéllyben Zoltánt tészi Gyula hellyébe Vajdának.[447] Ugyan abban az idötájban az Erdéllyi so István Királlyé, 's az ö számára hordják le a' Maroson, mellyet Aditum egy Csanád akkori Maros Városi Vezér el tartoztatván, meg veretik, ex usurpabat sibi purqtatem Super Sales Regis rescendentes in Marusio és hatalmaskodik vala a' Királlyi Son, melly a' Maroson szállittatik vala le. S. Perardi Ep. Ch Scripta, 1790 319[dik] lapon.

22. 1021[be] Mikor a' Bessusok bé ütöttenek Erdélybe Szent István Király birja Erdélyt.[448]

23. 1070[be] Gyula a' Kunok fejedelme Oláh Országbol Erdélyre, 's Erdélyen keresztül Magyar Országra küldi egy Vezérét Osult.[449] Bonfius világosson irja ezekröl a' Kunokrol „Ezek a' Hitetlenek *a' Géták földinek abban az részíben laknak vala, melly ma Oláh Országnak hivattatik.* Esmét alább ugyan ezekröl a' Kunokrol azt mondgya Bonfius[450]. Salamon uralkodása alatt is mikor az Atyafi és egyesség fenn volt, ez a' Nemzet nagy kárt tett volt Magyar Országnak. Mert akkor Erdéllyen által jövén, 's a' Kárpát hegyeit meg hágván Bihar vára Megyéjéig messze ki nyargalozott, és prédált volt.

24. 1086[ban] A' Kunok fejedelme igen vágyott Erdélly Országára – Transylvania Dominatus avidissimus[451] Salamon azt igéri Rutesknek, hogy ha ötet Lászlo ellen segélli, *Erdélyt örökösön néki adja*, 's a' Leányát feleségül veszi.[452]

Esmét 1087[ben] Salamon a' maga Dákussaival, a' Kunok Kapitánnya Gelu mellett a' Görögök ellen szerentsétlenül Iaszrol, mely utolso java is volt.[453]

25. 1088[ban] Kopuleh a' Kunok vezére Erdélyt 's Magyar Ország egy részét el pusztija.[454]

26. 1096[ban] Lörintz Milkovai Püspök ir a' Sepsi, Kézdi és Orbai Székely Székek Dékánnyának bizonyos alamisnáért, és kéri öket, hogy az Ifjakat mind a' Lufejeket, mind a' Gyalogosokat buzditsák a' Szent Hadba.[455]

Mellyek szerént a XI[dik] Százban se birták a' Patzinatziták vagy Kunok Erdélyt, hanem a' Magyar Királlyok birták, 's Erdélly, a' Patzinatziták és Kunok elött mint Magyar föld Ellenség földe volt és pusztittatott általak.

27. Ezekre a' Szerzö azt mondgya, hogy ezekböl is meg tetszik, hogy a' Meszesen mint rendes Kapun ugy jártak ki Magyar Országra, tehát Erdélybe laktak. Melly a' felsöbbek szerént már tsak rá fogás, igen kopasz mentség. De ha ugy akarja ugyan ne sajnálja meg mutatni elsöben azt, hogy mikor jöttek bé elébb hellyekben a' Kunok?

28. Az 1096[beli] ellö hozott Levél ellen is Kifogást tészen. Mert azt állittya, hogy az Mese. Mellyre ez a' Felelet: 1. Hogy az egész A.B.C. [be] az egy 1224[beli] Levelen kivül egynek sintsen a' külsö hitelessége ollyan jol meg irva, mint ennek a' rongyos Levélnek meg irta

---

[446] Pray. Ann. Hung II. D. 17 l.
[447] Turoczi, II XXX
[448] S. Stephani irta: Codice M. S. Monstorii Mellicstis Poson 8 V 55l.
[449] Tur II. 49, Bonf 1587, 208 l.
[450] Bonf 230l.
[451] 22 Bonf
[452] Tur II 56
[453] Anna Commena, Lásd Katona Hist R. R. IIII, 11, 501 l.
[454] Tur II. 57
[455] Benkö Mik I. 55. l.

minden környül állásait Benkö Jozsef. 2. Az Argyesi, és Bakoi Püspökség mind egy volt a' Milkovaival.[456] De bárha a' Milkovai Püspökség elébb volt még mint az Erdéllyi? és ez bizonyos.[457] Az Erdellyiröl pedig Hauer az Egyházi Történetekben (71. l.) azt irja: Hogy Szent István Király fundálta. Az ott elöforduló szavaival Hauernél egy helyt a' Szerzö is él[458] másutt még is a' Püspökség létit tagadgya, és mikor a' XII^{dik} Száz elein az Erdellyi Püspökök elö jönnek a' Levelekben azokat in patibus nevezgeti.

29. De a' XII^{dik} Százban még az elein a' Száznak elö jönek mindgyárt a' Püspökök, u.m 1103^{ba} azután is fordulnak elö, és 1113^{ba}, 1119, 1133, 1134, 1135, 1143, 1166 és 1181^{dik} Esztendökben, ez után 1175^{ben} Vajdárol van emlékezett. A' Szászok 1142 táján bé jönnek 1161 elött már Praepostság van Szebenbe, soholt az egész Százban semmi nyoma az Erdelybe lako Patzinatzitáknak és Kunoknak, ki vévén azokat a' Bessusokat, kikröl 80 Esztendö után az 1224^{beli} Levélbe emlékezett vagyon, és azokat a' Bicennusokat, kikröl egy Tamás Vajdának, és Szolnoki és Szeben Ispánynak 1324^{ben} költ Levelében Dec et Vita Regum Hung l. 311 's még elötte más Levélben is (Dec. et vita Reg. Hung. 1310. l.) Sárospatakon emlékezett vagyon, kiket én, a' körül valo Vármegyei alkulnak Orosz nevekröl, minémüek Csernáton, Volál, Oroszfalu sat Oroszoknak gondolok, szintén ugy mint a' Tudos Abbé Eder Ur is gondolkodik, az elébb emlitett Bissenusokrol.[459]

30. Nintsen ezért esmét sem a' XI^{dik} sem a' XII^{dik} Százban sem a' Patzinatzita, sem a' Kun Erélybe, hanem egy néhány a' maga Nemzetéböl ki szakadt, és erdélybe a' Magyarok, és Székellyek közzé telepedett. De a' Szerzö mikor ezekben a' Százakban Erdélyröl emlékezik, mindenkor nagy révedezések között vagyon, mintha az ut mellett minden vaczkor fa oldala mellett egy egy Pogány állana. Akár a' Magyarokrol, akár a' Székellyekröl szoll: evel a' Szoval él *Vagten* merészlették. Mert azt mondgya Erdély puszta tsak a' vad Patzinatziták, és Kunok legelö Hellyek volt, ezt bizonyittya egy 1156 táján Magyar Országon keresztül a' Szent Hadra ment Firsingai Püspöknek *Ottonak* szavaival. Igy ir a' Püspök: Magyar Országnak határai nap keletre *Bulgaria*, nap nyugotra Morvia, és a' Németeknek Napkeleti *Marchiája*. Délre *Croatia, Dalmatia, Histria*, és *Carinthia*. Északrol *Cseh, Lengyel* és *Orosz* Országok; Dél és kelet között *Ráma*. Észak és kelet közöt *a' Patzinatziták és Vláhok vadakkal bövölködö, de szántást vetést nem látott compániájok.*[460] Magyarázatul azt tészi alája. Ez Erdélynek le irása abban az állapotban, mellyben a' Szászok találták, egésszen miveletlen, és még nagyobb részént a' Patzinatzitáktol 's Oláhoktol legeltetett.

Igen tudoson! A' Vláhok azt teszi, az Oláhok, 's a' le irás Edréllyé! a' mint tudta a' jámbor Püspök, ugy irta. De bizonyoson Moldvát értette, már ekkor azon kül is Havas alföldre a' mint gyanitani lehet a' Magyar Királlyok alatt lévén. És igy az a' kezdetitöl fogva végig nyutott *Dubia Possessionis solum* el enyészik, mellyen a' Szerzö mint a' Gyermek a' vesszö paripán olly déltzegül nyargalodzik.

31. A' Székellyekröl nem tud a' maga állatására hogy *Kunok maradéki* volnának egy tö hegyni bizonyitást is elö hozni. Hogy pedig azt mondgya rollok, hogy nem voltak szabadok, ezen Szon épitvén *post adeptam Libertatem* szégyen és tudatlanság! Mert evel ujj dolgokra van tzélozás. Külömben a' Székellyek iránt nem tagadhattya készületlenségit: Mert egy helyt azt mondgya, hogy 1224^{ben} van elébb emlékezett rollok. Másutt azt irja 1213^{ban}. Ez a' Szerzönek feleletül légyen elég. Mert ennek a' Tárgynak, mint más számos elö forduloknak is rendes ki dolgozások tulajdon, és lassan lassan idövel meg annyi külön külön munkát kivánnak.

---

[456] Sulzer Geschichte des Transalpenischen Daciens III Hauptstück

[457] Sieben bürgen Quartalschrift 1790 175 l.

[458] b. 33. l.

[459] De Initis et Iud. Sax. Trans. 189. l.

[460] B. 231. l.

32. Azt is tsak ugy bizonyittya, hogy a' Magyarok is tsak akkori, és ollyan Coloniák volnának Erdélyben, mint a' mikoriak, és milyenek a' Szászok. Jer vessük fel! A' Szászok 1242 tályán jönek bé Erdélybe, mellynek már 656 Esztendeje. Meg épültek, virágoznak, egy Tagja lett a' Nemzett az Hazának mint a' más két Nemzet; és még is se Magyar, se szász, se nagy, se kitsiny, se Tudos, se tudatlan nintsen a' Hazába a' ki ne tudná hogy Jövevények. De be jöveteleknek, 's kezdeteknek nyoma vagyon rész szerént ott az honnan jöttek[461], nyoma Magyar Országban, nyoma Erdélyben. Mert már 1161 előtt a' Szebeni Praepostság fenn áll sat. Hát a' mit jelent: hogy a' Magyar és Székely bejövetelinek soholt sem kün sem ben a' Hazába semmi nyoma, semmi hire? Senki egyebet nem tud rollok, tsak a' mit ezektöl, és eleiktöl hallottanak, a' Könyvekből olvastak: hogy a' Magyarok a' több Magyarokkal jöttek bé, a' Székellyeket pedig itt találták? És már a' Szerzö négy épületei hol van? A' mint mondgyák, Madarak valának, 's el repülének, itt is azt mondani, gondolatok valának, 's el enyészének.

III. Rész

A' Szász Nemzetröl

33. A' Szászok bé jönnek 1142 táján elébb nyolcz ezeren[462] azután több is, azt tészi hozzá a' fertállyos irás Czikkelyinek iroja: hogy a' bé jöttek magok állapottyokkal meg voltak elégedve, 's azt mondja Coloniából jöttek. Én pedig ugyan abból a' Kutföböl ugy hallom, hogy *felsö Saxoniából Thüringiából* jöttek, és azt is, szol hozza attyokfiainak, hogy az ide valo Lakosok öket jöl fogadták, 's az érdemet betsülni tudják. A' melly bennek valami hazunnan hozott Nemesség ellen valo gyülölséget a' Németek ellen nem tenne fel. De a' kéz irás meg kerülvén, ehez akkor jobban lehet szollani.

34. Elsö nevek a' Jövevényeknek *Flandrenes*, Flandriaiak[463], az után Németeknek is, de tsak hamar állandoson *Szászoknak* neveztetnek. Egy rész pusztára száll, a' hol ma Szeben, Nagy Sink, és Ujj Egyház Székek vagynak.[464] Más része nem éppen pusztára, hanem a' Püspökségnek Dézmálo földre[465] és ez a' helly lehet az a' hol most Szász város, Szászseben, Szerdahely és Segesvár, Nagy Köhalom Székek vagynak. Mert eleintén tsak 7 Székből állott az Universitás, melly tudva vagyon közönségesen.

35. Megyes, és Selyk, ha a' többivel jöttek is bé, nem számláltattak mint Székek az Universitáshoz, késön lett az Universitás neve *Spetem et Duod Sedes*, Brasso, 's Beszterce annál inkáb nem tartoztak, késön egyesültek.

36. A' Puszta ám legyen miattam puszta; de a' melly részre Dézmás volt, nem volt egésszen puszta, még 80. Esztendövel is az után voltak közet imit – amot Oláh és Bisseneus faluk, mint az 1224[beli] Levél mutattya.

37. Ezeket az Oláh, és Bysseneus falukat az 1224[ikbeli] Levél rendiben bizonyosson nem ajándékozta a' Király a' Szászoknak mert tisztán meg külömbözteti öket; söt az erdöben köz élést enged nékiek. A' sem látszik hogy öket, és az ö földöket 's Falujukat a' Szászokkal, és a' Szász földdel egy testé tette volna, hanem azt adta Géjza a' Szászoknak, 's azt követte azután András egy szabadság alatt egy Polgári Testbe: A' mi ezeken az Oláhokon, Bisseneusokon, faluikon és földeiken kivül volt.

38. És igy ezek az oláh, és Bysseneus faluk meg maradtak a' Királlyoknak mint ollyan ország, mellyet Nemesi Irással ajándékozhatott. Kétség kivül ebböl tölt ki a' Kertyi

---

[461] Siebenbürgen 2 schrift von 196
[462] Sieb. 2. Schr. v. 196
[463] A. 2. B. 1.
[464] Sieb 2. S. v. 1. 20. l.
[465] A. 24. l. v.

Apáturaság, 's a' Szebeni Percepustság, és Ispotály Joszága, 's különös Személlyeknek is ajándékozhatott belölle Nemesi Igassággal. A' vég hellyek vagy erösségek szolgálattyára is ragaszthatott, és innen vagyon már a' Szászságon szerte mint egy el hintve a' Vármegyei föld, mely Fejér megyéhez tartozik, emllyet minden ember tud, 's a' Szerzö ugy nevezett *Clausum terrenuma*, tsak álom. Továbbá

39. A' Szászoknak adja András Király a' földeket Szász városotol fogva Boraltig. Azt gondolom e nem Barot, mert a' nagy Erdö és hegyek éppen a' Szélibe válsztván meg Barotot, nem természeti határ, hanem a' *Boralt var Alt*, mint *Ulah, Blah* az Olt elött fekvö föld, Köhalom Szék. Melléje tészen két földöt *Daroczot*, és a' Sepesi Székellyek földét *Sehust*. Ez azt tartom Szászsebes, melly a' régi Levelekben mind Sehusnak hivattatik. Mert a' Háromszéki Székely földböl nem szakadhatott le semmi, most is azon hozzá nem tartozott föld a' Szék lévén határa a' Barczaság felöl, melly régen volt; És a' mellyet régen Fullum Szász, az után Nemes Urak birtak, 's ezek máig is birnak.

40. Széllyül a' Vármegyék felöl nem tészen a' Király határt a' Szász földnek, mert volt Ura a' Szomszéd földnek körül mindenütt. De vallyon Oláh Ország felöl, a' Szászok földe ki ment é az Oláhok határokig, a' Vég hellyek Erösségek, Havsok nékiek adnak é? Vallyon akkor leg elsöben is voltak é Vég erösségei az Országnak? A' Magyarok 300 Esztendötöl fogva erdélybe lakván, nem örzöttek é a' ki járo utakat 's nem épitették é erösségeket, erröl Levél nintsen. Hogy azért az igasságra juthassunk, és meg lássuk, hogy a' Szász Nemzetet a' Szél hellyek örzésére hivta é bé Géjza, az okosodás Lajtorjáját kell elö venni.

41. Elsöben 1142^{ig} már harmad fél Száz Esztendötöl fogva lakván a' magyarok Erdélyben, aadig, és éppen az alatt az idö alatt, mig a' Patzinatziták és Kunok a' szomszédban laktak, 's Erdélyt ostromlották, Szászok nem örizhették öket, 's az Országot, az után bé jövetelekkor 1142 táján már a' Patzinatziták el enyésztek, és a' Kunok meg erötelenedtek volt. *Harmadszor* még András Király idejében is a' két Passust, a' radnát, és a' Töltsvárit nem örizte a' Szász Nemzet, mert a' hét székek határa messze volt mindeniktöl. Hogy *Negyedszer* a' Magyarok, 's az Ország ne örizték volna, 's gondjok nem lett volna örzésekre, a' képtelenség. A' Béla Notariussa meg mondja, hogy Magyar Ország határain melly nagy gondjok volt a' Szélleken erösségeket épiteni. *Ötödször* Teméntelen az Országba mindenütt az akkori régi Váraknak nyoma, tehát tudtak is épiteni, és igy másutt nem kellett örizni, hanem Szebennél a' Tolmátsi Passust. Ha örizték volna. De

42. Tolmáts vagy Lator vára iránt tsak azt kérdem: Kié volt elébb? A' hozzá szolgállo vidékekkel együtt, nem 1453^{ban} nyerék e meg legelsöben a' Szászok ollyan okkal, hogy örizetet tartanak benne.[466] Itt kezdik a' Szászok Veress Toronynál örizni a' hazát. Addig ott a' Vajda Népei voltak, a' ki egyszersmind néha, mint a' Vég Ház vidékinek Ispánnya, Szebeni Ispánnak is neveztetett.

43. De ha Brasso 's Besztercze akkor lettek volna is, miolta Szeben, söt ha a' Szászok 1142 elött a' nehéz idöben Városaikkal ott lettek volna is, ott lett volna a' Város, de elötte lévén Szélyül a' végbeli erösség, 's Tolmátsnál a' Vajda, Törtsvárnál, és Beszterce Váránál lön Radnán, 's a' Kalmrázán a' Sanszok és az Ispányok örzö népe, nem a' Szászok örizték volna a' Hazát, hanem a' Haza, u.m. a' Vajda, és Ispányok, és foképpen a' Székelyek Ispánnyai Népei örizték volna öket is mint a' Hazát.

44. Mert sem a' Szász föld a' Szászok földei nem voltak 1142 után Vármegye földe *Comitatusok* külön külön Királytol ajándékozhato föld: sem a' végvárak, 's ezekhez szolgálo vidék, melly Comitatusoknak, és Királytol ajándékozhato földnek neveztetik, soha se voltak Szász föld és Sedes, a' mint a' Havasok, és fekete nagy fenyves erdök sem

[466] Lásd A. 50 lapon

tartoztak a' tulajdonképpeni Szász földhöz, mint a' Sigmond Király Leveléből meg tetszik – et non in Alpibus vel nigris Sylvis.[467]

45. Ezt a' Sigmond Király Levelét egybe vetvén az 1224^{beli} Levéllel, ki jö, hogy voltak a' Szászok földén a. Közönséges Szék Erdei *Comunes* b. különös tulajdon Erdei a' faluknak, 's Hellységeknek, söt más Személlyes Emberekenek is *appropiate*, ugy mint Szász földhöz tartozok *adnexae* mellyeket a' Király Nemesi Jussal senkinek nem ajándékozott. c. ollyanok mellyeket a' Király ajándékozahtott *qua Nostra Collativini pertinent.* Ezeket nem ragasztotta volt a' Szász földhöz. d. ollyanok mellyeket a' Király tsak élésre engedett *permissionales, concessiumus utendos*, és azok, mellyekröl [?] Dézmát kellett adni. e. Végre ollyanok, mellyeket a' Király tellyességgel magának tartott. *Alpes et nigra Sylva.* A' Havasok és fekete vagy fenyves Erdök. És már mondgya meg a' Szerzö hol örzötte vagy örizhette a' Szász Széleket, holott a' Szász föld soholt nem ment ki az Ország határa széléig.

46. Az a' petsét végre mely Abbé Eder Ur tudos könyvinek homlokán vagyon, tiszteletet érdemlö régiség evel a' körül irással *ad retinendam Coronam* a' Korona meg tartására; szép és betsületet éredemel, de a' Korona nem Királlyi Korona. Azután négy ember tartya, de nem vitézi, és fegyveres kézzel mint illenék, ha Korona Örizetet akarna ki fejezni hanem a' mint látszik egy *Senator* egy *Cleriens* két mester Legény tart egy Koronát mint egy Tálat mezitelen kézzel. Mint Kereskedést, Mesterséget üzö, és nem vitézi szolgálattya után élö Városi betsületes szelid Polgárhoz illik.

IV. Rész
Némely oldalos tsudállatos állatásai a' Szerzönek

47. A' fö állatásán a' Szerzönek által estünk hogy Erdélyt 900^{dik} Esztendötöl fogva 1200^{ig} a' Patzinatziták és Kunok birták. Hogy Erdély az alatt puszta miveletlen föld, tsupa legelö helly lett volna, 's hogy a' Magyarok azt, hogy ma Erdélyt birják, a' Szászok vitézséginek köszönhetik: meg nem bizonyitattatott, soholt semmi nyoma. Azért még eddig tsak a' régi Hazai iroknak sorok mellett kell állanunk, hogy a' Magyarok Erdélyt is akkor foglalták el mikor Magyar Országot; Szent István a' Kisebb Gyulát, hogy Kereszténnyé nem akart lenni meg vervén, az után Erdélyt Vajdák, vagy Hertzegek által igazgatta, és mind maga mind következöi szakadatlanul birták. De a' maga fundamentum nélkül valo állatásán mit nem épit a' Szerzö? Igazán *Ne scalmo quidem invento, narem adificat.*

Leg elsöben azok ellen a' Haza Történetinek Tisztelendö Attyai ellen kikkel állatása ellenkezik ki kél. Azt mondgya: Hogy a' Magyaroknak régi történetei csak a' jádtzi énekekben, hazug mesékben, és a' *Legendakban* fundálodtak. Ezekböl a' kutfejekböl meriteték a' mit irtak, a' Béla Notariussa, *ugy az 1358^{beli} Kronika is avagy Turoczi* /:a' ki azután 100 Esztendövel élt:/ A' mi bennek van, az rész szerént az azon idejü Történet irokkal szembetünöleg ellenkezik, rész szerént merö bolondság. A' Béla Notariussa mikor a' II^{dik} Részben igy szoll *Ut Spiritus Sanctus Dictaverit inceptum opus prefictanus. A' mint a' Szent Lélek tudnunk adja, hajtsuk végre kezdett munkánkat.* Istent káromol.[468] A' Turoczi Kronikája agy velö nélkül valo Mese.[469] A' Magyar Történetei fundamentum oszlopi turnák.[470] Turoczi tsak a' Képes Kronikát irta le. A' Béla Notariussa tsak Mesézö: nem tsak a' történetekben tudatlan, hanem emberi értelme sintsen; a' mit ir maga költötte, abbol a' mit sem nem tudott, sem nem tudhatott, tsak közbeszédböl, és Etymologiából, azokbol

[467] A 43. l.
[468] A. 2. l.
[469] B. 257. l.
[470] C. IV. l.

származtatott Mesékből; nem egyébb hanem Stjornu odde, vagy a' Kádár János Historiája.[471] Benkö Jozseff egy Protestans Papban iszonyatos példa.[472] Turoczi bolond.[473]
48. Azután Magyar, Székely és Szász Nemzetekröl tsudállatos állatásokat tészen fel. *Merészlettek* ugy mond egy *miveletlenségröl még akkor rossz hirbe forgo Nemzet közzé* /: a' *Magyarok közzé*:/ menni.[474] Külsö ellenségeiktöl erös Váraknak épitésével, belsö irigyeik ellen pedig magok erejével oltalmazhatták meg magokat.[475] A' Magyar Országtol valo el szakadásnak az a' következése lett, hogy Erdélynek két harmad része, u.m. a' Magyar és Székely el vadultak, és a' Tursani, Baskir 's Atelkusi bárdolatlanságokra vissza tértek.[476] Némelly Személlyes embereknek gondolatlan beszédgyekröl van Szo, és a' Magyarokrol, 's Székellyekröl azt mondgya. *Dühösködö gyülölség szállotta* meg öket. Esmét *El vadult két Nemzet.*[477] A' Szász Nemzet goromba ellenségének nevezi öket. Azt fogja nem igazán az ártatlan, szelid szászokra, hogy a' Székellyeket *Pogány modra* /:Kumanisch:/ fel konczolták.[478] Hogy a' Magyarok Jobbágyokká akarták a' Szászokat tenni.[479] A' Magyar Nemzet egy semmit sem jelentö *Durva Asiai Horda*, vagy a' mint maga nevezi Orda volt. Hogy a' Magyar Nemzet ki pallérozodott, a' Szászok munkája. *A' Szászok hivatalos Vendégek.* A' Magyarok hivatlanok.[480] Van é a' Magyaroknak és Székellyeknek több ösi igasságok Pannoniához és Daciához, mint a' Spanyoloknak Peruhoz és Meksikohoz? Mellyik fogadta be közzülük a' másikat?[481] A' Magyar Nemzet tsak egymástol függö *Horda* volt.[482] A' Magyarok a' Patzinatziták elött ugy futottak mint a' nyul.[483] Ha eleinten a' Németek Györ felöl, 's a' Patzinatziták a' Meszesen ki, a' Magyarok meg félemlett hordájára ütöttek volna: Volna é ma az Isten nemzette föld szinén még egy Magyar?[484] *Die rohen Madjaren von dem Obersten Caste.* A' leg felsö Kassébol valo otromba Magyarok.[485] A' Magyarok a' Kereszténységet és Culturát a' Szászoknak köszönhetik. Ez az elsö fundamantuma a' Magyarok sokáig kioltahatatlan gyülölségének a' Szászok ellen. A' Magyarok természet szerént valo ellenségei voltak a' magok factiojok ellenségeinek, a' Szászoknak, kik ö töllök gyülölltetett Királyi Széknek Istápjai voltak.[486] Ahoz a' gyülölséghez, melly a' Szászokat nyomta, hozzá járult még annak az Asiai népnek irigysége is: a' melly magát Hazabelinek nevezte, és az üldözés annál keményebb volt.[487] Hijába valo volt az Asiaiaknak a' magok Urok, és a' Szászok ellen valo ragaszkodások, a' magok királlyok kénszeritése, és Szászok segedelme által, a' nagy munka akarattyok ellen is vegbe ment. Azzá lettek és maradtak a' mik ma: egy maga erején fenn állo hatalmas ki pallérozott Nemzeté.[488] A' Székellyek Kunok maradéki nintsenek fél annyin mint a' Szászok. Hogy

---

[471] C. V. l.
[472] C. VI. l.
[473] C. 544. l.
[474] A. VIII. l.
[475] A. VIII. IX. l.
[476] A. 7. l.
[477] A. 8. 9. l.
[478] A. 10. l.
[479] B. 12. l.
[480] B. 164. l.
[481] B. 165. l.
[482] B. 167. l.
[483] B. 170. l.
[484] B. 173. l.
[485] B. 177. l.
[486] B. 178. l.
[487] B. 180. l.
[488] B. 187. l.

Atilla maradéki volnának, mese.[489] Erdély el hagyattatott volt, oltalom, 's birtok alá kelletett venni: de tsak a' Szászok *Hadi mestersége* tehette azt ollyan állapotba, mellyhez még *egy Magyar sem értett.*[490] A' virágzo Szász Nemzet addig is, de kivált mig András Király a' Szent Hadba járt, sok el nyomattatott, szenvedet.[491] A' Szászoknak tsak egyedül magoknak kellett a' veszedelmes hellyeket meg tartaniok.[492] A' Székellyek 1224[ben] neveztettek leg elsöben Székelyeknek; az ö földök határait a' Királlyok, *a' mint tetszett, ugy tettek küllyebb, vagy bejebb.* A' Székellyek eleintén nem voltak *Szabad emberek.*[493] A' XIV. Százban a' Magyaroknak még nem volt Várossok, Várak, azért keresték a' Magyarok, és Székellyek a' Szászokkal valo egyességet, hogy az ö Váraikban bé fészkelhessék magokat.[494] A' Magyaroknál a' Mesterség rab munkának tartatott.[495] A' Magyarok nem olly formán birják Erdélyben Joszágaikat, mint a' Magyar Országiak Magyar Országon: hanem tsak mint a' Szászok, Erdély meg hodoltatásában a' Szászok annyit tettek, mint a' Magyarok.[496] A' Magyarok 1200 elött rossz hirbe voltak.[497] A' Szászok mikor bé jöttek, akkor is gyülölték a' *Nemességet*, ma is gyülölik, 's azt még Flandriából hozták magukkal.[498] Géjza a' Szászokat, maga oldala védelmére hozta bé. A' mint nevekedett a' Szászok vitézségek hire, a' Magyaroké éppen ugy szállott.[499] Erdélyt ök tartották meg.[500] A' Magyarok a' magok fegyverekkel nem tettek annyit a' Haza javára, mint a' Szászok; *Nemes* és *Nemtelen* annyit tészen mint *rab* és Tyrannus.[501] A' Magyarok és Székellyek Ispánnyaik is tsak akkor kezdödtek mikor a' Szászoké.[502] A' Magyarok a' XIII Száz elsö fertállyába a' Szászokra támadtak, azért nem szenvedhették öket, hogy szabad embereket látták bennek.[503] A' Magyar az ö régi bosszuját mind az ellen a' mi nem Magyar kivált a' Szász ellen nem felejtheti.[504] A' mi ma Székely föld, abbol régen sok a' Barczasághoz tartozott.[505] A' Magyarok is tsak Colonisták, a' Szászok fegyvereknek köszönhetik Erdélyt.[506] Erdélyt a' Magyar Koronának tsak a' Szászok tartották meg.[507] A' Székellyekröl 1213[ban] van elsö emlékezett /: alkuszik.[508] Ha igazán szoll az ember, Erdélyben a' Szászok az oltalmazok, és jol tevök, a' Magyarok az oltalmaztattak.[509] A' Szászok mikor bé jöttek pallérozottabbak voltak a' Magyaroknál, azért jöttek bé, hogy nekik Mestereik, 's oltalmazoi légyenek. A' Magyarok azt mondották, hogy azért hozattak bé a' Szászok, hogy az ö Tereh hordozo szamaraik légyenek. A' XIII. Százban minden Szabad ember, Magyar, Német, Kun, Székely

---

[489] B. 206. l.
[490] B. 112. l.
[491] B. 215. l.
[492] B. 219.l.
[493] B. 219.l.
[494] B. 234. l.
[495] B. 235. l.
[496] B. 241. l.
[497] B. 242. l.
[498] B. 244. l.
[499] B. 246. l.
[500] B. 247. l.
[501] B. 245. l.
[502] B. 256. l.
[503] B. 261. l.
[504] B. 262. l.
[505] B. 320. l.
[506] B. 452. l.
[507] B. 501. l.
[508] B. 507. l
[509] C. II. l.

egy arányu Nemes volt.[510] Apafi fejedelem egy részeges Barbarus volt.[511] Az András Király 1222[beli] Magyarok Szabadságárol adott Levele *boldogtalan Levél.*[512] A' pallérozás lajtorjáján 1224[ben] a' Magyarok sokkal alább voltak a' Szászoknál. A' Magyar és Szász között Nemzeti régi gyülölség volt. 1224[be] kellett szenvedniek, azért nyomattattak el, arrol panaszolnak.[513] A' Fö Fö Urak a' Magyarok jobbágyi voltak. Az 1222[beli] Levéllel azt meg nyerték, a' mi addig vissza élés volt, a' Nemzet rövidségével. A' fö rendek meg annyi *Ungehauer* tsuda teremtési voltak Istennek; András Király elött mind egyenlök voltak a' Magyarok.[514] Az András Király 1222béli Levele, az elsö rendelete a' Magyar Törsökös Nemességnek.[515] Mig András Király a' Szent Földre járt a' Magyarok a' Szászokat nyomorgatták, ellenségeik voltak, András Királyt is gyülölték.[516] A' Barczasági Szászok a' Német vitézeknek el menetelek után, a' Hatalmasok martalékjai lettek. A' Magyar Jobbágyok nyomták el a' Szászokat, el nyomatattások leg felsöbb pontyára hágott mig András Király a' Szent Földre járt. Ekkor még a' Magyarok ujjak, és Jövevények voltanak. A' Szászok Kötés Levelét a' Magyar fö Rendek meg rontották.[517] Az András Király *Privilégiuma* által a' Szászok ollyan állapotba téttettek, hogy féltenek töllök. Arra nezett véle a' Király, hogy igy maga Személlyét pártos fia, és a' szelidithetetlen Urak ellen bátorságba tégye.[518] A' Szászokat a' Magyarok magok peculiumokká akarták tenni.[519] A' Szászok 1224[oen] tsak a' ragadmányon kapo hatalmasoknak huzásán vonásán panaszolnak. A' Fö Urak mind a' Királyt, mind a' Szászokat meg lopták. Még 1224[ben] Magyar Országon a' ki Szolga nem volt, mind Nemes volt, mert Nemes és Szabad mindig egy.[520] Ha a' Szászok bé nem jöttek volna Erdély ma is puszta, 's tsak a' Vadak, 's a' vad fajta emberek lak hellyek volna. Nem volna része Magyar Országnak.[521] A' Magyaroknak, 's Székellyeknek nem volt Várak, nem tudtak épiteni sat. Hatalmas hat Farkas! sok ez, de század része sintsen annak a' mi a' Könyvbe vagyon.

49. De azt mondgya a' Szerzö, hogy nem ditsérö beszédet akar a' Szászokrol irni, hanem a' leg szorosabb igassággal meg egyezö leirásukat akarja adni.[522] Szabd reá a' fellyebb elö számláltakra, és mondottakra; azt tartom nintsen szükség hosszas meg tzáfolásra. Mert a' Nagy Vitéz pallérozott Nemzet, mint fellyeb emlitém, elébb Nyolcz ezer föböl állott. De ne hidjünk ennek, hidgyünk magának a' Szerzönek. Azt mondgya maga, hogy mikor Hazájokbol ki jöttek akkor szinte eröt vesznek vala rajtok az eröszakosok, t.i. az ö elöbbeni Hazájokba. Csak egy maroknyi Nemet ember hagyá el rabságban levö Hazáját, mellyben ezek az akkor ismét ujra Csirázo emberi igasságok még soha semmiképpen gyökeret nem verhetnek vala. *Bátorságba vivék azt* a' Kereszténységnek végsö Hataraba, és Hat Száz Esztendöktöl fogva, mind é mái napig meg férödés nélkül éltek vélle, magok, 's az igazgatás halhatatlan ditséretire. Kell é több? Nem volt a' Szászoknak azt mondgya másutt, a' Magyarokkal semmi oszto perek, Határokra, Igazgatások modgyára, és Egyházi állapozzyokra nézve, meg lévén választatva töllök.[523] Hogy Brasso 1203[ba] épült volna nem

[510] C. VII. l.
[511] C. XV. l.
[512] C. 527. l.
[513] C. 547. l.
[514] C. 546. l.
[515] C. 547. l.
[516] C. 548. l.
[517] C. 559. l.
[518] C. 554. l.
[519] C. 561. l.
[520] C. 562. l.
[521] C. 563. l.
[522] A. VIII: l.
[523] A. 8. 9. l.

hihetö. a. *Jegyzés* Hátha Brasso nem volt mitsoda erös Várak voltak azok, mellyekkel az elött Erdélyt a' Szászok oltalmazták a' Patzinatziták, és Kunok ellen. Továbbá A' Magyar a' Chauer /: az az András Király 1224[beli] Diplomája:/ teremte ugy mond egy elsöben meg különbözött gyenge semmit nem jelentö Coloniából egy népet. b. Esmét Az 1224[ben] egyesült Szászoknak mind addig még tsak *egy néhány ezer föböl állottanak.* Csak egy Vármegyéjek, 's egy Itelö Székek volt Szebenbe és még is Universitásnak hivattattak. Mikor az után, kivált Lajos Király alatt meg szaporodtanak természet szerént az Also Székeknek is szaporodniok kellett. Esmét tak 1366 táján kezdették magok erejét esmérni, *mikor bé jöttek nem voltak annyian, hogy mostani Lakhellyeket meg tellyék.* d. A'Brassaiak meg 1224[ben] nem is számláltattak a többihez. e. s.a.t. Már mellyiknek hidgyen az ember? Ezeknek é, vagy az elébb emlitett Dicsériáknak? Azt tartom ugyan, hogy a' Szerzőre nézve, mert a' Nemes Szász Nemzetet sérteni nem akarom, ez a' kérdés feleletnek elég. De magában egyik ollan *láre fáre*, olyan quodlibet, mint a' másik, tsak egy *Metahistorikushoz*, egy történetek *Staffirozójához* illö. Volna meg sok a' mit méltán illetni lehetne, a' miben a' tudatlanság, ellenkezés, rosz Logica, igaz, nem igaz, egy mást szüntelen tsak nem tsapják nyakon, de azokkal idöt vesztegetni sajnálom. Ha azokat ebböl az A.B.C. böl mind ki hagyná az ember, ugyan a' mi kis igasság, a' Magyar, Székely, és Szász dolgokra nézve marad benne, egy Diohajban könnyen elférne.

50. Kételkedhetem elsöben, hogy ezt a' Szép Lajstromot illö é a' Magyar Nemzet eleibe botsátani; De miért nem? Mikor a' Szerzö maga közönségessé tette? Had esmérje meg a' jó Anya azt az embert, a' kinek lábaihoz jo reménységü szülöttyét, a' böltsesség meg nyeréséért, 's jo erköltsben valo erösödésiért küldik. Had ébredgyenek az Iffjak Hazája Történetei visgálására. Ha kiknek a' Tudomány mezején egy kis vitézi játékot tetszik játzodni, légyen mihez köszörülni pennájokat. A' Törsök le vagyon vágva, a' kinek tetszik rá járhat immár kopátsolni, és jo kedvében meg is nyesegetheti.

V[dik] Bé fejezö Rész

Békéllödés

51. Ugy gondolkodtam vala, hogy mivel a' Szerzö az A-t önként el mondotta, a' V-t is el mondassam vélle. De példát veszek tölle a Joban. Minekutána A.B.C.-je két elsö részébe az A[ba] és B[be] jol meg mosta az Erdellyi Magyarok fejét, végre a' C[ben] a' hatodik lapon békéllödni kezd, és igy szoll. Meg esik bizonyára, hogy mikor az ember másokat akar tévejgésröl jo utra hozni, maga tévejedik el. Nem vagyok é én is az én fö állatásaimban, vagy leg alább egy egy imit amott el hintett gondolatimban és okoskodásimban ebben az esetben. p.o. II. András Király 1222[beli] Decretumára nézve, a' Nemesség eredetéröl Magyar Országon: egy ujj Criticának kell meg itélni. Tsak azt az igasságot tselekedjék velem 1[ben] Hogy ha hibázom, nem magam gondolatlan siettségéböl, 's nem iffjui ujjitás kedvéböl hibázom. Az után soha nem kell arrol el felejzkezni 2[szor] Hogy ezek leg fellyebb tudos, és nem igazgatást illetö Eretnekségek; és bánnyanak velek ugy, a' mint ezt fel tévén hozzájok illik. Az az 3[ad] Kontzoltassék diribrol darabra fundamentumok által, kedvezés nélkül a' tévejgés; és a' szegény tévejgö, a' ki tudatlanságbol hibázik büntettesék egy meg alázo Keresztyényi szánakodással. 4er Ha én a' fundamentumokat fel vehetem és meg győzettethetem, ajánlom magamat, hogy tévejgéseimet a' következö negyedik darabba a' világ elött vissza mondom. Nintsen ugyan 5[or] szükségem reá, hogy az ellen a' vetélkedés nemtelen modja ellen, hogy egy Szerzönek három hibája meg mutattassék, és Kilenczven kilencz igasságaira Szem is alig vettessék, tudományt tegyek /: protestáljak:/ 6[or] De némely Hazai Olvasokat, kik abban meg botránkoznának; hogy egy idegen az ö Hazájok Történeteinek meg jobbitásában segéleni merészel; talám meg engesztelek azzal a' betsülletes, és háládatos vallástétellel: hogy sokakat az én tetszhetö ujj állatásaim közzül,

kiválképpen azokat, a' mellyekben Benkö Urtol külömbözöm, nem én találtam, hanem az ö magok földiek Pray s.a.t. Ihon! Hogy meg mutassam, hogy egy Székely vagyok, sem Paczinaczita, sem Kun, sem vad fajta: meg engedem magamat engeszteltetni. Részemröl egy Kersztényi szánakodással viseltetem a' szerzöhöz. Igaz, hogy szánt szándokkal tévejgett, vagy is igen szemtelenül hibázott néhol Elefántot látván, a' hol egér sintsen. És kiváltképpen nem tudom mitsoda *Metacrisis* vagy *Metalogica* miatt szánt szándékkal maradt tévejgésiben. Ugyan is a' maga dolgárol, 's állatásirol maga vallástétele szerint is, éppen nem bizonyos, önnön maga meg esméri, hogy mind fö, mind oldalos állatásai Kérdés alatt vagynak, és egy többet láto Bironak, egy ujabb Criticának kell öket meg itélni: még is azt a' Tudománybeli hibát tészi, hogy a' Kérdés alatt valokat, mint igaz, vagy Kérdés kivül valo állatásokat ugy tészi fel: azokkal felel **palol**, és minden gyermeki hibát meg tészen, mellyet a' tudatlanság meg szokott tenni. Valamire tsak egy zabolátlan, Oskolába nem járt, tartozkodást nem tudo penna *Kun* vagy *Paczinaczita*, és *Pizano* modjára, egy puszta Országban mehetne; mindet véghez viszen szemérem nélkül.

52. A' fö állatásak rendiben hogy ne hibázott volna a' Szerzö, az András Király 1222^{ben} költ Decretuma értelmébe, 's a' Magyar Nemzettség eredetére nézve, mikor közönségesen *Ideája* nintsen a' Nemességröl, és a' Szabadsággal egybe zavarja.

53. Mikor a' régi Hazai Történet Irokrol, söt az idegent is *Nestort* meg veti; a' kiknek pedig azt a' betsülletet adja, és kezessének fel vészi; azoknak is szavaikat vagy nem érti, vagy rosszul magyarázza; mint a' *Constantinus* Császárét, és az Otto Püspökét; és a' fellegekböl vészi azt az állatást, hogy 900^{tik} Esztendötöl fogva a XII^{tik} Százig Erdélyt a' Patzinatziták és Kunok lakták, s.a.t. Ez is tévejgés, szánásra mélto.

54. Mikor a' Székellyeket Kunok maradékinak tészi: ez tudatlanság, és abban a' részben szánásra mélto. Ugy abban is, midön a' Hitit némellyekben mint nyiltabb szemü, vagy a' mint maga nevezi magát *Protestans* történet Iro, mellyel fenn vagyon[524] a' Magyar Livius párnáján nyugtattya meg, és ma azt hiszi, a' mit még1761 és 1775ben a' Tudos Pray Ur hitt, 's avval akar bizonyitani. De

55. Azzal menti magát a' Szerzö elsöben, hogy ha hibázik is, nem gondatlan sietségböl; vagy iffjui ujjitásra valo vágyodásbol hibázik.

56. Igaz, hogy három Esztendö, 's három nyomoru Könyv! sietség nintsen. Harmintz öt Esztendeje, hogy a' Történeteket vizsgálja; azért iffjuság sintsen. Ujságot vártam, 's kerestem, de Erdelyre, 's a' Magyar Történetekre nézve nem találtam. Minden nagy Tengerit Tudománnyának azokban a' mik tulajdon Erdélyt, 's a' Magyar Nemzetet illetik, nagyobb részént a' Hazafi szép ifiu follyo Darabotskáknak, mint meg annyi apro kutfejeknek köszönheti.

57. A' gondolatlanságot sem tagadhatom. Ugyanis is mitsoda gondolatlanság leg elöl mindgyárt a' Könyv homlokán, mint elébb is emlitve van, a' négy elsö Leveleken ötször fordul elö ez a' Szo *Kritisch*, azt a' nem Krisist tsinálni, és ma a' szászokat Erdélyben a' Németektöl meg nem külömböztetni, 's ezt a' határozatlan Nevet függeszteni Könyve homlokára: *A' Németek történetei Erdélyben*, melly az egész munkán keresztül zavarodást okoz.

58. A' Magyarok nevit el rontja, és igy irja *Madjar*, a' beszéd follyamattyát annak Méltosága ellen, tsak nem minden Europai, söt Tatár és Americai szokkal, és néha egész ki mondásokkal meg tarkázni, miném̈ek: *Notiz Nemen Recherche indiguiren insolemen occupanten veshen Horda Colonia Charter parcins ista visio, Kazique factum s.a.t.* Erröl a' Szorol *Horda*, sokat ir, azonban még is nem jol él vele. A' Magyar Nemzet hellyet igy irja: *A' Magyarok Ordája*. Holott ez a' Szo, *Horda*, soha nem vétetik jozan embertöl egész Nemzetért, hanem tsak annak vagy seregének egy részetskéjéért. A' Magyarokat kik egész

[524] C. III.l.

Nemzeti egészben jöttek, és egész Országot foglaltak, tsak *Coloniának* nevezi. A' rendek külömbségét evvel a' szoval tészi ki *Caste*. Indiai szoval, melly szo se maga, se az annak értelmének meg felelö Nemzeti fel osztás a' magyarok között nintsen, nem is volt: ez *quodlibet*. Eme két nyelvböl, a' nyelv regulája ellen öszve öntet szot is *Unfactum* bé illenék egy *Barbarum Lexikonba.*

59. Sohonnan nem veszi másunnan, hanem a' felhökböl azt az állatását, hogy a' Magyarok kijövetelektöl fogva haláloson gyülölték volna a' Szászokat, és meg forditva a' Szászok a' magyarokat. E' tiszta nem igaz.

60. Az 1222[beli] Levélnek azokat a' Szavait, hogy a' Magyarok Nemesi Igassággal birodalmot ne szerezhessenek a' Szász föld̈n, arra magyarázza: hogy ne lakhassanak rajta se falukban, se városokban, vakság! Nézd meg elsöben, mostani és régi állapottyát a' Szász földnek hány egész Magyar faluk nem telepedtenek meg rajta, *Sombor, Ugra, Kapus, Szakadár* s.a.t. mellyeknek Lakossai ma is Magyarok, de a' Szász Universitáshoz tartoznak mint akár melly Szász, 's vélek egyenlö Igassággal élnek. Szebenben a' 16[ik] Száz közepétöl fogva a' Magyarok ellen mondás nélkül házat birnak: Szász Városon pedig Isten tudgya mitöl fogva a' Magyarok és a' Szászok békével együtt laknak. Az egész vetéledés az András Király Levele értelméböl, értetlenség, mert abban a' Nemesi Igassággal valo Birasrol van szo, a' *Regia Majestate postulare.*

61. Azt mondgya továbbá a' szerzö, hogy ha hibázott is, azok a' hibák tsak tudomány és nem igazgatásbéli Eretnekségek. Igen is meg vagynak ezek az Eretnekségek egy Professornál, de igen nagyok, és hibának igen szarvas hibák.

62. Emlékezik az Olvaso leg elsöben is azokra a' Szavaira a' Szerzönek, mellyekkel olvasoit készíti: „Én nem rajzolok ugy mond, tsak beszéllek: rajzollyon minden olvaso, ki a' rajzolást szereti, maga tulajdon erejéhez képest! Nem gondolok elöre: az Olvasok gondolhatnak magok, és magoknak kell gondolniak. *De adtam Materiát reá imit amott el hintvén, jollehet fösvényen és okoson. Ebböl az már egy kevessé ki dolgozott Materiából huzzon minden olvaso* annyi táplálást, a' mennyit gyomra el szenvedhet, és mestersége meg enged."[525]

63. Aztuán mindgyárt tálalni kezdi az Eledeleket, melyekkel Olvasoit táplálni akarja, és igy szoll ugyan ott: „Bár gondolná meg a' Nemesség a' Magyarok között, mitöl fogva, hogy, és miért lettek az ö Atyokfiai Jobbágyok? Europa világ Polgárai közönségesen el merülnek azon a' felette ellenkezö jelenésen, hogy száz emberek közül, kik az Europai földet mivelök Tartományokban még egy sintsen a' ki annak a' földnek eredeti ös tulajdonossa volna." Más helyen azonban a' Szerzö nagyon szereti Szent István Királyt, hogy a' Magyar fö Urakat rabságra vetette.[526] Esmét: Kik voltak azok a' vad emberek? A' kik késön meg állitották eme Törvényt: semmi föld ne légyen Ura nélkül.[527]

64. Esmét: Csuda volt hogy a' hires Német Paraszt támadásban a' Parasztok közzül kik, mindazonáltal vagy volt, vagy nem volt ideje a' Szentirást annyit emlegették, egy se találtatott, kinek eszébe jusson a' Sidok szabad esztendeje; és Esaias szava v.8.[528] nézd öszve az elötte, és utána valo verssel 7.v.: „Várá pedig az Úr hogy tselekedjenek ítéletet, de imé nyomorgatás, igasságot vár vala, de imé ohajtás vala. 8.v. Jajj azoknak, kik házokhoz más házat ragasztanak, mezöt foglalanak az ö mezejekhez, mind addig hogy semmi helly ne maradjon. Hogy tsak is magatok lakjatok a' földön. V.9. Az én hallásomra a' Seregek Ura meg esküt; ha a' nagy szép sok házakat el nem pusztittya, annyira hogy senki ne légyen ezeknek Lakoja." Elö jönek azután

---

[525] B. X. l.
[526] B. 179. l
[527] B. 179.l.
[528] B. XI.l.

65. A' meklenburgi Hertzog szavai 1617[ben] a' Nemességhez „Jo emlékezetekben lehet Kegyelmeteknek, miképpen a' Kegyelmetek Elei is éppen ezen a' földön jövevények voltak."[529] *c' est tout comme ches nous* szabjuk reá azt mondja: a' régi Magyarok magok idegeneknek esmérték magokat, 's ezt bizonyittya nem a' Béla Notariussa Meseivel, hanem egy Desivel: *Hunnus de Schythicis* s.a.t. Azután

66. Ha ebben az idö pontban ugy mond u.m. 955 után a' Németek és Patzinatziták, magok erejekkel, és szerentséjekkel éltek volna, és mindenik, egyik nap kelet, másik nap nyugat felöl, a' Németek Györ felöl, a' pacinaciták pedig a' Meszesen által a' Magyarok meg félemlett Országokra ütöttek volna: volna e még egy Magyar az Isten nemzette föld szinén.[530] Hogy ennek értelmét világosabban meg értsd, vesd öszve azzal, a' mit fellyebb a' Törökökröl is mondott. Uralkodnak még, de a' Reichenbachi békesség elött már le járt az orájok. Omnia sient sierei qud popse negaras. „ A' mit nem hittél is meg lesz már. Mitsoda más kedvitöl valo létel az, melly tsak a' több hatalmasságok erejeknek öszve egyeztetisétöl függ."[531]

67. Nagy örömit láttatik benne találni, hogy egy Görög Vezér, *Bárdos* nevü egy *Scytát* ugy vágott, hogy ketté hasitotta.[532] Miért? Mert Pray Ur azt mondgya hogy ez a' Scyta Magyar volt.

68. Az emberi Nemzet ugy mond két részre osztatott, Nemesre és Nemtelenere, vagy *Tyrannusra*, és *Rabra*.[533] Itt ugyan nem a' Magyarokrol szoll, de a' fellyebbek szerint *c'est tout comme ches nous* és már meg kérte olvasoit, hogy gondolkodjanak mikor Materiát ad. Esmét

69. Végre fel találták magokat az el nyomattattak: hogy nékiek is szinte annyi fejek vagyon, mint az el nyomoknak, és hajok sokkal több. Hogy a' mi az ö oltalmakra, 's szerentséjekre szolgál, senki jobban meg nem határozhattya, mint ő magok.[534] Azután

70. De volt é Géjzának több igassága azokhoz a' Tartományokhoz, mellyeket a' Szászoknak adott, és mitsoda lábon állott az az Igasság? Talám ugyan azon: hogy egy ö elötte valo Király az Országot meg hodoltatta volt? *Huzzunk vendég falat eleibe.* Az illyen gentsolkodás sérti a' világ tsendességit.[535]

71. Az oláhokrol szoll, és igy kiált fel: „*veniet tempus*". Igy kezdette volt ugy mond Profetáját a' szomoru játékok iroja, Seneca, America feltlálásárol, mely 1400 Esztendövel utána bé is tölt. De el jö még az idö a' közelebbi Ezredben, és igy sokkal hamarább, mint némellyek gondolják, a' kik az emberi Nemzet *Politicai meg szabaditásán* inkább hettsegeskedni akarnak: a' mikor az Uralkodok azt a' Közfalat mellyet a' metapoliticus meg nem foghat, a' recepta és nem recepta Nemzetek között le rontya, és minden tagjait egy Országnak, akár alkalmatosak lehessenek reá, akár nem, mind egy Ország Tagjának fogja tenni.[536]

72. Míg ezekre többet felelnék én is tsak azt mondom: *veniet tempus*! Eljö az az idö: mikor némely *Metapoliticus* világ polgáraiis a' kiknek eszekben és szivekben, a' Hazai Szeretetnek egy kis szikrája vagyon, és azok között a' Szerzö is jobban meg betsülnék ha lesö nem lenne, az Europai Polgári Társaságoknak meg zavart tsendességit, és az Esaias szavait, 's a' Münsteri Legény Evangyeliumát, mellyet emleget az emberi Nemzet békességére gondolt igaz Politica Tudományával nem zavarják öszve. De vonyunk Kárpitot

---

[529] B. 164.l.
[530] B. 173.l.
[531] B. 167.l.
[532] B. 176.l.
[533] B. 179.l.
[534] B. 249.l.
[535] B. 256.l.
[536] B. 667.l.

mik is ezek eleibe. Csak gondolatlanság a' szerzötöl, és hanem ha a' Könyv mindenek kezébe szabadon forogna, méltonak sem tartottam volna illetni. De azért jobnak tartottam el nem mellözni, hogy lássák meg a' jo Magyarok, hogy az ujj Evangelisták, kik annyira kivánnyák magokat bé szinleni, mitsoda modon dolgoznak az emberi Nemzet meg szabadittatásán, és mitsoda orát üttetnek elöre az ök fejek felett, mikor még a' Király, és Szent Korona igasságát is az országhoz, merészül ostromolják.

73. És ezekért könyörög már: hogy a' Szegény bünöshöz légyen könyörületességgel az ember: a' Tévejgést pedig ám hánnya Kardra! A' melly mondás u.m. *a' Tévelygést kardra hányni, fel konczolni, asthetice is igen szép!* De a' dologra magára, és a' Szerzöre nézve igen különös. Emlékezzél reá mit ir a' Szerzö, hogy konczolták fel /:Kumanisch:/ Pogány modra a' Szászok a' Székellyeket! Ez nem igaz! Igaz *nem factum*: de a' Szerzö hires jo indulattyának bizonyos czimeres jele, melly helyetelenül és akarattya ellen irt, szikrát vetett. Ted hozzá mikor arrol a' szomoru naprol a' Mohátsi veszedelemröl szoll: *Jo, ugy mond a' szerentsétlenség is valamire.* Mikor azt mondgya: hogyha a' Magyarokat a' Paczinacziták és Németek meg támadták volna kétfelöl, volna é egy Magyar az Isten teremtette földön? 's ez az ember könyörög! az az ember, a' ki magát világ Polgárának vallya, a' ki magát Protestansnak mondja. Oh én bár Turfani embernek tart is, nem igazán, meg engedek neki szegénynek! De ama könyörületlen Birot, a' Kriticat nem tudom mitsoda kedvibe kapja.

74. Azt is hozzá ragasztya az Iro, hogy a' melly irásban Kilenczven kilencz igasság vagyon, azt három hibáért nem kell meg vetni, és menti magát az iránt is, hogy Benkö Joseff Urat meg bántotta. Az elsö hellyes. Mert én ugy gondolkodom, hogy elsöben a' Dologban /:objectumban:/ valo hibát vagy igasságot nem szükség, hogy meg engedje valaki. Engedi vagy nem engedi? Mindenik meg marad igaznak, vagy meg nem bizonyittatott dolognak, a' más nem igaznak, legalább még ma bizonyittatlannak. *Másodszor* a' Személyre nézve /:Subjective:/ én mint más forma világ Polgára ugy tartom, hogy Kilenczven kilencz hibát is, meg lehet engedni három igasságért és innen vagyon hogy én a' Szerzönek erre nézve meg engedek: az elsöre nézve pedig hibáit el türöm. De a' Szerzö nem tartya azt a' regulát az érdemes Benkö Josef Úr iránt. Benkö Josefnek ámbár némely kevés hibái légyenek is: de mind *Transilvániája*, mind *Milkoviája* élni fog betsülletben, a' Szerzö A.B.C.je a' meddig fenn marad is tsak ugy marad, mint egy fonákja az Igasságnak, betsülletnek, illendöségnek, és jozan *Statisticanak*. Az ártatlan is tudos Magyar Livius Köpenyege alá hijába vonnya magát, ott is meg veri az elsö, 's a' Tudos *Pray* maga tsufondáros modja szerént ugy tsokol, hogy meg harap, szárazon marad.

75. Meg nem foghattya az ember, mitsoda gyönyörüségit találja a' Szerzö kiváltképpen abban, hogy mintha éppen azt akarná, hogy az Erdellyi Nemzetek között, az Atyafi Szeretetnek, és egyességnek tüzit ki oltsa, 's a' hellyet az egyenetlenségnek, és szerentsétlenségnek fáklyáját gyujtsa meg az Haza állapottyának, 's *Constiutiojanak* éppen gyökerét érdekli. Mindgyárt bé jövetelektöl fogva a' Szászokat a' szelid jo ártatlan Jövevényeket a' Magyarokkal gyülölteti.[537] Azután velek is a' Magyarokat. „Ha a' Királyok Királyoknak akartak maradni, ugy szoll, szükségek volt oltalmazokra *ad renitendam Coronam* ezeket megtaláltak ezekben az idegenekben..." *Ez az elsö fundamentuma eme dühös sokáig meg olthatatlan gyülölségnek, melly a' Magyarokat a' Szászok ellen fel fegyverkeztette.* Azonban az egesz világ a' Szerzön kivül nem tud rolla semmit. *Parcius ista viris! Benefactoribus!* Mert hát kik voltak jo akarattal a' jött Jövevényekhez? (Schmitt. Epis. Aqd. I. 67 és Katona Hist. R. Hung III. 592) De ezeket egy Tanitvánnyának ekéin szántván (Si. Schrifft I. 198. l.) háládatlanul tagadgya. Azután a' Királyoktol nyert Levélben nékiek adott szabadságokat a' Magyarokkal rontattya meg: Söt az az *Uniot* is, melly leg szentebb gondolat volt, aval alacsonittya 's gyengiti, hogy a' Magyarok a' szászokra szorulván, ugy

[537] B. 178.l.

kéntelenittettek azt töllök 1437[ben] koldulni. Holott a' ki a' Hazai Történeteknek tsak az A.B.Cjében vagyon is tudgya, hogy a' Magyaroknak a' Szászokkal valo egyességre 1437[ben] kivált a' Püspöki Dézmákért Nagy Antal vezérsége alatt magát ki ütött paraszt hadra nézve szükségek volt, nem kevésbé volt mind a' három Nemzeteknek szükségek egy másra, a' Törökre nézve és kiváltképpen a' Szász Nemzetnek a' más kettöre. Ugyan is nem sokkal az elött 1421[ben] történt volt, hogy II[dik] *Ammetes* bé ütvén a' Barczaságra, azt tüzzel vassal el pusztitotta, 's a' Brassai Magistratust el fogta, 's el vitte, és a' Város Népit le vágta volt, tsak a' Várban szaladott nép maradott meg. Azután 1432[ben] ismét, lásd *Hauert*. Hátha még azt tudnok, a' mit a' tudva lévö Kronikák fel nem jegyzettek. Igy találom egy azon idöbeli régi irásban, hogy még 1421 elött u.m. 1420[ban] a' Törökök Szász Várossal ismét hasonloképpen bántak, 's az egész Város népét ki raboltatták volt. De nevezetes: hogy ugyan azon kézirás azt irja, hogy a' fenn emlitett 1421[beli] veszedelem azért történt, és az egész hét Szász Székek Serege azért veretetett meg, mert a' Székelyek el futottak. És igy szükség volt a' Szászok részéröl is az *Uniora*, hogy a' veszedelemben el ne hadgyák öket más Nemzetek. Ide tészem az Irás szavait: Item nota: „*Quod Terra Brassoniensis teria Quinta post Dominicam, quasi modo geniti est expugnata et Exercitiis VII Sedium miserabliter percussus, per fugam Sicolorum. Anno Domini Millesimo Quadingentesimo vigesimo primo.*

76. Meg nem foghattya az ember az a' modját is a' Szezönek: hogy mikor egy Kritikát akar a' Szász nemzertöl irni

Tunc immensa cavi spirant mendacia folles.

Omlik mint a' teli tömlökböl a' tzifra hazugság, és az, nem azokrol az oldalairol ditséri, mellyekröl száz hellyes ditséreteket érdemel, hanem mint emel vak ember Juvenalisnal a' nagy halra, másfelé fordul.

Nemo magis Rhonubum stupuit. Non plurima dixit.

In Lovam conversus At illi. Dextra jacebat Bellua

Senki reá nem bámult ugy sok szot szaporitott. Balnak fordulván, pedig az Hal jobb keze mellett állott.

Ellenben a' hol a' Magyarokrol, Székellyekröl, világi, Nemes és Papi fö rendekröl szoll, mint a' vad emberek ' nyilakat, maga ki fejezéseit, mint egy méreggel meg keni, és szavait is a' mennyire lehet meg élesiti: Ugy hogy ha még abban az Anya fö Várossában a' Tudományoknak, *Göttingában*, két három ember hasonlo volna a' Szerzöhöz, mint a' Licurgus várossát hajdon Görög Országban, ma Göttingát furiák barlangjának lehetne Nemet Országban nevezni. Még minekutánna a' Szerzö toldozott foldozott Munkáját bévégzi is, nem nyughatik, mint a' Pere vesztett Prokátor, a' Szék szine elöl ki lépvén az ajton kívül is allégál; végül egy mesét Felvinczröl oda ragaszt, az is ollyan mint a' többi.[538] Ha az három esztendö el fojta alatt készitett munkája a' Szerzönek illyen *Quodlibet*, milyennek kell lenni közönséges Leczkéinek, mellyeknek készületire három esztendöket nem fordithat! És ezt az A.B.C.ét meg olvasván mi okát fogják találni a' Magyar Iffjak! Hogy a' Magyar Arannyát ahoz hordják; a' ki az ö Hazájok Constitutijának, és az ö Nemzeteknek illyen Stafferezo baráttya.

De mitsoda haszna annak a' három esztendö alatt készült drága Ditsösséges Munkának? Jo ugy mond a' rosz is valamire. Azért leg alább az a' Munka is eleven például szolgálhat leg alább eme Mesére:

A' nagy hegy le betegüle
's egy kis egeret szüle

[538] B. 508.l.

Kovács Eszter

Aranka György Seneca-olvasata
Szövegfilológiai vizsgálódás

Aranka eklektikus filozófiájának forrásait kutatva megkerülhetetlen e leginkább irodalomszervezőként és nyelvészként számon tartott írástudónak a sztoikus magatartás iránti szimpátiája, fordítói tapasztalata és ehhez kapcsolható elmélkedése. Az antikvitás eszmei feltárása a felvilágosodás művészettörténeti tájékozódásával is összefügg, de legalább annyira a polgárosodás modellkeresésével: az antikvitás példatárként szolgált az állampolgári erények tekintetében is.

Ifjabb Aranka György lefordította Seneca első levelét (tervezte az egész *Leveleskönyv* lefordítását). Nem állt egyedül a sztoikus szövegekre vonatkozó kíváncsiságával: Pyber Benedek (Baróti Szabó mecénása) és mások is (főként protestánsok) kísérleteztek a korban Seneca leveleinek magyar nyelvre ültetésével. A tanulmány misszilisekből kiindulva (Aranka és Pyber Benedek, Aranka és Fekete János levélváltása, illetve Aranka levelei Teleki Józsefhez) közelít a fordítás-problémához. Filológiai feladatként határozzuk meg a kéziratos fordítások lelőhelyének megállapítását, az esetleges szerzői fordításvariánsok egybevetését, a motivációt, a datálást, a szerző fordítás-koncepciójának, imitáció-szemléletének megfogalmazását, a fordítói munka abbamaradásának indoklását. A következő lépésekben sor kerül a Seneca-fordítás helyének kijelölésére a sokoldalúságáról nevezetes írástudó életművében.

Az Aranka-irodalom több levél közlésével, Aranka történészi, tudományszervezői munkásságának elemzésével több irányban kijelölte a kutatás lehetséges irányait, azonban az anyag rendezetlensége, némelykor a szövegközlések pontatlansága a lassú és rendszeres aprómunka fontosságára ébresztett rá a feltárás folyamán. Ezért a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattárában, a budapesti Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében és elszórt közleményekben található szövegeket megpróbáltuk összegyűjteni, egységes szempontból vizsgálni. Hozzá kell tennünk, hogy az utóbbi évtizedben megnőtt az érdeklődés a levelezések iránt, a tudományos és irodalomolvasó körök vizsgálata mellett a XVIII–XIX. század fordulóján a tudományos figyelemre méltóknak bizonyultak a kisebb levelező körök is mint az ízlés és az érzelmi kultúra közegei.[539]

Fontosnak tűnik Aranka antikvitás-szemléletének változása a fordítás „vitája" közben. A Seneca-fordításhoz (sajátjához és másokéhoz) fűzött kommentárjaiban Aranka egyre inkább annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a korában, a XVIII. század végén is érvényesíthető sztoicizmus nem puszta elmélkedés, hanem hazafias beállítódás, a hasznos tevékenység erkölcse, sőt gyakorlati tevékenykedés. Aranka hozzáállása tehát a senecai sztoicizmushoz eredeti, alkotó, alkalmazó jellegű.

A levelek vizsgálatát a címzettekhez való közelítéssel kezdjük.

[539] Kisfaludy Sándor, Molnár Borbála, Csizi István, Vályi Klára, Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám levélíró tevékenységéről szövegközlések és tanulmányos sora szól, itt csak a *Mesterkedők* c antológiában közzétettekre utalunk.

1. A Seneca-fordítás címzettjei: Teleki József, Pyber Benedek és gróf Fekete János

Aranka éppúgy többeknek elküldte ugyanazt az irodalmi alkotást, mint Kazinczy vagy Orczy Lőrinc. A művek „rostája" így a személyes ismeretségek kapcsolatával egyenes arányban megsokszorozódott.

A legnehezebb a dolgunk Aranka György és Teleki József levelezésével. Az Aranka-levelezés eddigi, többnyire részleges katalógusai mindössze két ilyen levelet tartanak számon. Az első 1793-ból származik, aláírója gróf Teleki József főispán. A második levél 1799. május 15-én kelt Marosvásárhelyen, feladója Aranka György. Ez utóbbi levél nyilvánvalóan egy másik Teleki Józsefhez íródott, hiszen Teleki József főispán és koronaőr már 1796-ban elhunyt. Teleki József (1777–1817) főkormányszéki tanácsosról lehet szó, akit Révaihoz szóló levelében is említ.[540]

Pyber Benedek és Aranka György levélváltása 1799-ben kezdődik, és Baróti Szabó Dávidnak köszönhető. (Az ifjabb Pyberről Benedekről van szó, Komárom megye főbírájáról, Gyerkényi Pyber Benedek fiáról.) A Virten,[541] a Pyber családnál tartózkodó Baróti Szabó írja Arankának 1798 december 18-án:

> *„T. Pyber Benedek Ur, midőn más foglalatosságai között reá érkezik, Seneca leveleit magyarra forditgattya. Ez általam ezer köszöntést izen."*[542]

Valószínűleg nemcsak a Seneca iránti közös érdeklődés indította eredetileg Arankát, hogy levélben megkeresse Pybert, hanem az a tudat is, hogy ez utóbbi alkalmanként jelentős pénzzel támogatta könyvek megjelenését, tehát a bontakozó magyar irodalom egyik ritka mecénását tisztelhette benne. Így Aranka György pár sor kíséretében elküldi neki néhány latin versét. Erre válaszul érkezik Pyber 1799. március 12-én Virten keltezett levele, amelyben többek között részletesen beszámol saját Seneca-fordításáról:

> *„Azt nem tagadom, hogy valamint Különös Gyönyörűségem üres óráimot a Könyvek olvasásában tölteni, úgy néhai dicső emlékezetű Pétzelink ösztönzésére, 's magam mulatására probálgattam holmit Senecaból magyarra által-tenni. – De már akkor látván: hogy sajtó alá méltó fordítása hic labor, hoc opus volna, minden a'féle gondolatot: hogy valaha világosságra botsássam, tökéletessen le tettem, 's azolta igen keveset vagy semmit sem fáradtam benne. – elválik azonban, mire fordul kockám: Ki fejlődöm é Dolgaimból vagy jobban beléjek bukok? – S attól fog függni nálam Senecanak Magyarizatiója! – Senki miattam illy nemes munkát félre ne tegyen.- én részemről nem tudom reá érkezek-é, de ezen kivül is szivessen meg ismérem: hogy külömben öltöztetnék Magyarba. – Hogy én is Nagyságod kedvét meg ne szegjem és mivel szerencsém vagyon Közelebbről ismerkedni, tám nem hellytelenül választottam például a' harmadik levelét ugy a' mint ez előtt egy nihány esztendőkkel első kézzel öntöttem magyarra."*[543]

Aranka György következő levele 1799. július 4-én kelt Marosvásárhelyen. A levélben azonban több nyomot is találhatunk arra nézve, hogy 1799. március 12-e és július 4-e között Aranka és Pyber két levelet is váltott: a július 4-i levél kezdetén ugyanis ott áll, hogy

---

[540] Aranka Révai Józsefnek, lásd Enyedi, 1984, 741.
[541] Virten gyakori vendégek: Virág Benedek, Szemere Pál, Kultsár István. Enyedi 2000, 344–345.
[542] U.o
[543] Pyber Benedek Aranka Györgyhöz Virt 1799 márc 12. Enyedi 2000, 345.

azonkívül több utalás is történik arra, hogy miután Aranka elküldte Seneca-fordítását Pybernek, megkérte, hogy ez utóbbi is küldje el neki sajátját. Az is kiderül, hogy Pyber ezt a május 29-én írt levelével postázta munkáját.

Valószínűleg nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy Aranka ugyanazon Seneca-fordítást és (ehhez kapcsolódó) kommentárokat küldte el Pybernek, Telekinek és Feketének (valamikor március 12. és május 29. között). Szintén ebben a levélben kérhette el Pyber Seneca-fordítását kölcsönös lektorálás végett. Pyber 1799. május 29-én válaszolt neki, és bizonyosan elküldte saját fordítását Seneca *Erkölcsi levelei* első darabjának magyar nyelvű változatáról. Erre válaszol Aranka 1799. július 4-én Marosvásárhelyről.

A harmadik címzett, akinek Aranka elküldi művét, gróf Fekete János. Fekete János rendkívül művelt, vagyonos, ugyanakkor különc hírében álló nemes volt, több nyelven levelezett Európa különböző városaiban élő barátaival. Fekete fordította le Voltaire *La pucelle d'Orléans* című szatirikus munkáját. Barátságuk Aranka számára az elszigeteltségből való kitörést és az irodalmias csevegést egyaránt jelentette. Kettejük magyar nyelvű levelezése 1793-ban kezdődik, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság megalakulásakor. Nagyon hamar barátság alakul ki közöttük, és Aranka haláláig majdnem változatlan intenzitással váltják leveleiket. Itt már Aranka nem a kéziratára pártfogót kereső literátorként jelenik meg, inkább egyfajta versengésről van szó, ahogy a levélírók beszámolnak egymásnak alkotásaikról, ahogyan közlik egymással, mennyire állnak céljuk megvalósításától.[544] Átdolgozott és kijavított Seneca-fordítását hozzáfűzött értelmezésével (amely teljesen azonos a gróf Telekinek küldött példánnyal) Aranka 1799. május 18-án küldi el Marosvásárhelyről.[545] Sajnos, Fekete válaszlevelén, amelyben saját Senecához fűződő gondolatait, valamint Aranka fordításáról alkotott gondolatait fejti ki, sem a dátum, sem a hely nincs feltűntetve. Aranka július 2-án és 6-án is ír a grófnak, 6-i levelében még egyszer visszatér a Seneca-fordításra, de már Fekete szemszögéből tekintve a dolgokat. Seneca neve levelezésükben utoljára Aranka 1799 augusztus 3-i, Marosvásárhelyről feladott levelében tűnik fel, amikor is Aranka – immár teljesen szabadon – többé nem a fordítás kapcsán nyilatkozik Senecáról.

1.1. A fordítás előzményei, előkészítése

Magyar nyelvterületen az első Seneca-fordítások a XVII. században keletkeznek. (*Vigasztalásait* ellenben csak 1808-ban fordították le először.) Seneca neve kimaradt az antik literatúra körül támadt vita elutasított vagy leértékelt szerzői sorából;[546] erkölcsfilozófiáját, amely a világi értékek megvetésén, illetve a lelki nemesség elsőbbségén alapszik, az egyházatyák keresztény szellemben próbálták meghonosítani, és a római filozófusra Seneca nosterként, keresztény Seneca gyanánt hivatkoztak,[547] Magyar nyelvterületen a Seneca-recepció már a kódexekben elkezdődött,[548] az egyházi írók sűrűn

[544] Király 2001.
[545] Aranka György Fekete Jánoshoz 1799 május 18. Enyedi 1990, 2-4.
[546] Lukácsy 1992.
[547] *Uo.*
[548] *Nyelvemléktár.* V.210-XV.57,59,65. Landovics István: *Novus succursus.* Nagyszombat 1689, Káldi György: *Az vasárnapokra való predikatzióknak első része.* Pozsony 1631.48, Illyés András: *Megörvendittet ige,* Bécs 1696.I.420, Illyés István: *Sertum sanctorum,* Nagyszombat 1708 II. 112-113., Csúzy Zsigmond: *Evangeliomi trombita,* Pozsony 1724.21.

hivatkoznak rá[549] (elsősorban Pázmány Péter), idéz töle Vitnyédi István[550] illetve Bethlen Miklós is *Önéletírásában*.[551]

A különféle Seneca Christianusok, keresztény Senecák után 1768-ban Kolozsváron Miháltz István jezsuita atya 38 versben kiadta könyvét: *Keresztény Seneca, az az keresztény virágotskák, mellyek Annaeus Seneca leveleinek gyönyörűséges kertéből szedettek és Miháltz István Jésus társasága-béli pap által magyar versekbe köttettek, most pedig a' magyar nemzetnek hasznára kinyomtattak.*

Aranka Seneca-fordítása révén azonban szakít a „keresztény Seneca" évszázados hagyományával, ő már nemcsak azt kívánja megragadni, amit kereszténynek lehetne tekinteni Seneca filozófiájában, hanem a szöveget a maga egységében és történelmi összefüggéseiben vizsgálva a sztoikus magatartás mibenlétére, valamint ennek lehetséges aktualizálására kérdez rá, úgy, hogy mindeközben az antikvitás imitáció-elvéről sem feledkezik meg.

Nehéz teljes bizonyossággal megnevezni azt a kiadványt, amely Aranka György számára a XVIII. század végén forrásként szolgálhatott. Ovidius-fordításához német szövegből indult ki, kevéssé valószínű azonban, hogy Senecát nem eredeti latin nyelvből fordított volna.

Aranka olvasmányélményeiben más sztoikus filozófusok is szerepelhettek. Ilyen például a XVI. század híres bölcselője, Justus Hermann Lipsius, akinek a munkái már a XVI. század végétől hozzáférhetőek voltak latinul és franciául. Magyarul először Laskai János evangélikus lelkész jelentette meg *Justus Lipsiusnak a' polgari tarsasag tudományarol irt hat könyvei...*, illetve *„Justus Lipsiusnak az Alhatatosagrol Irt Ket könyvei..."* címmel 1641-ben.[552]

Aranka igényességére jellemző, hogy a fordítás munkafolyamatát nem tekintette lezártnak: a már elkészült és Teleki Józsefnek el is küldött változat után újból átolvassa az egész szövegkorpuszt, és egy új fordítás mellett dönt, amelyet aztán visszaküld Telekinek és eljuttat Pyberhez és Feketéhez is 1799 májusában.

A fordítás azonban továbbra is foglalkoztatja: Pyber Benedeknek küldött levele szerint még júliusban is a két fordítást (Pyberét és a sajátját) veti egybe és látja el megjegyzésekkel, igaz, már nem annyira filozófiai, hanem fordításelméleti jellegűekkel.

Fekete negatív véleménye Senecáról némileg elbizonytalanítja, válaszában már itt is felhagy korábbi lelkes érvelésével a sztoikus magatartás mellett, és csak a görög illetve latin klasszikusok magyarra fordításának szükségességére tér ki.

Az aprólékosságig körültekintő, ám rendkívül időigényes fordítási metódus, a levelezőpartnerek passzivitása vagy elutasító reakciója mind-mind közrejátszhatott abban, hogy a korábban olyan lelkes Aranka megtorpan, és nem jut tovább az első levél lefordításánál.

Az Aranka által kidolgozott Seneca-fordítás történetének, korabeli recepciójának feltárását megnehezíti, hogy a három címzett közül csak Fekete válaszlevelét ismerjük. Lesújtóan nyilatkozott Senecáról, noha igyekszik a fordító Arankát kímélni. Nem ismeretes, mit válaszolt Pyber, aki a *Leveleskönyv* fordításával már évek óta foglalkozott, és jóval

---

[549] Landovics István: *Novus succursus*. Nagyszombat 1689, Káldi György: *Az vasárnapokra való predikatzióknak első része*. Pozsony 1631.48, Illyés András: *Megörvendittet ige*, Bécs 1696.I.420, Illyés István: *Sertum sanctorum*, Nagyszombat 1708 II. 112-113., Csúzy Zsigmond: *Evangeliomi trombita*, Pozsony 1724.21.

[550] *Vitnyédi István levelei*. Pest 1871.I.118, 120, 231. II. 53-56

[551] Bethlen Miklós *Önéletírása*. Bp. 1955. I. 123.

[552] Lásd még Kecskeméti (szerk). 1993.

előbbre haladt benne Arankánál. Kettejük levélváltásának utolsó fennmaradt darabja éppen Aranka 1799. július 4-i levele. Teleki válaszleveléről nincs tudomásunk.

Aranka fordítása kéziratban marad.

1.2. Fordításelméleti problémák

Seneca-tolmácsolásának elméleti kérdéseiről konkrétan két levélben beszél Aranka: az 1799 július 4-én keltezett Pyber Benedekhez, illetve az 1799 július 6-án keltezett, Fekete Jánoshoz szóló misszilisekben.

A klasszikus szövegek magyarra való átültetését a korban viták kísérték. Rájnis József éppen a *Magyar Virgilius* Toldalékában kelt ki Batsányinak a Magyar Museumban[553] megjelent cikke ellen, amely a fordítás „közönséges" és „különös" reguláit vázolta fel. Batsányi a szoros fordítás híve, míg ellenfele, a német tekintélyeket felvonultató Rájnis a magyarban már hagyománnyá vált, antik eredetű fordítási mód mellett tört lándzsát (az iskolai latintanítás is, a fogalmazási készség fejlesztése érdekében, az eredeti szöveg meglehetősen szabad imitatiójára, illetve a vele való versengésre ösztönző aemulatióra buzdít).

Aranka nem vesz részt ebben a vitában, észrevételei nem kötelezik el egyik párt mellett sem. A fordítás során ingadozik: hol a „bölts beszédek", „velős mondások" és „fontos kitételek" minél pontosabb, szöveghű filológiai tolmácsolására törekedett, hol a felületesnek tartott gondolatot, pongyola szöveget próbálta a fordítás során veretesebbé, értékesebbé formálni. Pyberrel való levélváltásában már az is feltűnik, hogy a két partner két különböző terminust használ: Aranka a *fordítás*, míg Pyber többnyire az *által-tevés, magyarizatio* szót. Aranka észrevételein némileg Batsányi János cikkének hatása érezhető, hiszen Aranka a tolmácsolandó szöveg stílusbeli jegyeinek szoros fordítására buzdít, igaz, hogy ezt a kritériumot másodlagosnak tartja a lefordítandó gondolat autonómiájához képest.

> *„ A' Fordításban elsőnek gondolom a szerző értelmét igazán találni: másodszor kivált beszéde modját szorosson követni és megtartani."*[554]

A gondolat-forma szigorú hierarchiája a lefordítandó gondolat elsekélyesedését, közhellyé degradálódását hivatott megelőzni. A felületesség elkerülése érdekében Aranka még az eredeti szöveg mértéktartó korrigálására is hajlandó, amennyiben valamit locus communis- vagy quodlibet-gyanúsnak talál.

> *„A régi Bölcseknek volt egy szokások, mellyet a' máiak igen teljesen elhagytanak, és nékünk is illik eltávoztatnunk. Minden Bölcsességeket a' Közhelyekben (Locus Communisekben) meritték ki. Azoknak a Senéka drága Leveleinek tárgyai többnyire mind csak Közhellyek: mellyekben kevés haszon egyéb, hanem hogy a' képzelődés és elmésség eledelét találja bennek." és „:..a régi Levél irokban és nevezetesen Senekában az a' hiba: hogy egy egy közhelyet (Locus Communist) elé vesznek, p.o Munkásság, Baráttság, 'sat. 'S azt nyuzzák. Innen Quodlibettel, nemigaz állatásokkal tellyesek Irásaik."*

A nyelvi igényesség, a magyar fülnek otthonosan csengő kifejezések illetve a magyar nyelv hozzáértő használata jellemzi Aranka György formai megoldásait. Ezért is tér ki Édes

[553] Magyar Museum 1789. Első negyed.
[554] Pyberhez 1799 júl.4.

Gergelynek írott levelében[555] ez utóbbi Horatius-fordítását lektorálva a grammatikai szabályok és a nyelv valamint a helyesírás szerepére. Ugyancsak Édeshez írja:

A' Poétának a' nyelv ellen való legkissebb hibája meg engedhetetlen bűn.[556]

Ugyanezek az elvek érvényesülnek Pyberhez írott levelében is: az általa ajánlott bevezetendő numerus orationis valamint az interpunctio minél hívebb megtartása mind-mind a formai kivitelezés eszközei.

A Feketéhez írt levél Senecára vonatkozó részeiben Aranka már Pétzeli József[557] franciás orientációjú álláspontjával mutat rokonságot. Pétzeli 1789-es, a Mindenes Gyűjteményben megjelent cikke a latinos-iskolás gyakorlatra jellemző nyelv- és stíluscsiszolásról a hangsúlyt a hazai irodalom igényeinek kiegészítésére helyezi át (természetesen a fordítások jegyében).[558] Ezt tartja Fekete előtt Aranka is elsődleges céljának: szép lassan megismertetni a magyar olvasóközönséget a görög és latin klasszikusokkal, kialakítani egy igényes, fordításértő és -élvező közönséget (természetesen a magyar nyelv folyamatos és ésszerű művelésével)

„De a' cél a' lévén, hogy mind a' Görög, mind a' Déák Classicusok lassan lassan magyarra és tiszta jo magyarsággal fordittassanak: hogy ebben az ember példáját adja a' szép és jo fordításnak és a közönséggel azokat előreis megizeltesse, nem árt mindenikből probát tenni rendibe."

Ebből kitűnik, hogy Aranka a műfordításban a gondolat precizitásán és a formai megoldás igényességén kívül még egy szempontot tartott fontosnak: ez a nevelő, építő aspektus, amely fordítói munkáját nagy részben motiválta.

1.3. Aranka a (senecai) sztoicizmusról

Noha Aranka György számos filozófiai jellegű írás szerzője, az utókor mégsem elsősorban bölcseleti szerzőként tartja számon.[559] Annyi bizonyos, hogy a sok filozófiai traktátus gyakran csak címében tér el egymástól, és bennük Aranka ugyanazokat a kérdéseket taglalja; találhatuk természetjogi és etikai értekezéseket (*Elmélkedés a jóról és rosszról*), vallásfilozófiai esszét (*Az emberi tökéletességnek és boldogságnak történetei*), valamint nevelési célzatú munkákat is (*Gondolatok. Nevelés*).

Legtöbb filozófiai jellegű írása rövid lélegzetű munka, többnyire kéziratos. Aranka filozófia iránti vonzalma nem érdektelen az erdélyi bölcselet alakulására nézve. Ő volt az, aki kérdéseivel további levelek írására késztette Sipos Pált.[560] A kor jellegéből adódóan a (XVIII. század vége) nem kell külön kitérnünk arra, hogy milyen mértékben mélyült el Aranka az antik irodalom vagy filozófia ismeretében, hiszen már az iskolában megismerkedhetett a klasszikus auktorokkal, Otthonosan kezelte a különböző műfajú műveket, erről Ovidius és Catullus verseinek, illetve Seneca filozófiájának fordításával tett tanúbizonyságot. Talán nem érdektelen megjegyeznünk, hogy mindezeket a fordításokat

---

[555] Figyelő I, 240: 1798.
[556] Figyelő I, 180 1798.
[557] Pétzeli 1981.307
[558] Szajbély 1983.141
[559] Hajós József Arankát dilettáns erdélyi schellngiánusnak nevezi,a ki halála előtt terjengősen és kuszán filozofál a lélek halhatatlanságáról. Hajós, 1969,129.
[560] Uo.

nem csupán filológus érdeklődése, felvilágosító-pedagógiai tervei motiválták, hanem személyes kötődése is.

Szükségesnek tűnik a konkrét elemzés előtt azokat a sztoikus eszméket felvázolnunk, amelyeket Aranka alkalmaz, hiszen az a sztoikus magatartás, amelyet Aranka propagál, alapjaiban Seneca újsztoa-koncepciójára épül, azonban közrejátszanak benne újabbkori behatások is (részben a már említett Justus Lipsius, kisebb mértékben a felvilágosodás más filozófiái). A középső- és az újsztoa Cicero, Seneca és Gellius jóvoltából a morális olvasmány szintjén mindvégig jelen van a középkor és a kora újkor folyamán.[561]

A felvilágosodás folyamán az érdeklődés fokozott mértékben fordul a klasszikus filozófia tanulmányozása felé. A sztoicizmus újra- meg újrafelfedezése is ennek köszönhető. A sztoicizmus újítása nem fogalmi természetű, hanem inkább egy új életforma és személyiségtípus meghonosodását jelenti: a bölcs felbukkanását. Noha Aranka Györgyöt minden érdeme ellenére sem lehetne még a szó eredeti értelmében való bölcsnek nevezni, a Seneca-fordítás utáni értekezésében megálmodott embertípus azonban már közelít ehhez.

A sztoikusok alapvető érdeklődése az etika iránt szintén jellemzi Arankát, erről olyan müvek tanúskodnak, mint *A templom. Egy erkölcsi elmélkedés* , *Mi az embernek sorsa és vége?*, illetve *Elmélkedés a jóról és a rosszról.* A sztoikusok az etika szolgálatába állították a logikát és a természettudományokat is. Ez ellenben Arankára ilyen formában nem jellemző, noha természettudományi írásokat is gyűjtött. Egyik vallásfilozófiai értekezése *Az emberi tökéletességnek és boldogságnak történetei,* illetve *A természeti dolgokról való gondolat* a sztoikus ideál hatását mutatják, amely szerint az embernek a világegyetem isteni rendjével harmóniában kell élnie.

Seneca filozófiai gondolkodására a középső sztoa hatott és bölcselkedése legfőbb céljának a filozófia irányította közéleti tevékenységet tekintette.Ezt több-kevesebb változtatással Arankáról is el lehet mondani.

Az 1799-es év folyamán a Seneca-fordítás és -értelmezés legalább három különböző fázisban láttatja velünk Arankát. Az első szakaszba sorolnám a Seneca-levél két fordításverzióját, értelemszerűen a csatolt értelmezésekkel. Ekkor még Aranka lelkes, a fogalmazványban legalább kétszeri átdolgozás nyomai láthatók. Szakmai konzultációt szervez Pyberrel, lehetséges pártfogókra gondolva máris postázza művét Telekinek. Érdeklődése nem lankad, újból átnézi a szöveget, kidolgozza a fordítás új verzióját és a filozófiai kommentárokban is tömörít, az utolsó bekezdést tartalmilag fölöslegesnek érzi, el is hagyja. Művét újból elküldi Telekinek és a jóbarát Feketének is.

A második szakasz 1799 júliusában következik be. Fekete kifejti személyes ellenszenvét Senecával kapcsolatban. Azzal érvel, hogy Seneca életvitelére a kétszínűség, filozófiájára a hazugság jellemző, hiszen a mértékletességre buzdítva ő maga hatalmas vagyont gyűjtött össze, másodsorban tudományát egy zsarnok szolgálatába állította és végül Fekete Seneca stílusában is több kivetni valót talál. Érvei helytállóak és valóban meggyőzőek; úgy tűnik, Aranka magáévá tette őket. Teljesen más hangnemben íródik ugyanis válasza Feketéhez, immár Seneca is csak egy számára a közhelyes „régi Levél Irok közül", akinek haszna csak az olvasóközönség stílusának csiszolása lehetne, az antikvitás irodalmában való jártasságot növelhetné. Még a Seneca-kedvelő Pybernek sem ír másként: most már valósággal visszakozik, új, rövid, semlegesebb értelmezést ír, azzal az indoklással, hogy előzőleg

„az Elmém el ragadtatván nem fejezém ki elég tisztán magamat".

Azt hihetnénk, hogy kezdeti lelkesültsége elmúlt, a remélt siker hiánya letörte.

---

[561] Steiger (s.ar).1983.

Való igaz, Senecával többé programszerűen nem foglalkozik. De úgy tekinthetjük, hogy a nagy római filozófushoz hasonlóan, aki *Dialógusai*ban már a sztoikus filozófiának dogmamentes kifejezését nyújtja, Aranka is immár szabad választásából marad meg Seneca-kedvelése és a senecai tanítások mellett. Erről tanúskodik egyrészt Feketéhez írott levele (1799. augusztus 3.), másrészt az a tény, hogy Aranka néha misszilis leveleiben vagy magát, vagy az olvasót Luciliusnak nevezi. Példa erre Zsombori József 1809 ápr. 30-án írott levele, amelyben magát Justinusnak, Arankát Luciliusnak[562] nevezi, vagy Arankának egy filozófiai traktátusa, amelynek címében az áthúzott „Az Olvasóhoz" helyett „Luciliushoz"[563] szerepel.

1.4. A két fordításváltozat egybevetése

Ha feltevésekbe bocsátkozunk arról, hogy az első fordításverziót körülbelül mikor küldhette meg Aranka Telekinek, megközelítóleg az 1799. év márciusa – május 15. közötti periódust nevezhetjük meg. Márciusban értesül Pyber konkrét Seneca-fordítási kísérleteiről, május 15-én pedig már az új verziót postázza.

Az első változatról fennmaradt egy fogalmazvány Aranka saját kézírásával és bejegyzéseivel,[564] illetve egy letisztázott példány idegen kézírással. Ez még egy mind fordításában, mind kommentárjait tekintve terjedelmesebb verzió. Először a fordítás sajátosságaira térnék ki. Megállapítható, hogy itt Aranka még közvetlenebb, gyakran didaktikusabb stílust használt. Kifejezései is gyakran körülményesebbek. „Nem olyan szembetűnő, de nem sokkal olcsóbb (idő) az ifjúságé", a nap „jól tevő sugári", „Kedves Lucilim", „Kedves barátom", „eddig Seneca, a rhétor", „a Fordító kisérő levele." Ezeket már a fogalmazványban áhúzta. Látszik, amint igyekszik követni a levél dialogikus formáját.. „Úgy tégy, Lucili!", „Semmi sem mienk, Lucili!, „De kérded" stb. Igyekszik megőrizni Seneca önvallomásos, naplószerű beszédmódját: a fordítás második felében áttér az egyes szám első személyű formára: „én mit csinálok", „megvallom stb."

Az első fordításhoz csatolt értelmezés elsősorban hosszúságával tűnik fel, kétszer akkora, mint az eredeti levél. A kezdetben felállított Idő–Élet dichotómiát (Aranka írásmódjában ez mindig nagy kezdőbetűs) a szerző végig megőrzi. Kezdetben a két terminust egybemossa („a'ki az életét keresi: egyaránt drága ideje"), később az életet mint a tökéletes cselekedetek[565] idejét láttatja. Itt azonban sarkít: ezzel a drága idővel nem a „köznép", hanem a Haza Attyai és Fő Fő Szolgai" rendelkeznek csak. Ilyen tökéletes cselekedetek: „az elmének gyakorlása", a „Sziv jobbitása" (ezek a lélekben a sztoikus individuum etikai tevékenységének szokásos színterében), a de a rendtartás is, törvényszerzés, gazdaság, kézművesség is a tökéletes cselekmény gyakorlására való alkalom Arankánál. Máshol az időt újból azonosítja az élettel: "Igy ád a lassu idő (...) nevekedést (...) ujjulást a természetnek „Az idő rövid, életünk határa bizontalan." Traktátusa végében már az életet rendeli alá az időnek: csak az élt nemes életet,

> *'A'ki élt és azonkivül, hogy az Emberben az állatot táplálta, a' Napnak terhei 's Életviszontagságai között, arra is nyert üres időt, hogy Hazájának Nemzetének éllyen; és annak fenn maradando nyomát; a' jövő Időknekis által tudja adni: egy emberhez illő nemes Életet csak ez élt.",*

---

[562] Zsombori József Arankához, Marosvásárhely 1809 ápr. 30

[563] a kézirat megtalálható a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában

[564] a kézirat a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található Ms 2920/B:11 jelzet alatt

[565] tökéletes cselekedet: sztoikus értelmében használva olyan tettet jelent, amelynek két jellemzője a kötelességszerűség és az erény mint való

tehát aki szabad időt talált tökéletes cselekedetek végrehajtására. Az értelmezés utolsó bekezdése mintegy összefoglalja Aranka addigi – eléggé csapongó – gondolatait. Azonban nem kizárólag összegzésként szolgál: Aranka itt igyekszik saját gondolatmenetét a sztoicizmus alapvető gondolataival alátámasztani. Közvetve utal a sztoicizmus néhány alapvető erényére: a belátásra („nézd meg mindig haladtát czélodhoz"), mértékletességre („állj meg ollykor ollykor") és a bátorságra is („fogj hozzá...nemcsak erővel...hanem tűzzelis"). Olyan kifejezéseket is felhasznál, mint virtus[566], érdem, cél[567]. A befejezés ötvözi a sztoikus filozófiának ezeket a fogalmait a felvilágosodás eszméinek nevelő, didaktikai aspektusaival.

A fordítás második variánsát valmikor május közepén véglegesíthette, 15-én küldi el Telekinek és 18-án Feketének.[568]. Nagy különbségek nincsenek az előző fordításhoz viszonyítva. Aranka gyakran a legelső megoldáshoz tér vissza, amelyet a fogalmazványban kijavított, pl. „A' haza boldogsága időt kér tőletek" mondat áthúzva szerepel a fogalmazványban, helyette „A' Haza boldogsága osztozik az időben veletek" jelenik meg, de ezt a végleges változatban az első kifejezésre cseréli vissza. Elmaradnak egyes olyan részek, amelyeket a fogalmazványba is csak utólag szúrt be, pl. „... mindazt a' sok munkát, amelyre Seneca int". Jellemző a tömörítés: „ez ember de <szegény>ember volt, a nap „<jol tevő>sugári". Ugyanez a sűrítés figyelhető meg az értelmezésben is: elmarad az utolsó bekezdés („Úgy tégy Lucilim!"), Aranka valószínűleg úgy vélte, hogy csak az addig kifejtett nézetek fölösleges ismétlése volna.

Több kézirat már nem, de még egy értelmezési kísérlet születik Aranka tollából. Pyberhez írott utolsó fennmaradt levelében pár mondatra redukálva újrafogalmazza eddigi koncepcióját a sztoicizmusról. Most már nem a feltétlen követés híve, immár ezt a magatartásformát a jelen körülményekhez igazítaná. Csak azok alkalmazhatnák

„a'kiknek az Egek értelmet világosságot módozatot adtak",

érdeme és gyakorlati haszna azonban az volna, hogy lassan követendő példakét szolgálna az Aranka által „gyengébbeknek" nevezettek számára. Az előbbiek útmutatásai révén ez a két csoport közeledhetne egymáshoz: „ a' jora[569] pedig mintegy egybe köttessenek".

1.5. Néhány gondolat zárószóként

Amikor a Seneca-fordítást megpróbáltam megfelelően elhelyezni Aranka kiterjedt életművében, több megoldás is kínálkozott: be lehetett volna sorolni Aranka különféle fordításainak hosszú sorába, hiszen német, francia és angol fordításai mellett latin nyelvből való tolmácsolásait akár külön csoportba is besorolhatnánk (Catullus, Ovidius és a filozófus Seneca). De személyes rokonszenve, lelkesültsége, amellyel magává teszi (és meg is őrzi), valamint terjeszti a sztoicizmus nézeteit, már túlmutat a fordító hatáskörén.

Be lehetett volna sorolni filozófiai írásai közé is, hiszen annyi kéziratban maradt ilyen traktátusa maradt fenn. De a Seneca – „adaptáció" kapcsán szervezett szakmai tanácskozása Pyberrel (hasonlóan történik a konzultáció Kazinczyval is, amikor *Júlia leveleinek*

[566] virtus (az erény latin megnevezése), itt sztoikus értelmében: jó és rossz tudásának emberi magatartásban megnyilvánuló formája

[567] sztoikus értelmében: az, ami végett kötelességünknél fogva minden egyebet teszünk, de amit nem más végett cselekszünk;nem állapot, hanem tevékenység.

[568] Mindkét kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található

[569] Nem véletlen a terminus megválasztása, sztoikus értelemben jó az, ami által és ami révén haszon fakad

fordításáról értekeznek), oda vezet, hogy a filozófiai kérdésekről a hangsúly kezd átkerülni az akkor kialakuló műfordításelmélet problémáira, és ekkor a Seneca-fordítást inkább csak ürügynek tekintik a közönség nevelésére és műfordításokhoz való szoktatására.

Meg lehetne közelíteni a kérdést a levél műfaja felől is, ez a forma ugyanis az antik világ egyik kedvelt alkotási módozata volt. Ebben az esetben nem is annyira a fordítás a lényeg, mint inkább az általa nyújtott lehetőség, azonosulás az eszményített antik figurával. Ne felejtsük el, Zsombori és Aranka Justinus és Lucilius nevek alatt leveleztek, vagy hogy Aranka egy filozófiatörténeti értekezését nem az olvasónak, hanem Luciliusnak címezi (ez természetesen azt feltételezi, hogy ő, az aláíró Seneca gyanánt jelenik meg). Sokatmondó, hogy Aranka mind a bölcs Seneca, mind a tanulni vágyó Lucilius szerepében szívesen mutatkozott. Ez az attitűd – felvett nevek alatt levelezni – más korabeli íróknál is létezett, például Orczy Lőrincz és Barcsay Ábrahám levélváltásában[570]. (Nem zárható itt ki a szabadkőműves páholyok hatása se: a felvett név ugyanis kötelező volt.)

A fentiek ismeretében talán már érthető, hogy miért nem kívántam Aranka Seneca-fordítását, illetve a hozzá kapcsolódó kérdéskört véglegesen besorolni, hanem inkább a fordítás-értelmezés történetét jártam körül.

2. A Seneca-fordításra vonatkozó Aranka-levelezés tételei

Aranka György levele Teleki Józsefhez (melléklet: első fordításverzió)
Dátum: ?
Hely:?
A kézirat lelőhelye: Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattára
Közlés: -

Aranka György levele Teleki Józsefhez (melléklet: második fordításverzió)
Dátum: 1799 máj. 15.
Hely: Marosvásárhely
A kézirat lelőhelye: (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, levelestár, Jancsó Elemér másolatgyűjteményében, gépelt)
Közlés: -

Pyber Benedek levele Aranka Györgyhöz
Dátum: 1799 márc. 12
Hely: Virt
A kézirat lelőhelye: (Másolat: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Jancsó Elemér másolatgyűjteményében, gépelt)
Közlés: Enyedi Sándor: *Aranka György és Pyber Benedek levelezése.* MKSz. 2000. 343 – 346

3. *Aranka György levele Pyber Benedekhez* (melléklet: Aranka Seneca-fordítása)*
Dátum: ? (1799 március 12 – máj 29 között)
Hely: ?
A kézirat lelőhelye: -
Közlés: -

---

[570] v.ö. Egyed Emese: Barcsay levelei Orczy Lőrinczhez, Kard és penna, Bp.1998

* rekonstrukció Aranka 1799 július 4. levelének adatai alapján

*Pyber Benedek levele Aranka Györgyhöz** (melléklet: Pyber Seneca-fordítása)*
Dátum: máj. 29
Hely: ?
A kézirat lelőhelye: (OSZK Kt. Jancsó Elemér másolatgyűjteményében, gépelt) -
Közlés: -

Aranka György levele Pyber Benedekhez
Dátum: 1799. július 4.
Hely: Marosvásárhely
A kézirat lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Jancsó Elemér másolatgyűjteményében, gépelt
Közlés: Megjelent: Enyedi Sándor, *Magyar Könyvszemle*, 2000, 344 – 345

Aranka György levele Fekete Jánoshoz (melléklet: második fordításverzió)
Dátum: 1799 máj. 18
Hely: Marosvásárhely
A kézirat lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Jancsó Elemér másolatgyűjteményében, gépelt
Közlés: Enyedi Sándor: *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben.* It. 1990. 2-4. 440-445

Fekete János Aranka Györgyhöz
Dátum: é.n.
Hely: h. n.
A kézirat lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
Közlés: Enyedi Sándor: *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben.* It. 1990. 2-4. 445-450.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz
Dátum: 1799 júl. 6.
Hely: Marosvásárhely
A kézirat lelőhelye: Másolat: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Jancsó Elemér másolatgyűjteményében, gépelt
Közlés: Enyedi Sándor: *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben.* It. 1990. 2-4. 454-457.

Aranka György levele Fekete Jánoshoz
Dátum: 1799 aug. 3.
Hely: Marosvásárhely
A kézirat lelőhelye: (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Jancsó Elemér másolatgyűjteményében, gépelt)
Közlés: Enyedi Sándor: *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben.* It. 1990. 2-4. 462-463

* *rekonstrukció Aranka 1799 július 4. levelének adatai alapján

3. Aranka György Seneca-fordítása (első változata)

(zárójelben a később kihúzott vagy átfogalmazott szövegrészek)

Úgy tégy, Lucili: < kedves Lucilim> ! Légy ura magadnak.És azt az időt, mellyet vagy elvesznek tőled <melly vagy elvész>, vagy el lopnak vagy el csipeg csupog; szeddöszve és tartsd meg. Ugy van a'mint irom, hitesd el magaddal: hogy némely időnket elveszik tőlünk < melly elvész>, mást ellopnak és a többi elfoly. De az a'Kár, mellyet Tunyaságunk okoz: legcsunyább. Mert ha számba tetszik venned nagy rèsze Életünknek abban telik el, hogy roszszat cselekszünk; leg nagyobb abban, hogy semmit se csinálunk, és egészen abban, hogy nem azt mivellyük <csinállyuk> , a'mit kellenék. Kicsoda közülünk, a'ki az Időt valamire méltó dolognak tartsa? a'ki napját becsülni tudja? a'ki meggondollya, hogy minden nap hal. Mert abban csalattatunk meg, hogy a' Halált még várjuk: holott nagy részin már által estünk; 's a'mi még Éltünkből hátra vagyon, azis az övé. Úgy tégy azért Lucili < kedves Lucilim>! a'mint irod, hogy hozzá fogtál. Ne hagyd elveszni egy órádatis. Ha már megfogtad: azt nyerted vele, hogy kevésbé függesz Hónaptól. Midőn halogattyuk az Életet, elrepült. Semmi sem mienk, Lucili! csak az Idő, egyedül csak ennek a' mulo és sikámló dolognak tulajdonosivá tesz bennünket a' Természet: és valaki akar; ettőlis megfoszt. De olly szörnyű az embereknek együgyűségek: hogy mikor egy legkissebb és semmire kellőbb, legalább könnyen kipotolható dolgot, mellyben rövidséget okoztak, magokat feltudatni megszenvednek ha ki az Időnket veszi el; ezért nem tartya magát semmivel adosnak. Ez az egyetlen egydolog azonban az mellyet a' legháládatosabb se adhat viszsza. De kérded, hogy én, ki néked ezeket javaslom, mit csinálok. Mint a' tékozló, de gondos < szorgalmas> emberrel szokott történni, meg vallom igazán: Költségemről legalább számot tudok adni. Hogy semmit el ne vesztenék: nem mondhatom: De mit miért és hogy vesztekel: megmondom. Okát adhatom szegénységemnek. És igy az esik rajtam, a'mi azokon, kik magok hibájokon kívül fordultanak vagyonokból ki. De mit érek véle? A' ki aval, a'mije, ám bár kevéske, bé éri: azt nem tartom szegénynek Szán minden, nem segéll senki. Mit kell hát csinálnom. A'ki aval, a'mije, ámbár keveske vagyon, béèri: azt nem tartom szegénynek < De mi vigasztalásom belőle? Megtanulom nem tartani magamat szegénynek. Mert ha kinek mi kevésse is vagyon: míg vagyon elege van.>. Te pedig inkább akarom, hogy a' magadét tartsd meg, és míg a' jó idő szolgál <jo idején>, kezdj vele élni. Mivel < mert> a'mint Eleink tartották: Késő akkor vágni bé a' csapot, mikor a fenekére < seprejére> jutottál. Mivel a' mi a' fenekén maradt, nem csak hogy kevés: hanem a' roszszais. Eddig Seneka, a rhétor. Próbát teszek én is azonn a pályán. <A' Fordító kisérő levele>

Bölcs Beszédek! < Kedves Barátom> Mértékre vett velős Mondások < Ékesenszollás mértékére vett velős mondások, fontos kitételek!> Bölcsen méri öszve Seneka az Időt és Életet. Nem lehet idejével elég fösvény senki: se kézi munkás, se szolga; ki mindennapi megevő kenyerét két kezével keresi. Rab mindenik: a szükség rabja <A' könyörületlen szükség rabja mindenik>: melly éjet napot az ő ajtaján ablakán őrt áll. Annak kinek a' vizen <a' Dunán> mentőbe, rongyollott hajójából a' vizet szüntelen merni kell; és a'ki életét napról napra keresi: egyaránt drága Ideje. Nem olcsobb az Ifjuságé < Nem ollyan szembe tűnő, de nem sokkal olcsobb az Ifjúságé> Minél észrevehetetlenebb mind gyarapodása mind romlása; annál gondosabb nevelése. Bizol majd embert látni belőle: és ha idejét haszonra nem fordította; hamarább, minél gondolnád, egy idétlen vagy szelidithetetlen állatot látsz benne Ember hellyett. De az a' Gond főképpen az Atyák és Anyák foglalatoságok. Hát < sőt> azon felyül pedig a' Ház gondjai, Élet viszontagságai! Az a' Nap, melly sugári < jol tevő sugárai>, a' Föld színét örömmel töltik bé: a' terhek jármát veti az ő nyakokba. Melly lassu és unalmas életeknek folyamattya! Ha sebess ellenben; árjában vagyon: és ha rendes; hirtelen elfoly. Honnan jut <juttassunk> ezek között a véletekis közgondok között néktek Haza Attyai és Fö Fö Szolgai, a' ti czélotokra valami idő? Kivált ha mint illik lennetek:

Atyák és Gazdákis vagytok. A' ti Házatok gondjain felyül, mindenikünknek baja <gondja> a' Ti bajotok: és mindnyájunknak békessége. 'S a' Haza boldogsága osztozik az időben veletek <időt kér tőletek>. Foglalatosságtok megszakasztása azis csak pihenés és nyugtotokis <nyugodalmatokis > csak a munka nemének változtatása: csendesebb de munkásabb dolog. Áldott pillantatok! Mellyek ezta' fárattságos nyugodalmat, ollykor a valóságos nyugodalomnak < kevés> Balsamjával tudják enyhíteni. Együgyű, háládatlan Köz nép! melly ezt irigyli. Mennél nemesebb a' Fő a' kezeknél és lábaknál; annál bágyasztóbbak munkái és ennek a' munkás nyugodalomba merült időnek orái, mennél kissebb zajjal folynak; annál drágábbak, kényesebbekis. Az Elménck gyakorlása, Szív jobbítása mind kettőnek nemesitése; jo Rend, Rendtartások, Törvények szerzése, 's azokra valo vigyázás; a' Gazdaság, Kézi művek, Kereskedés gyarapítása: mind ez a' Haza Attyaiban, annak a' nyugodalom idejének gondja; mellyenek enyhítő kellemetességeivel, mi mások tellyes kellemetességgel élhetünk.

Hogy az emberi nemzet Sorsa, az oktalan állatokénál nemesebb, szerencsésebb; hogy magát Polgári Társaságba köti; hogy ezt virágzová', s magát boldoggá, bátorságossá tészi: ezt az okoság cselekszi. Ennek szülőannya a' gondolat: és ez nem az egymástűző munka és unalmas foglalatosság között, hanem, mint a' Hegyekben halgato keblekben a' vizekfejei; az üres idő csendes ölében fogantatik.. Ebben a' lármás gondok rövidségeitől ment nyugodalom műhelyében szedi fel a' gondos Elme, emez Emberi Nemzet Mesterei a' Bölcsek által, a' hasznos Esméreteknek magvait; választya 's köti egybe a' Gondolatok nemeit; és ád lételt mind a' nemes Mesterségeknek, mind a' szép Tudományoknak, mind az ujj Találmányoknak. Igy ád a' Lassu Idő, mintegy a' nyugodalom fészkin ültiben <Így ad a dolgos nyugalom párnáján élve a lusta idő>, nevekedést az égig tornyozó fáknak, ujjulást a' Természetnek. Kövesd az ő bölcs uttyát kedves Barátom! Mert a' legkissebb fuszálrais az Élet bölcsességének reguláját irta.. Légyen az idővel való bánásodban minden lépted < lépésed>, nem hebe hurgya minél aprob: de annál bizonyosabb. Ugy dolgozzál, hogy akármi keveset, de végezz. A idő rövid, az élet határa bizontalan: és ha nem végeztél, mind idődet, mind éltedet, mind azt a' sok szünet nélkül való munkát amelyre Seneca int kárrá vallottad. A'ki idejét ugy élte el, hogy csak élt: gyermekkori idejében holt meg. A' ki azért élt, hogy csak élhessen: ez Ember, de szegény < ember > volt. Mert ha egy nemes Teremtésnek, egy embernek élte fenntartásában foglalta ugyan idejét < Élte fenntartására fordította ugyan>; de a' szükség kéntelenség kötelezettség parancsolatok határai között: azért ugy tartatik, hogy nemtelenül élt. A'ki élt és azonkivül, hogy az emberben az Állatot táplálta, a' napnak terhei 's Életviszontagságai között 's a sok kötelességek kéntelenség és parancsolatok nehéz bilincsei között virtussának arrais nyert üres időt, hogy Házának Hazájának Nemzetének is éllyen; és maga szabott virtusának mint virtust kereső ember fenn marado nyomát nemcsak az ő jó cselekedeteiben, hanem az ő nemes munkáiban is; a' jövő Időknek maga után tudja tudja adni: egy emberhez illő nemes Életet csak ez élt.

Igy tégy Lucili! Dolgozzál, mái munkádat holnapra ne halaszd, végezd el. De adj < végy> nyugodalmat a munkától magadnak Kétség kivül van bizonyos czélod minden munkában; állj meg ollykor ollykor, de nem a' heverésért, hanem a' nyugalomért. Ekkor nézd meg mindig haladtát czélodhoz, < vedd számba> mit mennyit műveltél és azt hogy csináltad;'s 'mi vagyon hátra <a' mi még hátravan> vedd számba, < ujj> fogj hozzá esmét ujj erővel. Nemcsak erővel pedig hanem tűzzelis. Tűz nélkül nem fogsz soha, ha megölöd magad a' munkával, a' föld porán felyülemelkedni; de <és> a' Virtus szárnyain <a' Virtus és Érdem szárnyain> azokban a' Haza csillagjainak sorokban tündökleni kiket az érdem felemelt és halhatatlanná vett.

4. Aranka György Seneca-fordítása (végleges változat)

Úgy tégy, K. Lucilim! Légy Ura magadnak: és azt az időt, mellyet vagy elvesznek, vagy el lopnak vagy el csipeg csupog; szeddöszve és tartsd meg- Ugy van a'mint irom, hitesd el magaddal: hogy némely időnket elveszik mást ellopnak és a többi elfoly. De az a'kár, mellyet hanyagságunk okoz: legcsunyább. Mert ha számba tetszik venned nagyrèsze életünknek abban telik el, hogy roszszat cselekszünk; leg nagyobb abban, hogy semmit se csinálunk, és egészen abban, hogy nem azt mivellyük, a'mit kellenék. Kicsoda közülünk, a'ki az Időt valamire méltó dolognak tartsa? a'ki a' napot meg tudja becsülni? a'ki meggondolja, hogy minden nap hal (haldogat). Mert abban csalattunk meg, hogy a' Halált várjuk: holott nagy részin már által estünk; és a'mi még hátra vagyon időnkből, azis övé. Úgy tégy azért Lucili! a'mint irod, hogy hozzáfogtál. Ne hagyd el veszni egy óráját is. Ha már megfogtad: azt nyerted vele, hogy Honaptól kevésbé függesz. Midőn halogattyuk az Életet elrepült. Semmi sem mienk Lucili! csak az idő, csak egyedül ennek a' muló és sikámló dolognak tulajdonossivá tesz bennünket a' Természet és valaki el akar; ettől is megfoszt. De olly szörnyű az embereknek együgyüségek: hogy mikor egy legkissebb, semmire kellőbb, legalább könnyen kipotolható dolgot, mellyben rövidséget okoztak, magokat feltudatni megengednek; ezért nem tartya magát senki semmivel adosnak. Ez az egyetlen egy dolog azonban az mellyet a' legháládatosabb se adhat visza. De kérded, hogy én ki néked ezeket javaslom, mit csinálok. Mint a' tékozló, de gondos emberrel szokott történni, megvallom igazán: Költségemről legalább számot tudok adni. Hogy semmit se vesztenék el, nem mondhatom: de mit miért, hogy vesztekel: megmondom. Okát adhatom szegénységemnek. És igy az esik rajtam, a'mi azokon, kik magok hibáján kívül fordultanak ki vagyonukból. Szán minden, nem segéll senki. Mit kell hát csinálnom. A'ki aval, a'mije, ámbár keveske vagyon, béèri: azt nem tartom ßegénynek. Te pedig inkább akarom, hogy a' magadét tartsd meg, és míg a' jó idő szolgál, kezdj vele élni. Mert a'mint Eleink tartották: késő akkor vágni bé a' csapot, mikor a fenekére jutottál. Mivel a' mi a fenekén maradt, nem csak hogy kevés: hanem a' roszszais._____. Eddig Seneka.

Bölcs Beszédek! Ékesenszollás mértékére szabott velős Mondások, fontos kitételek! Bölcsen méri öszve Seneka az Időt és Életet. Nem lehet maga idejével elég takarékos senki: se kézi munkás, se szolga; valaki mindennapi evő kenyerét két kezével keresi. Rabja mindenik a könyörületes szükségnek: melly éjet napot az ő ajtaján és ablakán őrt áll. Annak kinek vizen mentőbe , rongyollott hajójából a' vizet szüntelen merni kell; és a'ki Életét napról napra keresi: egyaránt drága ideje. Nem ollyan szembe tűnő, de nem sokkal olcsobb az Ifjúságé. Minél észrevehetetlenebb ennek mind gyarapodása; annál gondosabb nevelése. Bizol embert látni benne: és ha idejét haszonra nem fordította; hamarább, minél gondolnád, egy idétlen vagy szelidithetetlen állatot látsz benne Ember hellyett. De ez a' Gond főképpen az Atyák és Anyák foglalatossága. Azon felyül pedig a' Ház gondjai, Élet viszontagságai! Az a' Nap, mellynek sugárai, a' Föld színét örömmel töltik bé: a' terhek jármát vetik az ő nyakokba. Melly lassu és unalmas marad ezeknek élete folyamattya! Ha sebess ellenben; árjában vagyon: és ha rendes; hirtelen elfoly. Ezek között a véletekis közgondok között, honnan jut néktek Haza Attyai, és Fő Fő Szolgai! a' Ti nemes czélotokra valami kevés idő? Kivált ha mint lennetek illik: Atyák és Gazdákis vagytok. A' ti Házatok gondján kívül, mindenikünknek baja a' Ti bajotok: és mindnyájunknak békessége 's a' Haza boldogsága időt kér tőletek. Foglalatosságtok megszakasztása, csak pihenés és nyugtotokis csak munkátok nemének változtatása: csendesebb de munkásabb dolog. Áldott pillanatok! Mellyek ezta' fárattságos nyugodalmat ollykor a valóságos nyugodalomnak Balsamjával tudják enyhíteni. Együgyű, háládatlan köznép! melly ezt irigyli. Mennél nemesebb a' Fő a' kezeknél és lábaknál; annál bágyasztóbbak munkái és ennek a' munkás nyugodalomba merült időnek orái, mennél kissebb zajjal folynak; annál drágábbak, kényesebbekis. Az

elmének gyakorlása, Szív jobbítása mind kettőnek nemessége; jo Rendnek, Rendtartásoknak, Törvényeknek szerzése, 's azokra valo vigyázás; a' Gazdaság, Kézi művek, Kereskedés gyarapítása: mind ez a' Haza Attyaiban annak a' nyugodalom idejének gondja; mellyenek enyhítő gyönyörűségeivel, mi mások tellyes kellemetességgel élünk.

Hogy az emberi Nemzet sorsa, az oktalan állatokénál nemesebb, szerencsésebb; hogy magát polgári Társaságba köti; hogy ezt virágzová', s magát boldoggá, bátorságossá tészi: ezt az okosság cselekszi. Ennek szülőannya a' gondolat: és ez, mint a' Hegyekben halgato keblekben a' vizek fejei; az üres idő csendes ölében fogantatik.. Ebben a' lármás gondok rövidségeitől ment nyugodalom műhelyében szedi fel a' gondos Elme, emez Emberi Nemzet Mesterei a' Bölcsek által, a' hasznos Esméreteknek magvait; választya 's köti egybe a' Gondolatok nemeit; és ád lételt mind a' nemes Mesterségeknek, mind a' szép Tudományoknak, mind az ujj Találmányoknak. Igy ád a' Lassu Idő, mintegy a' nyugodalom fészkibe ülvén, nevekedést az égig tornyozó fáknak, ujjulást a' Természetnek. Kövesd az ő uttyát Drága Barátom! Mert a' legkisebb fűszálrais az Élet reguláját irta.. Légyen az idővel való bánásban minden lépted, minél aprob: de annál bizonyosabb. Ugy dolgozzál, hogy akármi keveset, de végezz. A idő rövid, életünk határa bizontalan: és ha nem végeztél, mind idődet, mind éltedet kárrá vallottad. A'ki idejét ugy élte el, hogy csak élt: gyermekkori idejében holt meg. A' ki csak azért élt, hogy meg tudjon élni: ez Ember, de szegény volt. Egy nemes Teremtésnek, egy embernek élete megtartásában foglalta ugyan idejét; de a' szükség határai között: azért ugy tartatik, hogy nemtelenül élt. A'ki élt és azonkivül, hogy az Emberben az állatot táplálta, a' Napnak terhei 's Életviszontagságai között, arra is nyert üres időt, hogy Hazájának Nemzetének éllyen; és annak fenn maradando nyomát; a' jövő Időknekis által tudja adni: egy emberhez illő nemes Életet csak ez élt. – Meg szerzem.

5. A Pyber Benedekhez küldött levél

Drága Kedves Méltóságos Uram, Barátom!
Virtről 29dik May írt Uri Levelét Msg Urnak örömmel vettem. Azomban nehéz nyavalyába esvén, csak most lehet szerencsém válaszommal udvarolni. Köszönöm a' Msg urnak azt az én emberségemben valo bizodalmát, hogy Seneka első Levelének elküldette fordítását. Gyönyörűségel olvastam. A Msg Ur kétség kivűl nem volt ollyan gondolattal felőlem, hogy én ezt azért kívánnyam látni: hogy valami haszontalan tépelődésre köztünk alkalmatosságot vegyek belőle;vagy hogy mind a' gyermekek, melyet elmulatásnak hívnak, egymáshoz fenődjünk. Az e'féle apróságok a'mi megért időnkhöz nem illenének: a' fárattságos Leveledzést sem érdemlenék meg tőlünk. Engedje meg a' Msg Ur, hogy már most czélomat mondjam meg.

1) Valamit, nemsokára mit mondanak, és magam is tapasztalni láttam a' jobb jobb Déák irásokban. Egy meg kerekitett beszédet, melly a' szájjat megteli; és a nyelv nem akad fenn rajta, hanem tudja hol végződik. A' Déákok ezt numerus Orationisnak nevezik. Vajjon kedves Msg Ur lehettségesé ez a' Magyar nyelvben? Vallon elértüké miis p.o. az Első Levél fordításában? A' Fordításban elsőnek gondolom, a' szerző értelmét igazán találni: másodszor kivált beszéde modját szorosson követni és meg tartani. Erre szükségesnek látom: a' meg választást (Interpunctiot) minél szorossobban megtartani.
2) A' régi Bölcseknek volt egy szokások mellyet a' máiak igen tellyesen elhagytanak, és nékünk is illik eltávoztatnunk. Minden Bölcsességeket a' Közhelyekben (Locus Communisekben) merítték ki. Azoknak a Senéka drága Leveleinek tárgyai többnyire mind ezek Közhellyek: mellyekben kevés haszon egyéb, hanem hogy a' képzelődés és elmésség eledelét találja bennek.

A' Seneka első Levelének fordítása mellett, ha emlékezetem meg nem csal; küldettem volt a Msg Urnak egy Elmélkedésetskémis. Ebben azt akartam az olvasonak értésére adni: hogy az igen foglalatos Munkásság csak a' szükségben lévő emberhez illik; más rendbeli embernek pedig többet kell gondolni, mint dogozni. De az elmém el ragadtatván: nem fejeztem ki elég tisztán magamat. Hanem közönségesen ez a' gondolatom, hogy minden tudos foglalatosságainknak ollyannak kell lennie; mellyek is mostani állapothoz legyenek szabva. Nevetségesek a' gondolatok és felhők és Közhelyek 'S más Quodlibetek országából: hanem az életből; kiváltképpen nemzetünk becsülésére és hasznára. Azok, a'kiknek az Egek értelmet világosságot és modozatot adtanak, a' szép Tudományoknak mezején kezdjenek ollyan ösvényeket: mellyeket a' gyengébbek követvén; azokról a' sokfelé valo kicsapongásoktol el vonattassanak; a' jora pedig mintegy egybe köttessenek. A' Nagy Érdemű Szabó Dávid Uraságigen szivesen tisztelém. Hogy a papiros üresen ne mennyen ide teszek egy két pár hitván verset. De könyörgök a' Mßg Ur méltoztassék engem tudositani hogy eddig hitván verseim közül milyen darabokat küldöttem meg együtt a Msg Urnak. A'ki drága barátságába ajánlott, igen alázatos és örökös tisztelettel vagyok A' Méltóságos Urnak örökös Szolgája
Aranka György
Mvásárhely, 4. July. 799.

Összesített könyvészet

Rövidítések:
EMNYT: Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság
It: Irodalomtörténet
ItK: irodalomtörténeti Közlemények
KazLev: Kazinczy Ferenc levelezése I-XXIII. S.a.r. Váczy János, Harsányi istván Berlász Jenő et alii, MTA Budapest, 1890-1960
MKSz: Magyar könyvszemle

ALSZEGHY, 1941
Alszeghy Zsolt, *A könyv és olvasója*, in: *Magyar művelődéstörténet IV., Barokk és felvilágosodás*, szerk. Domanovszky Sándor, Révai Kiadó, Budapest, 1941.

ALZ, 1798
Allgemeine Literatur-Zeitung, Jena, 1798.

ANYANYELVÁPOLÓK, 1995
Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Értesítője, Sepsiszentgyörgy, 1995, november.

ARANKA, 1790
Aranka György, *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*, Hochmeister Márton Ts. K. privl. Könyv-nyomtató által, Kolozsváron 1790.

ARANKA, 1791a
Aranka György, *A magyar nyelvmívelő Társaságról újabb elmélkedés*, Kolozsvár, 1791.

ARANKA, 1791b
Aranka György, *Az Erdéllyi Kéz Irásba lévő Történet Irók ki adására fel álitandó Társaságnak rajzolattya a' Három Nemzetbéli Méltóságos Fő Rendekhez*, Kolozsvár, 1791.

ARANKA, 1791c
Aranka György:, *Az igazgatásnak formáiról és az uralkodók kötelességeiről edgy proba. A' II. Fridrik Prussiai Király munkái közül. Fordítás a' VIdik Darabbol.* A' Püspöki Bötükkel. Kolozsvárott, 1791

ARANKA, 1805
Aranka György, *Apro munkáji*, Marosvásárhely, 1805.

ARANKA, 1806
Aranka György, *Elme játékai*, Szigethy Mihály betűivel, Nagyvárad 1806.

ARANKA,1810
Aranka György, *Két elmélkedés*, Marosvásárhely, 1810.

ARANKA (ford.) 1791
Ujj módi gonosztevő A fiui szeretetnek jeles példája, Öt felvonásokra szabott dráma vagy érzékeny játék. Irta frantzia nyelvenn de Falbaire Fenouillot, frantziából forditotta az Amszterdami 1768. kiadás szerint Aranka György, Bétsben,1791.

ARCHIV, 1897
Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge XXVII, Band 2, Hermannstadt, 1897.

BALÁZS, 1976
Balázs Éva, H., *A. L. Schlözer und seine ungarischen Anhanger*, in: Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Heinrich Lutz (Hrsg.), *Formen der europäischer Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1976.

BALLAGI, 1888
Ballagi Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*, Franklin Társulat, Budapest, 1888.

BATSÁNYI, 1788
Batsányi János, *A fordittásról*, Pest, 1788.

BENKŐ, 1988
Benkő József levelezése, szerk. Szabó György – Tarnai Andor, kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1988.

BENKŐ, 1960
Benkő Lóránd, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*, Budapest, 1960.

BERRÁR, 1967
Báróczi Géza, Benkő József, Berrár Jolán (szerk.), *A magyar nyelv története*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1967.

BIÁS, 1911
Biás István ifj, *Aranka György halála és gyászjelentése*, in: *Erdélyi Múzeum*, XXVIII. Köt., Kolozsvár, 1911. márc. 15.

BIASZI, 1998
Biazi, Pierre Marc de, *Horizontális kiadás, vertikális kiadás. A genetikus kiadások tipológiájának vázlata*, in: *Helikon. Textológia vagy textológiák?*, 1998/4.

BÍRÓ, 1984
Bíró Ferenc, *Nemzet, nyelv, irodalom (Az 1780-as évek értelmiségének ideológiájához)*, in: *ItK*, 1984/5-6.

BÍRÓ, 1998
Bíró Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó, Budapest, 1998.

BOIA, 1999
Boia, Lucian, *Történelem és mítosz a román köztudatban*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár, 1999.

CSANAK, 1976
Csanak Dóra, F., *Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1976/4.

CSETRI, 1990
Csetri Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

CSÖRSZ (s.a.r.), 2000
Csörsz Rumen István (s.a.r.) *Bándi Péter Énekeskönyve 1837*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest-Kolozsvár, 2000.

DEBRECZENI (szerk.), 1996
Debreczeni Attila, *Folytonosság vagy fordulat? (A felviágosodás kutatásának időszerű kérdései)*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996.

DEBRECZENI, 2001a
Debreczeni Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, in: *ItK*, 2001.

DEBRECZENI, 2001b
Debreczeni Attila, *„Tudós hazafiság" (Egy beszédmód a XVIII. század végének magyar irodalmában)*, in: *It*, 2001.

DEÉ NAGY, 1999
Deé Nagy Anikó, *A Csíki Székely Krónika Marosvásárhelyen őrzött másolatai*, EME-Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 1999.

DÖBRENTEI, 1831
Döbrentei Gábor, *Erdélyi magyar nyelvművelő társaság felébresztése körül volt iratok*, in: *Közhasznu Esmeretek Tára*, I. kötet, 1831.

DÜMMERTH, 1987
Dümmerth Dezső, Panoráma, *Írástudók küzdelmei*, H.n., 1987.

ECSEDY, 1999
Ecsedy Judit, V., *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában*, Balassi Kiadó, Budapest, 1999.

ÉDER (s.a.r.), 1973
Éder Zoltán (s.a.r.), *Révai Miklós, A magyar szép toll*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.

EGYED Á. (s.a.r.), é.n.
Egyed Ákos (s.a.r.), *Az utazás divatja. Útleírások, útijegyzetek az 1848 előtti Erdélyből*

EGYED 1998a
Egyed Emese, *Gyökerészés Erdélyi Társaságunk 200 éves évfordulóján, Próbamunkák kései darabja*, in: Uő., *Kard és penna, Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról*, Budapest, 1998.

EGYED 1998b
Egyed Emese, *„Mennyei barátom!", Barcsay levelei Orczy Lőrinchez*, in. Uő., *Kard és penna, Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról*, Budapest, 1998.

EGYED 1998c
Egyed Emese, *Poéta volt-e Aranka György?*, in: Uő., *Kard és penna, Tanulmányok a felvilágosodás magyar irodalmáról*, Budapest, 1998.

EGYED, 2000a
Egyed Emese, *Aranka György lovagias gesztusa*, in: Uő., *Olvasó nappal, író este, Esszék, tanulmányok, találkozások*, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2000.

EGYED, 2000b
Egyed Emese, *Kivévén könyveimet és írásaimat és más kézírásokat...*, in: Uő., *Olvasó nappal, író este, Esszék, tanulmányok, találkozások*, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2000.

EGYED, 2000c
Egyed Emese, *Olvasó nappal, író este, Esszék, tanulmányok, találkozások*, Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2000.

ENYEDI, 1981
Enyedi Sándor, *Id. Ráday Gedeon levelei Aranka Györgyhöz*, in: *It.*, 1981.

ENYEDI, 1983
Enyedi Sándor, *Aranka György és Szrógh Sámuel levelezése*, in. *ItK.*, 1983.

ENYEDI, 1984
Enyedi Sándor, *Aranka György levelei Révai Miklóshoz*, in: *It.*, 1984.

ENYEDI, 1985
Enyedi Sándor, *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság történetéhez*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1985.

ENYEDI, 1986
Enyedi Sándor, *Kis János és Aranka György levelezése*, *ItK.*, 1986, 166 – 180.

ENYEDI, 1988
Enyedi Sándor, *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1988.

ENYEDI (s.a.r.), 1988
Enyedi Sándor (s.a.r.), *Aranka György erdélyi társaságai*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988.

ENYEDI, 1989
Enyedi Sándor, *A Kéziratkiadó Társaság történetéhez*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1989.

ENYEDI, 1990
Enyedi Sándor, *Aranka György és Fekete János levelezése 1799-ben*, in: *It.*,1990.

ENYEDI, 1991
Enyedi Sándor, *Bécsi levelek Aranka Györgyhöz*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1991.

ENYEDI, 1992
Enyedi Sándor, *Teleki Sámuel levelei Aranka Györgyhöz* (1802 – 1803), *Magyar Könyvszemle.*, 1992.

ENYEDI 1994a
Enyedi Sándor, *Bethlen Imre levelei Aranka Györgyhöz*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1994.

ENYEDI, 1994b
Enyedi Sándor, *Levelek Aranka Györgyhöz* (1789-1790), *Magyar Könyvszemle*, 1994.

ENYEDI 1994c
Enyedi Sándor, *„...én is magyarul kezdettem mívelgetni...", Két levél Aranka Györgyhöz*, in: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793 – 1993)*, Erdélyi Tudományos Füzetek 218., Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994.

ENYEDI, 2000
Enyedi Sándor, *Aranka György és Pyber Benedek levélváltása*, in: *Magyar Könyvszemle*, 2000.

FERENCZ, é.n.
Ferencz Győző, *Gyakorlati verstan és verstani gyakorlatok*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, é.n..

FICHTE, 1981a
Fichte, Johann Gottlieb, *Az ember rendeltetése* (ford. Kis János), in: *Válogatott filozófiai írások*, 1981.

FICHTE, 1981b
Johann Gottlieb Fichte, *Első bevezetés a tudománytanba* (ford. Endreffy Zoltán), in: *Válogatott filozófiai írások*, 1981.

FÖLDI, 1962
Földi János, *A versírásról*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.

FÜLÖP, 1978
Fülöp Géza, *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

GULYÁS, 1918
Gulyás József, *Gróf Teleki József ismeretlen versei a sárospataki könyvtárban*, in: *Itk*, 1918.

GUNST, 2000
Gunst Péter, *A magyar történetírás története*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 2000.

GYÁRFÁS, 1990
Gyárfás Ágnes, *Az első magyar bölcseleti mű és története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

GYÖRGY, 1944
György Lajos, *Az Erdélyi Nyelvművelő Társaság másfélszázados évfordulója*, in: Erdélyi Múzeum, 1944.

GYÖRGY, 1994
György Lajos, *A kolozsvári római katolikus lyceum-könyvtár története, 1579 – 1948*, Argumentum, Budapest,1994.

HAJÓS, 1969
Hajós József, *Köteles Sámuel*, Bukarest, 1969.

HALÁSZ, 1943
Halász Gábor, *Irók az országban*, in: *Magyar csillag*, 1943.

HARGITTAY (szerk), 1997
Hargittay Emil (szerk): *Bevezetés a régi magyar irodalom filologiájába*, 2., átdolgozott kiadás, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1997.

HÁSZ-FEHÉR, 2000
Hász-Fehér Katalin, *A filológia diszciplináris helyzete*, in: Helikon 2000/4.

HATVANI, 1990
Hatvani István: *Bevezetés a szilárdabb filozófia alapelveibe* (ford. Tóth Péter) 1990

HORÁNYI, 1792
Horányi Elek, *Nova Memoria Hungarorum*, Pars I., 1792.

HORKAY (szerk.), 1997
Horkay Hörcher Ferenc (szerk), *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.

HORVÁTH, 1951
Horváth János, *Rendszeres magyar verstan*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951.

JAKAB, 1884
Jakab Elek, *Aranka György és az Erdélyi Nyelvművelő és Kéziratkiadó Társaság*, a Figyelő különlenyomata, Budapest, 1884.

JANCSÓ, 1937
Jancsó Elemér, *Aranka György, Erdély Kazinczyja*, in: *Pásztortűz*, 1937.

JANCSÓ, 1939
Jancsó Elemér, *Aranka György élete és munkássága*, Kolozsvár, 1939.

JANCSÓ, 1944
Jancsó Elemér, *Aranka György és Gyarmathi Sámuel levelezése*, in: *Magyar Nyelv*, 1944.

JANCSÓ, 1947
Jancsó Elemér, *Aranka György levelezése*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1947.

JANCSÓ, 1950
Jancsó Elemér, *Aranka György és Gyarmathi Sámuel levelezése*, in: *Magyar Nyelv*, 1950.

JANCSÓ, 1955
Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Akadémiai Kiadó, Bukarest, 1955.

JANCSÓ, 1969
Jancsó Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bukarest, 1969.

JANCSÓ, 1972
Jancsó Elemér, *Aranka György*, in: Uő., *Irodalomtörténet és időszerűség*, Kriterion Kiadó Bukarest, 1972.

KALLA (szerk.)
Kalla Zsuzsa (szerk.), *Tények és legendák - tárgyak és ereklyék*, A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 1., Budapest–Veszprém, 1994.

KALLA (szerk.), 1997
Kalla Zsuzsa (szerk.), *Kegyelet és irodalom, Kultusztörténeti tanulmányok*, A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 7., Budapest, 1997.

KANT, 1913
Kant, Immanuel, *A tiszta ész kritikája*, Franklin Társulat, Budapest, 1913.

KECSKEMÉTI (szerk.), 1993
Kecskeméti Gábor (szerk.), *Római szerzők XVII. századi fordításai*, Budapest, 1993.

KECSKÉS, 1991
Kecskés András, *A magyar verselméleti gondolkodás története. A kezdetektől 1898-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

KERÉNYI, 1998
Kerényi Ferenc, *Textológia vagy textológiák?*, in: Helikon 1998/4.

KERÉNYI (szerk.), 1990
Kerényi Ferenc (szerk.), *Magyar színháztörténet 1790 –1873*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.

KIRÁLY, 2001a
Király Emőke: *Pártfogók és pártfogoltak az Aranka-levelezés és a két Társaság dokumentumainak tükrében*, Különnyomat az Erdélyi Múzeum 2001/1-2. számából.

KIRÁLY, 2001b
Király Emőke, *Szövegkritikai és műfaji problémák az Aranka-levelezésben*, magiszteri dolgozat, Kolozsvár, 2001.

KISZELY, 1999
Kiszely Gábor, *A szabadkőművesség*, Korona Kiadó, Budapest, 1999.

KLANICZAY (szerk.), 1984
Klaniczay Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története 1600-től 1772-ig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

KÓKAY, 1956
Kókay György, *Martinovics Ignác levele Tertina Mihályhoz, az Ephemerides és Budenses szerkesztőjéhez*, in: *Magyar Könyvszemle* 1956/1.

KÓKAY, 1970
Kókay György, *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780 – 1795)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

KÓKAY (szerk.), 1979
Kókay György, *A magyar sajtó története I. (1705-1748)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

KOSÁRY, 1980
Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

KOVÁCS (s.a.r.), 1980
Kovács Sándor Iván (s.a.r.), *Magyar utazási irodalom 15-18 század*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1980.

KRISTÓF, 1932
Kristóf György, *Kazinczy és Erdély*, 1932.

KULCSÁR, 1943
Kulcsár Adorján, *Olvasóközönségünk 1800 táján*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943.

KULCSÁR-SZABÓ, é.n.
Kulcsár-Szabó Zoltán, *Hagyomány és kontextus*, Universitas Kiadó,

KURIR, 1790
Bétsi Magyar Kurir. Iratott Esztelneki Szatsvay Sándor által, és Nyomtattatik a' K. M. Haza' költségével és betüivel. 30. sz., 1790.

KÜLLŐS (s.a.r.), 2000
Küllős Imola (s.a.r.), *Közköltészet I., Mulattatók*, RMKT, XVIII. század, Balassi Kiadó, Budapest, 2000.

LACHMANN, 1876
Lachmann, Karl, *Kleine Schriften zur Deutschen Philologie*, 1. kötet, Berlin, 1876.

LADÁNYI, 1973
Ladányi Sándor, *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz (1789 – 1791)*, Acta Historiae Litterarum Hungaricum, XIII., 1973, 159 – 171.

LAKNER, 1997
Lakner Lajos, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció*, in: *Kegyelet és irodalom, Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. Kalla Zsuzsa, A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 7., Budapest, 1997.

LUKÁCSY, 1992
Lukácsy Sándor, *Keresztény Seneca*, in: *ItK*, 1992/3.

MARINO, 1995
Marino, Adrian, *Pentru Europa*, Iaşi, 1995.

MEZEI, 1994
Mezei Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1994.

MNyT, 1796
A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja, nyomtattatott Hochmeister Márton betűivel, Szeben, 1796.

NAGY, 1969
Nagy Pál, *Egy elfelejtett évforduló*, in: *Igaz Szó*, Marosvásárhely, 1969.

NAGY, 1999
Nagy Pál, *Aranka György*, in: *Erdélyi Panteon*, szerk. Jánosházy György, II. köt., Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999.

NÉMETH, 1989
Németh S. Katalin (s.a.r.), *Székely József, Bétsi utazásomról*, Szeged, 1989.

NICHOLS, 2000
Nichols, Stephen G.: *Filológia a kézirtatkultúrában. Gondolatok a tudományágról*, (ford.Cristian Réka Mónika), in: Helikon, 2000/4.

PACH, 1972
Pach Zsigmond, *Egy évszázados történészvitáról*, in: *Századok*, 1972.

PÁPAY, 1808
Pápay Sámuel, *A magyar literatúra esmérete*, Veszprémben, Számmer Klára betüivel, 1808.

PATAKI (s.a.r.), 1990
Pataki József (s.a.r.), *Kolozsvári emlékírók 1603-1720*, Kriterion Kiadó, Bukarest, 1990.

PENKE, 2000
Penke Olga, *Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák*, Balassi Kiadó, Budapest, 2000.

PERÉNYI, 1916
Perényi József, *Aranka György Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága*, Franklin Társulat, Budapest, 1916.

PERÉNYI, 1927
Perényi József, *Aranka és Kazinczy*, in: *Erdélyi Irodalmi Szemle*, 1927.

POMOGÁTS, 1999
Pomogáts Béla, *Polgári ethosz és polgári társadalom*, in: Korunk 1999/8.

POÓR, 1985
Poór János, *August Ludwig von Schlözer és magyarországi levelezői*, in: Filológiai Közlöny, 1985/1-4.

POZSVAI, 2000
Pozsvai Györgyi, *Az intertextuális hagyományteremtés poétái a századfordulón*, in: *ItK.*, 2000/3-4.

PROSS, 2000
Pross, Wolfgang, *Történeti módszer és filológiai kommentár*, (ford. Rákai Orsolya), in: Helikon 2000/4.

RÁKAI, 1999
Rákai Orsolya, *Az eleven kép. A nemzet és a nyelv kongruenciájának néhány kérdése a XVIII-XIX. század fordulóján*, in: Szajbély Mihály (szerk.), *Mesterek, Tanítványok Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, Magvető Kiadó, Budapest, 1999.

RATHMANN, 1983
Rathmann János, *Herder eszméi – a historizmus útján*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

ROHONYI, 1966
Rohonyi Zoltán, *Aranka György levelezése*, államvizsga dolgozat, Kolozsvár, 1966.

ROHONYI, 1967
Rohonyi Zoltán, *Aranka György levelezésének irodalmi vonatkozásai*, in: *NylrK.*, 1967.

ROUSSEAU, 1972
Rousseau, Jean-Jacques, *A társadalmi szerződés*, (ford., s.a.r., Mikó Imre), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972.

RUBINYI, 1911
Rubinyi Mózes, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története*, in: *Magyar Nyelv*, 1911.

SÁRKÖZY, 1996
Sárközy Péter, *Az olasz XVIII. századi művelődés szerepe a magyar felvilágosodás kiformálódásában*, in: Debreczeni (szerk.), 1996.

SCHLÖZER, 1795
Schlözer, August Ludwig von, *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen, 1795-1797.

SCHLÖZER, 1828
Schlözer, Christian von, *August Ludwig von Schlözers offentliches und Privatleben*, I.C. Hinrichshe Buchhandlung, Leipzig, 1828.

SCHNELL, 2000
Schnell, Rüdiger, *Mi az új az új filológiában? A német medievalisztika helyzetéről*, (ford. Baranyai Zsolt), in: *Helikon* 2000/4.

SIEBENBÜRGISCHE, 1798
Siebenbürgische Quartalschrift, Hermannstadt, 1798.

STAATSANZEIGEN, 1791
Staatsanzeigen, Göttingen 1791.

STAATSANZEIGEN, 1792
Staatsanzeigen, Göttingen 1792.

STEIGER (s.a.r.), 1983
Steiger Kornél (s.a.r.), *Sztoikus etikai antológia*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.

STOLL, 1963
Stoll Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája 1565-1840*, Budapest, 1963.

SZABÓ, 1941
Szabó T. Attila, *Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez*, Minerva Irodalmi és Nyomda Műintézet Rt., Kolozsvár, 1941.

SZÁDECZKY, 1905
Szádeczky Lajos, *A Csiki Székely Krónika*, Budapest, 1905.

SZÁDECZKY, 1911
Szádeczky Lajos, *Még egyszer a Csiki Székely Krónikáról*, Budapest, 1911.

SZÁDECZKY-KARDOSS, 1927
Szádeczky Lajos, Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya*, Budapest, 1927.

SZAJBÉLY, 1983
Szajbély Mihály, *Fordításelméleti meggondolások a XVIII. század II. felének magyar irodalmából*, in: *It* 1983/1.

SZAJBÉLY, 2001
Szabély Mihály, *„Idzadnak az magyar tollak", Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.

SZAUDER, 1970
Szauder József, *Az estve és Az álom*, in: Uő. (szerk.), *Felvilágosodás és klasszicizmus*, Budapest, 1970.

SZÉKELY, 1818a
Székely Miklós, *A nemes székely nemzet constitutioi*, 1818.

SZÉKELY, 1818b
Székely Márton, *Méltóságos Aranka György Úrnak élete*, in: *Tudományos Gyűjtemény*, 1818/XII.

SZELESTEI, 1989
Szelestei N. László, *Irodalom és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon* 1690-1790, OSZK, Budapest, 1989

SZEPES, 2000
Szepes Erika, Szerdahelyi István, *Verstan*, Tárogató Kiadó, Budapest, 2000.

SZERDAHELYI, 1997
Szerdahelyi István, *Műfajelmélet mindenkinek*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.

SZILÁGYI, 2000
Szilágyi Márton, *Filológia, irodalomtörténet, kanonizáció, Klasszikus módszertudat és új kihívások között*, in: *Helikon* 2000/4.

SZILI, 1993
Szili József, *Az irodalomfogalmak rendszere*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

SZINNYEI, 1890
Szinnyei István, *Magyar írók élete és munkái*, I.-X. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1890-1903.

SZŰCS, 1984
Szűcs Jenő, *A nemzet historikuma és a történelemszemlélet nemzeti látószöge*, in: Uő., *Nemzet és történelem, Tanulmányok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

TAKÁTS, 2000
Takáts József, *Gyulai, emlékbeszéd, kanonizáció*, in: Uő.(szerk.) *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2000.

TARNAI-CSETRI (szerk.), 1981
Tarnai Andor-Csetri Lajos (szerk.), *A magyar kritika évszázadai. I. Rendszerek. A kezdetektól a romantikáig*, Pétzeli József, *A fordításokról*, Budapest, 1981.

TÁRSASÁG, 1994
Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993), Erdélyi Tudományos Füzetek 218., Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994.

TELEKI, é.n.
Teleki József, gróf, *Egy jó magyar poétának verseiről kérésére tett itéletem*, in: *Magyar Museum*, II./1, Ellinger, Kassa.

THALLÓCZY, 1915
Thallóczy, Ludwig von, *Johann Christian Engel und seine Korrespondenz, 1770-1814*, Verlag von Duncker und Humblot, München-Leipzig, 1915.

TOLDY, 1865
Toldy Ferenc, *Bacsányi János költeményei válogatott prózai írásaival egyetemben*, Heckenast, Pest, 1865.

TOMPA, 1972
Tompa József, *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Budapest, 1972.

TRÓCSÁNYI, 1941
Trócsányi Zoltán, *A XVIII. század magyar könyveinek olvasóközönsége és példányszáma*, in: *Magyar Könyvszemle*, 1941/1.

VASS, 1854
Vass József, *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz*, in: *Új Magyar Muzeum*, Pest, 1854.

VERGLEICHUNG, 1791
Vergleichung zwischen Englands und Ungarns Regierungsform. Oder Ein Wort an diejenungen, von welchen die ungarn für unruhige Köpfe gehalten werden, Aus dem Ungarischen übersetzt und vermehrt, h.n., 1791.

VERSÉNYI (s.a.r.), 1914
Versényi György, *Szíveket újító bokréta, XVIII. századbeli dalgyűjtemény*, RMK 35, MTA, Budapest, 1914.

VILCSEK (szerk.), 1999
Vilcsek Béla, Kecskés András (szerk.), *Magyar verstani szöveggyűjtemény I., Hagyományőrzés és hagyományteremtés a versújítás korában (1760-1840)*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

VOIGT (szerk.), 1998
Voigt Vilmos (szerk.), *A magyar folklór*, Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

VÖRÖS, 1991
Vörös Imre, *Természetszemlélet a felvilágosodás kori magyar irodalomban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

WALDAPFEL (s.a.r.), 1980
Waldapfel Éva (s.a.r.), *Kemény János és Bethlen Miklós művei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

WESSELÉNYI, 1925
Wesselényi Miklós, *Úti naplója 1821-1822*, Concordia Könyvnyomda, Cluj-Kolozsvár, 1925.

WINDISCH, 1968
Windisch Éva, K., *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei*, in: *Századok*, 1968.

FINNA, é.n.
Finna Sámuel, Zabolai , *Kritikai jegyzetek*, Kézirat, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár különgyűjteménye, Ms 232.

Y, 1823
Y, *A' Philológiára egy tekintet*, in: *Tudományos Gyűjtemény* I. Pest, 1823.

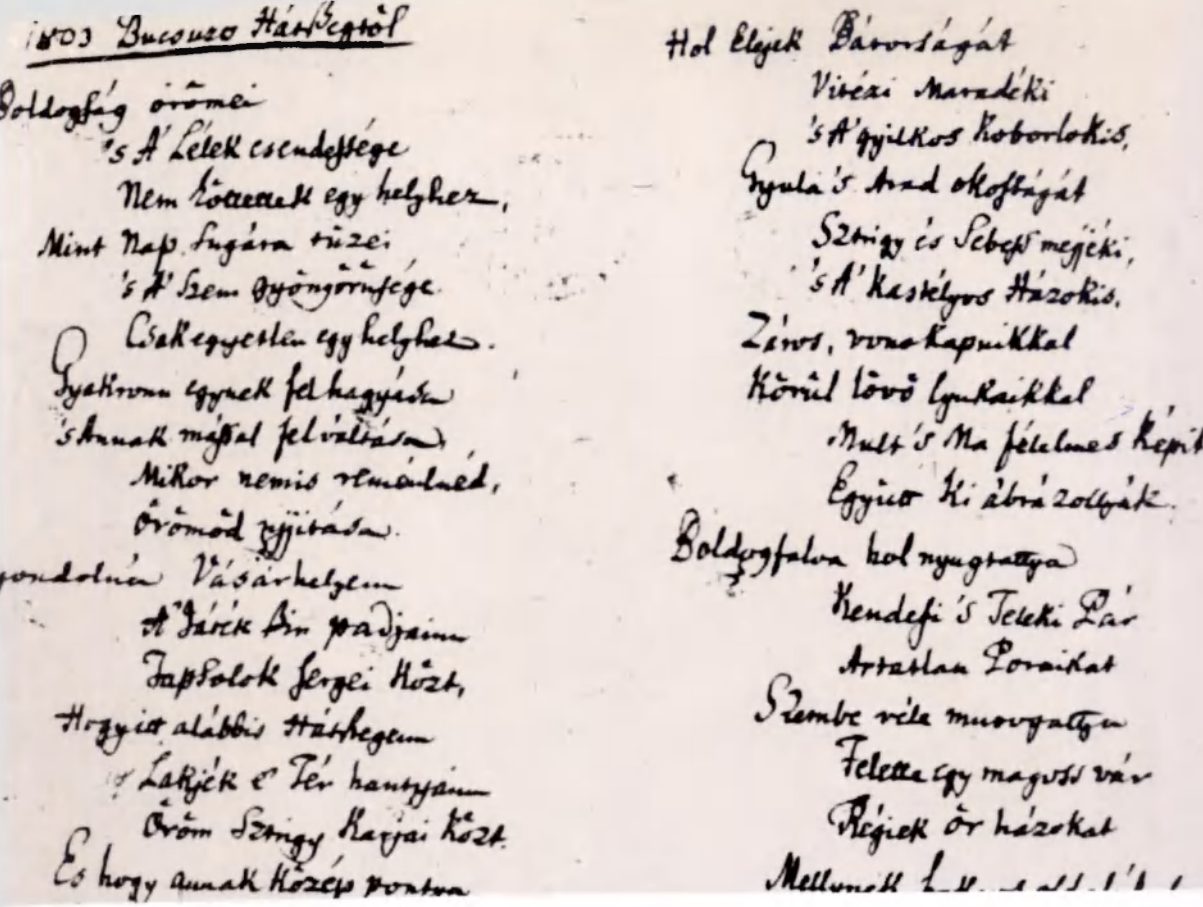
Kéziratok

Schlözer magyar sértegető munkájának az erdélyi szászokról megcáfolása, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények, Ms.21
A N. Dr. Schlözer A.B.C jére tett Feleletnek Rajzolattya, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények, Ms. 1437
IV. Rész. D. Schlözer A.B.C.-jére közelebbi készületek, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények, Ms. 256.
Cím nélkül, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Különgyűjtemények, Ms. 2187.
Cím nélkül, 103. csomó, Colecţia Aranka György (258), Román Állami Levéltár kolozsvári fiókja
A csíki krónika fordítása. Ms 225.
Bé-vezetés. A németek történetei Erdélyben. Ms 21.

Tartalom

Aranka-műhely, kutatóiskola (Egyed Emese) 5
Király Emőke: Eleven és holt (emlék)képek Aranka Györgyről 7
Fekete Magdolna Beáta: Egy útleírás filológiai tanulságai. Aranka György jelentése erdélyi tudományos utazásáról 27
Berki Tímea: Aranka György és a Csíki Székely Krónika 55
Dohi Zsuzsanna: Aranka György: Anglus és Magyar igazgatásnak egybenvetése. Egy XVIII. századi szöveg feltárása 63
Bíró Annamária: Aranka Ember Esmérete. Egy kéziratos filozófiai értekezés 73
Bíró Annamária: Vita vagy önreprezentáció? 97
Kovács Eszter: Aranka György Seneca-olvasata. Szövegfilológiai vizsgálódás 153
Összesített könyvészet 169
Bibliográfia[571]

[571] Aranka saját műveinek, könyveinek jegyzéke, az Aranka-szakirodalom és a társaságnál letétbe helyezett művek jegyzéke a most útjára indított sorozat külön köteteként jelenik majd meg.

1803 Bucsuzo Hárfegtől

Boldogság örömei
's A' Lélek csendessége
Nem köttetett egy helyhez,
Mint Nap sugára tüzei
's A' Szem gyöngörüsége
Csak egyetlen egy helyhez.
Gyakorun egynek fel hagyásán
's Másnak máshol felvirradás
Mikor nemis remélnéd,
Örömöd nyüjtása.
gondolnám Vásárhelyem
A' Játék Kin padjaim
Tapsolok Sergei Közt,
Hozzám alábbis Hárshegem
Lakjék e Tér hantyáim
Örüm Szingy Kajai közt.
Es hogy annak Közép pontya

Hol Elejét Bárországát
Vitézi Maradéki
's A' gyilkos Koborlókis,
Gyula's Arad okosságát
Szinjy és Sebess mejéki,
's A' kastélyos Házokis.
Záros, vonakapuikkal
Körül lövő Lyukaikkal
Mult's Ma félelmes Képit
Egyiest Ki ábrázolgyák.
Boldogsalva hol nyugratya
Kendefi's Teleki Pár
Artatlan Poraikat
Szembe véle mozogattya
Felette egy magossi vár
Rejlett ör házokat
Mellyeknek [illegible]

Korában komoly tudományos és publikációs reményeket keltő, erdélyi központú, többnevü társaság volt az, amely Aranka titoknok körül létrejött 1790-ben, és amely a Diéta döntése szerint a nyelv korszerűsítésére szerveződött. Eredetileg a magyarságnak az adminisztráció honi nyelvéhez való jogát ismerték el Erdélyben ennek fejlesztése céljából kerülhetett sor a Társaság engedélyezésére. Az akadémiai célok aztán a tagok kezdeményezésére helyettesitették lassan a pusztán nyelvieket.

E társaság szöveges gyűjteményeit, amelyek jórészt az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeibe kerültek, a filológus mesterség elsajátítására kívántuk felhasználni. A filológiai feltáró munka a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar irodalomtudomnyi Tanszékén kezdődött és az Erdélyi Múzeum-Egyesület nyújtotta keretek között irodalom- és művelődéstörténeti célokat követve, nemzedékeket is összekapcsolva folytatódik.